

MAGYAR ALKOTMÁNY ÉS JOG

AZ

ÁRPÁDOK ALATT.

IRTA

HAJNIK IMRE,

JOGTUDOR, A GYŐRI KIR. JOGAKADEMIA IGAZGATÓJA, A MAGYAR JOGTÖRTÉNELEM ÉS KÖZ
JOG NY. R. TANÁRA, A M. TUDOMÁNYOS AKADEMIA LEVELEZŐ ÉS A M. TÖRTÉNELMI TÁRSULAT
IG. VÁLASZTMÁNYI TAGJA.

PEST.

KIADJA HECKENAST GUSZTÁV.

—
MDCCLXXII.

Idegen nyelvre történő fordítás jogának fentartásával.

ELŐSZÓ.

A munka, melynek első kötetét veszi ezennel a t. olvasó-közönség, rendszeres magyar alkotmány- és jogtörténelem megírásának igénytelen kísérlete. Jogtörténelmi előadásaim, melyek élénken éreztették velem ily munka szükségét, indítottak arra, hogy könyvet készítsek hazám ifjúságának, melyből alkotmányos és jogéletünk fejlődési menetével megismerkedhessék, de melyet haszonnal olvashasson a nagyobb közönség is. A tárgynak, legalább részben, újdonsága irodalmunkban a kútfők sürü idézésére készített, innét a jegyzetek bősége, de melyeknek, úgy hiszem, nemcsak a fiatal olvasó, hanem a magyar jogtörténelemnek későbbi művelője is hasznát veendi.

Vajha sikerülne munkámnak lendíteni a magyar jogtörténelem művelésén és fokozni az érdekeltséget jogéletünk múltja iránt, mely mint nemzeti létünk egyik legnevezetesebb nyilvánulása teljes mértékben igényli figyelmünket.

Győr, april hó 1872.

Hajnik Imre.

BEVEZETÉS.

I. FEJEZET.

A magyar alkotmány- és jog-történelem fogalma.¹⁾

1. §.

A jog fogalma.

A jog fogalma, hasonlóan a vallás és erkölcséhez, a történelem és a mindennapi tapasztalás tanúsága szerint, mindenkor és minden népnél fen létezett; nem eredménye az tehát bizonyos műveltségnek, hanem művelt és barbár népek öntudatában egyaránt, többé kevésbé tisztán, fellelhető. Világos jelétül szolgál ez annak, hogy a jog fogalma is, hasonlóan a vallás és erkölcshöz, az emberi természetben gyökeredzik, és ép azért megfejtését csakis az emberi természetből nyerheti.

Az ember természete az őt környező lényekétől főleg abban különbözik, hogy nem csak érzéki, hanem szellemi alkatrészszel is bír, melynek segítségével az ember fenlétezése célját eszével felfogni s ennek valóstására akaratóval törekedni is képes.

A cél, mely felé az ember ösztönszerűleg törekszik, alapjára nézve azonos a többi teremtett lényekével, t. i.

¹⁾ A magyar alkotmány- s jogtörténelem fogalmának kifejtése több rendbeli alapfogalmak magyarázását teszi szükségessé; nevezetesen, hogy mit értünk jog s alkotmány, mit ezek történelme alatt, és hogy mit akarunk jelelni a magyar melléknévvel; csakis ezek átértése után lehet a magyar alkotmány- és jogtörténelem fogalmának lényegébe behatni.

jóllelte; csak hogy az ember ezt nem cselekszi pusztán ösztönszerűleg, hanem öntudatosan, és hogy, kettős alkatrészének megfelelőleg, nem csupán érzéki, hanem egyszersmind szellemi jóllétet is óhajt. És a miut test és szellem egymástól el nem választhatók, hanem egymást áthatva képeznek egy összhangzó egészet, vagyis az embert: úgy érzéki s szellemi természetének összhangzatos jólléte az, mely után az ember törekszik, mit, ha állandósággal bír, boldogságnak szokás nevezni.

E boldogságot az ember ép azon mértékben fogja megközelithetni, a melyben neki sikerül, mind érzéki, mind szellemi erői s tehetségeinek a természetüknek megfelelő működési tért megszerezni, és, ezek folytonos tovább fejlesztésével, függettségét fokozatosan enyhítve, tevékenységének folyvást nagyobb szerü tért nyerni.¹⁾

E szakadatlan haladás eszközléséhez az ember embertársai közreműködését igényli, kiknek istápolása nélkül physikailag magát fen nem tarthatná, szellemi behatásuk hiányában saját szellemi erőit ki nem fejleszthetné. Innen, hogy a társaság, melynek létesítésére bennünket már a társulási ösztön indít, az ember végrendeltetése elérésének szükségképi föltétele, s evvel egyszersmind az emberi természet követelménye.²⁾

Rendeltetéséhez képest minden társaság az emberek majd anyagi, majd szellemi érdekeinek kielégítésére

¹⁾ Erre vonatkozólag mondja Ahrens (Jurist. Encyclopaedie Wien, 1857. 20. l.) «Der eine und ganze Lebenszweck des Menschen kann nur liegen in der Vollendung seines Wesens, in der vollkommenen Darbildung seiner Wesenheit, indem er durch die Macht des höheren Unendlichen, Göttlichen in ihm alle Anlagen und Kräfte vernunftgemäss in sich ausbildet, und aus dem unendlichen Gebiete des Seins und Lebens stets aufnimmt und sich aneignet, was ihm mangelt, sich dadurch ergänzt, sein Leben ausfüllt, sein Lebenszweck stetig erfüllt.»

²⁾ V. ö. Pauler Tivadar: Észjogi előtan 8. s 9. l.

lévén irányozva,¹⁾ kell, hogy e céljának megfelelő működési renddel is bírjon, mely szerint a társasági cél elérésére szolgáló eszközök e végre tényleg alkalmaztassanak, az ehhez megkívántató cselekmények véghezvitessenek. E rendből leszarmazólag a társaság egyes tagjai tagtársaiktól bizonyos cselekményeket követelhetnek, melyeket ezek véghezvinni tartoznak; mert hisz kell, hogy a társaság mindegyik tagja, ha a társasági célú akarja (mit a társaságba lépésével nyilvánít, vagy pedig megmaradásával a társaság kebelében, róla észszerűleg feltételezni kell), az ennek elérését létesíteni hivatott működési rendnek magát alávesse, saját szabadságát ehhez mértén korlátozza.

Oly szabályokat, melyek az emberi társaság működésének külső rendjét megállapítják és ez által a társasághoz tartozók szabadságkörét meghatározzák, *jogszabályoknak*, és ezek összegét, tehát a társasági külső rendet, *jognak* nevezzük.²⁾

A társaság joga, feladásánál fogva, iránytadó a társaság tagjaira nézve; az egyesnek tehát, ki a társasághoz tartozik, csakis ezen szabályokhoz mértén szabad cselekednie, és ép azért csupán ahhoz, mi ezen szabályokkal megegyez, van joga. Innen, hogy a jog kettős, u. m. *tárgyilag* és *alanyi* értelemmel bír. Tárgyilag véve, a társasági szabadságkört meghatározó szabályok összegét, vagyis a társasági külső rendet jelöli; alanyilag véve, az ezen szabályoknak megfelelő cselekvési szabadságot.

¹⁾ Alig szükséges megjegyezni, hogy habár valamely társaság az ember kettős érdeke közül csak egyiknek szolgál is, mégis oly társaság mely azt akkép törekednek létesíteni, hogy ez által az ember másik érdekének kielégítése lehetlenítették, az ember természetének s a társadalmi élet feladásának meg nem felelne.

²⁾ Lényegre nézve megegyez ezzel az értelmezés, melyet Ahrens (Jurist. Encycl. 39. l.) ad.

A magán- és közjog, vagyis az alkotmány fogalma.

A jog, mint az emberi társaság működésének állandó, külső rendje, szükségkép annyiféle, a hány neme az emberi társaságnak alakul.¹⁾ Ugyanazon mértékben tehát, melyben a társas öszslét szétágazóbb, szövevényesebb lesz, a jog is nyer terjedelemben és különféleségben.

Ha az emberi társas öszslét fejlődési menetét tekintjük, kezdetben csak az egyszerű *családi társasággal* találkozunk és benne a szülői és gyermeki viszonyokat szabályozó jogokkal és kötelességekkel. Ha azután idő folytával az egyes családok egymással összeköttetésbe lépve, folyvást nagyobb s nagyobb mértékben szétágaznak s ilykép vérségi kötelék által összefüggő egészet vagyis *törzset* alkotnak meg, melynek tagjai egy irányu gondolkodásuk s együvé valóságuk érzete folytán egymáshoz vonzódnak s ez által kölcsönös támogatásra s védelemre indittatnak: ekkor bizonyos törzsérdekek fognak kifejlődni, melyek kielégítése kedvéért szükséges, hogy az egyes törzstagok magán érdekeiket bizonyos mértékig azoknak alárendeljék, s bizonyos cselekményeket véghez vigyenek, mit a törzstagok az őket átható törzsszellemnél fogva társaiktól követelhetni is hisznek, megtagadását a törzs kebeléből való kirekesztéssel torolva meg. Szóval, a törzsélet s a törzsérdekek kifejlődésével karöltve jár bizonyos szervezet létesülése s evvel a családi jog körét túlhaladó törzsbeli jogok s törzsbeli kötelességek keletkezése, melyek a törzs öszses tagjai (törzsgyűlés), és a törzsben bármiféle körülménynél fogva iránytadó családnak (családhoz kötött törzsfőnökség) kezelése s felügyelete alatt állanak.

¹⁾ Mert családi, állami élet van, létezik családi, állam és egyházjog.

A törzsszervezet csak csekélyebb erejű és megállapodáshoz még nem jutott, harczias, vagy pedig nomad életmódot vezető népet elégithet ki. A mint azonban az ily törzs-szerkezetben élő embertömeg, akár természetes szaporodás, akár más, de vele miveltségre, gondolkodásra s társadalmi viszonyaikra nézve rokon elemek esatlakozása által erejében gyarapodva, magának állandó lakhelyet szerez, vagy pedig különböző körülmények folytán kényszerítettik vándor, harczias életmódjával felhagyni, s bizonyos meghatározott földterületen megtelepedve fenmaradásáról békés uton gondoskodni: akkor az anyagi fentartás nehézségei, és az evvel járó physikai s szellemi munkásság szükségessége érdekeket szülnek, melyek létesítésére nem elégséges többé a törzséletnek inkább csak külső összműködést közvetítő szervezete, és ép azért mindinkább előtérbe fog lépni oly erő hiányának érzete, mely ez érdekeket felfogva s egymással összehangzásba hozva, valósításukra mindnyájuk szerves összműködését közvetitené. És ha ez érzet, melyet joggal lehet «az emberi társaság rejtett köteléké»-nek nevezni, az ily embertömeget arra indítja, hogy ezen, tagjai érdekeit kiegyenlítő és anyagi s szellemi előhaladásukat közvetítő erőt egy külső központi hatalom (fejedelem, tanács, nemzetgyűlés) képében létesíti: akkor ez embertömeg álladalmat alkotott meg. *Mert hisz az álladalom nem egyéb, mint valamely meghatározott földterületen, közös főhatalom alatt, az emberi haladás folytonos eszközlése végett, szerves összműködésre egyesített társaság; mely ismérvek bármelyikének megszűnésével vagy lényeges átalakulásával az álladalom megszűnik, vagy új álladalmi letté alakul át.*¹⁾

¹⁾ Az álladalmi életnek a törzs-életből való kifejlődése itt csak példa gyanánt szolgál az álladalom tényleges alakulásának magyarázatára, mert hisz az álladalom a törzsön kívül még más elemekből is indulhat ki, mint

Hogy az államot képező társaság tagjainak szerves összműködése a kívánt czélt, t. i. mindnyájok anyagi és erkölcsi haladását eszközölje, annak a rendelkezésre álló elemek s eszközöknek megfelelő, az álladalom tagjaira nézve iránytadó rendben kell véghez mennie. Az álladalmi élet ezen külső, a központi hatalom által fentartandó rendje az álladalom *alkotmánya* e szó tágasbb értelmében, az álladalmi társaság jogi szervezete, vagyis, röviden mondva, *közjoga*.

A közjog ellenében a magánjog áll. Az álladalom létesülésével ugyanis nem szűnnek meg azon társadalmi viszonyok, melyek az álladalmi életet megelőzőleg fellelétek, nem a családi s különböző vagyoni viszonyok, sőt inkább ezek minél háborítlanabb s dúsabb fejlődésének létesítése kedvéért alakul ép meg az álladalom. Az állam polgárai nem csak az összeségre vonatkozó, vagyis álladalmi életet vezetnek, hanem saját egyéni czéljaikra kiterjeszkedő társas életet is, és ezen az álladalmi élet körén belül lefolyó társas élet viszonyait rendező jogszabályokat nevezik magánjogi szabályoknak, ezek összegét *magánjognak*.

3. §.

A közjog s magánjog összefüggése az étellel.

Közjog és magánjog az álladalmi s társadalmi életnek csak külső, állandó rendjét képezik, de nem hozzák létre ezek feltételeit s a bennök működő elemeket, hanem ezek bizonyos tényleges viszonyok által advák.

Az álladalmaknak, mint a társadalmaknak is, czél-

p. a községből, vagy valamely vezérnek hadakozás és foglalás végett különböző elemekből alkotott csapatjából s a t., mely eltérő kiindulása az álladalmi életnek, ennek még későbbi korában is felismerhető, sajátlagos jelleget kölcsönöz, mint azt a keleti, a görög s római, vagy pedig a germán államélet története világosan tanúsítja.

jük egy és ugyanaz, de ennek létesítésére koronként, helyenként különböző elemek működvén közre, különböző eszközök állván rendelkezésre, ugyanazon cél felé eltérő módon kell haladniok, és ép azért az eszközök alkalmazása s felhasználásának módja s rendje is szükségkép különböző; vagyis a közjogi s magánjogi szabályoknak e viszonyokhoz mértéknek kell lenniök. Más szabályok lesznek például szükségesek a természet által kiválólág földművelésre utalt vidékeken; mások ott, hol a viszonyok az ipart s kereskedést tűzték ki fő nemzetgazdasági irányynak; más intézkedéseket fog igényelni a műveltségben előre haladott, másokat még csak csekély anyagi s értelmi fejlettséghez jutott nép; és hason befolyást gyakorolnak számos egyéb körülmények, mint az éghajlati viszonyok, a lakosság sűrűsége s gyér volta, annak eszmejárása s tevékenységi iránya, helyzete s a t.

Ily, álladalmak és társadalmak szerint változó, viszonyoknak és erőknek összműködése, koronként, helyenként, bizonyos álladalmi vagy társadalmi jelenségeket hoz létre, melyeket, a mennyiben állandósággal bírnak és az álladalmi vagy társadalmi életben jelentősebb szerepet visznek, *álladalmi vagy társadalmi intézményeknek* (politikai, socialis institutióknak) szokás nevezni.

A jog ezen, a társadalom s álladalom tényleges viszonyai által adott, alakulásokat nem semmisítheti meg, sőt nem is szabad ellenük működni, mert ez által a társadalom vagy az álladalom erőit zsibasztaná, azok természetes működését nehezitené; hanem inkább kell, hogy a jog az illető társadalmi s álladalmi intézmények rendszeres fejlődését elősegitse, és ezek működése külső, látható szervezetének megállapításával őket minden visszaélés s elfajulás ellenében biztosítsa. A társadalmi

s álladalmi intézmények működésének állandó, külső rendje az illető intézmény jogát képezi, és ez magában véve alkotja a megfelelő *közjogi* vagy *magánjogi intézményt*.¹⁾

A jogintézmények ezen természetéből szoros összefüggésük az álladalmi s társadalmi intézményekkel önként következik, és evvel ezek összegének is, vagyis az álladalmi s társadalmi életnek benső kapcsolata a jogintézmények összegével, vagyis a jogélettel; — sőt e benső kapcsolat e kettő összhangját is követeli. Mert ott, hol az álladalmi s társadalmi élet külső szervezete az ezeket megalkotó elemek természetszerű működésével ellentétbe jut, a folytonos surlódás közöttük magának az álladalmi s társadalmi célnak elérését nehezíti; sőt, ha nagyobb mérveket ölt magára és luzamosb ideig tart, álladalmi és társadalmi rázkódtatásokhoz vezet.

4. §.

A jogi szervezet módosításának szükségessége. Az alkotmány s jogtörténelem fogalma.

Az álladalmi s társadalmi életnek a viszonyok által kivánt összhangzata a jogélettel azt eredményezi, hogy a jogrendszer, melyben amazok mozognak, merev nem lehet.

Mihelyt ugyanis valamely társadalom tagjai bizonyos szervezet mellett és a rendelkezésükre álló eszközökkel a társadalmi cél felé jelentékenyebben haladtak,

¹⁾ Például, ha valamely államban bizonyos foglalkozású osztály, gazdagsága s tevékenysége folytán, tulsúlyra vergődik, természetszerűleg bizonyos előkelő szerepet fog az illető álladalom kebelében igényelni, minek folytán szükségessé fog válni, nehogy ez osztály tulsúlyával visszaéljen s a többi néposztályokat nyomja, ezen szerepet s befolyást körülírni s meghatározni: amaz fogja a nemesség társadalmi intézményét, emez a nemesség jogintézményét képezni. — Hasonlóan lehet a különböző néposztályok, a birtokszervezet, házasság s a t. társadalmi s álladalmi és jogintézményeit kifejtteni.

vagy, más szavakkal mondva, a művelődésben egy-egy lépést előre tettek: nem csak hogy más eszközökhöz fognak nyulni a további előhaladás eszközlésére, vagy legalább a régieket más módon alkalmazni, hanem a társadalom gyakran elemeiben is átváltozik. Ha például az ipar s kereskedelem fejlődésével egy új elem, a városi elem létesül, ezzel sajátlagos városi élet, az ingatlan vagyon nagyobb érvényre emelkedése az ingatlan mellett, a munka nagyobb becsülése s a t. fognak bekövetkezni.

Megváltozván ilykép a társadalmi működés feltételei, minősége, iránya, annak rendjének is ezekhez mértén átváltoznia kell; vagyis a jogi szervezetnek a társadalom tényleges átalakulásához képest szintén át kell alakulnia. Innen, hogy a jelenben ép úgy, mint a múltban találkozhatunk folytonos, nem ritkán véres rázkódtatásoktól kísért alkotmányváltozásokkal és a törvénykönyvek átdolgozásával; és innen, hogy alkotmány s jog, a mint az álladalmi s társadalmi étellel folyvást tovább alakulnak s fejlődnek, történelemmel is birnak. Mert hisz a mi időben, térben átváltozik, fejlődik, annak történelme van.¹⁾

Alkotmány és jogtörténelem alatt tehát érteni kell: az álladalmi s társadalmi szervezet fejlődésének rendszeres előadását.

Szorosan véve elégséges volna az egyszerű jogtörténelem elnevezés, minthogy a jog fogalma alatt a jogélet mindannyi nyilvánulásai, tehát a közjog, magánjog, büntetőjog, perjog stb. rejlenek: de miután, ha jogról minden további hozzátétel nélkül szólunk, alatta rendszerint csak a magán- s büntetőjogot és az ezek érvé-

¹⁾ «Was daher immer Veränderungen leiden mag, kann Gegenstand einer Geschichte sein,» mondá már Rotteck. Allgem. Geschichte. Einleitung §. 3.

nyesítésére szolgáló perjogot értjük, kevésbbé pedig a politikával szorosabb összeköttetésben álló s azért változóbb közjogot vagyis alkotmányt, észszerűbbnek látszik tárgyunk tartalma s köre jelölésére az alkotmány s jogtörténelem elnevezéssel élni.¹⁾

5. §.

A magyar alkotmány- s jogtörténelem fogalma.

Habár a fentebbiek szerint az alkotmány s jog fogalma, sőt ezeknek lényegesebb nyilvánulásai általánosoknak mondhatók, mégis az emberiség nem vezet közös álladalmi s társadalmi életet, mert észszerűleg nem is vezethet. A társadalmi, az álladalmi cél elérésére vidékek s korszakonként különböző eszközök állnak rendelkezésre, különböző utak követendők, és ép azért más-más tulajdonságok igényeltetnek azok részéről, kik társadalmat vagy álladalmat bizonyos helyen, bizonyos korszakban megalkotni vagy fenntartani akarnak.

Más tulajdonságok kívántatnak meg álladalom alakításához s fentartásához termékeny, mint terméketlen vidéken; mások harcziás, vad népek, mint békés művelt nemzetek közepette; mások az álladalmi lét feltételei Ázsia sivatagjain, mások Európa szívében; mások voltak azok a középkorban, mások napjainkban.²⁾

¹⁾ A német jogtudósok által használt állam- s jogtörténet (Staats- und Rechtsgeschichte) elnevezés annyiból helytelen, hogy az államtörténet fogalma nem szorítkozik csupán az állam jogi szervezete fejlődésének előadására, hanem kiterjed az állami élet mindannyi nyilvánulásaira, és értelme csakis akkor van, ha, mint a német jogtudósok, az államot pusztán mint jogi szervezetet vesszük, megfelelőleg Bluntschli azon mondásának: Der Staat, wie er ist, ist das Staatsrecht.

²⁾ Mindezen különböző tényezők hatását vizsgálni és kifejteni a politikai tudományok, különösen pedig az u. n. általános államtan feladata. V. ö. Kautz: Politika vagy Országúszattan. Pest, 1862. és Kogler: Általános vagy elméleti államtan. Pest, 1868.

Ez magyarázza meg az álladalmak keletkezését s nagyobbodását, hanyatlását s eltűnését.

A népet, mely azon tulajdonságokkal bir,¹⁾ melyek bizonyos helyen, bizonyos időben, álladalom létesítésére s fentartására megkívántatnak, és melynek ép azért sikerül egy bizonyos területen lakozókat egy álladalmi s társadalmi közületbe egyesíteni, a melyben az ő eszmejárása iránytadó és melynek élete tehát tőle nyeri jellegét: az állam-alkotó népek vagyis *nemzetnek*²⁾ hívják s az illető területen fenlétező álladalmi s társadalmi életet utána nevezik el. Ily értelemben szólunk görög, római, franczia, német álladalmi s társadalmi életről, vagyis, minthogy mindezeknek külön szervezettük volt vagy van, görög, római, franczia, német alkotmány- s jogról; és miután ezeknek az álladalmi s társadalmi élet fentebb kifejtett természeténél fogva fejlődési menetök volt, vagy még jelenleg is van, lehet például görög, római, franczia, német alkotmány- és jogtörténelemről szólni.

E különböző alkotmány- s jogtörténelmekhez sorakozik a magyar is.

A négy folyam partjain, a három orom alatt elterülő vidékeken, századok lefolyása alatt több néptörzs eredménytelenül törekedett álladalmat megalkotni; míg nem végtére a kilenczedik század hanyatlásával a magyar népfajnak sikerült, sajátlagos tulajdonságaival és az akkori körülmények mellett, az itt lakozó különböző néptörzseket egy álladalmi s társadalmi közületbe egye-

¹⁾ Igaza van Laurent-nak, midőn (la Féodalité et l'Église. Paris, 1865.) írja: «Cependant les nations sont de Dieu, douées comme les individus des facultés particulières, elles ont chacune leur mission dans le travail général du genre humain.»

²⁾ Nemzet alatt itt politikai, nem pedig fajbeli nemzetiséget kell érteni. A nemzetiség fogalmára és e kettő megkülönböztetésére nézve lásd B. Eötvös József: A nemzetiségi kérdés. Pest, 1865.

síteni, és erre eszmejárása s nemzeti sajátlagosságaihoz mért jelleget ütni. Nem azért nevezzük tehát magyarnak az itteni álladalmi s társadalmi életet, mintha az csupán a magyar népfajé volna, mert hisz benne részt vesznek mindazon népfajok, melyek a magyar szent korona területén laknak; hanem azért, mivel a népfaj, mely azt megalkotta, annak egész valóját szellemével áthatotta és századokon által egész napjainkig fenn tartotta, a magyar volt.

A magyarnak ezen nemzeti individualitásán alapszik a magyar alkotmány és jog sajátlagossága és evvel a magyar alkotmány- s jogtörténelem is, mint történelme azon jogi szervezetnek, a melyben a magyar álladalmi s társadalmi élet koronkénti kifejlődése külső kifejezést nyert.

Magyar alkotmány- s jogtörténelem alatt ugyanis nem lehet egyebet értenünk, mint a magyar álladalmi s társadalmi élet jogi szervezete fejlődésének rendszeres előadását.

II. FEJEZET.

A magyar alkotmány- s jogtörténelem ismerete.

1. §.

A magyar alkotmány- s jogtörténelem mint különös jogtörténelem.

A magyar alkotmány s jogtörténelem, fogalmához képest, a *különös alkotmány- s jogtörténelemekhez* sorakozik, melyekkel szemben az *egyetemes alkotmány- s jogtörténelem* áll, a melyhez amazok ép úgy viszonylanak, mint a világtörténelemhez az egyes nemzetek közönséges történelme.

Az egyetemes alkotmány- s jogtörténelem a világtörténelemmel vagy pedig az egyetemes irodalomtörténettel hason alapokon épül.

A világtörténelem ugyanis azon vigasztaló tanúságot nyújtja, hogy bármily mértékben súlyedjenek is egyes nemzetek, az emberi nem általában véve mégis folyvást előre halad; ¹⁾ és hogy a mint a nagy világtörténelmi korszakok egymás után következnek, az emberiség, miveltségi haladásához képest, folyvást újabb s újabb, és pedig tökéletesebb álladalmi s társadalmi alakzatokat és velök kifejtettebb alkotmány- és jogintézményeket hoz létre. Kutathatnunk kell ennek folytán, hogy

¹⁾ «Aujourd'hui que nous avons derrière nous plusieurs âges de l'humanité nous nous formons une vue plus consolante de ses destinées. Elle n'est pas le jouet d'une aveugle fatalité, elle ne parcourt pas toujours le même cercle de fautes et de misères; il se fait un progrès incessant, continu vers un terme idéal, qui se réalisera dans les limites de l'imperfection humaine», mond Laurent. (Études sur l'histoire de l'humanité. VII. 24. l.)

az emberi nem fejlődésének egyes korszakaiban bizonyos elemek s viszonyok összműködése mikép eredményezett bizonyos korszellemet s ez által áthatott álladalmi s társadalmi szervezetet; vagy, hogy mikép lőnek az egyes korszakok alatt a következőkben jelentkező előrehaladottabb szellem és az ennek megfelelő tökéletesebb álladalmi s jogintézmények előkészítve, mignem végtére az ujkori civilisatio alkotmányos formái s jogintézményei létrejöttek.

Rendszeres előadása ezen fejlődésnek a régi *kelet* népeknek a vallási étellel oly bensőleg egybefűzött alkotmányos s jogéletétől, a *görög s római* status- s socialis szerkezet, és ennek bukásával a *keresztény kűbéri középkor* álladalmi s társadalmi formái felé, és végtére ezek szétbomlásával a *jelenkori*, az egyenlőség s szabadság eszméire fektetett álladalmi s társadalmi intézményekhez: képezné az *egyetemes alkotmány- s jogtörténetet*, mely ép ugy viszonylik a különös jogtörténelmekhez, mint a világtörténelm az egyes nemzetek közönséges történelméhez,¹⁾ s minek szellemes kísérletét Laurent, gent-i tanár, az emberiség történelme felett irt tanulmányában birjuk.²⁾

Az egyetemes és különös, vagyis valamely egyes

¹⁾ Szépen mondja erre nézve Stein: «Auf der gemeinsamen Grundlage der Persönlichkeit und ihrer Freiheit ruhend, können sie (t. i. a különös jogtörténelmek) nicht zufällig einander nebengeordnet sein; wie alles was diesem Leben gehört, in ewigem Fortschritt vorwärts arbeitet, müssen auch sie Glieder dieses Fortschrittes sein. Dem ganzen dieser Geschichte als Momente gehörig, werden sie damit zu Stufen der Entwicklung der Menschheit und ihre selbstständige Bedeutung ist die, selber nur eine bestimmte Gestalt der Freiheit zu sein. So tritt das, was sie alle umschlingt, hervor aus der Ordnung der einzelnen und die Idee einer Rechtsgeschichte der Welt ist der Sporn und das höchste Ziel für die Erforschung der Rechtsgeschichte des einzelnen Volkes.» Warnkoenig und Stein: Französische Staats- und Rechtsgeschichte III. köt. 2. 1.

²⁾ A munka czime Laurent F.: Études sur l'histoire de l'humanité, mindeddig 15 kötet.

nemzet jogtörténelme között foglal helyet a *viszonylagosan egyetemes és viszonylagosan különös* alkotmány- s jogtörténelem, milyen például az európai jogtörténelem.¹⁾

E hármás megkülönböztetés iránytadó egyes jogintézmények történelmi fejtegetésénél is, miután számos jogintézmények fejlődési menetét nem pusztán csak különös, azaz nemzeti, hanem igen gyakran viszonylagosan egyetemes, sőt általános egyetemes jogtörténelmi szempontból is lehet tárgyalni.²⁾

2. §.

A magyar alkotmány s jogtörténelem tárgya s feladása.

A különös jogtörténelmek sorába tartozó magyar alkotmány- s jogtörténelem tárgyát a magyar álladalmi s társadalmi élet jogi szervezetének, vagyis a magyar nemzeti jogéletnek fejlődése képezi, és feladása e fejlődési menetet hiven feltüntetni.

E végre a magyar alkotmány- s jogtörténésznek ki kell fejtenie az elemeket, melyekből a magyar álladalmi és társadalmi élet megalakultak, az alapokat, melyeken ezek nyugszanak, és fel kell derítenie, hogy mikép létesült ez elemekből és ez alapokon egy sajátlagos magyar álladalmi s társadalmi rend, miféle szellem hatotta ezt által és képezi tehát életető elemét. És ezek után a magyar jogtörténész nyomozni fogja, hogy mikép kellett a magyar álladalmi s társadalmi élet ezen külső rendjének, azok elemei, tagjaik gondolkodása s a kor

¹⁾ Egyetemes európai jogtörténetnek jeles kezdeményezését birjuk Wenzel Gusztávtól: *Egyetemes európai jogtörténet. I. Rész.* Pest, 1868.

²⁾ Így például Gans az örökösödési jogot, Unger József a házasság intézményét egyetemes jogtörténelmi kifejlődésükben tárgyalják ismeretes műveikben; vagy Guizot a képviselői rendszer alakulását, mint az általános európai jogtörténelem kérdését fejtegeti.

iránya változtával, időszakonként átalakulni, mignem a jelen álladalmi s társadalmi szervezethez, mint végeredményhez eljut.

Nem járna el tehát helyesen a magyar jogtörténész, ha a korszakonként Magyarországon fenállott közjogi s magánjogi intézményeket merően elősorolná, és nem volna tekintettel a magyar álladalmi s társadalmi élet fejlődésére és ennek a jogrendszerre gyakorolt befolyására. Feladása inkább az, hogy a magyar álladalmi s társadalmi viszonyokból, mint természetes forrásaikból, fakaszsa ki nemzeti jogintézményeinket és azokkal kapcsolatosan vizsgálja ezek fejlődését s hanyatlását; szóval a *jogintézményeket azon szerres összeköttetésben az élettel* és egymás között tüntesse fel, a milyenben azok egykor tetteleg jelentkeztek; — csakis ekkor fogván a jogtörténet az egyes korszakokban szerepelt magyar jogintézmények szükségessége s helyessége, tehát jog- és czélszerűségéről az olvasót meggyőzhetni s evvel reá nézve tanulságossá válhatni.

Midőn azonban a magyar jogtörténet, feladásához mérten, a magyar álladalmi s társadalmi élet fejlődését is feltünteti, főleg ezek állandó viszonyai, intézményei alakulására lesz tekintettel, miután ezek szülik a jogintézményeket; a bennök működő személyekre és változó viszonyaikra csakis annyiban, mennyiben ezek állandó viszonyok szerzői vagy jelentősebb mérvben lendítői voltak.

A magyar álladalmi s társadalmi élet, mint a magyar jogélet természetszerű alapja feltüntetésének kívánalmából önkényt következik a magyar alkotmány- s jogtörténelem tárgyalásának még egy másik követelménye, ha ugyanis annak feladását, a magyar jogélet fejlődése hű előadását akarjuk.

Európa népeinek kifejlődésében, mióta a keresztény

vallás földrészünkön uralkodóvá vált, bizonyos közösség észlelhető, és evvel az eszmék általános, minden népekre kiterjedő hatalma. Időszakonként új meg új eszméket látunk felmerülni s egyes népek körében nagy mozgalmakat előidézni; és ez eszmék hatása ismétlődik a többi nemzetek életében is, csak hogy az egyiknél előbb, a másikonál később, valamint nem egyenlő erővel s ennek folytán különböző eredménnyel az eltérő viszonyok szerint, melyek az egyes nemzeteknél ez eszmék hatását megelőzték.¹⁾ A magyar nemzet, mint egyik lételem tagja az európai népek társaságának, szintén nem vonhatta ki magát soha egészen az abban uralkodott eszmék hatása alól: sőt inkább álladalmi s társadalmi viszonyainak az európai koreszmékkel kapcsolatos átalakulása mellett, jogélete terén folyvást újabb, sajátlagos magyar, de mindamellett mégis európai jelleggel is bíró intézményeket (például az ösiséget) látunk keletkezni.²⁾

Európai állásontra kell tehát emelkednie a jogtörténésznek a magyar jogélet fejlődése előadásánál; kísélnie kell az európai koreszmék alakulását s ezek jelentőségét; vizsgálnia, hogy mikor, miféle tényezők közreműködése folytán és mikép hatottak ez eszmék álladalmi s társadalmi életükre; és végtére fel kell derítenie, hogy jogintézményeink mely alkatrészei születtek az európai koreszméknek, s viszont melyek eredményei a nemzet sajátlagos gondolkodásának és ez által áthatott viszonyok erejének. Mert hisz csak az általános-ság körén belül ismerszik meg a különlegesség; csakis összehasonlítás útján másokkal tűnik ki valamely em-

¹⁾ V. ö. Báró Eötvös József: A nemzetiségi kérdés. Pest, 1865. 1—8. lap.

²⁾ V. ö. Hajnik Imre: Magyarország és a hűbéri Európa. Pest 1867. 12. lap.

bertömeg nemzeti egyedisége, melyet megismerni s fel-
tüntetni az újabbkori kutatások általános törekvése, és
kell, hogy iránytadó legyen nemzeti életünkre vonat-
kozó tanulmányainknál is.¹⁾

¹⁾ Ide vonatkoznak Stein Lőrincznek (Geschichte des französ.
Strafrechtes und des Processes. Basel 1846) következő szavai: «Erst inner-
halb der Allgemeinheit gibt es wahre Individualität; und wer nach
dieser strebt, der beginnt selber eben dadurch schon über die Grenzen
derselben hinauszublicken, weil das Individuum erst an dem anderen
Individuum rechte Form und Persönlichkeit gewinnt. Gemeinsam aber ist
allen Forschungen unserer Zeit der Drang, die Eigenthümlichkeit und
Selbstständigkeit zunächst unseres Volkes, im Einzelnen, wie im Allge-
meinen wiederzufinden» u. l.

III. FEJEZET.

Az alkotmány s jogtörténelem helyzete a tudományok körében, és a magyar alkotmány- s jogtörténelem viszonya a rokon szakokhoz.

1. §.

Az alkotmány s jogtörténelem mint jogtudomány.

Nincs tudomány, mely tanai egész összegével szülemlik meg; sőt inkább az egyes tudományok elvei csak egymás után, hosszas s fokozatos kutatás alapján lőnek kifejlesztve, és a tudományos téren uttörő egyéniségek által felvetett új szempontok segélyével újabb s újabb rendszerekbe füzve. A tudományok, a szellemi világ ezen termékei, mint az anyagi világéi, szintén gyenge csirákból fakadnak, idővel fejlődnek, erősbulnek és szétágazásuk s feloszlásukkal újaknak adnak életet.¹⁾ E fejlődési menetnek megfelelőleg a tudományok történelemmel bírnak, mely az emberi nem multja legfényesebb, legtisztább lapját képezi.¹⁾

Ily történelme minden tudománynak van. De mig azon tudományok, melyek, mint a matematikai s természettudományok, tanaikat bizonyos örök törvényeknek alávetett jelenségekre fordított észlelés s erre alapított következtetés utján nyerik, csakis ezen törvények felis-

¹⁾ Bizonyítja ezt az egyes tudományköröknek történelme; például a politikának elválasztása a jogtól, s mindkettőnek további szétágazása.

²⁾ Ide alkalmazhatók Gibbon eme szavai: «The history of the empire is the record of human misery; the history of the sciences is that of the greatness and happiness of mankind. If this last branch of study should be, for a thousand considerations, esteemed precious in the eyes of a philosopher, the reflection now made should renderit dear to every philanthropist.» Essay on the Study of litterature czimű dolgozata bevezető szavai.

merése s rendszerezésére vonatkozó történelemmel bírnak: addig azon ismeretköröknek, melyek elvei az emberi élet változó viszonyai által advák, nem csak ez elvek tárgyalásával, hanem ezek keletkezése s fejlődésével is foglalkozó történelmük van.

A tudományok művelésének történelme a tágasb értelemben vett irodalom-történetnek lényeges alkatrésze; az egyes tudományok elveinek fejlődési menete ellenben az illető tudomány kiegészítő, t. i. történelmi része. Így a nemzetgazdasági, politikai, jogi s bölcséleti elvek fejlődése, jelentőségük emelkedése s hanyatlása, az ezeket rendszeresen előadó nemzetgazdasági, politikai, jogi, vagy bölcséleti tudományok tárgyát képezik.

E történelmi rész nem ritkán már egyes tudomány-nál kiváló jelentőségű és evvel külön tárgyalásra érdemes lehet; vannak azonban egész tudománykörök, melyekhez tartozó tudományok ugyszólván kivétel nélkül bírnak ily történelmi részzel, melyek között ép oly benső kapcsolat ismerhető fel, mint az illető tudományok tanai, dogmatikus részei között. Szükségkép advák ez által bizonyos általános szempontok, melyekből az ily tudománykörök összes elveinek fejlődési menete tekinthető, és így az abban foglalt különböző tudományok történelmi részei összefüggő, szerves egészsze összeraszthatók. Önálló tudomány alakul meg evvel, mely a mint világot az illető tudománykör mindannyi alkatrészeire veti, mellettük mint önálló tag illeszkedik be abba, mint annak történelmi tudománya. Ily értelemben tartozik a bölcséleti elvek történelme a bölcsészeti, a nemzetgazdasági vagy politikai elvéké a politikai tudományok köréhez, és végre az alkotmány- s jogtörténelem a jogtudományok sorába.¹⁾

¹⁾ A jogtörténet ép annyi alappal önálló tudomány, mint a különböző jogi szakok bölcséleti részei rendszeresítve, mint jogbölcsélem.

Mindegyik jogi szak bir ugyan történelemmel, de mindamelltt a magán, büntető, közjog stb. történelmének merő egybevetésével még nem szülemlik meg az alkotmány- s jogtörténelem, hanem e végre szükséges, hogy a jogélet ezen különböző részeinek egymással és az étellel való szerves összefüggése s kapcsolatos tovább fejlődése is feltüntetve legyen; s történelmünk oly életteljes egészsze legyen összeforrasztva, a milyenben kezdetttől fogva jelenkeztek.

Csak is az ily alkotmány- s jogtörténelem foglal el önálló helyet a jogi szakok mellett; csak is az ily értelemben vett magyar alkotmány- s jogtörténelem szerepelhet önállólag a magyar jogi tanszakok között.

2. §.

A jogtörténelem rokontudományai, és különösen viszonya a jogbölcselemhez.

Az alkotmány- s jogtörténelem is részesül a tudományok egymásra való kölcsönhatásában,¹⁾ sőt egynémely tudományval keletkezéséhez, majd ismét feladása s tárgyához képest szorosabb összeköttetésben, u. n. tudományos rokonságban áll; nevezetesen a *jogbölcselettel*, az *egyetemes történelemmel* és a *tételes jogtannal*; az elsőnek nélkülözhetlen szövetségese, a másodiknak lényeges alkatrésze, a harmadik ismeretének egyik szükségképi feltétele lévén.

Jogtörténet s *jogbölcselet* egymást mintegy kiegészítik. Kutatva a népek jogintézményeit, és kifejlesztve azokat az álladalmi s társadalmi élet viszonyaiból, a

¹⁾ Szépen fejezi ki a tudományok összeköttetését Gibbon: «The more deeply the sciences are investigated, the more clearly is it seen that they are all connected. They resemble a vast forest, every tree of which appears, at first sight, to be isolated and separate, but on digging beneath the surface, their roots are found to be all interlaced with each other.» (Essay on the Study of Litterature.)

mint azok lépésenként egymásból alakulnak, a jogtörténész szükségkép eljut viszonyokhoz, a melyekben működő tényezők s erők nem advák esetleges okok által, hanem a világrend örök, változhatatlan követelményeiként jelentkeznek: és itt a jogtörténész kénytelen átadni a kutatás fonalát a bölcész kezébe, hogy ez a társadalom természetét, a világrend örök törvényeit és ezek összefüggését a jog fő elveivel kimutatva, a jogtörténelmi kutatások hullámzó lánczolatát természetes kiindulási pontjukhoz függeszsze, s evvel azoknak bizonyos egységet, állandó alapot adjon.

De viszont a bölcész, mihelyt vizsgálódásai tulterjeszkednek a jogélet általános s állandó alapjain, és az ezeken egyes népeknél kifejlődött jogintézményeket bírálja s azok okait, szellemét vizsgálja: okvetlenül szorul a jogtörténész karjára; csak is ez által nyújtott adatok alapján lévén képes a tételes jogintézmények jog- és célszerűségét megbirálni, ezek szellemét felderíteni.

Habár tehát jogtörténet és jogbölcselem tárgyuk s feladásukra nézve különböznek; habár amaz tanait a tapasztalásból meríti, emez inkább az okoskodásból: mégis kapcsolatosan képezik a jogtudomány szükségképi alapzatait, melyek elseje nélkül jogi ismeretünk chimericus volna, a második hiányában pedig felületes és határozatlan maradna.¹⁾

¹⁾ A jogtudományra is illenek Gibbonnak az emberi ismeretekre egyáltalában mondott szavai: «All sciences are founded upon reasoning and facts. Without the latter our studies would be chimerical; deprived of the former, they would be blind.» U. o. És ép e két tudományra vonatkozólag mondja igen szépen Feuerbach (Über Gesetzgebung u. Rechtswissenschaft 57. l.) «Das empirische Wissen gibt der Rechtswissenschaft den Körper, das philosophische den Geist. Ohne jenes ist sie ein Gespenst, das nicht der Mühe werth ist, dass man nach ihm greift, weil es unter den Händen verfliegt; ohne dieses ist sie ein Gerippe, ohne Mark und Fleisch, oder vielmehr ein Leichnam ohne Seele und Leben. Ohne Philosophie bleibt die Jurisprudenz in der Dummheit, ohne empirische Gelehrsamkeit

3. §.

A jogtörténet viszonya a közönséges történelemhez.

A történelem, e szót szorosabb értelemben véve, az emberiség, vagy ennek alkatrészeit képező, külön személységgel bíró népszegeknek, vagyis nemzeteknek életét, viszontagságait adja elő. Szükségképp ki kell tehát terjeszkednie ez élet mindannyi nyilvánulásaira, az anyagi s szellemi téren egyaránt. A világtörténész, valamint egyes nemzetek történetirója figyelemmel lesz az álladalmi, vallási, erkölcsi, tudományos művelődésre ép úgy, mint az ipari, gazdasági, kereskedelmi életre, és kell, hogy figyelemmel legyen a jogéletre is. Mert hisz mindezek kölcsönhatásukban és kapcsolatos továbbfejlődésükben véve, tehát együttesen, alkotják az emberi nem, vagy valamely nemzet életét,¹⁾ melyek egyike vagy másika mellőzésével ez élet feltüntetése hézagos sőt nem ritkán hazug volna.²⁾

És különösen a jogi szervezet igényli a történész figyelmét, mert az, mint az álladalmi s társadalmi élet külső rendje, számtalan szálakkal függ össze a népek életével, fejlődésüknek majd hatalmas elősegítő eszközét,

wird sie rasend. Der Rechtsgelehrte ohne ein ausgebreitetes empirisches Wissen wird höchstens ein philosophischer Schwätzer; der Empiriker ohne Philosophie ist ein Barbar oder ein Pedant.»

¹⁾ Hogy a népélet különböző tényezői benső összefüggése és szerves összműködése mindinkább felismertetik s méltányoltatik; az a politikai tudományok, de különösen a statistika beható művelésének eredménye, minek jótékony hatása a történelmi tanulmányok terén folyvást fokozottabb mértékben érezhető.

²⁾ Ép az, hogy valamely népélet, vagy pedig történelmi korszak hű ecsetelése oly szétágazó tanulmányokat tételez fel, és nem csak részletező, kritikailag bonczoló, hanem egyszersmind összesítő és magasabb álláspontra emelkedni képes elmét igényel: oka, hogy oly nehéz a történetiró tiszte, s hogy valóban nagy történetiró sokkal ritkább jelenség, mint bármely más tudományág kitünő művelője.

majd ismét nyitgét képezve; úgy hogy e jogi szervezet főbb vonásainak ismerete nélkül a nemzeti élet fejlődésének helyes felfogása lehetetlen.

E jogélelet azonban a történész természetesen csak is az általános népélet szempontjából tekinti, mint ennek egyik kiegészítő nyilvánulását; oly részletes tárgyalására, a milyenben azt a jogtörténet részesíti, sem hivatása, sem érkezése. A világ vagy pedig egyes nép történelme mellett tehát ép úgy megáll az egyetemes vagy különös jogtörténelem, mint akár az irodalom, akár a nemzetgazdászati élet egyetemes vagy különös történelme.

De ha ezek szerint a jogtörténet a közönséges történelem pusztán alkatrészénél több is, mégis az egyetemes, valamint a különös jogtörténelem nem nélkülözhetik a világ vagy pedig az illető nemzet pragmatikai történetének ismeretét; sőt ezek amazok sikeres művelésének mellőzhetlen feltételét képezik. A jogélelet, mint az összes népélet egyik nyilvánulása, szükségkép osztozkodik a szellemben, mely ezt koronként áthatja, s mely szellem ép a népélet mindannyi terén működő tényezők s erők összehatásának eredménye. Mennyivel inkább ismerjük a népéletet egyáltalában, annyival mélyebben hatolunk a jogélelet szellemébe, s annyival világosabban fogjuk fel ennek egyes jelenségeit; — mert hisz a szellem, mely az egyes népek jogát áthatja, ezek sajátlagos nemzeti gondolkodásának csak részecskéje.¹⁾

¹⁾ Ide illenek Riehl (W. H.) szavai: «Der Rechtsgelahrte spürt den Urkunden des deutschen Rechtes nicht blos in alten Gesetzen nach, sondern auch in alten Volkssitten und Sprüchen. Er weiss, der Geist unseres Rechtes ist ein Stück Volksgeist.» Die deutsche Arbeit. Stuttgart, 1862. 10. l.

4. §.

A jogtörténet viszonya a tételes jogtanhoz.

A jogtörténet állása a tételes jogtanhoz az eddig előadottakból önként következik; nevezetesen a jogéletnek fentebb kifejtett összeköttetéséből az álladalmi s társadalmi élettel.¹⁾

A népek jogintézményei ugyanis, mint a népélet tényezői s erői összműködésének eredményei, a mult szülöttei; megértésük kulcsát tehát a mult felderítése képezi. Valamint a physikai világ tüneményeit voltaképen csak akkor ismerjük, ha tudjuk, hogy miféle tényezők hozták azokat létre és mily összehatás folytán; a mint ítéletünk egyes egyéniségek felett csak is multjok ismeretére fektetve lehet alapos: ugy a jogász sem mérlegelhetné helyesen a tételes jogintézmények értékét, ha nem tudná, vajjon az okok, melyek ezeket létrehozták, még működnek-e, s vajjon a szellemnek, mely nekik életrevalóságot kölcsönzött, kivesztével, nem törpültek-e élettelen vázakká.²⁾ E tekintetben a jogász vezére a történeti fürkészésnél más nem lehet; vagyis a jogtörténelem a tételes jogtan egyik mellőzhetlen alapját képezi.³⁾

5. §.

Az alkotmány s jogtörténelem segédtanai.

Mindazon tudományok, melyekkel az alkotmány s jogtörténelem tudományos rokonságban áll, egyuttal

¹⁾ Lásd e munka első fejezetének 3. §-át.

²⁾ Helyesen mondja erre nézve Unger József: «Was immer als ein Gegenwärtiges und Heutiges erscheint, lässt sich nur insofern richtig erkennen und begreifen, als es zugleich als das Erzeugniss und Resultat des Vorangegangenen betrachtet wird, und das Gewordene und Bestehende wird nur dann richtig beurtheilt, wenn es in seinem Werden und Entstehen erfasst wird.» Unger: Die Ehe in ihrer welthistorischen Entwicklung. 1. l.

³⁾ Ide illenek Balduin azon ismeretes szavai: «Coeca sine historia jurisprudentia.»

ennek segédtanai is; de kívülök még vannak számos más szakok, melyek a nélkül, hogy forrásuk, tárgyuk vagy céljuk tekintetéből tudományunkkal közösséget tüntetnének fel, mégis tudományos mivélését elősegítik, tárgya mélyebb felfogásra vezetnek.

E segédtudományokat egyenként elősorolni és jellemezni, messze vezetne; csak egész általánosságban jegyzendő meg tehát, hogy mindazon, akár dogmatikai akár történelmi ismeretek, melyek az álladalmi s társadalmi életre egyáltalában vagy ezek bármelyik tényezőjére fényt derítenek, a jogtörténelemre nézve is gyümölcsözők; mint például a politikai s társadalmi tudományok egész köre, vagy pedig a különböző történelmi szakok.

Alkalmazva mindezen tanokat a magyar alkotmány s jogtörténelemre, mint különös jogtörténelemre, ez is szoros kapcsolatban áll a magyar közönséges történelemmel és a különböző magyar jogi szakokkal; ő sem nélkülözheti a bölcséleti elvek szemmeltartását, a magyar jogi tanok ítésetét; és reá is termékenyítő hatással lesznek mindazon ismeretek, melyek a magyar népélet bármily alkatrészeire vagy nyilvánulásaira fényt derítenek; — sőt miután a magyar alkotmány- s jogtörténelem bizonyos részben az európai és az egyetemes jogtörténelemben gyökeredzik; ily hatással lesznek közvetve a népélettel egyáltalában véve foglalkozó mindannyi szakok is.

IV. FEJEZET.

A magyar alkotmány- s jogtörténelem forrásai.

A magyar alkotmány- s jogtörténelem kuttői a közönséges magyar történelmével jobbára azonosak, mint az egykoruak feljegyzései, okiratok, emlékek, pecsétek, pénzek stb.,¹⁾ csak hogy ezek közül azok, melyek a hazánkban koronként uralkodott jogelveket foglalják magukban, vagyis magának a magyar jognak kuttői voltak,²⁾ az alkotmány- s jogtörténetre nézve különös jelentőséggel bírnak. Míg azokat, mint ismertetési forrásokat, bővebben tárgyalni a közönséges magyar történelem segédszakai feladása, és használatukra nézve a történet-tudomány általános szabályai irányadók: addig emezek, t. i. a tulajdonképi magyar *jogforrások*, a törvények, kiváltságok stb., mint magának a jogéletnek nyilatkozatai s ennek különböző fejlődési fokozatain jelentőségben változók, nem a bevezetés, hanem a magyar jogtörténelem tárgyát képezik.³⁾

¹⁾ Lásd ezekre nézve az általános magyar történelmi dolgozatokon kívül Schwartner, Falma, Rupp stb. diplomatikai, heraldikai, numismatikai műveit.

²⁾ Ezekről különösen értekezik Wenzel Gusztáv : *De fontibus juris privati hungarici*. Pest, 1836.

³⁾ A magyar jogtörténelemnél ugyanis meg kell különböztetni az u. n. *ismertetési forrásokat*, melyekből a koronként érvénynyel birt magyar jogelvek ismeretét meritjük, a tulajdonképeni *jogforrásoktól*, melyek maguknak a jogelveknek életet adtak ; az első azonosak a magyar történelmi forrásokkal egyáltalában.

V. FEJEZET.

A magyar alkotmány- s jogtörténelem rendszere.

1. §.

A jogtörténelmi rendszerek egyáltalában.

A tudományok rendszerét csak is tárgyak alkatrészeinek természetszerű egymásutánja és az illető tudomány körén belül való különállása határozhatja meg helyesen. Minden egyéb osztályozás, és különösen olyas, mely az illető tudomány körén kívül eső szempontból történik, vagy ennek önállóságát ismeri félre, vagy anyagának világos felfogását kockáztatja.

Ily helytelen osztályozás a jogtörténelem szokásos felosztása *külső- és belsőre*, amaz alatt koronként szerepelt jogforrások előadását, emez alatt az egyes jogintézmények fejlődésének feltüntetését értve;¹⁾ mely felosztás a jogtörténelem tudományos önállóságát nem tekintve és inkább a tételes jogok tanulmányozásának szempontjából kiindulva, a jogélet egyik alárendeltebb nyilvánulását külön alkatrészként elválasztja, és ez által ép maguknak a jogforrásoknak, a koronkénti jogélettel jelentőségben változó, szereplése átértését nehezíti.

¹⁾ E felosztás a jogtörténelem tudományos kifejlődésében leli magyarázatát. A jogtörténelmi tanulmányok ugyanis kezdetben csak mint a tételes jogok segédtanulmányai szerepeltek, és miután a tételes jogok előadásánál külön szokás választani, mint kell is, az illető jogforrásokat a tételes jogintézményektől, az ezekre vonatkozó történelmi tanulmányok is külön fejlődtek és midőn a jogtörténelmi anyag gyarapodásával, ennek külön tárgyalása czélszerűnek látszott, azt keletkezésének megfelelőleg a jogforrások és a jogintézmények történetére vagyis külső s belső jogtörténelemre osztályozák.

A jogtörténelem tárgyát a jogélet fejlődése képezvén, helyes osztályozási alapokul csak is a jogélet természetszerű szétágazása, vagy pedig a jogélet fejlődési szakai szolgálhatnak.

A jogélet ahhoz képest, a mint az álladalmi vagy társadalmi életnek ad külső kifejezést, s ezek szerint különböző erők s tényezők eltérő irányu összműködését szabályozza, a köz- és magánjogi életre oszolván, ez a jogtörténelemnek az *alkotmány-* és a szorosabb értelemben vett *jogtörténelemre* való osztályozását szüli; ez utóbbinak részletes osztályozását a jogéletnek további szétágazása a személy-, vagyon-, perjogra stb. adván. Másrészt pedig, miután az álladalmi s társadalmi életnek egymással és ezeknek ismét a jogélettel való benső összefüggésénél fogva a nemzetek közjogi és magánjogi életének mindannyi alkatrészei hosszabb, rövidebb idő alatt kapcsolatosan átváltoznak: a jogélet ezen fejlődési menete a jogtörténetnek egy másik, t. i. *korszakokra való felosztását* eredményezi.¹⁾

E kettős felosztásnak czélszerű összeegyeztetéséből leszarmazik a jogtörténelem egyedül helyes rendszere, mely a korszakokra való felosztást fő felosztásként tekintve, az egyes korszakok tárgyalása alkalmával, azok sajátlagos jellegű jogéletének mindannyi ágát s nyilvánulását külön-külön szemügyre veszi.

2. §.

A magyar alkotmány- s jogtörténelem rendszere különösen.

Követve az ép kifejtett rendszert, a magyar alkotmány s jogtörténet a magyar közjogi s magánjogi élet mindannyi alkatelemeinek kifejlődését azon korszakok

¹⁾ Zöpfl (Deutsche Rechtsgeschichte. Stuttgart, 1858.) az elsőt ethnographiai, a másodikat synchronisticai rendszernek nevezi.

szerint fogja legezélszerűbben tárgyalni, melyekben a magyar álladalmi s társadalmi étellel kapcsolatosan az összes magyar jogéletnek átalakulása, elemeiben ép úgy, mint általános jellegére nézve, véghez ment.

A magyar álladalmi s társadalmi élet, a magyar törzseknek egy nemzetté tömörülése óta, három ízben változott át elemeiben és jellemében. Első ízben a tizenegyedik század elejével, midőn szent István alatt a nyugati keresztény eszmék szerint idomult; másodízben a tizennegyedik században, midőn hűbéri elemek és eszmék vertek kebelében gyökeret; és harmadszor 1848-ban, midőn a francia forradalom által érvényre juttatott, ujkori álladalmi s társadalmi eszmék hatották által.

A magyar alkotmány- s jogtörténelem tehát *három főkorszakra* fog oszolni, előrebocsátásával egy u. n. *elő-kornak*, mely t. i. azon viszonyokat s elemeket fejlesztette ki, melyeket a magyar nemzet álladalmi s társadalmi élete létesítésére e hazában feltalált. Oszlik ugyanis: 1. *az ősi magyar álladalmi s társadalmi szervezet korára*, mely egybeesik a vezérek korával és 888—1000-ig terjed; 2. *a szent István-féle álladalmi s társadalmi szervezet korára*, mely szent István királyságával veszi kezdetét, és az Anjou-ház trónraléptéig terjed, tehát 1000—1308-ig; és 3. *a szent korona- s ősiségi álladalmi s társadalmi szervezet korszakára*, mely a tizennegyedik század elejétől egész 1848-ig terjedő időszakot foglalja magában; míg végtére az 1848-i törvényhozás a magyar álladalmi s társadalmi szervezet fejlődésének negyedik korszakát nyitotta meg, mely azonban a magyar jogtörténelem tárgyát még nem képezi.

A magyar jogélet a jogtörténelmi korszakok mindekében sajátlagos jelleggel bírván, mely az illető korszak közjogi s magánjogi élete mindannyi terein nyilvánul, és mely az ebben uralkodó eszmék és a benne

szereplő elemek összehatásának eredménye: nyomozhatónak kell lenni tehát, hogy bizonyos álladalmi s társadalmi eszmék s elemek fejlődésével, mikép létesült az egyes korszakok sajátlagos jogélete, mikép gyakorolta ez uralmát, és a kérdéses eszmék s elemek átalakulásával mikép indult ismét hanyatlásnak s lőn a következő korszak sajátlagos jogélete előkészítve; vagyis nyomozhatnunk kell az egyes jogtörténelmi korszakok sajátlagos jogéletének fejlődését, virágzását és hanyatlását, mi a magyar jogtörténelmi főkorszakoknak további felosztását *al-korszakokra*, lehetségesíti.

E további osztályozás alkorszakokra, azonban csak is a magyar közjogi élet, vagyis alkotmányunk fejlődése szempontjából történhetik, minthogy azon tényezőknek, melyek a magánjogi élet fejlődését eszközlik, jóval lassúbb és kevésbé szembetűnő működése, e fejlődést csak főbb vonásaiban engedi rendszerint felismerni, részletes menetében vajmi ritkán; — sőt a magyar jogélet első korszakára nézve adatok hiányában még az alkotmányfejlődés tekintetéből sem lehetséges.

A Szent István-féle álladalmi és társadalmi szervezetnél azonban már követhetjük a fejlődési szakokat; világosan felismerhető lévén ugyanis annak több rendbeli lényeges alkatelemei lassankénti átalakulása Kálmán uralkodásától innen, és evvel magának a Szent István-féle szervezetnek bomladozása, mi határozottabb kifejezést első ízben az arany bullában lelt, mely midőn a Szent István-féle szervezet főelvei megtartását biztosítani törekszik, egyuttal bizonyosságot tesz, hogy ezek a tizenharmadik század elejével már veszíteni kezdetek erejükből. Miután pedig e hanyatlási irány az arany bullától innen folyvást fokozódik, mignem azon zavarteljes, mondhatni anarchikus állapotban leli végét, melyet az utolsó Árpádok s a tizennegyedik század első évtizede-

nek története mind az álladalmi, mind pedig a társadalmi téren visszatükröz: az 1222-ki arany bullát lehet oly határpontként tekinteni, mely a Szent István-féle szervezet fejlődési s virágzási szakát hanyatlási szakától elválasztja.

Az Anjouk trónraléptével veszik kezdetüket az álladalmi s társadalmi rendnek Magyarországon helyreállítására irányzott törekvések, segélyével új elvek s ennek folytán új kötelekeknek; mely új, és pedig a szervezendő elemeknek megfelelőleg, hűbéri elvek s kötelekek összefűzéséből a Szent István-féle álladalmi s társadalmi rendnek a tizennegyedik századra átszállott elemei s eszméivel, alakult meg e század folyamában egy új álladalmi s társadalmi rend, melyet sarkoszlopai, a hűbéri ugyan, de mindamellettsajátlagos magyar jelleggel is bíró szent korona-féle, banderialis s ősiségi intézmények után, *a szent korona-féle s ősiségi álladalmi s társadalmi szervezetnek lehet elnevezni. Fejlődési szakát e szervezetnek tehát ezen, reá nézve sarkalatos intézmények jogi megalkakulása fogja berekeszteni, vagyis az 1435. év, melyben, közülök legkésőbbben, a banderialis szervezet törvény utján megállapítva lón. Innét számítható a szent korona-féle s ősiségi szervezet teljes uralmának kora, mely egész a tizennyolczadik század elejéig tart, de melyet a mohácsi vész (1526.) ismét két alkorszakra szakít.*

A mohácsi vész után ugyanis, nem csak hogy új dynastia jutott állandóan a magyar trónra, hazánkra nézve új uralkodási traditiókkal s elvekkel; hanem a török befészkelésével az országba és a reformatio terjedésével járt politikai s vallási küzdelmek az alkotmányfejlődés terén bizonyos stagnatiót idéztek elő, mi a 16-ik és 17-ik századot a magyar jogtörténetre nézve is külön korszaknak jellegzi.

Csak a tizenyolczadik század elején, a török hódoltság s a vallási mozgalmak megszűntével, indulhatott a magyar álladalmi s társadalmi élet ujolagos, habár nem háborítatlan folyásnak, és pedig az uj-kori európai álladalmi s társadalmi eszmék felé, melyeket hazánkban teljes uralomhoz végtére az 1848-ki törvényhozás juttatott; és így az 1723- és 1848-ik évek közötti időszak, mint a szent korona-féle s ősiségi álladalmi s társadalmi szervezet felbomlásának és az újabb magyar alkotmányos s jogélet kifejlesztésének korszaka tűnik fel.

Mindezek után a magyar alkotmány s jogtörténet rendszerét következőleg lehet megállapítani:

I. Előkor a Magyarországra vonatkozó történelmi ismeretek kezdetétől a magyar állam itteni megalapításáig, azaz a 892. évig.

II. Az őskori magyar álladalmi s társadalmi szervezet korszaka, vagyis a vezérek kora 892—1000.

III. A Szent István alkotta álladalmi s társadalmi rend 1000—1308.

a) A Szent István-féle szervezet kifejlődési s virágzási kora 1000—1222.

b) A Szent István-féle szervezet hanyatlási kora 1222—1308.

IV. A szent korona-féle és ősiségi álladalmi s társadalmi rend 1308—1848.

a) E szervezet kifejlődési kora 1308—1435.

b) E szervezet teljes uralmának kora 1435—1526.

c) A vallási s politikai mozgalmak kora 1526—1723.

d) Az ősiségi s szent korona-féle társadalmi s álladalmi szervezet felbomlásának kora 1723—1848.

VI. FEJEZET.

A magyar alkotmány- s jogtörténelem haszna.

A magyar alkotmány- s jogtörténelem haszna az eddig előadottak után bővebb indokolásra alig szorul.

A népek álladalmi s társadalmi szervezetét álladalmi s társadalmi életükkel karöltve láttuk fejlődni, azok jelenlegi alkotmányát és jogát tehát a mult szüleményeiként jelentkezni; miután pedig ezek is tovább fejlődni hivatvák és csakis az eddigi fejlődésnek s a jelen viszonyoknak megfelelő, tehát természetszerű fejlődési menetjótékony hatásu, világos: hogy mindazokra nézve, kik valamely nép álladalmi s társadalmi élete alakulására befolyást venni hivatvák, az alkotmány s jogtörténelem ismerete elkerülhetlenül szükséges; sőt mindazokra nézve is nélkülözhetlen, kik ez alakulási menetet szemmel kísérni akarják, s e téren csak megközelítőleg is önálló véleményre igényt tartanak.

Áll ez különösen mi reánk, magyarokra nézve, kiknek alkotmányát nem szabályozza egy kimerítő charta, nem rendszeres törvénykönyvek jogát; hanem «összes polgári, politikai s alkotmányos közéletünknek, mindannyi intézményeinknek gyökérszáalai a letűnt századok mohos földében ágaznak szét, onnét szivják tenyészetük éltető nedvét, szóval történeti alapokon nyugosznak»¹⁾ és ép azért helyes megismerésükhöz csupán történelmi fürkészés útján juthatunk.

¹⁾ Horváth Mihály szavai a Magyar Történelmi Társulat Kolozsvártt, 1868. sept. 21-én tartott nagygyűlésén.

A magyar publicista, a magyar jogász lépten nyomon szorul a magyar jogtörténelem adataira; nélkülök nézetei fennálló álladalmi s társadalmi jogintézményeinkről nem ritkán tévesek lesznek, életrevalóságukról ítélete félszeg, mi sokak által osztva, a nemzeti fejlődést teheti kockára.

VII. FEJEZET.

A magyar alkotmány- s jogtörténelem irodalma.

Míg a jogtörténelmi anyag feldolgozása külföldön, kivált Németországban, már is nagy mérvű haladásnak indult, a magyar jogtörténelmi irodalom rendkívül hátramaradt. A tizenhetedik század második feléből ismerünk ugyan már a magyar közjog történelmével foglalkozó művet,¹⁾ és *Jóni János*, a «hún-magyar jog eredete s fejlődése»-ről írt munkájában,²⁾ már a múlt század elején megkísérelte a magyar jogtörténelem megírását; de sem ő, sem azok, kik a tizennyolczadik század végével és a jelen elejével a magyar jogtörténelem rendszeres előadásával foglalkoztak munkáikban,³⁾ nem hatoltak be a magyar jogélet mélyebb alapjaiba s belső menetébe, hanem csak annak koronkénti külső jelenségei száraz elősorolásánál állapodtak meg jobbjára.

Jóval többet lenditettek a magyar jogtörténelmen, történelmi kutatóinknek Schwandtner által 1746-ban

¹⁾ *Pancratius*, tractatus politico-historico-juridicus iuris publici Regni Hungariae. Kassa, 1668. újra lenyomtatva Horváthnál, bibliotheca jurisconsultorum Hungariae II. kötetében. Pozsony, 1787.

²⁾ *Jóny János*, Commentatio historico-juridica de origine et progressa juris hunno-hungarici Lőcse 1727.

³⁾ *Historia juris hungarici per suas positiones Nagy-Szombat 1779.* — *Décsy Antal*, Historia de ortu, progressu, fatis, mutationibus, reformationibus, jurisconsultis et legislatoribus Jurisprudentiae Hungaricae. Pest, 1785. — *Fleischhacker János* Historia Juris Hung. Pozsony 1791. — *Hajnik Pál* Historia Juris Hungarici. Buda, 1807. — *Kelemen Imre*, Historia juris hungarici privati documentis et testimoniis illustrata. Buda 1818. — *Markovits János*, Adumbratio Historiae juris privati hungarici. Buda 1829. — Ide sorozható *Szlemenics Pál* Magyar törvények történetirata is.

megindított kiadása, s azon nagyszerű okmánygyűjtemények létesítése, melyek *Kaprinay*, *Hevenessy*,¹⁾ *Fejér György*²⁾ és utjabban különösen *Wenzel Gusztáv*³⁾ fáradozásainak köszönhetőek; és lendítettek a nagy számú alkalmi iratok, melyek 1790-től innen, időnként felmerült közjogi viták folytán, egyes közjogi kérdések felvilágosítása kedvéért készültek.⁴⁾

Az elsők, kik merően tudományos czélból, és magukból a forrásművekből s okmányokból merítve adtak ki nagybecsű jogtörténelmi dolgozatokat, *Benczur József*, *Kollár Ádám* és *Kovachich Márton György* voltak, kik közül különösen az utóbbi, nagyszámú dolgozataival és még kézírataiban rejlő tetemes jogtörténelmi anyag összegyűjtésével, magának a magyar jogtörténelem körül halhatatlan érdemeket szerzett.

A tizenkilencedik század harmadik évtizedétől kezdve már sűrűbben találkozunk jogtörténelmi értekezésekkel s dolgozatokkal, de inkább csak a közjog, kevésbbé a magán-, büntető- s perjog történetére nézve, melyek közül főleg gr. *Cziráky Antal Mózes*,⁵⁾ *Bartal György*⁶⁾ és *Wenzel Gusztáv*⁷⁾ művei emelendők ki.⁸⁾

¹⁾ Még kéziratban a magyar kir. egyetem könyvtárában.

²⁾ Codex Diplomaticus Hungariae ecclesiarum ac civilis. Buda, 1829.

³⁾ Árpádkori okmánytár; a m. tud. Akadémia megbízásából.

⁴⁾ Ide számitandók péld. a horvát kérdés felett irt számos dolgozatok, mely egyes értekezésekről az illető kérdések tárgyalása alkalmával fog említés tétetni.

⁵⁾ Különösen «Disquisitio historica de modo consequendi» summum imperium etc. Buda 1820. czimű munkájával.

⁶⁾ Comment. ad historiam juris stat. publ. Hung. aevi medii Lib. XV. Pozonii, 1847. III. kötet.

⁷⁾ Különösen Magyar s erdélyi magánjogának I. kötetében: A magyar s erdélyi magánjog történetének rövid vázlatá.

⁸⁾ Az erdélyi jogtörténetre nézve főleg *Vajda László Synopsis Historiae juris Transilvanici*. Kolozsvártt, 1830. és *Libloyi Schuler Frigyes Siebenbürgische Rechtsgeschichte*, Nagy-Szeben, 1854. említendők.

A magyar jogtörténelem műveléséről szólva, lehetetlen még hálásan fel nem említeni a lendítő hatást, melyet arra Pray s Katonától innen, az egyetemes magyar történelmi munkák gyakoroltak, nevezetesen az újabb történetírás szellemében írt művei *Szalay László* s *Horváth Mihálynak*, kik a nemzeti élet koronkénti szellemének felderítésével, megbecsülhetetlen világot vetettek jogéletünk fejlődésére is.

Nevezetes lépés történt végtére a magyar jogtörténelem művelésének előmozdítására azzal, hogy az napjainkban, a külföld példájára, hazánkban is a jogi tanzakok közé felvétetett, minek már is több rendbeli majd «különös tekintettel a jogfejlődésre» írt, majd egyenesen az alkotmány-fejlődést tárgyaló történelmi kézikönyvek köszönhetőek ¹⁾ és mitől a magyar jogtörténelemnek behatóbb művelése várható.

¹⁾ Ide tartoznak *Bocsor Károly* pápai jogtanárnak 1861-ben megjelent és *Ladányi Gedeon* debreczeni főiskolai tanárnak a «Magyar alkotmány története» című, már második kiadást ért műve.

ELSŐ KÖNYV.

~~~~~

AZ ŐSMÁGYAR NEMZETI SZERVEZET

ÉS

ENNEK ELŐZMÉNYEI HAZÁNKBAN.

I. FEJEZET.

A magyar nemzeti élet előzményei hazánkban.

1.

Hazánk legrégibb lakosai. A rómaiak.

A korszak, mely ez ország felett elviharzott, mielőtt az a magyar hazája lett, jogéletünk fejlődése szempontjából sem csekély jelentőségű. Elemeket fejlesztett az ki, melyek a magyar álladalmi és társadalmi életnek is elemei maradtak; viszonyokat, melyek ezt bizonyos kényszerűséggel vitték határozott irányba. *Az időszak kezdve a hazánkra vonatkozó legrégibb történeti ismeretektől egész a honfoglalásig a magyar álladalmi s társadalmi élet népelemei s részben alapzatainak is kifejlődési kora volt.*

A népekről, melyek hazánk legrégibb lakosaiként említetnek, neveiken és némi csatározásaikon kívül mit sem jegyzett fel a történelem. Tudjuk, hogy a Dunától délre eső vidékeket népek lakták, melyeket a görögök az *illyrek* gyűjtő neve alá foglaltak és ügyességükről a lándzsavetésben ismertek, melyek közül a *pannonokat* hazánk délnyugoti részeiben, a Kraintól a magyar tengerpartra is átvonuló *japodokat* és a *liburnokat*, mint a mai Dalmatia tetemes része lakóit emlegetik leginkább. És tudjuk továbbá, hogy hazánkban a Dunától éjszakra és keletre nyúló vidékein különböző fajú népek tanyáztak u. m. a sigynnek, agathyrsok és különösen a sarmat

származású *jazygok*: de álladalmi életükről, intézményeikről mit sem tudunk.

És hasonlót mondhatunk azon *kelta* fajú népekről, melyek később, valószínűleg a 4-ik században kr. e., a bojok, azalok, kytnek, arraviskok, herkuniátok, batánatok neve alatt, Magyarország dunántuli vidékeit ellették és ennek számos kelt származású helyneveiben és az ott talált kelta pénzek és régiségekben egykori ittlétük és mivelődésük maradandó emlékeit hátrahagyták; valamint a *dákokról*, thrák származásu népről, kik évszámításunkat megelőzőleg a 4-ik században a Feketetengertől a Dunáig vonulva és az agathyrsokat legyőzve Erdély és Magyarország délkeleti részeiben és még a mai Havasalföld és Moldvára is részben kiterjeszkedőleg hatalmas birodalmat alkottak meg, mely Boerebistes győzelmes fegyverei alatt a bojok uralmának is véget vetett. (48. kr. e.) ¹⁾

Az első nép, melynek életéről és intézményeiről hazánkban bővebb tudósításokkal birunk, és egyszersmind az első, mely a magyar álladalmi életre is kiható befolyást gyakorolt, a *római* volt.

A római uralom, melyet hazánkra kiterjeszkedőleg már Caesar tervezett, Augustus kezdeményezett, Tiberius a pannonokat legyőzve megalapított és Trajan császár a dákokkal vívott háborúk után kiterjesztett, hazánkban csak is Dunától délre eső vidékein és Erdélyben vert állandó gyökeret. A Dunától éjszakra fekvő vidékek, és az ott, körülbelül évszámításunk kezdetétől fogva, a Morva- és a Vág mentében megtelepe-

---

¹⁾ Némi tudósításokat e népekről a görög és római történetirók és geographus-ok munkáiból lehet meríteni és e tekintetben különösen Herodot, Plinius, Strabo, Tacitus, Appianus és Svetonius művei emelkedők ki.

dett german fajú quadok, a Tisza és a kis Kárpátok alján lakozott bastarnok, a Beskidák között nomad életet vitt roxolánok, és a jazygok a Duna s Tisza között s velük még egyéb csekélyebb jelentőségű népe sségek a római uralom alól, Marc Aurel hősies tettei daczára is, mentek maradtak, legalább húzamosb időre az alá nem jutottak.

Illyricumhoz, mely a dunai tartományok közös neve volt a római császárság idejében, számították azon két provinciát is, melyekre a hazánk területén tett római foglalások védelem és közigazgatás szempontjából osztattak, t. i. *Pannoniát* és *Daciát*.

Pannoniát nyugatról a Mons Cetius, a mai Szár-hegy, az alban hegység és bebi hegység (Vellebit) környezék, míg az éjszaki és keleti határt a Duna jelelé egész a Szávának belé szakadásáig. E terület később, valószínűleg Hadrian idejében, két provinciára osztatott, a melyeket egymástól elválasztó határ Szönytől dél felé vonult, körülbelül a Verbasz-nak a Szávába ömléséig. A nagyobb, nyugati rész *Pannonia Superior*; a kisebb, keleti pedig *Pannonia Inferior* nevet nyert; és midőn később, a negyedik században, Galerius császár a Duna, Rába és Dráva közötti területet külön provinciává alakította *Pannonia Valeria* név alatt, amazt *Pannonia Prima*, emennek maradványait pedig *Pannonia Secunda*-nak is kezdték elnevezni, sőt ez utóbbira nézve a későbbi írók a *Savia* melléknevet is használták.

Pannoniánál kiterjedtebb volt a római provincia Dacia, mely szervezője után Trajana melléknevet visel, és a Tiszától a Dniester folyamig, a kárpátoktól a Dunáig nyúlt, tehát egy területre, melyhez Magyarország keleti részei és a mai dunai fejedelemségek nagyobb részben tartoztanak, és melynek magvát Erdély képezé. E Dacia később, hasonlóan Pannoniához, szintén több al-provin-

ciára oszlott, melyek kiterjedése és határaik azonban még kérdés alatt állanak.

E tartományokra is alkalmazva látjuk azon provinciális szerkezetet, mely a római császárság idejében az egész kiterjedt római birodalomban gyakorlatban állott, irányozva a leigázott tartományok hadereje és természeti kincsei lehetséges kiaknázására, és melyet Pannonia és Dacia, mint végprovinciákra nézve rendszerint proconsulok kezeltenek. Egyike e proconsuloknak Sirmiumból, a másik Sabaria (a mai Szombathely) vagy Carnuntum-ból (a mai Petronell tájékán) parancsolt Alsó-illetőleg Felső-Pannoniának; míg Dacia helytartója Ulpia Trajana-ban a Vaskapunál tartotta székhelyet.

A római provinciák szervezetének részletei a magyar jogtörténetet nem érdeklik, miután azon folytonossága a római államintézmények és jognak, mely a germanok alkotta államok legtöbbjeiben oly nagy jelentőségű szerepet vitt, hazánkban fel nem lelhető. Nem institúciói által, melyeknek hisz egyike sem élte túl Magyarországon a népvándorlás viharait, hatott a római uralom a magyar álladalmi életre, hanem egykori hatalma és fénye emlékeivel, melyeket az utána következett népeknek mivelődési csirákként hátrahagyott. A provinciák védelmére rendelt legióknak nagyszerű erődítményekkel ellátott állomáshelyei (castra stativa), melyek közül nem egy vált virágzó római municipium középpontjává, védőjévé; a római gyarmatokban pazar fénynyel emelt építmények, a színházak, fürdőhelyek, vízvezetékek, a pogány istenek és istennőknek, később az egy Istennek szentelt templomok; a hidak és utak, melyek e városokat egymással és a központtal, Rómával hadászat és kereskedelem érdekében összeköték, és nem egyhelyütt már közel két ezer év romboló erejének ellentállani képesek; és végtére az alávetett népek verej-

tékével mivel bányák, melyek a római mivelés nyomait még most is feltüntetik; egyetemben a dicskörrel, melylyel Róma egykori nagysága birt: hatás nélkül nem maradhattak a birodalomban osztozkodott népekre, sőt ezeket, mihelyt t. i. a mivelődés szükségét érezni kezdették, akarva nem akarva vonzották oly civilisatiohoz, mely római formákkal és elemekkel is dicsekedhetett. Az, hogy a római uralommal a római miveltség is némileg elterjedt hazánkban és pedig még mielőtt kelet-római jelleget öltött magára, az első jelentősebb történelmi szálát képezi, mely a későbbi Magyarországot a részben hason alapon nyugvó nyugat-európai társadalomhoz füzte. ¹⁾

2. §.

A római uralom bukása. A húnok.

A római uralom hazánkban már a harmadik században szünni kezdett; tarthatlanná tevék azt az erejében mindinkább fogyatkozó római császárságra nézve a leigázott népek elégtelensége és az éjszaki barbarok szakadatlan támadásai. Hogy a german fajú *góthok* és *vandalok* becsapásait birodalma belsejébe megakadályozza, Aurelian császár a harmadik század végével önként átengedé nekik Daciát, melynek keleti részét, nevezetesen Erdélyt, a góthok, a nyugatit pedig a Tisza és Maros között a vandalogok lepték el. A dák-római gyarmatosok, kivételével azon keveseknek, kik Moesiába vonultak át, megmaradtak régi dák székhelyeikben; és utódaik, kik a góthok uralmát később a húnokéval, egyik barbar népét a másikéval felcserélni kényszerültek, mint munkabíró, szorgalmas nép uraik által kimélve

---

¹⁾ A római uralmat hazánkban érdekesen ismerteti Vass József; „Erdély a rómaiak alatt“ czimű munkájában.

megőrizték a népvándorlás csapásai és a népeket vegyítő ereje daczára római származásuk és műveltségük némi csillámaikat testalkatukban, nyelvükben. Későbbi szomszédjaik, a szlávok, kiknek szokásai, intézményei lassanként hozzájuk is átszivárogtak, őket pásztor életmódjuk után vlakkok, vlacchok vagyis *oláhoknak* nevezték el, míg ők magok tekintettel arra, hogy származásukat némi részben a rómaiakra vezették vissza, a román vagy ruman nevet vették igénybe. ¹⁾

Az Erdélyt elfoglalt góthok a hasonló, erőteljes german törzsnek csak egyik és pedig nyugati ágát képezték. Testvéreik, a *keleti góthok* a második század végétől innen a feketetenger partjait lakták szövetségben a velük rokonfajú gepidákkal. Geberich szerencsés hadjáratai a keleti góthokat és szövetségeseiket a negyedik század elejével a Tiszáig hozták, hol a jászokat legyőzött vandálok székhelyeit foglalták el és *Hermanarich* e század közepén alkotójává lőn azon hatalmas góth birodalomnak, mely a feketetengertől és a Dunától egész a keleti tengerig terjedve, hazánknak is tetemes részét magában foglalta és azt különböző german-fajú népekkel elárasztá. A nagy népáramlás azonban, mely a negyedik század végével vette kezdetét és nem is egy század lefolyása alatt a nyugat-római birodalmat felosztatá, először is Hermanarich birodalmának vetett véget és egy népfajt hozott a Duna mellékére, melynek több ágai azt még most is lakják: a *hún-scytha népfajt*.

A hún-scytha vagy finn népcsalád, melynek törzsei kisebb-nagyobb népcsoportozatokba egyesítve hullámzottak az Európa és Ázsia között elterülő síkságon, a világtörténelemben a szorosabb értelemben vett *húnok*

---

¹⁾ V. ö. erre nézve Thierry Amade: *Histoire d'Attila et de ses successeurs*, Paris. 1865. II. kötet. (Magyarra fordította Szabó Károly.)

által jutottak első ízben szerepléshez, és különösen ezeknek nyugati, vagy Ural mentébeni ágai, a *fekete húnok* által. 374-ben történt, hogy ezen a római történetirók¹⁾ által legsetétebb színekkel festett nép átlépte a Volgát, és miután az alánokat leigázta, Hermanarich góth birodalmát megsemmisítette, s az ehhez tartozott különböző népeket diadalszekeréhez fűzte, a nyugati góthokat pedig dák székhelyeikből kiforgatta, tért foglalt hazánkban és fejedelmei deszkapalotáját a Közép-Duna mentében állítá fel. Megjelenése felzavarta a Duna völgyét lakott, jobbára german népségeket, melyeknek tetemes része Radagais alatt Olaszországba nyomult, támadásával Róma lételét helyezve egy ideig kérdésbe; míg a húnoktól elvált alánok a vandalokkal egyesülten Gallia és Spanyolországig hatoltak, Európa legnyugatibb széléig terjesztve ki a húnok által megindított népvándorlás hullámait.

Az ilykép hazánkban létesült hún uralom egy hóditóként fellépő, ázsiai nomád nép uralmát tükrözte, főleg kezdetben, vissza, élén az uralkodó hún törzsszel, mely, minden egyéb munkásságot megvetve, egyedül csak harcz és zsákmány után száguldozott; alattvalókként pedig számos, különböző fajú népekkel, melyek szervezetüket, a legtöbb esetben fejedelmeiket is megtartva, csak a hűség, hadszolgálat és adófizetés inkább csak külső kötelékei által voltak a húnok sorsához fűzve.²⁾ Ezen a kaspitengertől nyugatra, a feketetenger és a kelet-római birodalom határaitól fel egész a balti tengerig szakadatlan hullámmásban állott hún-scytha, german s szláv népek tömege csak akkor nyerte a hún hatalomhoz tartozóságának, uralmi egységének határozottabb

¹⁾ Különösen Ammianus Marcellinus.

²⁾ V. ö. erre nézve Thierry Amade fentebb idézett munkáját.

kifejezését, midőn *Etele* (433—453) annak teljes erejét a római világ ellen küzdőterre vitte, és a Dunát átlépve a régi Pannoniának romjain a hún uralmat az adriai tengerig, az alpesekig kiterjeszté. Azonban Etele birodalmának egysége is inkább csak nagyszerű személyiségének tekintélye, erélye által közvetített külső egység volt, nem pedig a népek együvé valóságának érzete s az intézmények közössége által összefűzött, és ép azért a nevezetes férfiú kimúltával, fiai viszálykodása és az alávetett népek lázadása mellett, a húnokra nézve szerencsétlen netadi ütközet folytán úgy szólván nyomban felbomlott; de nem jelentékeny hatás nélkül a későbbi századokra, különösen hazánk viszonyai fejlődésére.

Etelének fellépése ugyanis, a midőn egyrészt a római birodalom gyengeségét, és másrészt az európai barbar világban, melynek ő élén állott, rejlő erőt első tárta fel egész valójában, nagy mértékben sietette a nyugat-római világ feloszlását és annak romjain barbar uralnak keletkezését, sőt ennek tulajdonképi eszközlője volt; a hún-scytha népek pedig, melyeket ő hozott állandóan a Volga és a Duna közötti tájakra Attila és birodalma emlékénel lelkesültek harczy tettekre és buzdultak törekvésekre, hogy megújítsák az egykori hún hatalmat, visszanyerjék, mint mondák, Attilának örökségét. Ez emlék kísérte tetteiknél a különböző hún-scytha népeket; ez kalauzolta a Duna, a Tisza mellékére a magyárokat. Hogy a magyar nemzeti élet itt a négy folyam partjain találta hazáját, az Etele itteni szereplésének tulajdonítandó első sorban, és ép azért a monda, a népek ezen legrégebb krónikája, helyesen állítja e hódító nagyszerű alakját nemzeti életünk bölcsőjéhez. ¹⁾

---

¹⁾ Lásd erre nézve Thierry Attilá-ját és Wenzel Gusztáv: Egyetemes európai jogtörténet 13. §.

A szerencsétlen netadi ütközet kiszorította a húnokat hazánkból, a Duna alsó folyásáig (Hunnivár) kénytelenitvén őket visszavonulni. Csak egy csekély töredék vette magát Erdély könnyen védhető bércei közé, hol idővel több hún, nevezetesen avar rajok által gyarapítva, az ősi szokásokat megőriznie sikerült. E máig élő maradványa Attila húnjainak a *székelység*.¹⁾

3. §.

*A german népfaj ujólagos uralomra jutása hazánkban.
Avarok.*

A hún birodalom bukását a győztes german népfajnak ujólagos terjeszkedése hazánkban követte. A *gepidák*²⁾ a régi Daciát és a Duna s Tisza közötti lapályokat foglalák el; a *keleti góthok* pedig³⁾ Theodemir, Videmir s Valemir testvérek alatt három csoportozatban a régi Pannoniát lepték el, mint „a római birodalomnak vendégei s szövetségesei“, tehát némileg alattvalói is; míg tőlük éjszakra különböző csekélyebb jelentőségű german népek foglaltak lakhelyeket. Ezeknek, u. m. a herulok, rúgiak, scyrrek, tetemesebb részét ugyan Odoaker kevéssel a hún birodalom bukása után Olaszországba vezeté, hol a nyugat-római birodalomnak vetett véget (476), és két évtizeddel később Nagy Theodorik is élén a keleti góthoknak átlépte az alpeseket: azonban ezek

¹⁾ A székelyek származását a húnoktól e nép ezer éves hagyománya vallja, melyet semmiféle hiteles történelmi adat sem czáfol meg, s mely ellen mindedig csak merő hypothesisek állitattak fel. V. ö. Szilágyi: Erdélyország történelme Pest 1866. I. r. 96. l. és Kóváry: Erdély történelme. Pest 1859.

²⁾ Aschbach József: Geschichte der Gepiden (Archiv für Geschichte und Literatur) VI. kötet. Frankfurt 1835.

³⁾ V. ö. erre nézve Sartorius és Manso-nak a keleti góthokról irt műveit.

elvonulása csak más german fajú népségeknek engedett helyet, nevezetesen a *longobardoknak*, kik Justinian császár felhívására Pannoniába nyomultak le. Jelentősebb változás hazánk népelemeiben csak akkor következett be, midőn a longobardok és gepidák között kitört viszálykodások alkalmat szolgáltatottak a hún-scytha uralom felélesztésére a Dunának, Tiszának partjain.

A keleti húnok egyik ágának a *vár-kánok* vagy *(ál) avaroknak* jutott az hivatásul, kik a hatodik század dereka táján jelentek meg az Al-Dunánál, honnan a longobardok felhívására a gepidákra törve, és ezeknek megsemmisítése, amazoknak pedig Olaszországba vonulása után székhelyeiket elfoglalva, országot alapítottak (568. évben), mely egy ideig ha nem is erő kifejtésre, de kiterjedésre nézve vetekedhetett Attila birodalmával.

Az avarok uralma, ¹⁾ mely alkatelemeinek laza és pusztán külső összefüggése folytán az egykori hún birodalom képét eleveníté fel, vegyítve azonban némi keleti vonással, több mint két százados fennállása alatt nem hozott létre maradandó intézményeket; hanem, midőn a german népségeket hazánk területéről úgy szólván végkép leszorítá, vele s általa új népelemek jöttek ide, melyek a későbbi magyar álladalmi életben is szerepeltek, sőt részben még jelenleg is szerepet visznek. Ezek a *bolgárok* és az ind-európai népekhez számított *szlávok*.

Amazok, a hunno-scythák egyik legerőteljesebb törzse, az avarokhoz inkább szövetségi, mint alávetettségi viszonyban állva, kisebb-nagyobb csoportozatokban öshazájuktól, a Volga mellékétől (Nagy-Bolgárország),

---

¹⁾ Thierry Amade fentebb idézett munkáján kívül, az avarok történetével különösen foglalkoztak Csengery Antal: *Az avarok története* (Történelmi tanulmányok I. k. Pest: 1857.) és Wenzel Gusztáv az „Avarok” című cikkben az Egyetemes magyar Encyclopaedia IV. kötetében.

egész a Duna vidékéig terjeszkedtek. ¹⁾ A szlávok ellenben, kik Etele birodalma feloszlása után jutottak történelmi szerepléshez, és tarka nevezetű népszövetségekre (főleg antok, wendek és szlovenekre) oszolva, a Kárpátoktól éjszakra a balti tengerig elterülő vidéket lakták és egynémely rajaikkal egész a fekete tengerig hatoltak, súlyosan érezték az avar hatalom karát, és pedig annál súlyosabban, minél közelebb veté őket a sors az avar khaganok földvárjaihoz (Hring-ehhez). ²⁾ Mindkettőt többé-kevésbé önálló álladalmi alakuláshoz az avar birodalom hanyatlása, illetőleg bukása juttatta.

4. §.

Az avar birodalom bukása. Horvátország, Szerbia, Bulgaria alapítása.

A avar uralomnak, mely a keleti császárságot folytonos rettegésben tartotta, hanyatlása a hetedik század elejével azon kudarcz folytán következett be, mely az avarságot 626-ban Konstantinápoly falai alatt érte. Ez meg erőt öntött a kegyetlen járom alatt tartott szlávokba, különösen a *wendekbe*, kiknek *Samo* szerencsés vezénylete alatt sikerült függetlenségüket kivívni és az avaroktól nyugat és éjszakra uralmat alapítani, melyből az avar birodalom bukásával a nagy-morva birodalom fejlődött ki, és mely egyszersmind az elemeket szolgáltatta az avar uralom déli határainak visszaszorítására.

Heraklius császár ugyanis, hogy Dalmátiát az avarok támadásai elől megóvjá, felhívta ellenük a *fehér*

¹⁾ V. ö. Hilferding A.: Geschichte der Serben und Bulgaren, aus dem Russischen. Bautzen 1856.

²⁾ Lásd ezekre nézve Safarik Pál József: Slavische Alterthümer. Lipse 1844. 2. kötet.

horvátokat vagy *chrobatokat* (hegyi lakókat), kik akkoron a Kárpátoktól éjszakra a mai Gallicianak nyugati részében laktak volt. Egyik nemzetségük megfelelt e kívánságnak és öt fivér (Klukas, Lobel, Kozentzes, Muchlo és Krobate s két nővér Juga s Buga) vezénylete alatt Dalmatiába indult, hol az avarokkal néhány évig viselt háboruskodás után 642. táján e tartományt birtokába ejtette, természetesen Byzancz fenhatósága alatt. Idővel innét egész a Dráváig terjeszkedtek a horvátok s a Verbasz vize, az Adria és a Dráva közötti területet birtokolták, két államot alkotva: u. m. a *tengerparti Horvátországot* a mai Dalmatia és Török-Horvátország területén (Croatia maritima), és az *éjszakit*, melyet, mivel a Dráva és Száva folyamok között terült el, később a *folyamközi Horvátországnak* (Croatia interamensis) is nevezték.

A horvátokat úgy szólván nyomban követték ősi hazájukban keleti szomszédjaik, a *szerbek*, kiknek egyik töredéke, lakhelyét a Visztula mentében elhagyva, szintén átkelt a Kárpátokon s Herakliustól azon földeket nyerte, melyek a Verbasz-tól az Iber és Kolubár vizéig és a Dunától délfele olyképen vonultak, hogy Horvátország körül az adriai partok hosszában ivet képeztek, Durazzoig (Dyrrhahium). E terület a mai *Bosnia* és *Serbiának* egy része.

Miután mind a horvátok, mind pedig a szerbek között még a hetedik század folyamában a keresztény vallás elterjedni kezdett, mely azonban teljes uralomra náluk csak századok mulván vergődhetett, az évkönyvek mindkét szláv tartományt a horvátok és szerbek ősi hazájával szemben a keresztény melléknévvel is emlegetik,

mig emezek nemcsak a nagy, hanem a pogány Croatia és Szerbiának is neveztetnek. ¹⁾

Horvát és szerb rokonaik példája által ösztönözve még egyéb, kisebb-nagyobb, szláv rajok telepedtek meg tőlük keletre, főleg az Al-Duna mentében, névszerint a severek, azonban itt önálló álladalmi alakuláshoz nem a szlávok, hanem a bolgárok jutottanak.

Az avarok veresége a bolgárok elszakadását is maga után vonta. Fejedelmük Kuwrat kimultával a Volgától egész Pannoniáig terjeszkedő bolgár uralom ennek öt fia között megoszolván, ezek egyike, Asparukh, a Dunát átlépve s Varnát elfoglalva azon nagy tartomány birtokába helyezte magát, mely hódítói után ezóta *Bulgaria* nevet visel. Az itt talált és később még sürűen ide özönlött szláv népségek idővel ezen kezdetben merően hún uralomnak mindinkább szláv jelleget kölcsönöztek, mely azonban túlnyomóságra csak századok mulván emelkedhetett, valamint a keresztény hit is, majd kelet, majd nyugat felől terjesztve csak századok mulván verhetett náluk gyökeret.

A byzanci politika ezen teremtményei által tetemesen összeszorult és tétlenségre kényszerített avar birodalom végleges elenyészte csak másfél századdal ez események után következett be. Megsemmisítője Nagy Károly volt, ki nyolcz évi hadviselés után vett erőt az avarokon (800 kr. u.). Egy csekély töredékük frank felsőbbség alatt egy ideig még fentartá magát a Fertő vidékén; a bizonyára tetemesebb rész beleolvadt a törzserokon bolgárságba.

---

¹⁾ Lásd Constantinus Porphyrogeneta: *De administratione Imperii* C. 30. 31. és Szalay László: *A horvát kérdéshez* Pest 1861. 11–13. l.

Hazánk népelemei közvetlenül a honfoglalás előtt.

Az avar birodalom bukásával a Dunántult, mely mint frank grófság a régi Pannonia nevet visszanyerte, *németség* árasztotta el. Hazánknak a Dunától éjszakra egész a Garam vizéig s talán még tovább keletre terjeszkedő részébe *szláv* és pedig különösen a morvakkal rokon elem szivárgott át, az, mely a nyugat-éjszaki Magyarországnak mai nap is a tótság jellegét kölcsönzi; mely szláv nép azon morva uralomhoz tartozott, melyet Moimir a kilencedik század második évtizedében frank felsőbbség alatt létesített, a későbbi gyenge Karolingok alatt azonban magát mindinkább függetlenítve még ugyanazon század hanyatlásával a moimarida Svatopluk alatt tekintélyes országgá, az u. n. *Nagy-Morva birodalom*má nevedett, súlypontját a mai Cseh- és Morvaországban bírva. Method és Kyrill apostoli buzgalma által a keresztény hitre térítve a morva birodalom egy külön érsekségnek is színhelyévé lön; míg a *németség* elterjedésével a régi Pannoniában ismét létesült keresztény egyházak a passauai püspökséghez s ez által a salzburgi érsekséghez tartoztanak.¹⁾

Hazánk keleti részeiben azonban az avar birodalom felbomlása után is fentartá magát a *hún-scytha* népelem, mely, helylyel-közzel oláhság és szlávelemmel vegyítve vagy pedig meg is szakitva, ismét egész a Volgáig uralkodó népelemként szerepelt. Képviselői ez időben főleg a *bolgárok* voltak, kik nem csak az *al-dunai Bolgárországot* birták, hanem és pedig valószínűleg ettől függésben, *bolgár uralom* létezett a *Duna s Tisza között Zalan*

¹⁾ V. ö. erre nézve Árp. kori uj okmánytár VI. kötet. 1—6. l. közölt okmányt, melyben Arnulf császár a salzburgi érsekség megyéjét megerősíti.

alatt és ettől ismét délre egy másik, melybe azonban tetemes mértékben vegyültek oláh és szláv elemek, *Glad* alatt a mai Bánságban. Képviselték továbbá hazánk területén a hún-scytha népfajt a *székelyek*, ezen maradványai a tulajdonképi húnoknak, Erdély éjszak-keleti szegletében; míg Erdély többi szláv, de különösen *oláh* fajuk lakossága közös uralomba volt egyesítve *Gyelő* által.

Nem ugyan hazánkban, de annak éjszaki s keleti szomszédságában s nem sokára benne is helyet foglalandók szerepeltek a hún-scytha népek közül a *kánok* vagy *bessenyők* és továbbá a *kazárok* vagy *kozárok*, kik már az ötödik század végével a hún birodalom szétbomlása után emelkedtek jelentőségre és a fekete s kaspitenger mellett alapított országuk ekkor, t. i. a hetedik századtól kezdve a kilencedik század közepéig, élte virágzási korát, mely kozár népnek egy csekély töredékét képezték azon kozárok, kik felett a Tisza, Szamos s Maros között *Marót* uralkodott.

E népelemeket, t. i. a hún-scytha, german, szláv és az ebbe nagyrészt átolvadt oláh népelemet, és pedig ily számos csoportozatra osztva, hagyta hátra hazánkban a felette annyiszor elviharzott népvándorlás, midőn a kilencedik század közepén lecsillapodni kezdett. Azon öt század alatt, mely hazánkban a római uralom megszűnése óta lefolyt, közülök egyik sem volt képes itt állandalmat állandóan megalkotni. Lehetlenítette azt a különböző barbar népeknek ama kalandszerű nyughatatlansága, mely a népvándorlás korszakát annyira jellemzi¹⁾, és mely nagyszerű erőhatalom kifejtésével ugyan időnként fékezhető volt, azonban ennek lazulásával csakhamar megújult, rohamai a népvándorlás legtermé-

¹⁾ Lásd erre nézve Laurent F.: Les Barbares et le catholicisme. Paris 1864.

szetesebb átmeneti tartományát, a mai Magyarországot érvén első sorban.

Csak is a kilenczedik század vége felé, midőn az európai szárazföld nyugati felében a keresztény vallás általános elterjedése és Nagy Károly politikája folytán némileg egységes irányt nyert german népségeknek maradandó sorakozása kezdetét vette, és pedig a szerint, a mint tisztán (németiség) vagy többé-kevésbé római elemekkel vegyítve (Francia-, Olasz-, Spanyolhonban) jelenkeztek; továbbá hazánktól éjszakra a szlávok első álladalmi szervezkedése már véghez ment, tőle délre pedig Byzancz fenhatósága alatt szintén szláv elemek foglaltak állandó székeket; és végtére a kelet újabb s újabb néprajoknak a nyugati Európára bocsájtását abban hagyni kezdé: érkezett el az alkalmas időpont álladalom megalkotására a Dunának, Tiszának partjain.

Azonban államalkotólag ekkor is az itt lakozó népek közül egyik sem volt képes fellépni. Nem a németiség, mely Németország ez időbeni zilált állapota mellett, terjeszkedési erővel ekkor épen nem birt; és nem a szlávok vagy a bolgárok, kiknek hogy itt államot megalkotassanak, nem csak ez országban akkor osztozkodott népekkel kellett volna megküzdeniök, hanem, miután erejük súlypontja ez országon kívül feküdt, egyszersmind kibontakozniok azon állami kötelékből, mely öket majd Byzancz, majd Németországhoz füzte, mi már magában véve erejüket teljesen igénybe vette volna. Egy új nép megjelenésére volt tehát szükség, mely túlnyomó hadi képzettséggel, de egyuttal álladalom megalkotására elégséges ildommal is birva, az itt lakozó különböző népségeket egy állami egészbe egyesitse. E népet a népvándorlás utolsó hullámvetésekép a hún-scythæ fajú *magyar nemzet* képében kalauzolta ide a gondviselés a 9-ik század utolsó évtizedében.

II. FEJEZET.

Az ősi magyar nemzeti szervezet.

1. §.

Bevezetés. Források.

Az ősi magyar nemzeti szervezet kora (888—1000), mely összeesik a vezérek korával, a magyar jogtörténelem szempontjából nagyfontosságú; mert hisz ez volt azon szervezet korszaka, melynek uralma alatt a magyar nemzet „úgy szólván még ázsiai életét folytatta Európa szívében folytonos harcot víva a multjával, nemzeti intézményeivel, apáitól öröklött őshitével oly élénk ellentétet képező keresztény polgárisultság ellen. E kor volt az ősmagyar szellem önálló működésének kora“, ¹⁾ mely az itteni álladalmi és társadalmi életet sajátos magyar nemzeti alapra fektette és ez által köz- és magánjogunknak azon egyéb jogoktól több tekintetben eltérő jellemet kölcsönözte, mely ezeket mindannyi fejlődési szakaikon által le egész napjainkig kíséri.

E szervezet ismeretét a hazai és külföldi krónikákból kell meritenünk, szellemét pedig csak is ezek adatainak egybevetése által későbbi álladalmi és társadalmi intézményekkel lehet felderíteni.

Korszakunkkal foglalkozó *hazai krónikáink* közül „Béla király névtelen jegyzőjének könyve a magyarok

---

¹⁾ V. ö. Szabó Károly: A vezérek kora. (Budap. Szemle. Régi foly. 3. kötet.)

tetteiről“, vagy, röviden mondva, a „*Névtelen*“, „*Anonymus*“ említendő első helyen. E munka, mely a honfoglalás történetét adja elő és abban a magyarság legelső nemzeti szervezkedését is, csak is későbbi korból, a tizenharmadik század végéről vagy pedig a tizennegyediknek elejéről származott másolatban van fentartva, mely jelenleg a bécsi császári udvari könyvtárban őriztetik, és mely után adta ki azt első ízben 1746-ben Schwandtner ¹⁾ és eszközölte annak hűvebb kiadását Endlicher ²⁾, míg remek fordítását, számos nagybecsű felvilágosító jegyzetek kíséretében, Szabó Károlytól birjuk. ³⁾ A munka szerzője, miután ő magát abban meg nem nevezi, hanem csak is „Magyarország néhai jó emlékezetű nagy dicső királya Béla jegyzőjé“-nek írja, előttünk ismeretlen, és ép azért e krónikának mind kora, mind pedig hitelesége heves tudományos vita tárgyát képezte. ⁴⁾ A jelenleg uralkodó nézet őt I. Béla jegyzőjének ⁵⁾ tartja és hite-

¹⁾ *Scriptores rerum hungaricarum veteres, ac genuini*. I. kötet.

²⁾ *Rerum Hungaricarum monumente arpadiana* ed. Endlicher. Sangalli. 1849.

³⁾ Béla király névtelen jegyzőjének könyve a magyarok tetteiről Fordit. Szabó Károly. Pest, 1860.

⁴⁾ V. ö. Vass József: Béla király névtelen jegyzőjének kora. Pest, 1865. Schwandtner-féle jutalommal koszorúzott pályamunka.

⁵⁾ I. Béla jegyzőjének tartják őt Toldy Ferencz, Szabó Károly. Cassel Bódog és Thierry Amade; II. Bélának: Podhradszky József és Jámber Pál; III. Bélának: egy névtelen cikkíró a magyar tudományos encyclopaedia III. kötetében, valamint Rössler Ede; IV. Bélának: Bartal György. — Mind nyelvészeti okok (t. i. a benne előforduló magyar szavaknak hasonlatossága a 11. századbeli Pray codexsel), mind pedig az, hogy ő magát a nemzet első történetírójának vallja, mit, ha a 12. században él, nem mondhatott volna; továbbá hogy I. Bélától kezdve egy királyt sem említ; hogy azon nemzetiségek, melyekről mint korábban még virágokról emlékeznek, már Kézai korában nem léteztek; hogy mikor munkáját írta még a hőmonda teljes frissességében élt, míg ezt a 12-ik századtól fogva mindinkább elvesztésé és végre a nagy hézag, mely közte és Kézai krónikája között felismerhető, mi bizonyítja, hogy jóval Kézai előtt írhatott: I. Béla kora mellett szólanak. — V. ö. m. n. nézve Vass József fentebb idézett munkáját

lességét ez időszakra vonatkozó írók tudósításaival, valamint későbbi álladalmi és társadalmi intézményeinkkel való egybevetése minden kétségen kívül helyezi.¹⁾

Jelentőségre a „Névtelen“ munkájával vetekedik a *csiki székely krónika*, mely 1533-ben az összékely Sándor család birtokában találtatott régi irományokból szerkesztetett, és a székelység viszontagságait Árpádtól egész Szent Lászlóig adja elő, beleszövésével a régi, még pogány korbéli szervezetnek és hozzátoldásával némi későbbi családtörténeti adatoknak. E krónikának eredeti szerkezete szintén elveszett és csak egy 1796-ban készült másolat maradt reánk, mely Székely Mihály „A nemes székely nemzet constitutioi“ című oklevélgyűjteményében (276—295 l.) lön közölve. Hitelességét e krónikának, mely az ősi magyar nemzeti szervezet felderítéséhez megbecsülhetlen adatokat szolgáltatott, az ellene intézett heves megtámadások ellenében Nagyajtai Kovács István²⁾, és Szabó Károly³⁾ diadalmasan védték.

Egyéb hazai krónikáink közül e korra nézve még jelentőséggel bírnak :

Kézai Simon mester magyar krónikája, mely a 13. század végével IV. v. Kún László uralkodása alatt irattott és a magyar nemzeti élet legrégebb idejétől Kún Lászlónak 1282. a Hód tavánál a kúnok felett nyert győzelme előadásával végződik, adatait a nemzeti hagyomány és régibb, előttünk ismeretlen krónikákból meritve. Kiadását első ízben Horányi Elek 1782-ben esz-

---

¹⁾ Ide illenek Bartal Györgynek a „Névtelen“-ről irt (Commentarii I. 22. l.) magasztaló szavai: „Mihi quidem, si quod sentio, veterum dicere verbis licet, unus ille est pro centum millibus.

²⁾ Nemzeti társalkodó. Kolozsvárt 1833. II. évfolyam.

³⁾ Uj Magyar Muzeum. Pest, 1854. évf. II. köt. „Az 1533. székely krónika hitelességének védelme“ című remek értekezésében.

közölte; ¹⁾ jegyzetekkel kísért fordítását Szabó Károly tollából birjuk. ²⁾ — Továbbá:

Túróczy János, ki Korvin Mátyás uralkodása idejében adta ki a magyarok krónikáját; ³⁾ az ugyanazon korban készült „*Chronicon Budense*“; ⁴⁾ a „*Chronicon Poseniense*“ ⁵⁾ és a „*Marci Chronicon*.“ ⁶⁾

A külföldi, e korra vonatkozó írók közül a magyar jogtörténelem szempontjából nagy fontossággal bírnak: *Bölcs Leo*, byzanti császár „*Tacticorum*“ című munkája ⁷⁾, és még inkább *Biborban született Konstantin császárnak* (Constantinus Porphyrogeneta) „*A birodalom kormányzásáról*“ és „*A byzanti udvar szertartásairól*“ irt *művei*, melyeknek a magyar nemzetre vonatkozó fejezeteit Szabó Károly fordította magyarra, ⁸⁾ és egyuttal az azokat kísérő jegyzetekben ezen Árpáddal egykorú kútfők adatainak egybehangzását hazai krónikáink tudósításaival kimutatta.

Ellenben a 9. és 10. századból reánk maradt *nyugati évkönyvek* ⁹⁾ jogtörténelmünkre nézve csak alárendelt jelentőségűek, miután bennünket jobbára csak

¹⁾ Később még számos kiadást ért; leghitelesebben adta ki azt Endlicher a Monumenta Arpadiana-kban.

²⁾ Kézai Simon mester magyar krónikája. Fordította Szabó Károly. Pest, 1862.

³⁾ Schwandtner: *Scriptores verum hungaricar. Tyrnaviae. 1765. I. r. 61—481. l.*

⁴⁾ Kiadta Podhradczky József. Buda, 1838.

⁵⁾ Kiadatott Pozsonyban 1852.

⁶⁾ Kiadása 1868-ban Toldy Ferencz által eszközöltetett.

⁷⁾ Közzétette azt Kollár Ádám: *Historiae jurisque publici Regni Ungariae Amonitates. Vindob. 1783. I. k.*

⁸⁾ Lásd: *Magyar akadémiai értesítő. Pest, 1860. I. köt. 61—167. l.*

⁹⁾ Ezek, mint például Ekkehard, Luitprand, Regino, Flodoard munkái, és azon különböző névtelenektől szerkeztett, rendszerint egymástól leírt és csak némi újlagos folytatással ellátott annales-ek, jobbára Pertz, *Monumenta Germaniae Historica* című kútfőgyűjteményében találhatók.

a magyarok hadjáratairól, pusztításairól tudósítanak, de nem egyszersmind álladalmi és társadalmi intézményeikről.¹⁾

2. §.

A magyarság nemzetté alakulása.

Midőn évszámításunk 884. évében a magyarság egy része volga-melléki őshazáját (Nagy-Magyarország) idegen népek nyomása folytán odahagyni kénytelenült, ezen első történelmi fellépése alkalmával nem jelenkezett még nemzeti egészként. *Hét magyar törzset* (sajátos néven valószínűleg *hadaknak*²⁾ hívták őket) említnek a kútfők, u. m. Nyék, Megyer, Kürt, Tarján, Jenő, Kara és Kaza,³⁾ melyek semmiféle közös hatalmat sem ismerve el, pusztán csak a nyelv, gondolkodás és szokások azonossága által lehettek egymáshoz csatolva, mely kötelékeket a vándorlás alatt átélt viszontagságok közössége folyvást szorosabbakká fűzött.

A törzsek, melyek ismét *ágakra*, állítólag 108 ágra, oszoltak, egymástól teljesen függetlenül kormányozták magokat. Mindegyik törzs a körében főszerepet vivő család kebeléből választott⁴⁾ *törzsfővel*, u. n. *hadnaggyal* (fejedelmi személy, kapitány, vajda)⁵⁾ birt, ki bizonyára az ágak főnökei, az *al-hadnaggok*, és a tekintélye-

---

¹⁾ E korszak történelmét tárgyaló művek közül különösen Szabó Károly műve: *A magyar vezérek kora Árpádtól Szent Istvánig*. Pest, 1869. emelendő ki.

²⁾ V. ö. Szabó Károly: *A magyar vezérek kora*. Pest, 1869. 21. l.

³⁾ E neveket Konstantinosz Porphyrogeneta tartotta fen nekünk: *De administrando imperio* cap. 40.

⁴⁾ Ez természetes következménye volt a törzsszervezetnek, és igazoltatik krónikáink által is. V. ö. Szabó Károly i. m. 24—25. l.

⁵⁾ V. ö. Béla király névtelen jegyzőjét a bevezetés és az ötödik fejezetben, hol „*septem principales personae*“-ról szól; kapitányoknak nevezik a törzsfőket legtöbb krónikáink, míg a vajda néven őket Konstantin császár emlegeti.

sebb törzsbeli családok fejei tanácsával vezette a nemzetség tagjait hadba, igazgatta őket béke idején, a törzs fontosabb ügyei felett annak mindannyi önálló tagjaiból alkotott *törzsgyűléseken* határozván. És a törzsek, valamint az ágak, hadnagyaik mellett birtak még külön bírákkal is, kik általuk választattak, vagy pedig, ha ugyanis a székelyek intézményeiről szabad következtést vonunk, tisztüket a vérség jogán nemek s ágak szerint viselték. ¹⁾

Ily merő törzsszerkezetben élt a magyarság azon első telepben is, melyet vándorlása alatt a Deneper melletti *lebedi* síkon lelt, szomszédjában a vele törzsrokon kozároknak; és azt vitte magával három évvel később (887) a mai Moldva s Bessarabia vidékére, a Deneper, Búg, Neszter, Prúth és Szereth folyamok által öntözött *etel-* vagyis *folyam-közi* tartományba is.

Itt azonban, részint hogy a bessenyők támadásának sikeresebben ellentállhassanak, részint pedig azon czél érdekében, mely az őshazából való kivándorlástól fogva előttük lebegett, hogy tudniillik új hazát szerezzenek magoknak, és pedig azt, melyet egykor őseik Attila alatt birtak volt, ²⁾ érezni kezdék a magyar törzsek a tömörülés, és evvel a közös vezénylet szükségességét. A viszonyok tehát már az etelközi hazában létrehozták a külön álló magyar törzsek között azon érdekközösséget, melyet helyesen nevezünk az emberi társadalom rejtett kötelékének, és mely őket közös czélok, különösen a

---

¹⁾ V. ö. többi között a Maros széki hadnagyságra vonatkozó lajstro. mot. Századok 1868. 673—692. l.

²⁾ Hogy a magyar nemzet megtelepülésére itt e hazában nevezetes befolyással volt Etelének itteni szereplése, már az előbbi fejezetben lön fejtegetve és ezt hangosan hirdeti a nemzeti hagyomány; mely Attila mondkára nézve. V. ö. Thierry Amadé: Histoire d'Attila et de ses successeurs II. kötet. „Les légendes et traditions hongroises“.

honalapítás célja által áthatott, a felé közösen haladó, tehát szervesen összműködő egészszé, vagy is *nemzetté* tömöríté.

És a hét törzsnek ezen tényleg létesült benső összeköttetése külső kifejezését lelte, midőn a kozár khán s Előd vajda tanácsára Árpádot, Álmos fiát a magyar nemzetséghez tartozó Turul nemből vezérökké választva, őt kozár szokás szerint pajzson magok fölé emelték és esküt tevének azon ünnepélyes szerződésre, melyben a hét szövethető törzs a vezéri hatalom határait megállapítá és egyuttal a törzseknek további önálló szereplését a nemzeti élet körén belől biztosítá. A szerződés tartalma a következő :

1-ör. Hogy mig Árpád és maradéka él, a nemzet mindig Árpád véreből fog vezért választani.

2-szor. Hogy a mit köz erővel szerezhetnek, abban mindenki közösen részesüljön.

3-szor. Hogy azok az előkelő személyek, a kik Árpádot szabad akaratjokból urokká választották, soha se magok se maradékaik a vezér tanácsából és az országlás tisztéből ki ne rekesztessenek.

4-szer. Hogy ha valaki maradékaik közül hűtlenné lenne a vezér személye ellen és viszálykodást támasztana a vezér és rokonai közt, a vétkesnek vére akként omoljék, miként ők az esküközben véroket ontották.

5-ör. Hogy ha valaki Árpád és maradékai vagy a nemzetségfőnökök közül az eskü pontjait meg akarná szegni, átok alatt legyen mindörökké. ¹⁾

6-szor. Hogy a ki a nemzeti gyűlésekre, vagy a hirnökök hadba szólítására a táborban meg nem jelenik, és

---

¹⁾ Így adja elő az 5. pontot a Névtelen 6. fejezet.

elmaradásának okát nem adhatja, ketté halitassék vagy szolgaságra taszítassék. ¹⁾

Az eskü, melylyel a szövetkező törzsek e szerződés pontjait megerősíték, a hún-scytha népeknél szokásos vér-eskü²⁾ volt, a hét törzs fejei (Árpád, Előd, Könd, Önd, Tas, Huba és Töhütöm) töreikkel felmetszett karjaik vérének egy edénybe hullatásával mondván átkot a szerződés pontjait megszegőkre.

E véreskürről elnevezett *vérszerződés* volt azon kötelek, mely a vándor magyar törzseket jogilag egyesíté és a benne foglalt szervezet nemzeti létük biztos alapjait veté meg, melyet, ha ugyanis azt álladalmi létté átalakítani s tovább fejleszteni akarták, határozott földterülethez kellett még kötniök. Alkalmas területként e célra a nemzeti hagyomány, a helyzet Etelközben, valamint az akkori politikai viszonyok a Kárpátok alatt elterülő négy folyamú tartományt jelelték ki.

3. §.

A honfoglalás.

A vérszerződés által közjogi egésszé vált magyarság csak 889-ben a bolgárokkal szerencsétlenül vívott háború után indult a honfoglalás művéhez, melynél Árpád mint a honkereső nemzetnek e végre megválasz-

---

¹⁾ E hatodik pontot, melyet a Névtelen nem említ, a csiki székely krónika tartotta fen, csak hogy a székely rabonbánra alkalmazva: „Siquis vero ad sacrificium supremi Rabonbani non comparuerit per media viscera transfiguratur“, mely elvnek érvényességéről az ősi magyar nemzeti életben a krónikák tanuskodnak. (Lásd e fejezet 42-ik §-át). Különben a vérszerződésnek a csiki székely krónika által közlött többi pontjai értelmükre nézve teljesen megegyeznek a Névtelen 6. fejezetében közlöttekkel, csakhogy Szabó Károly helyes megjegyzése szerint, jóval népesebb szöveggel bírnak. V. ö. Uj magyar muzeum 1854. II. 400–401. l.

²⁾ Ez ősrégi scytha szokásra nézve, melyet több régi görög és római író is bizonyít, v. ö. Szabó Károly: A magyar vezérek kora 38. l. 1. jegyz.

tott közege, vezére jelenkezik és nem viszi hasonlóan a római birodalom romjain létesült german uralmak megalkotóihoz a vállalkozó hódító szerepét, valamint nem a magyarság azok pusztán csak a személyes hűség köteleke által összetartott csapatjait. És ép ez, hogy t. i. a magyarság mint szervezett egész, mint nemzet indult e négy folyamú ország elfoglalására fosztja meg a magyar foglalást a haute-ville-i Tankredek, a hódító Vilmosok foglalásai kalandszerű színezetétől és neki sajátlagos jelleget kölcsönöz, melyet a magyar foglalás jelelésére alkalmazott *honfoglalás* szó, szemben a germanok által használt uralomalapítás kifejezéssel, eléggé jellemzően kifejez. A german hódító és táborában úgy szólván mindegyik vitéz uralmat keresett maga számára, a magyar nemzet magának hazát. ¹⁾

A magyar nemzet a honfoglalást több rokon törzsek csatlakozásával vitte véghez. Gyarapították ugyanis erejét a *kúnok*, kikkel a Moldvából éjszak felé nyomuló magyarok Kievnél mint ellenséggel találkoztak, az emlékezetes kievi ostrom után azonban velük szövetségre léptek, és őket vezéreikkel (Ed, Edömér, Ete, Acsád, Böngér, Vojta és Ketel) együtt a vérszerződésbe foglalva a nemzeti test tagjaivá avatták. ²⁾ A kútfők ép azért a kúnokat a magyarok nyolczadik törzsének mondják ³⁾ és utódaik a hét törzshez tartozókkal idő folytán végkép összevegyültek, pusztán sajátlagos (palócz) szó-

---

¹⁾ V. ö. Hajnik Imre: Magyarország és a hűbéri Európa. Pest, 1867. 12—15. l.

²⁾ Hogy a kún törzsek is a vérszerződés elfogadása által vétettek fel a nemzettestbe, azt az ősi magyar nemzeti szervezet természete, a kúnoknak a magyarokkal hason módú részesítése az elfoglalt haza földében és a székelyek példája gyaníttatják.

³⁾ Konstantinosz Porphyrogeneta: De administrando imperio. 40. fejezet.

járásuk által lévén még századok mulván is felismerhetők.

És csatlakoztak a honfoglaló ősökhöz Etelének húnjai, a *székelyek* is, kik szövetségüket a nemzetnek még vándorlása alatt e hazán kívül, az u. n. ruthén földön a Kárpátoktól éjszakra, külön követség által ajánlák fel, mely, annak jeléül, hogy a székelység a vérszerződésbe befogadtatott, ennek köre metszett hat pontjaival az u. n. *hat kőszerral* tért haza a Küküllő partjaihoz Budvárba, hol azokat ünnepélyes áldozatok közben a székelység elfogadá. ¹⁾

A honfoglalást nem egy nagyszerű ütközet döntötte el, hanem hét évi (889—895-ig) csatározásoknak volt az eredménye, melynél majd Árpádot, majd ismét, de mindig megbizásából vagy beleegyeztével, az egyes nemzetségfőnököket látjuk szerepelni. Az ungvári (889), hid-almási, alpári (892), bánhidai véres napok után az egész föld a Kárpátoktól s a Morva vizétől dél felé egész a Duna, Száva s Adriáig; nyugat felé egész a karnioliai és juli havasok, Cilli, Pettau, Sömmering és az Ennsen tuli Konzillechig; keletre pedig egész a mai Moldváig a magyarnak hazája lett. ²⁾

És, mi jellemzi a honfoglaló ősöket, a mint Zalán legyőzésével az alpári sikon (892) a honfoglalás teljes sikere már csak az idő kérdésévé vált, a nemzet azonnal gyűlést tartott a mai Körtvélytó melletti Gyümölcsény erdő közelében és harmincznégy napi tanácskozás után a már magáénak tekintett hon belviszonyait rendezé, az

---

¹⁾ Így adja ezt elő a csiki székely krónika. A nemes székely nemzet constitutiói. Pest, 1818. 276. l.

²⁾ A honfoglalást remekül ecseteli Szabó Károly: A magyar vezérek kora. Pest, 1869. III. fejezet, 61—102. l. és v. ö. Szalay László: Magyarország története. Pest, 1861. I. 64—65. l.

etel-közi vérszerződés által létesített szervezetet a haza viszonyaira alkalmazá. ¹⁾

E nemzeti szerződés, melynek megkötése helyét *Szer, később Pusztá-Szernek*²⁾ nevezte el a magyar, a vérszerződés által körvonalozott közjogi szervezetet tovább fejleszthette ugyan, azonban azt lényegesen át nem alakíthatta, miután a honfoglalást követett események, valamint az őskori magyar államszervezetről reánk maradt mindannyi tudósítások határozott tanúságot tesznek a vérszerződésben foglalt közjogi elvek teljes uralmáról a nemzeti élet terén egész Géza vezérsége idejéig.

4. §.

Az őskori magyar államszervezet.

Régi észlelet, hogy miután a népek is, valamint az egyesek, nem oly könnyen, nem egyszerre léphetnek által egyik eszmekörből a másikba, a népélet természetes fejlődésének megfelelőleg a nemzetek alkotmányán sokáig megismerszik, hogy mily társadalmi szervezetből léptek át az álladalmi létbe; sőt első alkotmányuk rendszerint nem egyéb mint ezen szervezetnek nagyobb körre, más viszonyokra való alkalmazása.

Igy a görög, a római alkotmányok, eredetükhöz képest, a községi szervezet jellegével bírtak későbbi korukban is³⁾; és a germanok alkotta hűbéri államok szervezete nem volt egyéb, mint a german hódítók táborában fenállott szervezet, csak hogy kifejezettebb jogi for-

¹⁾ V. ó. Béla király névtelen jegyzője 40. fejez.

²⁾ Hogy „szer“ régibb nyelvünkben tételes jogot jelentett, azt a szerződés és szervezés szavak még most is hirdetik. A gyűlés színhelyére nézve lásd Hornyik János: „Pusztaszer története“ című jeles monographiáját.

³⁾ V. ó. Guizot M.: Histoire générale de la civilisation en Europe. Bruxelles, 1840. 38—39 1.

⁴⁾ Hajnik Imre: Magyarország és a hűbéri Európa. 8—9. 1.

mákhöz, határozott területhez kötve.¹⁾ És ugyanazt tapasztaljuk az őskori magyar államszervezet tekintetében is.

A magyarság a törzséletből lépvén által az álladalmi életbe, ebbe annak fogalmait a főhatalom természete és a közügyek kezelése, továbbá az egyének állása és a birtok körül hozta magával, és ép azért az álladalmi cél elérésére nem igen volt képes más természetű szervezetet képzelni s megalkotni, mint a melyben mindaddig élt. *A szellem tehát, mely az őskori magyar államszervezetet áthatotta, szükségkép a törzsszervezet szelleme volt*, mely annak mindannyi lényeges intézményeiből felénk világlik.

A *központi hatalom*, melyet a vérszerződésben egyesült hét törzs tagjai létesítettek, midőn Árpádot vezérükké választották, hogy őket Etele hazájába vesse, természetére a *törzsfő hatalmától törzse felett nem különbözött*. A vezéri hatalmat ép oly módon kötötte a vérszerződés első pontja Árpád nemzetségéhez, mint az a törzsfő tisztére nézve a merő törzsszervezetben szokásos volt, midőn megállapítá, hogy a vezér mindig Árpád nemzetségéből választassék, de a nélkül, hogy ennek tagjai közötti választás tekintetében a nemzetet megszorította volna; hanem ennek korlátokat csak is az elhúnyt vezér iránti kegyelet szabott, mint azt Zsolt, Árpád fiának példája tanusítja, ki a nemzetre nézve válságos időkben kiskorusága daczára emeltetett a vezéri polczra. Szóval az *örökösödésre oltott választás*, átvéve a törzséletből, volt a vezéri hatalombani utódlás módja, mely felfogást később a magyar trónutódlás is visszatükrözte.¹⁾

---

¹⁾ V. ö. Salamon Ferencz: A magyar királyi szék betöltése és a *pragmatica sanctio* története. Pest, 1866. 1—2. l.

De nemcsak a vezéri hatalom tovább szállására vonatkozólag kölcsönözték a felfogást a törzsszerkezetből, hanem annak körére nézve is. A nemzet tagjai nem ismervén még más hatalmat annál, melyet körükben a törzsfők gyakoroltak, Árpádban sem láttak egyebet mint nagyobb hatáskörű törzsfőt, ki t. i. hatalmát mind a hét törzs tagjai felett összesen, vagy is az egész nemzet felett gyakorolja, és pedig a törzsélet követelte korlátok között.

A mint tehát a törzsfő a törzsügyi kezelésénél nem mellőzhette az idősbek, vagy a tekintélyesebb családok fejeinek tanácsát, és kiválólag fontos ügyeknél a törzs mindannyi önálló tagjainak hozzászólása, beleegyezése vagy ellenkezése jelentős volt: úgy Árpádot és vezéri hatalmát szintén korlátozva látjuk, csak hogy a nemzeti egész elemeinek megfelelőleg, a *törzsfők tanácsa* és a *nemzetgyűlésnek* akarata által.

A vérszerződés ugyanis nem olvasztotta teljesen össze a törzseket, hanem ezek csak annyit áldoztak fel önállóságukból, mennyit a nemzeti közérdek tőlök megkövetelt, és ép azért a törzsek úgy szerepeltek később mint a nemzeti életnek bizonyos önjogú elemei. A vérszerződés után is látjuk őket saját hadnagyaik, saját zászlóik alatt zsákmánylási hadjáratokra indulni, ¹⁾ ha csak nem tiltotta el őket azoktól a nemzeti érdek; és saját közegeik, a törzsfők és törzsgyűlések által igazgatják továbbra is ügyeiket, saját bíráik által kezelik a bíráskodást. ²⁾

¹⁾ Helytelen felfogásnak tartanám azt hinni, hogy azon számos hadjáratok nyugat és kelet felé, melyekről a 10-ik századbéli krónisták oly gyakran emlékeznek, kivétel nélkül az összes nemzet akaratjából megindított hadjáratok lettek volna, hanem bizonyára közülök számosan egyes törzsek által vezetett zsákmánylási hadjáratok voltak.

²⁾ Ezt a törzsfői tisztnek egész István koráig való fennmaradásán ki-

Ily szereplés mellett a nemzeti élet terén a *törzsek* voltak hivatott részesei a nemzeti ügy vezetésének, mely befolyásukat a közhatalom rendes gyakorlására törzsügyeik kezelésével, törzsérdekeik szemmeltartásával megbizott hadnagyaik által érvényesítették legtermészetesebben, mit is a vérszerződés harmadik pontja biztosított, rendelvén: hogy azok az előkelő személyek, a kik Árpádot szabad akaratjokból urokká választották, soha se magok se maradékaik a vezér tarácsából és az országlás tisztéből ki ne rekesztessenek.

Mig a közkormányzatban a törzsek ilykép hadnagyaik útján vettek részt, addig a törvényhozást ők magok gyakorolták a nemzetgyűlésen. Az egyéni szabadság érzete ugyanis, mely a szabad egyénnel hozzászólása nélkül rendelkezni nem enged s mely különösen a népek gyermekkorában szokott élénk lenni, követelte, hogy a határozás mindnyájokat egyaránt érdeklő s különösen mindnyájok közreműködését igénylő fontosabb ügyek iránt a hét törzs mindannyi szabad tagjainak részvételével történjék. A *nemzetgyűlés*, vagy, mint Kézai azt nevezi ¹⁾, a *község* (communitas), ezen gyülekezete a nemzet mindannyi szabad tagjainak volt tehát *az államfenség tulajdonképi birtokosa*.

E község, mely a vérszerződés hatodik pontja sze-

---

vül megerősíti a székelyeknek alább ecselendő szervezete is. És bizonyítja ezt Biborban szül. Konstantin császár is. V. ö. magyar akad. értesítő 1860. I. 141. 1.

¹⁾ Caput Secundum §. 1.: „Constituerunt quoque interse Rectorem unum nomine Kádár de genere Turda oriundum qui communem exercitum iudicaret, dissidentium lites sopiret, castigaret malefactores, fures, aclatrones. Ita quidem ut si Rector idem immoderatam sententiam definiret, Communitas in irritum revocaret, errantem Capitaneum et Rectorem deponeret, quando vellet. Consuetudo etenim ista legitima inter Hunos sive Hungaros usque ad tempora Ducis Geyche, filii Tocsun inviolabiliter extitit observata, Magistri Simonis de Keza ed. Podradeczky Budae, 1833. 16—17. 1.

rint áldozatok kisérétében tartatott, és melyen megjeleni a nemzet szabad tagjai szigorú büntetés alatt kötelezve voltak, választotta a vezért, vagy helyette a kormányzókat (péld. Zsolt kiskorúsága alatt); ¹⁾ neki köszönék tisztüket a nemzeti bírák, a *nagy-gyulák*²⁾ és a hadvezérek, „kiket a község időnként szokott vala tenni“, ³⁾ és ha a bíró igazságtalan ítéletet hozott, vagy a vezér nem felelt meg tisztének, a község semmisítette meg a bíró ítéletét, mozdította el az alkalmatlan vezért. ⁴⁾ A nép nevében alkottattak továbbá a törvények, a milyenekről oly gyakran emlékeznek a kútfők, ⁵⁾ „Isten és a nép

¹⁾ Anonym. Cap. 53. „Transactis quibusdam temporibus Dux Zulta, cum esset tredecim annorum, omnes primates regni sui, communi consilio et pari voluntate, quosdam Rectores Regni sub Duce praefecerant, qui moderamine juris, consuetudinis, dissidentium lites, contentionesque sopirent alios autem constituerunt ductores exercitus, cum quibus diversa Regna vastarent.“

²⁾ Konstant. Porphyrog. De administrando imp. 40. fejt.: „Ἐχουσι δὲ κεφαλὴν πρώτην, τὸν ἀρχοντα ἀπὸ τῆς γενεᾶς τὸν Ἀρπαδὴ κατὰ ἀκολουθίαν, καὶ δύο ἐτέρους, τὸν τε γυλᾶν καὶ τὸν καρζᾶν, οἵτινες ἔφουσι ταξίν κριτίου: ἐχέει δὲ ἕκαστη ἀρχοντα. Ἰστέον ἔτι ὁ γυλᾶς καὶ ὁ καρζᾶν οὐκ εἰσὶν ὀνόματα κύρια ἀλλὰ ἀξιώματα“. Mivelán *gyulás* alatt nem lehet egyebet mint *Gyulá-t*, *karζᾶν* alatt pedig mást mint *Harkászt* értenünk, mely nevek alatt a székelyeknél. (A nemes székely nemzet constitúciói 282–83. l.) is találkozunk nemzeti, valamint törzsbírákkal, Konstantin császár munkájának ezen helye világosan tanúsítja, hogy a magyar nemzetnél is a nemzeti és törzsbírák, kik a vezér és a törzsfők mellé voltak rendelve, a *gyulák* és *harkászok* nevével éltek. Hogy a nemzeti bírák a nemzetgyűlés által választottak bizonyítja Kézai is, lásd a 6. jegyzetet. V. ö. különben: Magyar Akadémiai Értesítő. Pest, 1860. I. 142–145. l.

³⁾ „Communitas itaque Hungarorum cum suis Capitansis, seu Ducibus, quos pro tempore praeficere usus erat usque tempora Ducis Geichae“ mond Kézai (ed. Podhradczky 45. l.).

⁴⁾ Kézai Simon mester krónikája, a 6. jegyzetben idézett helyen.

⁵⁾ Kézai „szittya törvényről“ emlékezik; Turóczy „közönséges törvényt“ és „törvényes szittya szokást“; Anonymus pedig „szokásos törvényeket“ és „szokásos jogot“ emlit; végre a székely krónika „hat kótáblára vésett törvényekről“ (hat köszer) tesz tanúságot. Lásd Kerékgyártó Árpád: Magyarország mivelődésének története. Pest, 1859. 259–60. l.

nevében“ hívták a hírnökök a nemzet tagjait hadba, s azok nevében köttetett béke; ¹⁾ és végtére a község ítélt a nemzet ellen elkövetett büntettek felett, ²⁾ és tárgyalt, egyszóval, minden nemzeti érdekü ügyet (res communitatem aequa sorte tangentes). ³⁾

Mindezek után kell, hogy az őskori magyar államszervezet úgy tűnjék fel, mint a melynek súlypontja a nemzetgyűlésben rejlett, mely nemzetgyűlés volt az államfőhatalom tulajdonképi birtokosa, melynek csak végrehajtója volt a vezér, Árpád. *Jellemére nézre tehát nem lehet az őskori magyar államszervezetet monarchiainak mondani, hanem szövetséges törzsszervezetinek.* És ezen sajátlagos jellemü államszervezetet mintegy állandósította és annak lényeges elvei közül többeknek fennmaradását késő korra biztosította az elfoglalt haza birtokbavételének módja, mely ép oly sajátlagos, mint a honfoglalás.

5. §.

A hon birtokba vétele.

A magyar első történeti fellépésétől kezdve kiváló közszellemet tanusított, melynél fogva nagyobb áldozat-

¹⁾ „Antequam ergo baptizati fuissent Hungari írja Kézai (ed. Podhradcz. 47. l.) et effecti Christiani, sub tali voce praecones in castris ad exercitum Hungaros adunabant. Vox Dei et populi Hungarici, quod die tali unusquisque armatus in tali loco praecise debeat comparere, Communitatis consilium, praeceptumque auditurus.“

²⁾ Így az előbbi jegyzetben említett esetben írja Kézai u. o.: „Qui cunque ergo edictum contempsisset, praetendere non valens rationem, *lex Scythica* per medium cultro huiusmodi detruncabat, vel exponi in causas desperatas aut detrudi in Communium servitutum.“ És ezen büntetésről tesz tanúságot a csiki székely krónika által közlött 6. pontja a vérszerződésnek. És végtére a nemzet által hozott ily ítéletről értesít bennünket Túróczy II. r. 9. fejezet, hol az augsburgi útközetből esúfosan hazatért gyász magyarokra a nemzetgyűlés által kimondott ítéletről emlékezik, melynek értelmében a nemzet kebeléből kirekesztettek.

³⁾ Így mond Túróczy I. 10.

tokra csak is a közügy irányában volt képes, az érdemet és jutalmat a köznek tett szolgálatokhoz mérte. Hagyományja volt ez a törzséletnek, melyet a közösen átélt viszontagságok emlékezete, az egyesült erővel véghez vitt foglalás fényes sikere és különösen a magyarnak elszigetelt helyzete e hazában élesztettek és valódi nemzeti közszellemmé fejlesztettek.

E nemzeti közszellemet hangoztatja vissza már a magyar ösköltészet, mely csak nemzeti ügyért küzdő hősokeket ismer, ellentétben például a Niebelung-éneknek magánérdekek (személyes dicsőség, kincsvágy, szerelem) által vezérelt hőseihez; e szellem szól felénk Szoárd és Kadocsa esetéből, kiket mivel a nemzettesttől elváltak és külföldön telepedtek meg, mond a krónika, ¹⁾ csaba vagyis ostoba magyaroknak neveztek el, és e szellemben keresendő a legtöbb esetben forrása nemzeti hibáinknak és erényeinknek egyaránt. ²⁾

E szellemnél fogva, mely már a magyarság első szervezetének oly határozott közjogi jelleget kölcsönzött, a szabad magyar úgy érezte, hogy kardját nem villogtatta azért, hogy vele Árpádnak és ez által magának szerezzon földet s rajta uralmat; hanem a nemzet érdekében a melynek sorsában tudta hogy ő is részesülend. Az elfoglalt tartomány ép azért nem tekintetett Árpád tulajdonának, melyből vitézeinek jutalmul földeket osztogat, hanem a nemzet tulajdonának tekintetett, melynek élvezetéből a vérszerződés második pontja szerint a nemzet egy tagja sem volt kirekeszthető. *A nemzeti aka-*

---

¹⁾ E jellemző esetet a Névtelen 45. fejezetében lehet olvasni: „Et Zuardu in eadem terra duxit sibi uxorem et populus ille, qui nunc dicitur Sobamogera (Csabamagyar), mortuo Duce Zuard in Graecia remansit, et ideo dictus est Soba secundum graecos, id est stultus populus, quia mortuo domino suo, viam non dilexit redire ad patriam suam.“

²⁾ V. ö. Hajnik Imre: Magyarország és a hűbéri Európa. 13—14. l.

rat tehát a mint megindította a honfoglalást, úgy intézkedett is az elfoglalt hon birtokba vétele iránt. ¹⁾

A részeltetés a közös erővel szerzett haza földében a nemzet alkotó elemei vagyis a törzsek szerint történt. Megfelelő volt ez a törzsek fentebb jelzett szereplésének a nemzeti élet terén. Miután t. i. a vérszerződés csak összefűzte, de nem olvasztotta egybe a törzseket, az egyes szabad magyar továbbra is törzsének tagja maradt, és a törzsbeli érdek bizonyára még hatékonyabb tényező lehetett a honfoglalás művénél, mint a még csak csirázó nemzeti érzet. E törzsérzet követelte a nemzetségi zászló alatt küzdött törzstagoknak együttes letelepítését, mely törzséletük folytatását továbbra is lehetségessé tette. Innen hogy a nemzetgyűlés Árpáddal az egyes törzsfőknek ad engedélyt, hogy az ország egyik vagy másik vidékét törzsük számára elfoglalhassék (mint például Töhötömnök),²⁾ vagy hogy törzsüket vagy pedig ennek egy részét azon, mint általuk elfoglalt területen letelepíthessék.³⁾ Nem tévedek talán, ha azt hiszem, hogy a honnak birtokba vétele a törzsek által nagyrészt azon tevékenység szerint irányult, melyet közülök egyik is, másik is a honfoglalás alkalmával kifejtett.⁴⁾

---

¹⁾ A Névtelen ugyan több helyütt, korának felfogása szerint, szól Árpád által adott vagy adományozott földekről, minnek helytelenségét már Szabó Károly kiemelte Béla kir. névtel. jegyzőjének Pest, 1860-ban megjelent fordításában, a 15-ik fejezethez függesztett 4. jegyzetben.

²⁾ V. ö. Anonym. 26. és 27. fejez.

³⁾ Ezt erősíti a kún Borsnak (Anonym. 34. fejez.) és Hubának (U. o. 37. fejezet) története, ki utóbbi az általa foglalt Zsitvamellékén nyert szállást.

⁴⁾ Ezt azt előbbi jegyzetben felhozottakon és a hagyományon kívül, mely oly családok birtokait, melyek magokat a törzsfőktől származtatják le, ezek szereplésével az illető vidéken hozza kapcsolatba, még erősíti a vérszerződés második pontjának a csiki székely krónika szerinti szövege:

Egy egy törzs által ilykép megszállott vidék az illető törzs birtokát képezte, melyet a latin kútfők „*descensus*“ néven emlitenek, minek őseinknél, ha e szónak későbbi időkből ismeretes magyar fordításáról követ. kezdetni szabad, a „szállás“ szó felelhetett meg. 1)

Valamely törzshöz tartozó családok bizonyára a törzsfő és a törzsgyűlés beleegyezttével fogtak helyet a szállás kebelében. Azt, hogy mikép nevezték el őseink az egyes családnak juttatott fekvő birtokot, nem tudjuk; valamint azt sem körülményesen, hogy mily jogi viszonyzatba fűzték a magánbirtokot a törzséhez. Annyit azonban bizonyára követelt a törzsélet és különösen a magánbirtok leszármazása a törzséből, hogy az a törzsön kívül nem volt elidegeníthető, miután a törzset ép oly jog illette meg szállásához, mint a nemzetet a haza földéhez *Ugyanazon elv az, melylyel a régi magyar törzséletből kölcsönözve később is találkozunk azon tanban, hogy az idegen kezére jutott birtokot bármely honfi visszaválthatja.* 2)

A magyar magánbirtok leszármazása közvetve a nemzet, közvetlenül pedig a törzstől még egyéb elveket és eszméket kötött ahhoz, határozókat jogi természetére nézve.

A birtokjog története egyáltalában hangosan hirdeti, hogy minden nemzetnél és bármely korszakban nagy jelentőségű volt a fekvő birtok jogi természetére

---

„A mely földet valaki saját kezével szerzend, sajátja legyen, mit közérővel, oszoljaék igazságosan a szerző felek közt.“ Szék. nemz. const. 277. l.

1) Igy Kézai II. 5. fejez. írja: „Illeque locus primus descensus existit, Arpad ducis.“ Hogy a descensus szót később szállással fordították, későbbi okiratok bizonyítják, melyekben a „*jobbagiones descensuales*“ „*qu vulgo Scallasadones vocantur*“ nevezetnek.

2) Mint ezt kifejezi az arany bulla 26. cikkelye: „*Item possessiones extra regnum non conferantur: si sunt aliquae collatae, vel venditae, populo regni ad redimendum reddantur.*“

nézve, hogy mily tevékenységnek volt az jutalma és hogy e jutalmat ki adja vagy biztosítja. *A fekvő birtok Magyarországon* a foglalásbani részvételnek, tehát a köz-, t. i. a törzs, közvetve a nemzet érdekében véghezvitt cselekvénynek képezvén jutalmát és pedig ugyancsak a törzs, illetőleg a nemzet által nyújtva, szükségkép *közjogi természetet öltött magára*, melyet csak fokenként sok század multával vetkeztetett le. A magyar birtokos birtokánál fogva nem érezhette magát akár a törzsfő, akár a vezér irányában lekötve, és tevékenységre az ő érdekükben buzdítva; hanem csak is törzse, illetőleg a nemzet iránt és ezek érdekében, mi nyilvánult a szállás, illetőleg a hon megvédése és a közösen elhatározott háborúbani részvétel kötelezettségének elismerésében; — tan, melyet a későbbi magyar közjog is vallott, tanítva, *hogy a szabad magyar, a nemes a király pusztá felhívására nem, hanem csak is a haza védelmére, az országosan elhatározott háborúra köteles felkelni.*

És ép az, hogy Magyarországon a magántulajdonul birt fekvő birtokhoz, a mint közjogi forrásra volt visszavezethető, csupán közjogi kötelezettség fűződött, mely természetszerűleg minden birtokosra nézve ugyanaz volt, biztosította a szabad magyarnak azon személyes függetlenségét, azon alávetettségét kizárólag csak a központi hatalom alá, melylyel a merő törzsszerkezet korában birt. *A magyar közjog egyik alapelve tehát, hogy a szabad magyar, a nemes, egyedül a királynak, vagy, mint később mondák, a koronának van alávetve; hogy a nemesi szabadság csak egy, a magyar nemzeti élet kezdetleges korára nyul vissza.*¹⁾

A szellem tehát, melyet a magyar a törzséletből

---

¹⁾ V. ö. ezekre nézve: Hajnik Imre: Magyarország és a hűbéri Európa. 15—17 l.

nemzeti életébe áthozott, nemcsak sajátyszerű foglalatást és sajátyszerű államszervezetet, hanem egyszersmind sajátyszerű felfogást eredményezett a birtok természetére és az egyén jogállására nézve, melyet teljesen elenyésztetni mindannyi későbbi behatások sem voltak képesek. Mert hisz nem külső jelenkezésükre, hanem a gondolkodás irányára nézve, a melylyel véghezvitetnek, különböznek a legtöbb esetben hason műveltségi fokú népek cselekményei, mi csak is később ezek eredményében, de különösen az illető népek köz- és magánjogában nyilvánul.¹⁾

A jogi természetükre nézve ép jellemzett törzsbeli és magánbirtok mellett történéseink úgy szólván egyhangúlag említnek még u. n. *államfekvéségeket*, melyekhez a végeket és várakat számítják, és az utóbbiakkal s fentartásukra rendelt várföldekkel hozzák kapcsolatba a várszerkezet csiráinak létezését már az őskori államszervezet idejében.²⁾ De eltekintve attól, hogy ily államfekvéségekről a kútfők egyáltalában nem emlékeznek határozottsággal,³⁾ azok létezése ősi alkotmányunk törzsszerkezeti lényegével is aligha férhetett volna össze.

Várakat ugyan részint már itt találtak őseink,⁴⁾ részint pedig ujakat emeltek a foglaló törzsek,⁵⁾ azon-

¹⁾ Innen hogy történészek és politikusok oly gyakran teljes hasonlatosságot látnak különböző népek eljárásában, míg a jogász azok eltérő szellemét felismeri.

²⁾ Igy Kollár: *A moenitates historiae et juris publici Hungariae*. II. r., ily Pray, Katona, Engel, az újabbak közül Horváth Mihály, sőt némileg Szalay is.

³⁾ Igaz, hogy az anonymus több helyütt említi, hogy Árpád a törzsfők egyikét vagy másikát főispánnak, vagy vezérnek rendelte bizonyos vár és vidékre nézve, péld. a 37. fejezetben írja: *Borsu in codem castro Comitum constituit et totam curam illius partis sibi condonavit*“ azonban itt a névtelen jegyző saját kora felfogását viszi át a honfoglalás idejére.

⁴⁾ Például Ung, Nyitra, Szatmár, Nógrád, Gömör stb.

⁵⁾ Igy péld. a kún Alap-Tolma Komáromot, Szabolcs a hasonnevű várat.

ban e várakat, noha közülök egynémelyikének építését a honvédelem érdeke is követelhetette, védelmezni és fentartásukról gondoskodni a törzsnek, melynek szállásában feküdtek, lehetett tiszte, miután nem csak a honnak, hanem első sorban a törzsbirtoknak képezték védfalait. ¹⁾ És ha voltak e várak fentartására határozott földek rendelkezve, melyek lakosai az e végre szükséges szolgálatokat megtegyék, mi nem épen valószínűtlen, azok bizonyára az illető törzs birtokához tartoztanak, a törzs köztulajdonát képezhették és nem tekintettek kizárólagos nemzeti tulajdonnak. A törzsbeli önállóság érzete ugyanis, mely az etelközi szerződést közvetlen követő években még oly élénk lehetett, és a törzseknek fentebb jelzett szereplése a nemzeti élet terén egyaránt követelheték a törzs birtokjogának kizárólagosságát szállása területére nézve és hogy hatóságot abban ő gyakorolhasson. ²⁾ A várak a hozzájuk tartozó várföldekkel ép azért semmikép sem képezhettek oly kikerített területeket, melyek szerint az ország felosztása lehető lett volna; az ősi magyar államszervezet elemeihez képest Magyarország területének felosztása ez időszakban csak is a törzseknek természeti határok által egymástól elkülönített szállásai szerint képzelhető. ³⁾

¹⁾ Hogy a várak védelme a törzsekre bízott, többhelyütt említik a kútfők (péld. Anonym. 37. fejez.); és hogy azt önjogúlag kezelték az bizonyára a törzsérzet követelménye volt, és erősíti a törzsfők szereplése István vezérsége alatt.

²⁾ Hogy a törzsélet a törzs uralmának kizárólagosságát követeli a törzsbirtokon, erősíti a 13-ik századbéli kúnok példája is. V. ö. III. Lászlónak a kúnok részére 1279-ben kiadott kiváltságlevele 7. pontját, melyben a kúnok a nekik átengedett terület kebelében lakozó nem kún származású nemeseiket rokonokul fogadják.

³⁾ E nézetben van Botka Tivadar is: *Notitia diplomatica veteris constitutionis comitatum*. Pest, 1831. — A törzsszállásoknak elkülönítéséről természeti határok, különösen folyamok által már Konstantinosz Por-

6. §.

A szövethkezett és legyőzött népségek.

Hogy az őseinkkel foglalt és velük együtt megtelepedett *kúnok* miféle sajátlagos közjogi szervezettel jöttek ide és hogy abból az ősi magyar alkotmány mennyit engedett megtartani, határozottan nem tudjuk; azonban aligha lehettek intézményeik lényegesen eltérők a magyar nemzetétől, miután egy század annyira kiegyenlítette a netalán létezett különbséget, hogy azt szent István az alkotmány újjászervezésénél tekintet nélkül hagyhatta, és későbbi okmányok sem emlékeznek azon kúnoknak, kik őseinkkel együtt foglaltak, különleges szokásairól. Egyedül a székelység sajátlagos közjogi szervezetéről tudósítanak bennünket a krónikák, melynek lényeges elemei közül többen késő századokra átszállottak.

Erdélynek a Maros, Olt és a két Küküllő közt elterülő vidékén székeket foglalt *székelység* szintén a törzsszervezet elvei szerint kormányoztatott. Az összes székelység *hat törzsre* oszolt u. m.: Halom, Jenő, Adorján, Medgyes, Örlecz és Ábrán, melyek mindegyike ismét ágakra oszolt, mely ágak szerint sorakoztak a szabad székelyek a hadban és kormányozták magokat béke idején. A nemzet élén állott, a csiki székely krónika szerint, az Apolt nemzetségből választott *főrabonbán*, ki a katonai és polgári hatalmat a főpapi tiszttel együtt viselte. Székelyét a mai Udvarhely mellett romjaiban még most is látható Budvárban tartá, melynek közelében vezeté a *nemzeti áldozatokat*, melyek itt is kísérték a *nemzet-*

---

phyrog. emlékezik és v. ö. még: Bartal Georg. Commentariorum ad Historiam Status Jurisque Publici Hungariae Libri XV. I. 129. 1.

gyűléseket és ép azért azokon résztvenni a szabad szé-
kelynek szoros kötelessége volt, melynek elhanyagolá-
sát halálbüntetéssel boszulták meg. És itt a nemzet
közgyűlésében gyakoroltatott a törvényhozás, melynek
parancsai ellen vétőket ketté hasították. Az egyes tör-
zsek és ismét az egyes ágak élén állott *nagy- és kis-
rabonbánok* mellett a székeklyeknél is emlitenek a kútfők
még birói tisztet viselő egyéniségeket, *gyulákat és har-
kászokat*; míg az összes székeklység törvénytevő nemzeti
főbiráiként a főrabonbán mellett *három u. n. nagy-gyula*
emlittetik, kiknek legidősje, mond a krónika, a Küküllő
folyam mellékén lakott, hol a kis-gyulák, az az a törzs-
birák parancsait megszegők ellen hozott ítéletek végre-
hajtattak. És a mint a székeklység közjogi szervezete oly
nagy mértékben hasonlított ahhoz, melyben honfoglaló
őseink éltek, az egyén jogállása és a birtok jogi termé-
szete iránt szintén hason elvek uralkodhattak, ha
ugyanis a későbbi időkből ismeretes székekly jog és
szokásokról szabad következtetést vonnunk. A székekly-
ség tehát könnyen illeszkedhetett be a nemzettestbe,
mint annak egyik kiegészítő része, azon szervezet alatt,
melyet őseink a vérszerződésben megállapítottak, és me-
lyet még a honfoglalás megkezdése előtt fogadott el a
székeklység.¹⁾

A mi végtére az őseink által már hazánkban talált
népségeket illeti, nevezetesen a *szlávokat* és *oláhokat*,
ezek intézményeiről, valamint az őskori magyar állam-
szervezet alatti jogállapotáról mit sem emlitenek kút-
főink; hogy azonban súlyos terhek nem mérettek reá-
juk, gyaníthatni engedi azon belnyugalom, melynek ügy-

---

¹⁾ A nemes székekly nemzet constitutioi című munkán kívül, lásd
székeklyekre nézve: Uj magyar múzeum 1854. 2. kötet, továbbá Kőváry
László, és Szilágyi Sándor Erdély történetét tárgyaló munkáit.

szólván az egész ősi magyar államszervezet korszaka alatt hazánk örvendett. A magyar és egyáltalában a hún-scytha államélet szellemének tökéletesen megfelelő volt, hogy az alávetett népek alsóbb fokú szervezetét meghagyák, mint azt a szlávok és elszlávosodott oláhok egyik legnevezetesebb intézménye, t. i. a *kenészség*nek fennmaradása késő századokra is bizonyítja.

7. §.

Az ősi magyar nemzeti szervezet felbomlása.

Az ősi magyar nemzeti szervezet egy harcziás életet viselő, a béke műveihez még nem szokott népnek volt szervezete, melynek a törzsek voltak életadó elemei. Míg tehát a magyar harctérről harctérre vihette nemzeti zászlaját, melyet az Etelétől öröklött ősi czimer, a koronás karvaly, ¹⁾ ékesített; míg a törzsfők akadálytalanul, kára nélkül a nemzeti létnek, vezethették a törzseikhez tartozókat zsákmánylási hadjáratokra és az ezekben szerzett dicsőség a törzséletnek jelentékeny tápanyagot nyújtott: e szervezet a nemzeti élet igényeinek teljesen megfelelt.

A tizedik század második felében azonban a nemzeti élet lényeges átalakulásnak indult elébe. A külföldi hadviselések korszaka, ²⁾ mely a honfoglalást követte és a nemzet harcziás szellemének ébrentartására s evvel a magyar haza megalapítása és fentartására bizonyára szükséges volt, ³⁾ ekkor kezdett hanyatlani. Előidézte azt, hogy Németország, e hadjáratok leggyakoribb színhelye, a tizedik század elejével trónra jutott szász dynastiából

¹⁾ V. ö. erre nézve Szabó Károly: *A magyar vezérek kora* 28. l. 1. jegyzet.

²⁾ Remekül ecseteli azt Szabó Károly ép fentebbidézett munkájában.

³⁾ V. ö. Szalay: *Magyarország története*. I. köt. 59. l.

számozott fejedelmek erélyes intézkedése folytán mindinkább kibontakozott azon zavarteljes állapotból, mely az utolsó karolingok és a frank Konrad alatt oly anynyira könnyítette őseinknek hadakozásaikat. A 955-ben szerencsétlenül vívott augsburgi ütközet érzékenyen érezte a nemzettel, hogy nagyobb szerű hadjáratai Németország belsejébe a jövőre csak nem lehetlenítvék, sőt kisebb szerű zsákmánylási vállalataik is tetemesen nehezítvék.

A magyar nemzet mindinkább leszorítva látta magát a harcz teréről, mi által a törzsek egyszersmind önálló szereplésük legnevezetesebb terét veszítették el. — A törzsbeli érzet nem élesztetett többé a közösen átélt viszontagságok, az együttesen szerzett dicsőség által, legfeljebb is csak az ősök emlékéért dicsőítő énekekben lelt még kifejezést, és hatékonyabban már csak a birtok és egyáltalában véve a magánélet terén nyilvánulhatott.

Hozzájárult még mindehhez, hogy míg zsákmánylás és harcz mindinkább megszűntek törzserdeket képezni, és a nemzet a béke foglalatosságaihoz nyulni kénytelenült, szükségkép érdekek fejlődtek, melyek kielégítése meghaladta az egyes törzsek erejét és e végre a különböző törzseknek szervesebb összműködése igényeltetett, mint sem az a hét törzsnek a vérszerződés által létesített, inkább csak külszerű összeköttetése mellett lehetséges volt.

Mindennek, kezdetben bizonyára csak homályos érzete lazította Taks és Géza vezérsége alatt a törzsélet kötelékeit és evvel bomlásnak indította az arra alapított nemzeti szervezetet is. Csak így magyarázható meg, hogy az egyeduralomra vágyó Gézának sikerülhetett támogatásával a külföldnek, de kétségkívül még sokkal hathatósabb istápolásával egy hatalmas pártnak az országban,

végkép leszoritani a törzseket a közjogi térről, elnémitásával a nemzetgyűlésnek; hogy önkényesen, zsarnokilag vezethette a kormányt, meggátolva a törzsek még kisebb-szerű csatározásait is; sőt élte végnapjaiban fiát, Istvánt a nemzetgyűlés hozzájárulása nélkül rendelhette utódjává a vezéri széken.

Az őskori magyar nemzeti szervezet úgy szólván mindannyi lényeges elemei tehát: vezérség, nemzetgyűlés, törzsélet, részint nevezetesen átalakulva, részint pedig eltűnő félben voltak, midőn Géza vezérsége végét érte (997). A magyar államtest kötelékei fel voltak bontva, és a magyar nemzet, hogy álladalmi életét folytathassa újabb szervezetet igényelt, és pedig olyast, mely a megváltozott viszonyokhoz képest Európában való békés fenmaradásának feltételeit nyujtsa és biztosítsa. E végre kellett, hogy a magyar simuljon az őt környező népek eszméihez és szokásaihoz, mert hisz csak is bizonyos fokig egyirányú, vagy legalább is a főirányokra nézve éles ellentétben nem álló civilisatióval bíró népek között képzelhető a békés fenmaradás és fejlődésüket közvetítő kölcsönhatás. Hazánk geographiai fekvése, különösen csekélyebb elzárkózottsága nyugat felől; a nemzet sűrűbb, előbb ellenséges, később Géza alatt békés érintkezése Németországgal; a keresztény hitnek főleg nyugatról eszközölt terjesztése, egyetemben avval, hogy a magyar, nemzeti jelleme és gondolkodásánál fogva, jóval közelebb állott a nyugatrómai birodalmat szétrombolt, szabadszelleme barbarok utódjaihoz, mint a régi római műveltség külsillámaival birt, elpuhult, szolgálai gondolkodásu kelet-római néphez: a magyar nemzetet Byzancz karjai helyett a nyugat-európai civilisatio irányába terelték.

A nyugat-európai, vagyis a középkori keresztény-german civilisatio főirányainak és uralkodó eszméinek

összefüzéséből a magyar nemzeti élet életrevalósággal bíró elemeivel és alapzataival kellett tehát megalakulni az új szervezetnek, mely megalkotója után *szent István-féle szervezetnek* nevezhető. E szervezet életbeléptetésével a magyar nemzeti élet, tehát a jogéletnek is egy új korszaka veszi kezdetét.

MÁSODIK KÖNYV.

A SZENT ISTVÁN-FÉLE ALKOTMÁNY.

I. RÉSZ.

ALAKULÁSI ÉS VIRÁGZÁSI KORSZAK.

I. FEJEZET.

E korszak történeti eseményeinek vázlata.

1. §.

*Sz. István.*¹⁾

Midőn a tizedik század hanyatlásával szükségessé vált, hogy a magyar a nyugati keresztény népek alkotmányához idomítsa nemzeti szervezetét, Istvánnál alkalmasabb egyéniség nem birhatta volna a vezérséget. Ő, ki szinletlen buzgalommal ragaszkodott a kereszténység tanaihoz, ki a nyugat-európai irány átértése után is részese tudott maradni a sajátos magyar nemzeti felfogásnak, és ki végtére tetterőt ildommal párosított, e nagy feladat megoldására valóban hivatott volt.

A keresztény vallás terjesztése, mire Istvánt hitbeli meggyőződése indította, e cél elérésére a legsikeresebb eszköz volt. Nem csak azért, mert a vallásos eszmék, melyek a nagy koreszmékkal karöltve alakulnak által, mindannyi álladalmi és társadalmi eszmék közül legelsőbben képesek valamely nemzet összes rétegeit áthatni és ezáltal ezt előkészíteni a többi velök öszhangzásban álló koreszmék befogadására: hanem mert a középkori Európában a keresztény vallást hirdető egyház úgyszólván egyedüli letéteményese és terjesztője volt azon eszméknek, melyek az egykori nyugat-római birodalom területén megtelepedett u. n. barbar népekre nézve közös eszmék voltak, és így őket egymáshoz kö-

---

¹⁾ V. ö. Szalay: Magyarország története. Pest, 1861. I. köt. 69—98. l.

zelebb hozva félig-meddig békés együttlétüket közvetíték.

István törekvése ez irányban azonban erős ellenhatást szült az ösvallás és ősi szervezet mellett buzgólkodók részéről, kiknek élén a somogyi Koppány állott, és csak a bényi sánczok mellett vívott győzelem biztosította a térítés művét. Három évi hittérítői munkásság után, mely Istvánnak a „szent“ és „a magyarok apostola“ mellékneveket szerezte meg, a keresztény vallás olyannyira elterjedt a nemzetnél, hogy politikai szervezetének a nyugati keresztény népekéhez mért átalakítása is véghez mehetett. Az 1000-ik év augusztus 15-én Esztergamban ünnepelt koronázás első adott külső, határozott kifejezést ezen átalakulásnak, melyet István, ki a koronát nem a római császártól, hanem a római pápától kéré, a nemzet politikai függetlenségének megóvásával létesített szemben a római császársággal, mihez a Sylvester-féle bulla az egyházi önállóságot is csatolta.

Az új, önálló, keresztény magyar királyság szervezete, melynek alapjait István ez időtájt vethette meg, csak nehéz küzdelmek mellett volt az egész országra kiterjeszhető. Erdélyben romba kellett még dönteni a törzsszerkezetet, legyőzve Gyula vezért, és simulékony-ságra birni a székelységet; Magyarország délkeleti részeiben pedig le kellett küzdeni Ochtum, Glad ivadékának lázadását, és visszaverni a bessenyő fejedelemnek Keannak támadásait. Harmincz évi kitartó munkásság után azonban, melyet bonyadalnak a külfölddel csak ritkán szakítottak meg, úgy látszott végtére, mintha a keresztény nyugat-európai irány már elég mély gyöke-eket vert volna a nemzetnél, hogy az általa szövetségben az ősmagyar szervezet több rendbeli elveivel képezett új szervezet fennmaradása s természetes továbbfejlesztése biztosítottnak tekintethessék, Istvánéinál ke-

vésbbé erős kezek vezetése alatt is. Csak a szellemre nézve, melyben ez eszközöltessék, tartotta István szükségesnek fiához, Imréhez intézni tanácsait, melyek a nagy király kormányzása irányelveit tüntetik előnkbe. Ép azért Imrének 1031-ben bekövetkezett halála és oly utód hiánya, ki lelkesültséggel ragaszkodott volna valási és politikai elveihez, a nemzet jövője iránt meg aggodalmakkal tölthette el Istvánt, kinek uralkodása végszakát női ármány és összeesküvés keseríték meg.

1038. auguszt. 15-én porhüvelybe a székesfehérvári sirboltba temetkezett; alakjában azonban, a mint az időben térben távozott, a nemzet egy nagy, egy termékeny eszmét látott mindinkább személyesítve, t. i. a magyar simulásának eszméjét Európa többi népeihez nemzeti sajátságainak megőrzésével. Innét, hogy nem csak az európai jellemet nyert magyar államot és alkotmányt Istvánról elnevezni, hanem minden nevezetesebb államintézményt ez irányban reá visszavezetni Magyarországon idővel ép oly szokássá vált, mint Nyugat-Európában megannyi lényegesebb államintézményeket Nagy Károlytól eredeztetni.

2. §.

*Szent Istvántól I. Gézáig.*¹⁾

Az időszak, mely István uralkodását követte, a sz. király művének életrevalóságát nehéz megpróbáltatásnak vetette alá. A külföldi irány és elem, melyeket István oly tapintatosan tudott a nemzet gondolkozásához idomítani, a velencezi származású Péternek uralkodása alatt, ki a vérszerződés megszegésével Gizella, az özvegy királyné, ármányai folytán jutott a trónhoz, korlátlan erővel gyakorolhatták hatásukat. A visszatetszést, melyet ez a nemzetnél szült, a hozzája szegődött kegyetlen-

¹⁾ V. ö. Szalay I. k. 135—172. l.

ség gyűlöletté fokozta, mely végtére Péter elűzése és a kún *Aba Sámuelnek*, István sógorának trónra emelésében szerzett magának elégtételt (1041). Abának botor és később szinte zsarnok kormánya egyrészt, és III. Henrik római császár segélye másrészt, visszahozták ugyan Pétert a ménfői győzelem után a trónra (1044), de a nemzet függetlenségének odavetése a római császárságnak a székesfehérvári hűbéri nyilatkozat képében (1045) nem csak Péter ellen keltett újabb lázadást, hanem egyszersmind erős visszahatást is az ősvallás és ősi intézmények felé.

Endrének (I), az oroszthoni száműzetéséből visszatért Árpádfinak sikerült ugyan (1046) a nemzet higgadtabb része segélyével a Vata vezérelte mozgalmat elnyomni és magát a trónon megerősítve a Sz. István-féle intézményeket fentartani, de ezek tovább fejlesztését és nagyobb mértékbeni megszilárdulását elsöben a külháborúk akadályozták, melyeket III. Henrik császárral kellett küzdenie. E háborúskodások, köszönet Béla, Endre fivére, vitézségének, a Vértes-alján vívott fényes győzelem (1051) és Pozsony hősi ellentállása (1052) után, az 1053-iki triburi kötéshez vezettek, mely Magyarország önállóságát Némethonnal szemben biztosította, habár a Szárhegy és a Lajtha, vagy mint ezt ekkorában nevezték, a Sárviz közötti vidéknek, mely *Aba* óta amugy is már német kézen volt, végleges átengedése árán.

De akadályozták az álladalmi és társadalmi élet tovább fejlesztését Endre alatt a belviszályok is, melyek a trónutódlás miatt Endre és öcsese Béla között támadtak. A mondaköltészet a várkonyi kard- és korona-féle episod formájába öntötte a féltékenységet, mellyel Endre, fia Salamon érdekében, testvére iránt viseltetett, tartván, hogy a nemzet, mely a magyar trónutódlás elvei

értelmében az Árpádfiak bármelyikét emelhetette a királyi trónra, Bélát, ki magának a hadban dicsőséget, az Endre által kormányára bizott tiszai részekben pedig az ügyes és erélyes kormányzó hırnevét szerezte meg, elébe fogná tenni a csecsemő Salamonnak. A féltékenységtől végtére nyílt viszályhoz vezetett, mely a Tisza mellett Endrere nézve szerencsétlenül vívott ütközet után a tihanyi sirböltöt számára megnyitá (1061).

A mily határozottsággal lépett fel Béla testvére ellen, oly erélyesnek mutatkozott a trónon is. Ügyes kézzel csillapította le a második Vata-féle lázadást, az utolsó nagyobb szerü mozgalmat, mely a keresztény vallás és intézmények ellen Magyarországon intéztetett, és bölcs intézkedései, mint a vásárok rendezése, a pénzláb meghatározása és az adórendszer igazságos megállapítása által az anyagi fejlődést elősegíté, minek folytán a társadalmi rend is mindinkább helyreállott és így az ország képesítettett azon rázkódtatások elviselésére, melyeknek Béla után ujólag áldozatja lett.

A szerencsétlen dömösi esés után, mely Béla halálát okozta (1063), fiai, kik példányképei voltak az akkori kor nemesebb alakjainak, felvetve, hogy atyjok halálával közülök bár melyik is csak az országnak háborúba bonyolítása árán nyerhetné el a trónt és tarthatná meg azt, és talán meghatva atyjok végzetszerű kimulása által, miben az akkori vallásos század Isten ítéletét vélte láthatni *Salamonnak*, Endre fiának szerezték meg a koronát, magoknak az ország harmadrészének kormányát Salamon felsőbbsege alatt kötve ki.

Az első, Dezső györi püspök közbenjárásával rövid idő mulván lecsillapult viszálykodás után király és hercegek között, ezek egytetértő működése szötte a magyar történetbe a cserhalmi dicső napot (1070) és az emlékezetes nándori ostromot (1073). A gyógyithatlan meg-

hasonlás, mely ez alkalommal a fejedelmi rokonok között keletkezett, polgárháborút szított, melynek a mogyoródi ütközet vetett véget (1074), mely Salamont, az uralkodásra alkalmatlan fejedelmet, a hitszegő szövetségest, a feslett erkölcsű férfiut, a vásott keblű fiút külföldre menekülni kényszerítette és a trónhoz Béla fiainak utat nyitott.

3. §.

I. Gézától II. Istvánig. ¹⁾

A mogyoródi ütközet nevezetes esemény a magyar történetben, mert habár a belvillongások még nem szüntek meg végkép, ezóta veszi kezdetét a haza újabb felépülése, melynek eszközlője László vala. Ő volt hisz az, ki már a szerény, ingadozó (I.) Géza alatt igazgatta tulajdonkép az országot, erélyes kézzel visszautasította Salamon kísérleteit a trónt ismét elfoglalni, és védelmezte hason erélylyel az ország függetlenségét, midőn VII. Gergely, a nagynevű Hildebrand, a pápai universalis monarchia létesítésére czélzó törekvéseit Magyarországra irányozta, és ezt hűbérkép majd Salamon, majd Gézának feljárnotta.

És ez igények végkép elhallgattak, midőn Géza halálával (1077), ennek fia, Kálmán mellőzésével (I.) László jutott a trónra, korának, mond a krónika, legszebb férfija, egy vállal meghaladva seregét és ilykép már külsőleg jelezve az erélyt, mely benne lakozott. Ellenébe hiában törekedett igényeit érvényesíteni Hildebrand, hiában szötte fondorlatait a trón visszanyerése végett Salamon és támadtak az országra a kúnok: László, a mint erős kézzel verte vissza e támadásokat, úgy helyreállította a nyugalmat is az országban, sőt ennek határait is

¹⁾ V. ö. Szalay I. köt. 172—233. l.

előbbre vitte. Uralkodása idejére esik ugyanis Horvátországnak Magyarországhoz csatolása (1091).¹⁾

Lászlónak a kúnokkal vezetett háborúja, mely ez eseményeket követte (1092) s vezérével, Ákossal, személyesen vívott harca, és a megtiszteltetés, melyben részesült, midőn az első keresztes háború vezérévé őt szemelték ki, jogtörténelmi szempontból csekélyebb érdekűek. Csak azt kell még kiemelni, hogy László mint törvényhozó is kitűnt, reánk maradt törvénykönyvei ebbeli belátásának s különösen a jogbátorság fentartására irányzott törekvéseinek fényes bizonyítékát nyújtván. Ennyi tevékenység Lászlót, kit az egyház szentjei közé számít, a nemzet kegyelete tárgyává tette; sirja, melyet Nagy-Váradon lelt, oly tiszteletben állott, hogy a nála letett eskü bármely másnál szentebbnek tartatott, és a vörös zászló, mely alatt győzelemről győzelemre vezette a magyart, sokáig az ország clenódiái között őriztetett.

Kálmán, Gézának fia, ki nagybátyját a trónon követte (1095), ha nem is mérkőzhetett erélyre nézve Lászlóval, felvilágosultság és a korszellem felfogása tekintetében azt kétség kívül meghaladta. Bizonyította ezt Kálmán tetteivel azonkép, mint törvényes intézkedéseivel. Bizonyította, midőn az első keresztes hadjárat a nagy népmozgalmakkal járni szokott mindannyi salak kíséretében az országra támadt; és tanusította azt, midőn László szerzeményét biztosítva a magyar uralom kiterjesztését a tengerparti városokra eszközölte.

A normannokkal kötött szövetség, melyet Kálmán házassága a normann király-leánnyal, Busillával megerősített, könnyítette e városok elfoglalását, mi részben már 1097-ben történt, azonban a közbejött orosz háború

¹⁾ Erről e könyv 7. fejezetében lesz alkalmunk szólani.

és Velenceze folytonos agyarkodása miatt csak 1102-ben volt végrehajtva. Az új szerzemény, emlékezettel a régi Dalmatiára, ennek nevét nyeré és Kálmán Biogradban, a mai Ó-Zarában magát Horvát- és Dalmátország királyává koronáztatá, azóta állandóan viselvén ő és utódai a dalmát királyi czimet, mihez még, miután foglalásai a Narenta vizéig terjeszkedtek, odáig, hol a Ráma vize ömlik beléje, Kálmán a „Ráma királya“ czimet is csatolta. És e dalmát szerzeményt a következő években, főleg 1105-ben, a szomszéd szigetek megvételével gyarapítá s csatlakozásukat a magyar államtesthez nevezetes kiváltságok osztogatásával törekedett megszilárdítani. De, fájdalom, Dalmatiának a magyar államtesthez fűzését szoros, elválaszthatlan kötelekekkel megakadályozták azon viszályok, melyeket a horvát kormányzóságtól elmozdított Álmos, támogatva V. Henrik római császár által, testvérének Kálmánnak támasztott és a nagy fejedelem uralkodása végéig tartottak, melynek végperceit Álmos és fia, Béla megvakítása szennyezi be.

Kálmán törvényhozását, szereplésének ezen legdicőbb részét illetőleg, e helytt csak annyit, hogy ez szemben István s László törvényhozásával a nemzet jelentékeny haladását jelezi a művelődés terén és kétségbe nem vonható tanuságot tesz, hogy a sz. István-féle álladalmi s társadalmi rend eszméi már teljesen áthatották a nemzetet és evvel a sz. István-féle államszervezet alakulási szaka mintegy befejezettnek tekinthető.

4. §.

II. Istvántól az arany bulláig.¹⁾

Kálmán után egy ideig nem találkozunk erélyes fejedelemmel a trónon. *II. István* uralkodását (1114—1131) Dalmatia nagyobb részének elveszte, a szerencsét-

¹⁾ V. ö. Szalay I. k. 237—312. l.

len orosz háború és bellázadások jellemezték; *II. v. Vak Béla* országglását (1131—1141) pedig, melyet az aradi vérnapi oly gyászosan inaugurált, a viszálykodások Kálmán törvénytelen fiával, Boricscsal úgyszólván egészen betöltik. Nem sokban különbözött tőlök erélyre s kormányzói tehetségre nézve *II. Bélának* fia, *II. Géza*, kinek husz évi (1141—1161) uralkodása azonban mégis több tekintetben nevezetes.

Alatta adott Magyarország a Flandriából menekült szászoknak hazát, bennök a Szepesség és Erdélyben tevékeny, iparos lakosságot nyerve. Alatta továbbá szerzett Magyarország első ízben, habár csak mulólag, jogigényeket Szerbiára, de elvesztette másrészt húzamos időre egyházi önállóságának egyik lényeges alkatelemét, mely még Sz. István szerzeménye volt.¹⁾ És végtére az ő uralkodása alatt vették kezdetüket azon törekvések, melyek egy ideig mind nyugat, mind kelet felől Magyarország függetlensége ellen irányoztattak, s különösen a keleti görög befolyás, irányát az álnok Mánuel-től véve, fenyegette a legnagyobb veszéllyel az országot.

Felhasználásával az Árpád család tagjai közötti egyenetlenségeknek, sőt ezeket ügyes kézzel még tovább szöve, már *II. Géza* alatt támasztott Mánuel zavarokat, ennek halálával pedig fia *III. István* ellenében a magyar trónutódlás kérdésébe avatta magát és majd *II. Lászlót* (1161), majd *IV. Istvánt* (1162), Gézának testvéreit segítve a trónra, az országot polgárháborúba keverte, és *IV. Istvánnak* 1165-ben bekövetkezett kimulása után is folytatva ellenségeskedéseit Dalmatiának Byzancz uralma alá jutását eszközölte.

III. Bélát (1173—1196), ki byzanci tartózkodása alatt a görög műveltséggel azonkép mint a görög poli-

¹⁾ Erről bővebben e könyv 6. fejezetében.

tika eszközeivel megismerkedett, illeti meg a dicsőség, hogy az ország kuszált viszonyait rendezte, függetlenségét s régi határait meg helyreállította. Öcscse, Géza által ellenébe szőtt fondorlatok erőszakos elnyomása után a trónon megerősödve, sikerült ugyanis Bélának Mánuel halálával Dalmatiát visszacsatolni az országhoz (1180) s azt a velenceiek ismételt támadásai ellenében megvédeni, és mulólag még Galliczia birtokába is helyezte magát (1185). A jogtörténelem pedig Bélát hirdeti a törvénykezés reformátorának Franciaország példája nyomán és a királyi kancellária ujjá szervezését is neki tulajdonítja.

Imre (1196—1204) atyjának művét nem folytathatta. Az egyébként erélyes fejedelmet czélszerű intézmények létrehozásában az öcscse, Endre által támasztott zavarok gátolták, ki a királytól elsőben Horvát- és Dalmátország kormányát csikarta ki, a melynek erőszaktól kísért átvétele alkalmával a Narenta és Cettina közötti földet, akkor Chulmiát, most Herczogovinát Dalmatiához megszerezte (1198), ezóta Chulmina hercegének, később mint király, Chulmia fejedelmének czimezvén magát És később (1199) újból Imrére törve, Endre az országot csaknem nagyobbyszerű külháborúba bonyolította Ausztria hercegével. A béke helyreálltával Imre nem hagyta felhasználatlanul az egyenetlenséget III. Ince pápa és Neeman István, szerb fejedelem, között, és a pápa nevében, mi az akkori kor nézetéhez képest eljárását szentesíté, Szerbiára támadva Magyarországnak II. Géza óta kérdésbe helyezett felsőbbségét ez oldalon ismét helyreállítá, sőt még Bulgáriára is kiterjeszté (1202), ő és utódai ezentul Rác- és Bolgárország királyainak czimével élvén. Ez alkalmommal tanusított erély újabb hasznothajtó kifejtését gátolta Endrének harmadik lázadása (1203), mely számára a kheeni fogságot megnyitá, vala-

mint a feszültség, mely Imre uralkodása végnapjaiban közte és a szent szék között Bolgárorország végett támadt. És midőn Imre 1204-ben kimult ismét Endre, a fogságból kibocsájtott Endre volt az, ki Imre fia *III. László* ellenében zavargást keltett, mely még a szomszéd Ausztriát is fegyverbe hívta, és csak Lászlónak 1205. elejével bekövetkezett halála s Endrének trónra jutása szereztek az országnak némi nyugalmat, de nem hasznára.

II. Endre a mily vágyakozónak mutatkozott a korona után, oly alkalmatlannak bizonyította magát annak viselésére. A gyenge fejedelmet mások kormányozták; neje, a merani Gertrud, és ennek a magyar iránt idegenséggel viseltető rokonai, a Berchtoldok, Ekbertek. Ily kezek az államügyeket csak botorul vezethették, mi a nemzetnek anyagi kárát azonkép mint erkölcsi romlását idézte fel; sőt midőn Endre 1217-ben keresztes hadát Palaestinába vezette, hogy onnét a jeruzsalemi mellékneven kívül egyéb dicsőséget sem hozzon magával, palotalázadást is szült, mely a királyné életébe került. Az ekkor nyilvánult elégtelenség csak fokozódott, midőn Endre hazatérve a nyomorba sülyesztett ország felépítésére mit sem tenné, sőt csekély erejét az eredménytelen gallicziai hadjáratra pazarolná, csak egy üres királyi czimmel többet biggyesztve koronájához.

Bélára, az idősb királyi herczegre, ki az Árpádok szokásához képest még atyja életében némi önállósággal kormányozta az ország keleti részeit, hol is kormányzói belátásának számos jeleit adá, tekintett a nemzet és mindinkább nyilvánvalóvá lett a szándék, őt a képtelen Endre helyébe a trónra emelni. A feszült viszony, melyet ez atya és fiú között szükségkép létrehozott újabb polgárháború kitörését jósoltatta, melynek iszonyaitól azonban megmenté a hazát, hogy több hazafinak, élökön János, esztergami érsek, közbenjárására Endre késznek

nyilatkozott az ország sebei orvoslására és kiadá 1222-ben azon oklevelet, mely a róla lefüggő pecsétől az *arany bulla* nevét viseli.

Az arany bullával a nemzet jogai egyetlen egygyel sem gyarapodtak, hanem a Sz. István-féle államszervezet legsarkalatosabb elvei, csak csekély részben lévén ugyanis István által törvénybe öntve, általa szállítottak törvényes formában az utókorra. Késő nemzedékek ép azért az arany bullát ősi szabaditékaik egyik legszólóbb tanujaként tisztelték, melyre századokon által önkény, elnyomás ellenében hivatkoztak. A kortársaknak azonban az arany bulla intő jelül szolgálhatott, hogy a Sz. István-féle államszervezet több rendbeli elvei, a midőn újabb törvényes megállapításra szorultak, már nélkülözni kezdték azon erőt, melyet állam- és jog-intézményeknek az élet, míg tudniillik velök öszhangzásban van, kölcsönözni szokott; hogy a szent királytól innen új elemek és irányoknak kellett alakulniok, melyek államszervezetének kötelékeit bontogatva, annak hanyatlását idézték fel.

5. §.

E jogtörténelmi korszak forrásai.

E korszak közjog-történeti forrásai több rendbeliek u. m.:

*I. Törvények*¹⁾ és pedig:

1) *Szent István törvényei.* A szent király törvényei, melyek nem egy, hanem több törvényhozási ténynek voltak szüleményei, miről a törvényczikkek egymáshozí viszonyzata eléggé tanuskodik, csak később és akkor is csupán részben²⁾ gyűjtettek össze. A gyűjte-

¹⁾ E helytt a törvényekről, nem mint jogforrásokról, hanem mint történeti forrásokról van szó.

²⁾ Bizonyítja ezt, hogy későbbi királyaink törvényeikben, okmányaikban hivatkoznak Sz. István oly intézkedéseire, melyekről a szent király reánk maradt törvényeiben említés nem történik. Péld. Kálm. I. 34. fejj.

mény két könyvre (Sancti Stefani Decretorum Liber I. et II.) osztva maradt reánk, melyek közül az első Istvánnak intéseit Imre fiához, mintegy politikai végrendeletét tartalmazza; a második pedig a tulajdonképi törvényeket. Leghitelesebb szövege e gyűjteménynek nem az, mely a magyar törvénytárban szerepel, hanem az admonti kolostorban őrzött tizenkettedik századbeli hártycodexben foglalt, mely legpontosabban az árpádkori új okmánytárban tétetett közzé. ¹⁾

2) *Szent László törvényei*, melyek három könyvre (Decretorum S. Ladislai Lib. I. II. et III-us) osztva találhatóak a törvénytárban (Corpus juris). Az első könyvben foglalt törvények az 1092-ki szabolcsi gyűlésen hozottak; a második könyv törvényei nem egy törvényhozás szüleményei, hanem csak később gyűjtettek egybe; a mi pedig a harmadik könyv cikkeit illeti, azok mint azt Büdinger csaknem bizonyossá tette, ²⁾ nagyobb részben nem Szent Lászlótól valók, hanem Salamon alatt és pedig valószínűleg 1065-ben a közte és I. Béla fiai között létesült kibékülés alkalmával hozottak.

3) *Kálmán törvényei*, melyeknek két könyvét (Colomanni Decretorum L. I. et II-düs) ismeri a törvénytár. Az első az 1100-ki tarczali gyűlésen hozott törvényeket tartalmazza, melyeket Alberik szerzetes gyűjtött össze és fordított latinra; ³⁾ a második pedig a zsidókra vonatkozó terjedelmes törvényt és zsinati határozatokat foglal magában.

4) *Az 1222-ki törvények vagyis az arany bulla*, így nevezve, mivel az okmány, melybe foglaltattak, arany pecséttel (pecsét=bulla) lón ellátva. Ez okmány, mely 31. cikkelyben nevezetes törvényt tartalmaz, hét

¹⁾ Árpádkori új okmánytár. I. köt. (Pest 1860.) 3—14. l.

²⁾ Büdinger: Ein Buch ungarischer Geschichte Leipzig 1866.

³⁾ Lásd Kálmán I. törvénykönyvének bevezetését.

eredeti példányban adatott ki, melyek különböző helyeken ¹⁾ őriztettek, de melyek közül egy sem maradt reánk. Hitelességét mindamellettt későbbi megerősítések kétségen kívül helyezik. ²⁾ Legrégibb átírata, mely az 1318-ki kalocsai zsinaton készült a primási levéltárban őriztetik. ³⁾

II. Oklevelek, különösen a jogokat adó vagy biztosító kiváltság-levelek, államszerződések stb., melyek részint a Fejér György-féle okmány-gyűjteményben, ⁴⁾ részint pedig a Wenzel Gusztáv szerkesztette Árpádkori új okmánytárban ⁵⁾ gyűjtve össze és részben még kiadatlanul levéltárainkban lappanganak. Végtére

III. Krónikák és nevezetesen azon hazai krónikák, melyek már a mult könyvben ⁶⁾ felemlítették, melyekhez még e korszakra vonatkozólag csatlakoznak, de a nélkül, hogy tárgyunkra nézve nagyobb jelentőséggel bírnának, azon *legendák* neve alatt ismeretes szent életíratok Sz. Istvánról, Sz. Imréről, Sz. Gellértről stb., melyek a 11. és 12-dik században keletkeztek. ⁷⁾ A külföldi e korszakbeli krónikák a jogtörténetre nézve jelentőséggel nem bírnak.

---

1) „Egyik pár küldessék, rendeli a bulla 31. cikke, pápa urnak, és ő irassa át lajstromába; második a hospitalében (a János vitézknél), a harmadik a templom mellett (a templomosoknál), negyedik a királynál, ötödik az esztergami káptalanban, hatodik a kalocsaiban, hetedik a nádornál, ki idő szerint leend, őriztessék“.

2) Például Nagy Lajosé, I. Máriáé.

3) Lásd erről Knauz Nándor érdekes értekezését a magyar történelmi tár 92. kötetében.

4) Czime: Codex Diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis, Studio et opera Georgii Fejér. Budaë. 42. kötet.

5) Kiadja a magyar tudós Akademia, mindeddig 7. kötet.

6) Lásd e munka I. könyvének 2. fej. 1. §-át.

7) Magyarra fordítva, érdekes jegyzetekkel, ezeket is Szabó Károly adta ki: „Emlékiratok a magyar kereszténység első századából“ czim alatt. Pest 1865.

II. FEJEZET.

A Szent István-féle államszervezetet megalkotó elemek.

I. §.

A középkor uralkodó eszméi.

A középkor a 11-dik század elejével alakulási szakát már befejezte volt. Létrejövetele, melyet a kereszténység és a germán szellem szövetkezésének köszönt, nevezetes lépés az emberiség haladása terén.

A szabadság eszméje, az emberi tökélyesbülés ezen életfeltétele, melyet a kelet nem ismert, a görög és római társadalomban érvényesítette ugyan magát az álladalmi téren, azonban csakis ez irányban fejlesztetvén ki, a görög s római republikák álladalmi mindenhatóságához vezetett polgárai irányában,¹⁾ és midőn később az államhatalom a polgárok összeségéről egy személyre szállott által, a római imperatorok példabeszéddé vált teljhatalmát szülte. Az egyéni szabadság hiánya mellett szemben az álladalommal, Róma polgárai politikai szabadságuktól is megfosztva, a római császárság alatt a legkorlátlanabb kényuralom szolgálivá aljasodtak, és a

---

1) „Les peuples anciens avaient au plus haut degré le sentiment de l'état, du droit de la société sur ses membres. Dans le partage des droits individuels et des droits sociaux, l'état s'était fait la plus large part; il dominait sur l'individu au point, que la liberté des fiers habitans de Sparte et de Rome n'existait que de nom: le citoyen donnait à l'état sa personne, sa vie, tout jusq' à sa liberté“, írja Laurent (Études sur l'histoire de l'humanité. V. köt. 153. l.) És ugyanott 25. l. ismét: „Dans les republicues anciennes l'état absorbait le citoyen, les droits de l'homme comme tel étaient méconnus“.

szolgaság, mint mindenütt, a római társadalomban is, ennek erejét lassanként felemészté.¹⁾ A negyedik, ötödik században Kr. u. úgyszólván végelgyengüléshez jutva, a társadalom felélesztést és óvszert hason sors ellen az ókorban fel nem ismert egyéni szabadság érzetétől várhatott csupán s közvetve oly néptől, mely annak érzetével kiváló mértékben birt.

Ily népelemet a gondviselés a római birodalmat évszámításunk kezdetétől fogva mindinkább előzönlő barbar népekben támasztott. Náluk az *egyéni szabadság* érzetét a physikai erőteljesség érzete szülte, melyet életmódjuk és az észak-európai, akkor még sokkal zordonabb éghajlat kölcsönzött ezen erős testalkatú, a rómaiaknak óriásokként jelenkező germán és szláv népségeknek. Physikailag erőteljes nép, mig civilisatio hiányában magasabb életfeladásokat még nem ismer, csakis erejének gyakorlásában talál működési tért. Ez szülte a germánoknál is azon kiolthatlan harczvágyat, mely a hercyni hegységek és erdőségek vadjaival vívott küzdelmekben nevelve a germánt, ha szülőföldje annak kielégítésére alkalmat nem nyújtott, csatározásokra keltette messze földre. Innét a kalandor szellem, melynél fogva egyesek vagy pártok felhívására számosak fegyverhez nyulnak, idegen országokra törnek, ezeket kifosztva vagy pedig bennök rövid időre megtelepedve, újból tovább rontanak harcz és zsákmányszomjuk kielégítésére. Folytonos csatározások közepette élő, határozott földterülethez, sőt gyakran egy bizonyos csapathoz sem állandóan kötött egyének nem igen ismerhették, vagy legalább kevésre becsülhették a társadalmi kötelékeket; ere-

¹⁾ V. ö. erre nézve Laurent id. m. V. k. 40—41. l., és Gibbon Eduárdnak a római birodalom hanyatlásáról irt remek művét.

jök érzetében akarajok korlátlanságát követelték, annak minden gátját hatalmas karjaikkal ledöntvén. ¹⁾

És az egyéni szabadság érzete, mely a népvándorlásnak, e nagyszerű kalandor drámának, adott életet, nem veszett el, midőn a népvándorlás lezajlásával a viszonyok végtére készítették ezen csatáról csatára robogó germán csapatokat állandóan megtelepedni. A különböző germán csapatok által főnökeik alatt létesített számos kis germán uralmakban mindegyik szabad germán karjával szerzett földbirtokán, házában akarata azon korlátlanságát követelte, mely bármely avatkozást magánügyeibe visszautasít. Az én házam, az én váram, mondá a büszke normann; „my house is my castle“ kiáltja a germán tradíciók leghűbb őrzője, az angol, az államhatalom felé, valahányszor az rendező karával a magánykör szentélyébe akar nyulni.

Ez idézte elő, hogy a középkor kezdetével nem alakulhattak nagyobb álladalmak, melyek csak nagyobb mérvű közszellem, közérdek és kifejtettebb központi hatalom mellett állhatnak fen; hanem a római birodalom romjain számos csekély kiterjedésű uralmak létesültek, melyeknél hiába keresnénk benső álladalmi egységet, hanem pusztán külső, laza kapcsok mellett az egyént látjuk uralkodni a társadalom felett.

És most bekövetkezett, mit annyiszor tapasztalhatunk a társadalmi fejlődés terén, hogy valahányszor új irány tör magának utat, az kezdetben kizárólagos uralomra törekszik, elnyomásával minden egyéb iránynak, és ezáltal a haladás újabb gátjává válik. Az egyéni szabadság érzete is, minek elnyomása a római civilizatiót megbuktatta, a germánok által a végletekig vive, a nyers erő uralmához vezetett. Szükséges volt tehát a

¹⁾ V. ö. Laurent V. k. 25—27. l. és 37—39. l.

háttérbe szorított közérdeknek is érvényt szerezni, mert hisz a haladáshoz nem csak az egyén szabad cselekvősége, hanem egyszersmind többek szabad cselekvőségének e célra való állandó egyesítése vagyis társasága is igényeltetik. Szóval a germán elem kivül még egy másik elemre volt szükség.

Ez csak vallásos elem lehetett; mert barbar népekre a művelődés mindannyi elemei hatás nélkül maradnak, csupán a vallás az, mi kedélyükre hatni, ezt nemesíteni s evvel szellemirányukat áthatva őket egyből művelődési elemek befogadására fogékonyakká tudja tenni. Tiszta erkölcsi tanokat hirdető vallás minden barbar népre nézve a nevelés leghathatósabb eszköze, és ily eszköz volt a germán népekre nézve a kereszténység, midőn a felebaráti szeretetet, a szelidséget s a világi hiúság s kincsek megvetését prédikálá nekik.

A *kereszténység* ugyan még a rómaiak idejére vezet vissza eredetét, de sem a római társadalomba nem volt képes új szellemet lehelni, sem keleten nagyobb szerű eredményeket létrehozni; néki még semmiféle művelődési irány által el nem foglalt, romlatlan alapra volt szüksége, és ezt feltalálta az északi barbar népek egészséges irányú eszmejárásában, kedélyében. Ha tekintjük a kereszténység történetét, az csupán az észak-európai barbar népeknél s általuk tudott irányadóvá válni az emberiség fejlődésére. A barbarok művelése volt a kereszténység világtörténelmi missiója.

A kereszténység, miután hittérítői buzgalma az északi barbár népeket megnyerte tanainak, az első benső kapcsolatot képezte közöttök, erkölcsi nevelésével némileg egészséges irányt adva nekik. És e kapcsolatot a kereszténység egyházi szervezete, mely Rómától nem csak nevét, hanem öszpontosító törekvését is örökölte, folyvást szorosabbra fűzte, midőn a népvándorlás viharai elől zár-

dáiba menekült ókori műveltség és társadalmi rend terjesztőjévé vált.¹⁾ A kereszténység és a római egyház tehát pusztá vallás és vallási intézménynél többet képviseltek e népekre nézve, t. i. a mívelő, egyesítő, rendező elemet, szemben a germánoknak az egyéni szabadság érzetéből folyó egyéni különállásra irányzott törekvésével.

Az új társadalmi rendnek tehát, mely Nyugat-Európában megalakulásra várt, uralkodó elemei, az adott viszonyok mellett, csakis a római egyház egyesítő iránya és a germán világnézet lehettek. Az alakítást az előbbi kezdette meg.

A római egyháznak egység felé törekvő iránya, mely egyházi téren a pápaságban lelt kifejezést, a politikai téren ²⁾ a N. Károly-féle római császárságot szülte. Az egyház által védelmeül életbe hívva, ³⁾ a karolingi római császárság magát mintegy az istenség által az összes kereszténység fölébe helyezett hatalomnak tekinté, mely hogy csak rövid időre is fenállhasson a római központosság elvére szorult. Róma állameszméinek hódolva, közös államintézmények, egységes kormányrendszer útján kísérle meg Nagy Károly az uralma alá jutott germán népeket egy egészbe összeforrasztani. Az álladalmi egység eszméje azonban csupán Nagy Károly személyiségében lelt támaszt, nem egyszersmind népei érzetében és a tényleges viszonyokban. A tények hatalma itt is diadalt ült az emberi akaraton; a Nagy Károly-féle monarchia alig egy százados élet után áldozatja lett.

¹⁾ „L'église est appelée à moraliser les conquérants de l'empire, à les initier à la vie de l'intelligence; pour remplir cette haute mission, elle doit régner sur les peuples à demi sauvages, sortis des forêts de Germanie“. Laurent i. m. VI. k. 27. 1.

²⁾ „L'église seule conservait l'idée de l'unité, elle avait l'ambition de la réaliser dans le domaine spirituel, une par ses croyances, la société chrétienne devait aussi tendre à l'unité politique“. — Laur. V. 133. 1.

³⁾ „L'établissement de l'empire devait être la sauvegarde de la papauté: telle fut en effet sa mission historique“. U. o.

A római államirány felett fölényt nyert germán elem az egységes római császárság helyébe a tizedik század elejével azon szakadozott társadalmat léptette, melynek a germán foglalás a hűbéri jellemet kölcsönözte s melynek összetartó kapcsát a római egyház képezé, főleg két intézményével, a római pápaság és az Ottók által újra felélesztett nyugat-római császársággal.

A hűbériség azon forma, melyben a germán individualismus magát érvényesítette a társadalmi téren. Gyökerét a germánok szokásaiban kell keresnünk, különösen fentebb kiemelt mozgékonyosságuk, kalandor szellemükben, mely nem csak a barbarok invasiójának kölcsönzött sajátos jellemet, hanem egyik nevezetes rugója volt a kereszties hadaknak és visszatükröződik a lovagkor számos jelenségeiben is. Kielégítése e kalandvágnak mások csatlakozását igényelte. Vitézségéről, vezéri tehetségeiről ismert férfiura nézve könnyüvé tette ily társak szerzését a germán népek gondolkodása. Az erő magához vonzza az erőt; ez idézte elő azon a germán népköltészet ¹⁾ dicsőítette teljes személyes odaadást, önfeláldozó hűséget egy-egy vitézségéről kitünő egyéniség iránt, mely a szabad germánt ennek érdekében családja, szülőföldje elhagyására bírta, úgy lévén meggyőződve, hogy csak ily férfiú vezetése alatt elégitheti ki harczszomját dicsősége, gazdagsága gyarapításával. Ily kölcsönös, többnyire merő egyéni érdekek fűzték a vezérhez csapatját és őt ennek élén ismét egy tekintélyesebb férfiú zászlajához, kinek hűséget igérve felajánlá vitézi szolgálá-

---

¹⁾ Legélénkebben a Niebelung-ének (magyarra fordítva Szász Károly által) tükrözi vissza e felfogást.

latát, a megfelelő jutalmat, bért vezére szerencsájától várva.

Közszellem helyett az egyéni érdekeknek inkább csak külső találkozása lévén tehát az éltető elem ezen foglalni indult, egyesek csapatjaiból alkotott german hadaknál, a longobard, a normann hódítók táborában a vitézek egyenlő közvetlen alávetettsége helyett a vezér parancsának, az egyén viszonyát az egyénhez látjuk előtérben. Ez kölcsönözte a germán foglalásnak a magánérdekű vállalat jellemét, mi a foglalás sikerültével a meghódított területen nem annyira közjogi, mint inkább magánjogi természetű szervezetet hozott létre.

A germán foglalás ugyanis, megfelelőleg természetének, nem az összeség közös, hanem egyesek uralmához vezetett az elfoglalt földön. A meghódított országot a hódító vezér saját birtokának (királyságának, hercegségének) tekintette, mi felett rendelkezni, azt utódjaira átörökíteni, sőt köztök fel is osztani a germán felfogáshoz képest magát jogosítottnak érezte. A hűségi viszony természete és a germán felfogás egyaránt követelték ugyan, hogy a foglalmányban részesítsessenek mindazok, kik karjaikkal megszerezni segítették; de hogy hűségéhez, vitézségéhez mérten mily birtokban részesítsék egyik is, másik is, az uralmat kardjával szerzett fejedelemtől függött. Az egyesnek juttatott birtok nem a közszerzeményben való önálló részeltetésnek, hanem inkább a vezér személye iránt tanusított hűség jutalma, bére természetével birt. És a mint az önálló uralmat szerzett fejedelem kötelezve érezte magát jutalmazni a közvetlenül zászlajához csatlakozottakat, úgy a kiterjedtebb területtel (hercegség, grófság, bárósággal) megadományozott vezérek hasonlóképp birtokok osztogatásával jutalmazták azokat, kik mint az ő parancsukat követték vettek részt a foglalásban. A forrás, melyből a bir-

tokjog fakad, mindig kihat a birtokos állására. A vezér kezéből a személye iránt tanusított hűség béreül nyert birtok a birtokost további hűségre kötelezte az adományozó irányában; hogy felhívására máskor is kövesse zászlaját, személyében továbbra is vezérét tisztelje, kitől szükség esetében védelmet, ismételt hűséges szolgálatok után újabb jutalmat várhat.

A személyes hűségi viszony, mely a foglalás alkalmával egy-egy vitézt vezéréhez csatolt, ilykép dologi alapot nyert és ezzel állandósítva lön; mert hisz a birtokkal együtt a birtokhoz fűződött jogok és kötelességek is átszállottak az adományozó (hűbérúr) és a megadóományozott (hűbéres) utódaira. Ugyanazon függetlegési lánczolatnak kellett tehát létesülni a hódítás útján alakult germán uralmakban, mint azelőtt a hódítók táborában létezett, és ugyanazon magánérdekek közvetítette összeköttetés, mely a hódító ösöket egykor egymáshoz fűzte, pótolta az államok életadó elemét, az erőteljes közszellemet. Innét, hogy a középkori országokban az állam fogalmát és követelményeit a magánérdekű viszonyok túlnyomó szereplése által háttérbe szorítva látjuk, minek folytán a középkori jogélet terén is a magánjogi formák és felfogással találkozhatni ott is, hol mai nap-ság a közjogi iránytadó.¹⁾ Igaz, hogy e vonások többé kevésbé eltérők oly országokban, hol a germánok nem mint hódítók fogtak helyet, hanem törzsek szerint voltak megtelepedve, vagy pedig a római elem befolyásának mindjárt kezdetben nagyobb mértékben ki voltak téve: de ép az, hogy e vonások, hosszabb rövidebb idő mulván mégis világosan felismerhetők mindenütt, hol germanok léptek fel alkotólag, vagy hová a nyugat-európai befo-

---

¹⁾ „Comme chez tous les peuples barbares, les relations politiques se confondaient avec les relations de droit privé . . . . pour les rois francs l'état consiste en villes, en domaines, en revenus“. Laurent i. m. V. 156. l.

lyás kihatott, világos bizonyíték, hogy a hűbérrendszer nem annyira a középkor viszonyaiból egyáltalában, mint inkább a germánok gondolkodásából nyerte életető erejét.

Ily szellemü népeket egyesítvén Nagy Károly, majd mint a Merovingok örököse, majd ismét saját szerencsés hadjáratai folytán kormánypálczája alá, csodálkozhatunk-e, hogy azokat egy közjogi egészszé forrasztani még az ő bámulatos szervező tehetségének sem sikerült. A frank birodalomnak csak laza kapcsolatú egysége, mely legjobb napjaiban sem közelítette meg csak távolról is Róma államegységét, ¹⁾ az egyéni helyi érdekeknek hódoló germánoknak túlságosnak tetszett, kik a nagy király halálával államépületén mozgatva, azt csak hamar romba dönték. De mindamelllett a karolingok, főkép N. Károly, nagy horderejü befolyással voltak a középkori társadalom megalakulására.

A karolingok ugyanis keltették fel és Nagy Károly emléke tartotta ébren a germánoknál azon csekély érzéket is közjogi formák és társadalmi rend iránt, melylyel azontul a középkorban találkozunk, és minek behatása alatt mehetett csak véghez azon számos apró társadalmaknak jogi szervezkedése, melyek a frank birodalom látszatos államegysége által eltakarva, ennek eltűnésével előtérbe léptek. ²⁾ A hűbériség merő társadalmi intézményből jogintézménnyé erősbülni csak a karolingok

¹⁾ „L'unité était d'emprunt, c'était un dernier débris de Rome que les conquérants voulaient rétablir à leur profit, mais qu'ils furent impuissants à maintenir. Sous l'apparence de l'unité se forment des sociétés locales, fondées sur la possession de sol et sur les relations de dépendance [personnelle]; ces cercles limités étaient plus en harmonie avec l'esprit des Germains, que les grands états. Voilà pourquoi l'empire fit place à la féodalité“. Laurent i. m. V. 222. l. és V. 163. l.

²⁾ „Le régime féodal n'a pas produit la diversité, il l'a réglée; elle n'avait pas cessé de croître du V-e au X-e siècle“ U. o. 165. l.

működése után a 9., 10-ik század folyamában tudott. És ezen a földtulajdonon és a személyes függettség viszonyán nyugvó hűbéri országokra nézve az álladalmi egység eszméjét az Ottók általmásod izben felélesztett római császárság képviselte, míg a társadalmi rend, mind ez országok kebelében, mind pedig közöttök fentartását és megvédését a karolingok által hatalomhoz juttatott pápaságtól nyere egyházi intézményei és a középkorban annyira rettegett egyházi fegyverek segélyével. S midőn mindezen viszonyok a tizedik század derekán bizonyos megállapodáshoz jutottak, Nyugat-Európának Róma bukását követett szervezkedési vajúdásai véget értek és a *keresztény-hűbéri középkor* megalakult.

2. §

A magyar nemzet szemben a középkorral.

A magyarságot a germánokétól lényegesen eltérő szellem jellemezte. A magyarban is élt ugyan az egyéni szabadság érzete, de nem töltötte el, mint a germánál, egész valóját, hanem inkább a törzsszellem uralma alatt állva, meg volt benne a közczélok, közérdekekre való fogékonyság is, mit később, a törzsek szövetkezése után, a honfoglalás műve és az elszigeteltség minden rokon vagy legalább a magyar irányában barátságos elemektől élénk nemzeti közszellemmé fejlesztettek. És e közszellemet, mely a törzséletre vezeti vissza gyökerét s a magyarnak sajátlagos, mondhatni insuláris helyzete által Európában élesztetett, felleljük a magyar nemzet életében lépten nyomon.

E *közszellem* megengedte ugyan, hogy a magyar is, mint a miveltség magasabb fokára még el nem jutott népek rendszerint, physikai ereje érzetében, ennek megfelelő tevékenységi mezőt keressen Európa harczterein, de nem engedte meg soha a nemzettesttől való elszaka-

dást, mint azt Szoárd és Kadocsa példája tanusítja; ¹⁾ e közszellem sujtotta annyira a nemzet ellen elkövetett bünteteket, mint azt a hét gyász magyarról éneкли az ősmonda; ²⁾ tiltotta el később a magyar vitézt, hogy a nyugat-európai lovagok módjára barangoljon egyik Turnier-udvartól a másikhoz s tartotta őt vissza a kalandjellemeű keresztes hadjáratoktól; és e közszellemnek végtére egyik nyavalyás kinövése a pártoskodás szelleme, mely a magyart mindenkor jellemezte.

A magyart jellemző eme gondolkodás sajátos szellemű foglalatást eredményezett, melyet a germán uralom alapítással szemben honfoglalásnak nevezünk; külön-szerű birtokszervezetet s ezt fentartó birtokjogi nézete-
ket; a germánoktól eltérő felfogást a rendező hatalom állása, köre és továbbszállása iránt; és végtére eredményezte, hogy a középkori magyar sokkal könnyebben volt megnyerhető, mintsem a középkori germán, köz-, nemzeti érdekeknek s ennek folytán könnyebben volt álladalmilag kormányozható. Szóval a magyar a közélet terén érezte magát otthonosnak, a germán a magánélet terén, honnan a magyar jogi gondolkodása is inkább közjogi, a germáné pedig inkább magánjogi volt.

Ily szellemű nemzetet kellvén Sz. Istvánnak a nyugati keresztény társadalom kebelébe vezetni, ő arra nem erőszakolhatott oly jogi és társadalmi szervezetet, mely, mint a korabeli hűbériségi szervezet, a magyart a közélet teréről a magánélet terére vonta volna, és mely nem birta volna a magyar gondolkodásában s a honfoglalás adta viszonyokban azon éltető elemeket, melyeket neki a germán világnézet és a germán foglalatás szülte birtoknézetek nyujtottanak. A hűbériségnek, hogy István

idejében Magyarországon meghonosodhassék, rendkívül erős tusát kellett volna vivnia a magyar nemzeti gondolkodással, mi valószínűleg a nemzeti erő felemésztésével, a magyarság eltűnésével végződött volna. Szerencsésnek mondható a nemzet, hogy István, midőn a bomladozni kezdett őskori magyar szervezet helyébe újat kellett léptetnie, egy oly szervezet irányelveit használta fel, mely a mellett hogy a keresztény eszmékkal öszhangzásban, a középkori nyugat-európai iránynyal pedig legalább éles ellentétben nem állott, közszellem kielégítésére nemcsak hogy kellő tért engedett, hanem életrevalóságra csakis élénk közszellem mellett számíthatott. És ez a Nagy Károly-féle császárság szervezete volt,¹⁾ mely az egyház kiváló pártfogásában részesült, a nyugat-európai népek előtt fényes emlékezetű volt és mely ép közszellem hiánya folytán, a germánok individualismusa mellett bukott el, s ép azért közszellemmel bíró népnél sikeresebben volt alkalmazható.

A karolingi állameszmék tehát és az ősmagyar nemzeti szervezet életrevalósággal bíró alkatrészei voltak azon elemek, melyek összefűzéséből István az új áldalmi szervezetet létesítette, melyet nyugat-európai jelleme daczára sajátos magyar szellem lengett által.

---

¹⁾ Lásd Endlicher István: „Die Gesetzgebung des heil. Stefan“ czimű Bécsben megjelent művét.

III. FEJEZET.

A Szent István-féle királyság.

1. §.

E királyság jellemzése.

Európai államformaként Sz. István idejében egyedül a monarchia, vagyis a királyság volt Magyarországon meghonosítható; de, hogy a monarchiai államforma a magyar nemzetnél gyökeret verhessen, a királyságot erős központi hatalommá kellett tenni, mely a nemzeti élet megannyi szálait kezében egyesíteni és ezzel a nemzeti érdekeknek kifejezője, közjogi kapcsa gyanánt szerepelni képes legyen.

E célznak nem felelhetett volna meg a nyugat-európai országok hűbéri jellemű királysága, mely a királynak souverainitást csupán saját uradalmaiban adott és ott is inkább földesúri, mint álladalmi hatalmat; mely a tartományaikban hason hatalmat gyakorló hercegeket s grófokat csakis bizonyos, a hűbéri szerződés, vagy a hűbéri viszony természete által meghatározott személyes jogok s kötelességek útján fűzte a királyhoz, mely jogok s kötelességek körének bárminemű megsértését fegyverrel is megtorolni nemcsak a király, hanem a hercegek s grófok is jogosítottaknak tartattak; és mely királyság végtére úgyszólván merő tisztességbeli elsőbbséget adott a királynak, melyet számára az egyes hercegek s grófokénál kiterjedtebb családi birtoka, a hódításból leszármazó főtulajdona az ország területéhez és

végtére azon körülmény biztosítottak, hogy, a középkor felfogása szerint, az egyház kezéből nyert korona a társadalmi rendnek és jognak mintegy az Istenség által hivatott védőjeként tüntette fel őt az ország lakosai szemében. ¹⁾

A Sz. István-féle királyság egyezett ugyan a hűbéri királysággal külső formákban, de tőle eltérőleg tényleges uralmat, valóságos központi hatalmat foglalt magában, milyen után Nagy Károly törekedett volt. Ezt létesítette István, midőn nemcsak a nemzetgyűlés gyakorolta jogokat szállította át a királyságra, hanem megtörve azon hatalmat, mely a törzsfők és az önálló törzsgyűlések képében a központi hatalom és a nemzet egyes tagjai között szerepelt, a kormányzat megannyi szálainak egyesítésére a királyság kezében az alapot megvetette. A leghathatósabb intézkedés e célra a törzsszerkezet dologi alapjának, a törzsszállás egységének megszüntetése volt, midőn István a törzstagokat birtokaik valóságos tulajdonosaivá tette s őket ezekre nézve törzsbeli tekintetek által többé nem korlátozható rendelkezési joggal felruházta. ²⁾ Az egyesnek viszonya törzséhez, mely a közélet terén már Géza vezérsége óta kevés táplálékot nyert, ezzel jelentőségét a magánéletben is veszítette. Téves volna ugyan azért hinni, hogy a törzsszerzet s a törzsbeli összeköttetés mindjárt István alatt végkép megszűntek volna működni, sőt igen sok jel oda mutat, hogy a szabad magyarok még közel egy századig a törzséletből megszokott közegekhez fordultak igen gyakran igazságért, a régi gyűlhelyekre gyülekeztek tanácskozandók közérdekeltséggel bíró ügyeik felett és hadban

¹⁾ V. ö. Szerző „Magyarország és a hűbéri Európa“ című munkáját 21—28. l.

²⁾ Lásd István törv. II. 5. és 35. fejt.

az ősi nemzetségi zászlók alá sorakoztak:¹⁾ de az alap arra, hogy mind ez hovatovább elenyészszék, a törzsszállások felbontásával adva volt, s evvel arra is, hogy a valódi szabadok, vagy, mint később mondák, a nemesek, kizárólagosan s közvetlenül a törzsszerkezet feladásait is mindinkább felölelő királyság alá jussanak.

A törzsszerkezet azonban nem képezett csupán a törzstagokat összefűző kapcsot, hanem egyszersmind közeget a törzsszállás és ennek területén létezett várak védelmére, valamint az ott lakozók kormányzatára. István különösen ezen feladását a törzsszerkezetnek, a törzsfők s a törzsgyűlések ezen hatóságát szüntette meg s mind az alsóbb néposztályok kormányzása, mind pedig a véderő érdekében, azokat helyettesíteni alkalmas s egyszersmind a királyságtól függő új közegről gondoskodott, milyent a várszerkezetben nyert.²⁾

És így, miután Istvánnak s utódainak sikerült a törzsszerkezet feladásait a királyság útján pótolni, a nemzet megannyi valóban szabad tagjait a királyságnak közvetlenül alárendelni, az alsóbb népelemeket a várszerkezet útján a királyi kormányzat köre s ennek védelmezésébe bevonni; szóval a király törvényhozói, bírói s kormányzó hatalmát az ország összes nem végképen szolgasorsú lakosságára kiterjeszteni: István királysága az egész nemzetet átható, egységes álladalmi életet közvetítő hatalomként tűnik fel, és a magyar király mint monarcha modern fogalmak szerint, kivel szemben az ország összes lakosai alattvalókként e szó tulajdonképi értelmében állanak.

A Sz. István-féle királyság ugyanis magában foglalta mindenek előtt a törvényhozó hatalmat és pedig

¹⁾ Erről bővebben e könyv 5. fejezetében lesz szó.

²⁾ Erről lásd e könyv 4. és 5. fejezeteit.

kizárólag oly értelemben, hogy az ország bármely csekély része számára sem hozathatott törvény a király akarata nélkül, sőt a törvény formaszertinti kötelező erejét a király állapította meg, a törvények a király rendeleteinek (Decreta Regis)¹⁾ nevezetvén; mely törvényeknek az ország megannyi lakosai engedelmességgel tartoztak, az országnak felosztását a király parancsainak hódoló s viszont ezeknek nem hódoló területrészekre, mint például Franciaországban e korszak alatt,²⁾ Magyarországon az első Árpádok idejében sem ismerték.

A királynál volt továbbá a legfőbb birói hatalom, melyet vagy maga gyakorolt, vagy pedig másokra ruházott, úgy, hogy az országban nem tulajdonképi szolgasorsuak felett bárki által gyakorolt birói hatóság csak a királynak volt kifolyása s annak felügyelete alatt állott.³⁾ A király nevében és tisztüket közvetlen vagy közvetett királyi megbízás útján nyert egyéniségek által kezeltetett a kormányzat egész köre; és végtére a király egyedül rendelkezett haderő felett, az első Árpádok alatt nem lévén senki az országban, ki önálló haderővel birt volna.

Szóval mindazon jogokat, melyek felségjogoknak nevezetnek s együttvéve az államfelséget megalkotják, az ország egész területe, valamint a lakosság összeségére

---

¹⁾ Lásd a törvénytárt és az első Árpád-királyok törvényeinek szövegét, melyben „decrevimus“, „ordinamus“-féle kitételekkel és pedig, „de nostra regali potentia“ hozzáadással találkozhatni.

²⁾ Franciaországban határozottan megkülönböztettek „pays de l'obédience du roi“ és „pays hors de l'obédience du roi“, mely utóbbiakra a király rendeletei ki nem terjedtek. V. ö. Warnkoenig u. Stein: Französische Staats- u. Rechtsgeschichte. I. kötet.

³⁾ A törzsbiróságok, melyekről fentebb említettett, hogy szokás útján a királyság alatt is egy ideig még fentartották magokat, már csak a választott bíróságok természetével birtak, melyekhez fordulni, itéletükben beletudni mintegy a felek akaratától függött.

vonatkozólag a királyságnál leljük. *Ép azért a Sz. István-féle királyságot a magyar álladalomnak benső egyiséget adó, közjogi intézményként kell jellemeznünk; míg a nyugat-európai királyság inkább csak külső kapcsa volt azon országban létező többé kevésbé önálló uralmakkal, melytől nevét kölcsönzé.*¹⁾

Habár ezek után a Sz. István-féle királyság erős központi hatalom volt is, mégis ismert *alkotmányos* korlátokat. A hatalom korlátlansága éles ellentétben állott az egyéni szabadságot követelő középkorral és ellenkezett a magyar nemzet szellemével is. István monarchiájának, hogy életrevalósággal birjon, szükségkép korlátozottnak kellett lennie. E korlátozás módját a nemzet a vérszerződés harmadik pontjában jelezte ki.²⁾ Mint az ősi nemzeti szervezet idejében a vezér mellett, úgy most is a király tanácsában kívánta látni előkelőbbjeit a nemzet, és ha tanácsuk meghallgatásával adta ki a király rendeleteit s vezette a kormányt, eléggé védve látta érdekeit. És ha a *királyi tanács* (regalis senatus, regale concilium), melyet István körül látunk,³⁾ nem hangoztatta volna hiven a nemzeti kívánalmakat, ezeknek érvényt lehetett szerezni a *székesfehérvári törvénytáboron*,⁴⁾ hol a fejedelem az odagyülekezett nemzet előtt, mint hajdan a vezér s a nemzeti bírák a nemzetgyűlésen, hozott ítéletet oly ügyekben, melyeket az alsóbb bírák el nem dönthettek, és orvosolta a nemzet tagjai sérelmeit. S ha

¹⁾ Elég jellemzően mondja erről Guizot: (Hist. de la civilisation en France II. 226. l.) „Ces cinquante-cinq duchés, comtés, vicomtés, seigneuries ont eu une longue existence politique; des souverains s'y sont héréditairement succédés; des lois, des usages s'y sont régulièrement établis. On pourrait écrire, on a écrit leurs histoires séparées; elles forment pendant longtemps l'histoire de France“.

²⁾ Névtelen 6. fejt.

³⁾ E királyi tanácsról gyakran emlékeznek István törvényei, péld. a II. k. 35. 29. fejt. stb.

⁴⁾ Lásd ezekről e könyv 4. fejezetét.

még ehhez hozzáadjuk, hogy az ország egyes vidékeinek különleges érdekei is érvényesíthették magokat azon rend szerint egyéb ügyek feletti tanácskozásokkal is összekötött *birói székeken*, milyeneket az országot az akkori kor szokásához képest időnként beutazni szokott királyaink, vagy helyettök a nádor vagy más a királyi udvarból kiküldött főurak az ország majd egyik, majd másik vidékén tartottak, a várkerületekben pedig a várispánok, az erdélyi részekben a vajdák: 1) a nemzet részvételével a törvényhozásnál azonkép, mint a központi s a vidéki kormányzatnál találkozunk.

Ily korlátok közé szorítva István királysága nemcsak hogy nyüggként nem nehezedett a nemzetre, hanem ez benne úgyszólván csak a vezéri hatalomnak közvetlen kiterjesztését a nemzet összes szabad tagjaira láthatta. Ez magyarázza meg, hogy a királyság oly gyorsan verhetett gyökeret a nemzetnél; hogy habár a törzsbeli különállás reminiscenciái a törzséletben szerepet vitt családoknál még sokáig élhettek, mégis a Kupa-féle lázadás óta nem találkozunk mozgalommal, mely a királyság eltörlésére lett volna irányozva; sőt inkább a királyság már rövid idő mulván oly nagy mértékben részesült a nemzet tiszteletében, mint e korszakban a nyugat-európai országok egyikében sem. 2)

---

1) Ezekről ugyanott.

2) Ezt érdekesen illusztrálja azon krónikáink által előadott jelenet, midőn Imre 1203-ban egyedül a királyi tekintély erejében bizva testvérét, Endrét saját táborából vezette a kheeni fogságba.

A királyi szék betöltése. A koronázás.

A királyi hatalom azonkép mint a vezéri hatalom szállott tovább.¹⁾ Az utódlásnak a vérszerződés első pontjában megállapított neme, t. i. az örökösödésre oltott választás, az egész Árpád-korszak alatt uralkodott; a trón az Árpádcsaládhoz volt kötve, de tagjai közül a nemzet szabadon válogathatott. Ez eljárás teljes összhangzatban állott azzal, mely a nyugat-európai országokban divott. Európaszerte választási monarchiával találkozunk e korszakban s a választás mindenütt egy bizonyos uralkodó család tagjaira szorítkozott; és Európaszerte, valamint Magyarországon is tapasztaljuk, hogy e választási jog gyakorlásánál ritkán s csak különös körülmények fenforgása mellett történik eltérés a születés és kor által jelzett természetes sorrendtől.²⁾ Magyarországon az egész időszak alatt Sz. Istvántól II. Endréig csak közvetlenül Szent István után és I. Béla³⁾ s Szent László⁴⁾ trónraemelésénél történt ettől eltérés, különben rendszerint fiút apa után vagy a legközelebbi családi fiörököst látjuk a trónon következni. És hazánkban is tapasztaljuk, hogy a legtöbb esetben nem is történik formaszertinti választás, hanem a valószínű utód még elődje életében, a jelenlévő nép részvéte mellett megkoronáztatik, elődje halálával a trónt nyomban elfoglalván, mint azt II. Istvánról, Vak Béláról, Imréről tudjuk.

¹⁾ Lásd *Koppi*, jus electionis quondam ab hungaris exercitum. Bécs 1790.; de különösen *Salamon* Ferencz: A magyar királyi szék betöltése és a pragmatica sanctio története Pest 1866.

²⁾ V. ö. *Warnkoenig*: Französische Staats- und Rechtsgeschichte és *Walter* Ferd.: Deutsche Rechtsgeschichte. Bonn 1857.

³⁾ Ki testvére Endre után, ennek fia, Salamon mellözésével jutott a trónra.

⁴⁾ Ki testvérének, I. Gézának fia, Kálmán, mellözésével nyerte el a koronát.

A nyugati államokban igen gyakran előfordult és annyi zavargásoknak okul szolgált interregnum-ok a magyar álladalmi életben, különösen e korszakban, nem igen szerepelnek.

Az uralkodási jogot megszerzett fejedelmet trónra léptekor megkoronázni volt szokás, ha ugyanis már elébb még nem történt volna. A *koronázás* a keresztény középkor kezdetétől fogva Európában mindenütt divott, és pedig nem pusztán csak a trónnak ünnepélyes birtokbavételeként, hanem mély jelentőséggel bíró intézményként. Hogy az egyház tétette a fejedelem fejére a koronát, ki ez alkalommal köteles volt megesküdni, miszerint az egyház, a vallás parancsait szem előtt tartani fogja, lelkiismeretének szava szerint, igazságosan fog kormányozni, mit „juramentum de justitia et pace“ nek neveztek: az a királyt a társadalmi rend és jognak Istentől helyezett védőjeként tüntette fel a nép előtt, és egyuttal kezességül szolgált, hogy a király e tisztet valóban teljesítendi is, ellenkező lépései megtorlására az egyházat s hatalmas fegyvereit mindig készeknek tudhatván.¹⁾ Egyházi jelentőséggel bírván tehát a koronázás, Magyarországon, hol erőteljes központi hatalom létezése mellett nem éreztetett annyira az egyház középkori politikai és társadalmi hivatásának értéke, kezdetben csak csekély jelentőséggel bírt, mely csak akkor emelkedett, midőn királyaink a koronázás alkalmával egyszersmind az ország jogai, az alkotmány megtartására is esküt tettek, minek nyomára első ízben II. Endre koronázása alkalmával akadunk.²⁾

¹⁾ Innen a „*Dei Gratia*“, az Isten kegyelméből való királyság értelme.

²⁾ V. ö. erre vonatkozólag: *Czech*: A magyar királyok felavatási esküjök és öklevelők nyomai az Árpádok alatt, a m. tud. társ. évkönyveiben III. köt. 199—238. l. — II. Endréről írja III. Honorius pápa (C. D. III. 294. l.) „in sua coronatione juraverit, iura regni sui, et honorem coronae

Fényes, a keresztény nyugattól kölcsönzött ünneplényességek közepette, az összesereglett nép színe előtt hajtatott végre a koronázás és pedig később rendszert¹⁾ Székesfehérvárott a Sz. István által emelt pompás basilikában, hol egyszersmind a korona²⁾ őriztetett³⁾ a királyi hatalom egyéb jelvényeivel (királyi pálcza, alma, a királyi trón (solium regale) stb.⁴⁾ A koronázás tisztét a magyar egyház főpapja, az esztergami érsek teljesítette, azonban csak szokás,⁵⁾ de nem különös kiváltság alapján, míg nem ezt III. Béla szabályul irta.⁶⁾ A királyné koronázása e korszak vége felé már szintén egy határozott egyházi méltóság, t. i. a vesz-

---

illibate servare“. És IV. László egy 1279-ki oklevélben írja (C. D. V. 2. 509. l.): „Primo quidem juravimus, quod fidem catholicam, et ecclesiasticam libertatem servavimus ac teneremus, ac teneri faceremus et servari in regno nostro et terris nobis subjectis, quodque constitutiones et decreta sanctorum Regum, Progenitorum nostrorum, et bonas consuetudines eorumdem, nec non omnia alia et singula, quae nostri progenitores in sua consueverunt coronatione jurare, inviolabiliter servavimus“.

1) Sz. Istvánról tudjuk, hogy Esztergamban lett megkoronázva.

2) A koronának, mely kezdetben liliom korona volt és csak később nyerte mai alakját, viszontagságairól számos munkák emlékeznek, nevezetesen: *Petrus de Réva*: Commentarius de sacrae coronae regni Hungariae virtute, victoria et fortuna. Augsb. 1613., mely mellett még *Horányi*, *Decsi*, *Koller* idevágó munkái említendők.

3) „Quoniam in Albensi ecclesia, írja Innocenz pápa 1198-ban (C. D. II. 333. l.) quaedam dignitas, quae custodia dicitur, ad tuam donationem pertinens habeatur, cuius curae et sollicitudini ornamenta et privilegia ipsius ecclesiae et diadema etiam regium committuntur“.

4) Hogy ezen királyi jelvények, átvéve a nyugati koronázási ceremónialeból, már e korszakban szerepeltek, bizonyítják régi pénzeink s pecséteink. Lásd ezeknek leírását C. D. III. 1. 328. és 401. l.

5) V. ö. erre vonatkozólag Coelestin pápa 1191. oklevelét C. D. II. 276. l.

6) „Ego Bela Dei gratia etc. Rex, idézi Innocenz János esztergami érsekhez intézett 1209-ki levelében (C. D. III. l. 92. l.), divina disponente clementia suscipio coronam de manu Colocensis Archiepiscopi; sed non in praedictum Strigoniensis ecclesiae, quominus Ungarici Reges ab eiusdem Ecclesiae Archiepiscopi semper debeant in posterum coronari“.

prémi püspök jogai közé tartozott, ¹⁾ régebben valószínűleg ezt is az esztergami érsek teljesítvén. ²⁾ Különben a koronázás egy és ugyanazon cselekvénnyel ment véghez a magyar fejedelmet uraló megannyi országok részére; egyedül csak Kálmánról tudjuk, hogy magát különösen Horvát- és Dalmátországok királyának is megkoronáztatta. ³⁾ Királyaink, kik e korszakban „sere-nissimus, illustrimus rex“ s még csak ritkán a majestas czimmel ⁴⁾ éltek, viselték ugyan az országhoz időfolytán járult s ettől eltérő szervezettel bíró tartományok czimeit, s már e korszak végével „Magyarország, Dalmatia, Horvátország, Ráma, Szerbia, Bulgaria, Gallicia és Lodomeria“ királyainak ⁵⁾ irták magokat, de külön koronázás az országok részére nem divott.

Valamint a koronázás, úgy a királyi udvartartás formái is a nyugattól, és nem, mint tévesen állítottak, Byzanczból ⁶⁾, származtak át hozzánk. Esztergamban, mely e korszakban királyaink székhelye volt, ⁷⁾ ugyan-

¹⁾ V. ö. Fej. Cod. Dipl. III. 1. 299. 1. Honorius pápa erre vonatkozó levelét.

²⁾ V. ö. Innocenz pápának 1214-ben II. Andrásához intézett levelék C. D. III. 1. 166. 1.

³⁾ V. ö. Lucius III. 3. Későbbi okmányok, melyek Spalatónak privilegiumait megerősítik, szólanak e városban végrehajtható koronázásról, mint péld. II. Géza 1142-ki oklevelében (C. D. II. 118. 1.) írja: „Quum autem ad vos coronandus, aut vobiscum (scil. Spalatensibus) regni comitia tractaturus, venero“, azonban úgylátszik, hogy ez inkább csak régi, Kálmán-féle oklevélből átvett pont, melynek már később ereje nem volt, mert egyéb kútfőink ily koronázásról Kálmántól innen többé nem emlékeznek.

⁴⁾ A majestas czim használatának egyik példáját lásd II. Géza egy 1148-ki okmányában C. D. II. 129. 1. Regalis Excellentia kifejezés is előfordul, péld. III. Béla 1175-ki oklevelében. C. D. II. 189. 1.

⁵⁾ Horvátország czimével már Sz. László, Dalmatia és Rámácvaj Kálmán, Szerbia s Bulgáriáéval állandóan Imre, Gallicia és Lodomeriáéval pedig II. Endre óta élnek királyaink.

⁶⁾ Ezt állítják *Pray* és *Bél* (K. A.): *Commentar. de archiofficiis regni Hungariae*. Lipse 1790. és lásd *Bartal*: *Comm. I.* 259. 1.

⁷⁾ Régi pénzeink azért nevezik Esztergamot „urbs regia“-nak és

azon udvari tisztségek s méltóságokkal találkozunk, melyeknek Nagy Károly és utódai udvaraiban szerepeltek; és hazánkban is nemcsak a szorosabb értelemben vett udvartartás, hanem egyszersmind a királyi kormányzatnak is közegei voltak, miért is rólok, valamint az udvartartás költségeit fedező királyi kincstár jövedelmeiről alantabb fogunk szólni.

Kálmán I. 79. fej. azért rendeli oda beszolgáltatni a királyi jövedelmeket. Az ott volt királyi lakról lásd Fej. Cod. D. II. 324. l.

IV. FEJEZET.

A rendi szerkezet.

1. §.

A rendi szerkezet alapjai. A valódi szabadok rendje.

Az ország lakosai, rendekre oszolva, különböző viszonyzatban álltak a királysághoz. *Irányadók a rendi állásra a birtokviszonyok voltak*, mit a középkor szelme mintegy szükségkép magával hozott.

A középkorban ugyanis, főleg annak első felében, midőn a szabad egyén csupán a fegyverforgatást tartotta magához méltó foglalkozásnak, megvetette a munkát, pusztán a ruházat és a lakoma fénye s bőségébe helyezte gazdagságát, hatalmát pedig számos fegyvertársak és szolgák tartásában látta: a csekély értelmi és ipari fejlettség, valamint a pénz s az ingó vagyon korlátozott forgalma mellett, a szabadságnak alapját egyedül a földbirtok képezhette. Csak a földbirtok nyújthatta a rajta tartózkodók munkássága útján a gazdagságnak a középkor fogalmai követelte eszközeit és nyújtott módot fegyveres szolgálatokat jutalmazni, ilyeneket állandóan biztosítani. És miután azon kevés politikai tevékenységnek is, melylyel a középkorban találkozhatni s mely rendszerint a hadi tevékenységgel párosítva szerepelt, szintén a földbirtok szolgáltatta fentartási közegeit, minden csak némileg becsült tevékenység a középkori társadalomban a földbirtokhoz fűződött. Innét, hogy a birtok nagyságával természetszerűleg emelkedett a rendi

állás, amannak leolvadásával emez is alább szállott, és ki önálló földbirtokkal nem birt, másnak érdekében lévén kénytelen fegyverét villogtatni, a középkor felfogása szerint szabad nem volt. A szolgaság is annál enyhébb volt, minél kevesebb terhekkel járt az idegen birtok használata, vagyis minél közelebb állott a használati jog a tulajdonjoghoz; és ép azért szolgálnak a szó tulajdonképi értelmében (t. i. nem csupán dologi, hanem egyszersmind személyes szolgaságot is értve), csakis azok voltak nevezhetők, kik fekvő birtokhoz mi joggal sem birtanak. ¹⁾

Magyarország a középkorban is részese volt a kor általánosabb jelenségeinek. A szabad magyar is magához méltó foglalkozásnak csak a fegyverviselést és a politikai tevékenységet ismervén el, a rendi szerkezet Magyarországon is szükségkép a földbirtokkal függött össze, de nem oly módon, mint a hűbéri Európában, hanem a honalkotás adta birtokfelfogás s az ebből folyó birtokviszonyokhoz képest, attól lényegesen eltérőleg. Sz. István ugyan messzreható változtatásokat tett az ősmagyar birtokszervezeten, de még sem olyanokat, melyek által a szabad magyar birtok természete s az ebből folyt birtokjogi elvek is megváltoztak volna. Világossá fogja ezt tenni az első Árpádkirályok alatti birtokjogi viszonyok rövid taglalása.

A *szabad birtok* hazánkban e korszak alatt két forrásra volt visszavezethető, u. m.: a *honfoglalásra*, vagy pedig *királyi adományra*.

A honfoglalásban azon birtok találta kútfejét, mely a törzsszállások felosztásából vette eredetét. Kifejtetett fentebb, hogy miért kellett Istvánnak, ha erőteljes királyságot akart megalkotni, a törzsélet megtörésén

¹⁾ V. ö. Hajnik: Magyarország és a hűbéri Európa. 29 - 31. l.

iparkodni, mi végre a leggyökeresebb eljárás a törzsek dologi alapja, a törzsszállás felosztása volt. Valószínű, hogy István ezt olyképp eszközölte, hogy az egyes családokhoz azon birtokokra nézve,¹⁾ melyeknek a törzsszerkezet korában csak használati, vagy pedig korlátolt tulajdonjogával bírtak, teljes tulajdonjogot adott. Bizonyítja ezt István azon törvénye, mely szabad rendelkezési joggal ruházta fel a nemzet megannyi szabad tagjait birtokaikra nézve.²⁾ Az ősfoglalású magánbirtok vagy szállásbirtok, mert így nevezték később azt, mely a törzsszállások felosztásából vette eredetét,³⁾ kibontakozván ilyképp a törzsszerkezet kötelékéből, egyszersmind a birtokos is mindinkább mentesült azon kötelezettségek alól, melyekkel a törzsszállásban való részesedés folytán a törzs irányában terhelve volt; és a mint szemlélyére nézve a törzshatalom alól folyvást közvetlenebbül a központi királyi hatalom alá jutott, úgy csakis evvel szemben voltak közjogi kötelezettségei, de nem terhesebbek azoknál, melyekkel egykor a nemzet irányában bírt.

A szabad magyar, ki István előtt csupán a haza védelmére volt köteles felkelni és támadó háborúban részt venni csak akkor, ha azt a nemzetgyűlés akaratából vezették, a Sz. István-féle királyság idejében is csak

---

¹⁾ Ezt bizonyítja már az is, hogy 11-ik századbéli okmányok az ősök által (a *patribus nostris antiquis*) megállapított birtokhatárokról szólnak (Fej. C. D. I. 395. l.). Egyébként a dolog természetéből is folyik ez, mert bármely más osztály nagyszerű mozgalmat idézett volna fel, melyenről pedig a kútfők nem emlékeznek.

²⁾ „*Decrevimus nostra regali potentia, irja István (II. k. 5. fej.), ut unusquisque habeat facultatem sua dividendi, tribuendi uxori, filiis filiabusque, atque parentibus, sive Ecclesiae, nec post eius obitum, quis hoc destruere audeat.* És ismét (II. k. 35. f.) „*consensimus igitur petitioni totius senatus, ut unusquisque propriorum simul et donorum Regis dominetur*“.

³⁾ Vannak még jelenleg is családok, melyek ősfoglalású birtokok tulajdonosainak tekintetnek, mint péld. a Kállayak, Szemerék stb.

a megtámadott haza oltalmára, vagy az országosan elhatározott háborúra nyult fegyverhez,¹⁾ és pedig csupán személyesen indulva hadba, nem lévén köteles birtokához mérten harczosokat állítani.²⁾ Magyarországon tehát a kisbirtokos ugyanazon mértékben teljesítvén a középkor legbecsültebb tevékenységét, mint a nagybirtokos, az, hogy valaki a törzsszállás területéből nagyobb vagy csekélyebb részt nyert, a rendi állás különbségét nem szülhette. A nemzet szabad tagjai között uralkodott egyenlőség, a törzsszállás felbontása után is fentartotta magát. *Az ősfoglalású birtok, vagyis a törzsszállásban való részesülés pusztán csak azt jelelte, hogy birtokosa a nemzet szabad tagja, de bármily kiterjedésű volt is, nem hozott létre rendi különbséget.*

És ez egyenlőséget nem bontotta fel az Árpádkirályok alatti magyar magánbirtok másik neme, az adománybirtok sem.

István, valamint a későbbi királyok, a királyi javakból, vagy pedig a király hatósága alatt állott közjavakból (várjavakból) osztogattak birtokokat és pedig többnyire a esatatéren kitüntetett vitézségnek, vagy egyéb szolgálatoknak is jutalmául. A Sz. István-féle királyság közjogi természete, melynél fogva a magyar királyában, mint a vezérek utódjában, nem látott pusztán csak kitünőbb, hatalmasabb urat, hanem benne egyszerismind a nemzeti ügyek kezelőjét tisztelte, ide is kihatott. Azon érzetet szülte a magyar vitéznél, hogy a szolgálatokat, melyeket a király zászlaja alatt véghez vitt, nem annyira a király, mint a nemzet, az ország ér-

¹⁾ V. ö. az arany bulla 7. cikkét: „Si autem rex extra regnum exercitum ducere voluerit, servientes cum ipso ire non teneantur, nisi pro pecunia sua (azaz, kik királyi hivatalt viselnek) stb. és ezt magyarázzák az 1231. 15. és 16. törvénycikkelyek. Különben lásd erről e könyv 6. feje 2. §-át.

²⁾ Erről lásd alantabb 6. feje 2. §.

dekében tette s ép azért az azok jutalmául a király által adományozott birtokban is nem magán-, hanem közszolgálatoknak jutalmát látta. És az ekkép nyert birtok élvezete csak újabb közszolgálatra serkentette a vitézt, nem pedig különös hűségre a király személye irányában, legalább nem nagyobbra, mint a milyennel bármely más adományt nem nyert alattvaló tartozott. Innét, hogy Magyarországon úgy tartották, hogy érdemek hiánya mellett a király sem adományozhat hazai birtokot, és midőn idővel a királyi családi jószágok nagyobb részének eladományozása után főleg a várbirtokból osztogattattak adományok, többször előfordult, hogy érdemtelenül eladományozott birtokok az ország kívánatára visszavétettek, mint ezt IV. Bélának eljárása még atyja, II. Endre életében tanusítja.¹⁾ Az adománybirtok tényleges alapja tehát ugyanaz lévén, mint a szállásbirtoké, t. i. közszolgálat, országos érdem, jogi természetüknek is egyezniök kellett, és a különbség közöttük csak az volt: hogy míg a szállásbirtok a vérszerződés második pontja által kikötött, tehát mintegy szerződésileg követhető jutalmat képezett a honfoglalásban való részvétel fejében; addig az adománybirtok szintén országos érdemeknek, de mégis a király kegyelmétől függő jutalma volt. István és az első Árpádok idejében az ősfoglalású birtokkal járt, a királyság irányában függetlenebb birtokjogi érzet s ennek megfelelő birtokjogi felfogás lévén túlnyomó, István nem szoríthatta meg az adománybirtokost jobban az ősfoglalású birtokosnál; az is birtokának teljes tulajdonosa volt, mint ez; az is csak a haza védelmére és pusztán személyes szolgálatra érezte magát kötelezve, mint emez.

A magyar földbirtok tulajdonával, akár a honfoglalásra, akár pedig királyi adományra vezették azt visz-

¹⁾ V. ö. C. D. III. 2. 253. I. IV. Bélának 1231-ki oklevelét.

sza, és bármily kiterjedésű volt is, a birtokosok egyenlő közvetlen alárendeltsége a királyság alá, és egyenlő pusztán személyes hadi kötelezettség járván: korszakunkban a fekvő birtok a szabadságnak alapjául, jeléül szolgálhatott ugyan, de nem szülhetett rendi különbséget a nemzet szabad tagjai között. Ha tehát mindamellett ily különbség nyomaira akadunk, törvényeink s kútfőinkben *optimates*¹⁾ *principes*,²⁾ *maiores natu et dignitate*,³⁾ *valentes*,⁴⁾ *seniores*,⁵⁾ *jobagiones*,⁶⁾ *primates*,⁷⁾ szóval *előkelőbbeket* találunk említve s velök szembe *milites*,⁸⁾ *servientes regii*,⁹⁾ *minores*,¹⁰⁾ vagy második rendet állítva, ez osztályozásnak más alappal kellett birtania. És az alapot itt is a sajátos magyar népszellem adta, ama a magyart jellemző közszellem, mely a jogi téren nálla a közjogi fölfogás túlnyomóságát szülte.

Míg a hűbéri Európában, a magánélet, a magántevékenység klasszikus földjén, az, ki tekintve szolgálit s függetlenségét egyénileg hatalmasabb volt, állott a társadalmi tekintély magasabb fokán: addig Magyarországon, a köztevékenység, a közélet hazájában, annak, ki közügyek vezetésével volt megbizva, vagy kit a haza körül szerzett érdemek sugárzottak körül, jutott előkelőbb szerep.

Az egyház fentebb jelzett középkori szereplésével karöltve járt, hogy a *főpapság* t. i. püspökök, apátok s

¹⁾ V. ö. Sz. László I. és II. törvénykönyvének bevezetéseit és István I. k. 4. fejt.

²⁾ V. ö. Fejér C. D. II. II. Géza 1157-ki kiváltságlevelét.

³⁾ Sz. István II. 18. fejt.

⁴⁾ Sz. István II. 15. fejt.

⁵⁾ Sz. István II. 21. fejt.

⁶⁾ Ar. bulla 10. cz. és C. D. I. 149. 1.

⁷⁾ Sz. István II. 23. fejt. és Fejér C. D. II. 144. 1.

⁸⁾ Sz. István II. 14. 25. fejt.

⁹⁾ Lásd péld. az arany bulla 1. 2. 3. 4. ezikkeit.

¹⁰⁾ Sz. István II. 18. fejt.

prépostok foglalták el az első helyet a keresztény európai társadalomban, és miután ezt méltósággal betölteni a középkorban csak latifundiumok birtokában és élvezete mellett lehetett, az egyházra, mint mindenütt Európában, Magyarországon is pazarul szórtak adományokat. De míg a nyugati Európában, hol a főpapság, hasonlóan a világi hercegek s grófokhoz, birtokaihoz mérten nagyobb kisebb csapatokat fegyverzett fel, annak előkelőbb állása kettős alappal birt: addig az első Árpádok alatti Magyarországon a főpapság sem lévén köteles birtokaihoz képest hadcsapatokat állítani, kitüntettebb politikai állása csakis a kereszténység és az egyház középkori társadalmi s politikai hivatásán alapult.

És a főpapok mellett, kik már e korszakban „Praelati“ név alatt szerepelnek okmányainkban, principes, comites nevek alatt azok említettnek, kik az országos ügyek kezelésével voltak a király részéről megbizva, akár közvetlenül udvarában, akár pedig az egyes várkerületekben mint várispánok, vagy pedig a végekben mint bánok, ispánok. S velök az előkelőbbek közé számíthatnak s valószínűleg a királyi tanácsba meghívtak még azok is, kik a nélkül, hogy közhivatalt viseltek volna, tekintélyben állottak a nemzetnél, mint péld. a királyság kezdetleges korszakában a törzsekben még nem rég szerepet vitt családok fejei, kikre a törzsszerkezet felbontása után is némi kegyelettel tekintett a nemzet egyik másik része vagy pedig később is oly egyéniségek, kiket egyébkint a név, a származás fénye sugárzott körül.

Ily momentumok lévén irányadók a társadalmi állásra, miután István és az első Árpádok korában a közhivatalok örökösök nem voltak, a származás fénye pedig csakis az utódok folytonos tevékenysége mellett tarthatta fen nemesítő hatását, *a kitüntettebb társadalmi*

állás a személyhez volt kötve. E korszakban tehát a személyes érdem, a személyes kitűnőség aristocratiája létezett, mely nem képezett rendet, mert rendről csak ott lehet szó, hol bizonyos társadalmi, álladalmi kitűntetések s jogositványok egyes családoknak állandó alapnál (birtok, törvény) fogva sajátjai. *Rendi tekintetben e korszak alatt tulajdonképi főpapi, főburi s nemesi rendet Magyarországon nem ismertek, hanem csupán a nemzet szabad tagjainak, vagyis a valódi szabadok rendjét.*

2. §.

A várszerkezettel összefüggő néposztályok.

A nemzet szabad tagjai és a tulajdonképi szolgák között egy számra nézve tekintélyes, ismét több osztályokra szakadó rendi csoportozat szerepelt, melynek tagjai rendi állását egyfelől személyes szabadság, másfelől pedig idegen birtok használata fejében többé kevésbé terhes szolgálatokra való kötelezettség jellemezték. Alkatrészei jobbára a várbirtokkal s ennek folytán a *várszerkezettel*¹⁾ függték össze.

Várrakkal s fentartásukra rendelt földekkal már a mult korszakban találkoztunk, s bármily viszonyzatban állottak is a törzshöz, melynek szállásában feküdtek, annyi minden kételyen felül áll, hogy a törzsfők rendelkeztek azok felett. A törzsszerkezet megszűntével e várak és várföldek is kibontakoztak a törzsbeli kötelé-

¹⁾ A várszerkezetről az általános magyar történelmi munkákon kívül különösen a következő művek szólnak bővebben: *Kollár Ád. Fer.*: *Historiae, jurisque publici Regni Hung. Amoenitates*. II. köt.; *Bartal Gy.*: *Commentariorum Libri XV.*; *Horvát István* a tudományos gyűjtemény 1821. foly.; *Pray G.*: *Notitiae praeviae*; *Kovachich Mart. G.*: *Notio Comitatum*. (Bécs 1814.); *Horváth Mihály*: *A magyar honvédelem történeti vázlata* (kissebb történelmi munkák I. Pest 1868.) és különösen *Botka Tivadar*: *Notitia diplomatica veteris constitutionis Comitatum*. Pest 1831. és ismét a „Budapesti Szemle“ 1865-ki folyamában.

kek alól, hogy a mint azelőtt a törzsszállás biztonságának s közvetve a nemzet hatalmának fokhelyeit képezték, úgy most a központi hatalmat kezében egyesítő királyságnak nyujtsanak támaszt.

A királyságnak ugyanis könnyen fegyverbe hívható, teljesen tőle függő haderőre okvetlen szüksége volt, részint hogy az országra intézett kisebb, váratlan támadásokat visszaverhesse, mit a törzsszerkezet korában az ország végeit birt törzsek teljesítettek; részint pedig, hogy belső veszélyek ellenében magát megvédhesse. Ily haderő fentartása csakis földbirtok alapján lévén a középkorban képzelhető, István e birtokokat királyi hadalkotására használta fel és azokat a bukottak javaiból nevezetesen gyarapította. A szervezet, melyt e végre életbe hívott, a várszerkezet neve alatt szerepel történetünkben.

A várszerkezet nem volt első sorban honvédelmi intézmény, mint sokan állítják, ¹⁾ mert a megtámadott haza védelmére szállni továbbra is a nemzet szabad tagjai kötelességei közé tartozott. A királyi hatalom egyik leghatékonyabb közegének kell azt inkább jellemeznünk, melynek segélyével a fejedelem, parancsára bármikor felkelni kész, tekintélyes haderő, u. n. királyi had felett rendelkezhetett. E hadi célhoz képest nyertek a várszerkezetbe foglalt elemek különböző rendeltetést, mely néposztályoknak a várszerkezet egyszersmind közigazgatási s igazságszolgáltatási közegként volt hivatva szolgálni.

A várszerkezet az országnak *várkerületekre* való felosztásán alapult. Ha azon munkálat birtokában volnánk, melyet okmányaink „*legenda sancti Stephani*“

¹⁾ Igy különösen *Horváth Mihály*: Magyarország történelme ezimű munkája I. kötetében; és „A magyar honvédelem történeti vázlata“ ezimű értekezésében. Lásd kisebb történelmi munkák. I. köt. 147. s köv. lapok.

név alatt említenek, és melybe István az egyes várakhoz tartozó helyeket s ezek lakosainak jogositványait iratta össze, ¹⁾ határozottabban tudók megjelelni, hogy a várkerületek kihatása mikép ment véghez. Valószínű azonban, hogy ezt István olyképp létesítette, hogy határjelek által kisebb nagyobb területeket irt körül, melyek körén belül fekvő államjavak jövőben egy-egy vár javait ²⁾ képezzék, és mely vár számára teljesítsék a várbirtokon lakozók szolgálányaikat pénz, termékek vagy munkában. Ily területhez, melyet valamely vár (p. Pozsony, Sopron, Bihar) kerületének, vagy talán már ekkor a vár megyéjének, ³⁾ latinul pedig *terra castris*, *parochia*, ⁴⁾ *civitas*, ⁵⁾ *provincia* ⁶⁾ vagy *comitatus* ⁷⁾ nevezték, nem

¹⁾ Nagy Lajos 1349-ben jelentésadásra szólítja fel a székesfehérvári káptalant, hogy: „in legenda Sancti Regis Stephani“, „in quantis locis in Regno nostro nobiles jobagiones et populi castris Craco (t. i. Karakó) vocati residentiam facere debent et in quali libertate existunt“, mire a káptalan válaszul adá, hogy miután Róbert Károly e legendát a székesfehérvári egyház sekrestyéjéből Vissegrádra vitette, ő ez iránt jelentést nem tehet. Fejér C. Dipl. VII. 1. 108—109. 1. és v. ö. még U. o. IX. 1. 787. 1.

²⁾ Hogy egy-egy vár javai nem képeztek összefüggő területet, hanem nemesi birtokok által megszakítottak, nem ritkán a vártól távol, sőt némelykor más megyében is feküdtek, okmányok bizonyítják, pl. F. C. D. IV. 1. 108. és 156. 1. úgy szintén a Garam melletti sz. benedekrendű apátság alapítólevele, vagy Árpádkori új okmánytár I. 25. 1. A várföldeket az illető vártól elszakítani nem volt szabad. V. ö. Cod. Dipl. III. 1. 353. 1.

³⁾ A *Mega* kifejezés megye jelelésére Kálmán törvényei I. k. 12. és 37-ki fejezeteiben fordul elő.

⁴⁾ Innét a *Comes Parochianus*-féle elnevezés. V. ö. Fej. C. Dipl. II. 142. 1., hol *parochia Nitriensis*, *parochia Bors*, *parochia Hont-ról* van szó.

⁵⁾ A *civitas* kifejezés majd magát a várat jeleli okmányainkban péld. a pécsi püspökség 1009-ki alapítólevele végén: „Actum in Civitate Jauryana“; majd az egész várkerületet, péld.: „Tributum in Borsu et in omnibus foris eiusdem Civitatis“, a Garam melletti sz. benedekrendű apátság 1075-ki alapítólevelében.

⁶⁾ Így nevezetik a várkerület különösen a nagyváradi regestrum-ban és innét a *Comes Provincialis*-féle elnevezés is.

⁷⁾ A *Comitatus* kifejezés már a szentmártoni apátság alapítólevelében és Istvánnak 1009-ki a veszprémi egyháznak tett adományról szóló okleve-

csak várbirokok tartoztak, hanem magán szabad birtokok is, úgy, hogy a várkerületek együttvéve magokban foglalták az ország összes területét. Az országnak szállásokra való felosztását István óta a várkerületi váltotta fel. ¹⁾

A nemzet szabad tagjai nem tartoztak és pedig sem személy-, sem birtokjogi tekintetben a várszerkezet, mint hatósági szervezet alá. Ily értelemben a várszerkezet elemeit csupán azok képezték, kik a vár védelme s fentartásához akár személyi, akár pénzbeli szolgáltatásokkal járulni kötelesek voltak. Állásuk ahhoz képest változott, hogy mily mértékben járultak a várszerkezet czélja foganatosításához.

E czél hadi lévén, azok foglalták el szükségkép az első helyet a várszerkezetben, kik a várbirokából földet pusztán azon kötelezettség terhe alatt birtak, hogy a várat, illetőleg a királyt, bármikor kivántatik, fegyverrel szolgálják. *Várjobbágyoknak (jobagiones castri)* ²⁾ nevezve, foglalkozásuk s szabadságra nézve legközelebb álltak a valódi szabadok osztályához, miért is egy későbbi író szegényebb sorsú nemeseknek mondja őket. ³⁾

---

lében előfordul: „in Vesprimiensi Comitatu“ vagy „in Comitatu Vissegrediensis Civitatis“.

¹⁾ Hogy hány várkerületet vagy megyét alkotott István, nem tudjuk; egy III. Béla korából származó tudósítás a 12-ik század végével 72-re teszi a megyék számát. Fejér Cod. Dipl. II. 218. 1.

²⁾ A jobbágy szó genericus kifejezés, mely egyáltalában valamely osztály előkelőbbjei jelelésére szolgált e korszakban. Azért nevezik későbbi okmányaink az előkelőbb nemeseket nem egyszer a király jobbágyainak; hívták továbbá a várszerkezethez tartozók előkelőbbjeit várjobbágyoknak; és nevezték végtére a földesúr birtokán tartózkodók közül a legkedvezőbb sorsnak örvendő szabad parasztokat a földesúr jobbágyainak, mely utóbbiakra nézve a jobbágy szó még akkor is fentartotta magát, midőn annak alkalmazásával másutt már nem találkozunk.

³⁾ „Jobagiones vero Castri sunt pauperes nobiles, qui ad Regem venientes, terram eis tribuit de castri terris, ut pheuda castri et castrum guerreae tempore custodirent“ mond Kézay. Append. Cap. II. §. 4.

A várföldek jóval nagyobb fele a *várnépbeliek* (castrenses, civiles)¹⁾ kezén volt, kik azok használata fejében nem hadi, hanem egyéb szolgálatokat tettek; miveltek a várföldeket; fuvarozási, építkezési munkálatokat teljesítettek; őrizték a várbörtönöket;²⁾ utat, hidat készítettek, vagy pedig a vár és ennek őrsége számára szükségelt fegyvereket gyártották vagy egyéb mesterségeket űztek,³⁾ és mellette majd termény-, majd pénzadót fizettek⁴⁾ s a várhatóság embereinek szállásadással tartoztak.⁵⁾ És ezen határozott foglalatosságra való kötelezettség, mely nem ritkán egy-egy helység lakosait illette meg, a fekvőségek használata jogával együtt szállott által az utódokra.

A vár területében valódi szabadok által birt jószágokon tartózkodó *szabad parasztok*, vagy *jobbágyok*⁶⁾ a várszerkezet legalsóbb elemét képezték. Ők a várhoz csupán adóztak és minthogy, noha birtoktalanok, mégis személyes szabadsággal birtak, a földesúr irányában tartozó köteleességeik lerovása után szabadon költözködhettek: nem az úr, hanem a vár hatósága alatt állottak.⁷⁾

¹⁾ Lásd számos egyéb példák helyett Regestrum de Varad (Endlicher Monum. Arpad. 640—742. l.) 102. 194. 145. 147. stb. cikkeit; továbbá a C. Dipl. II. 110—113. l., az Árpád k. új okmánytár I. 25. l., hol „Villa Civilium Posoniensium Udvary“, „terra civilium de villa Jeneu“, vagy „cives castris Zabolchy“ fordul elő.

²⁾ Regestrum de Varad 10. cz., hol némely borsodi várnépbeliéről mondatik „officium eorum esset carceres custodire“.

³⁾ Péld. Regestrum de Varad 7. cz., hol pistores castris Zolnuk említettnek.

⁴⁾ „Ipsi castrenses, castrensium pensione debitores“ írja a váradi regestr. 44. cz.-e, mely adózásokról alantabb fogunk bővebben szólani.

⁵⁾ V. ö. váradi regestrum 323. cz.; vagy IV. Béla 1261-ben Győr részére adott privilegium 2. pontját. Endlichernél Monum. 449. l.

⁶⁾ A jobbágy kifejezés magánbirtokon tartózkodó szabadokra nézve az általános; így a sok közül példaként III. Béla 1186. oklevele Árp. új okmányt. VI. 162. l.

⁷⁾ Bizonyítják ezt a váradi regestrum számos pontjai és a később

Őseink által itt talált idegen földmivelők képezhették ez osztály zömét, noha tagjai tekintélyes része a honfoglaló nemzet alsóbb rétegeiből is kikerülhetett. Az okmányok őket *jobagiones*, *jobagiones liberi*, *coloni*, *conditionales*, *incolae*, *villani* stb. néven említik.

3. §.

A polgárság.

A várszerkezetből még egy néposztály indult ki, mely azonban a mint erőhöz jutott, különvált tőle, önálló szerepet vitt. Ez a *polgárság*.

A várszerkezet a polgári rend bölcsőjének azért mondható, mert a város, a polgári élet természetszerű színhelye, a várnak mintegy tartozékát, sőt ennek fentartása egyik szükségképi közegét képezte e korszakban. Ezt jeleli a városnak a vártól kölcsönzött elnevezése, valamint a németsegnél a Bürger szónak a Burg-tól való leszármazása.

Vár és város ily kölcsönös összefüggése a középkori viszonyok természetszerű következménye volt. Hogy a vár fentartassék, élelemhez s védelemhez szükségeseikkel elláttassék, szomszédságában ipartelepét igényelt, és az iparos szívesen vonult a vár aljába, mert ott eléggé védve látta személyét, bőven jutalmazva munkásságát. És ez érdekközösséget a váraljai iparosok mindinkább növekvő vagyonosodása, valamint az ennek előmozdítása végett a vár ura részéről osztogatott előjogok folyvást szorosabbra fűzték, mi által ez iparosok foglalkozásuk, miveltségük s jogállásuk által a várhoz tartozó köznépből kimagasló osztálylyá, u. n. polgári renddé váltak.

Szokássá vált történéseinknél a magyarországi városok életét s vele a magyarországi polgári elem ere-

---

egyes földesuraknak adott ama kiváltságok, melyeknél fogva kivételkép jobbágyaik felett is itélni feljogosítottak.

detét a rómaiakra visszavezetni.¹⁾ E tan csak annyiban való, hogy városaink egynémelyike a népvándorlás viharainak daczolt római castrumok védszárnyai alatt létesült,²⁾ de a magyarországi városi élet s ennek szervezete, mint a középkori egyáltalában, nem a római municipiumok intézményének örököse, hanem származását, jellemét a nyugati germán népektől kölcsönözte.³⁾

Iparos elemet, ha az a várkerület lakosságából ki nem került, oda hívni, telepíteni kellett. A vár vendégeinek (hospites) nevezték az ilyeneket, jöttek bár a várkerületbe az ország valamely más vidékéről, vagy pedig idegen földről, és különösen a Némethonból jött *vendégek*-kel (hospites theutonici) találkozhatni legsűrűbben okmányainkban.⁴⁾ És ha már a hospitesek egyáltalában némi kedvezményekben részesítették a várnépbeliekkel szemben, mert hisz ilyenek osztogatása hiányában aligha vonultak volna az illető várkerületbe: *a német vendégek*-nek még egy sajátos kedvezményt kellett biztosítani, t. i. a saját joguk szerint való élhetést s ezzel igen gyakran az autonom bíraskodást.

A kor ugyanis, melyben a német iparos elemnek átszivárgása hazánkba véghez ment, a nyugati Európában a személyes jog korszaka volt,⁵⁾ ellentétben a későbbihez, melyben a jog a területhez fűződött. A germánokat jellemző individualismus és a népek ama hullámozása, melynek Nyugat-Európa a római birodalom bukásától innen úgyszólván szakadatlanul színhelye volt:

¹⁾ V. ö. péld. Szalay I. 115. l.

²⁾ Például Ó-Buda, Szombathely, Sopron stb.

³⁾ V. ö. erre nézve Hegel: *Geschichte der italien. Städteverfassung.*

⁴⁾ Igy Fejér C. Dipl. VII. 5. 122. l., vagy U. o. III. 1. 109. l., III. 2. 211. l. stb.; különben magyar vendégek-ről is szólnak az okmányok, például Fejér C. D. III. 2. 237. l.

⁵⁾ V. ö. Warnkoenig u. Stein: *Französ. Staats- u. Rechtsgeschichte* II. köt. 3—4. l.

voltak okai, hogy egyes területeken nem fejlődhettek ki még oly viszonyok, melyek a jog alakulására nevezetesebb befolyással lettek volna, hanem a jog inkább csak egyenlő állású s foglalkozású, és ennek folytán egyenlő gondolkodású egyéniségek meggyőződéséből fakadt. Gondolkodásával, szokásaival együtt jogát is mintegy személyisége alkatrészeként tekinthető tehát a germán, melyet ép azért magával, bárhová is vándorol, elvisz. Innét a kezdetleges középkor azon elve, hogy mindenki saját joga szerint nyerjen itéletet, mely elv alkalmazást lelt a hazánkba vándorolt német vendégek irányában is.

A mit későbbi okmányok mintegy kiváltságos kedvezményként biztosítottak ily hospitesek által képezett községeknek, hogy t. i. *saját jogukkal (jure theutonico) élhetnek*, abban bizonyára részeltetve lőnek, ugy kívánván azt a kor szelleme, a korábban bevándorlottak is. Kivételes bíróságnak, rendesen közvetlenül a várispáni udvarnak, látjuk ép azért alávetve e hospiteseket, és mi sem természetesebb, mint hogy, ha valahol tekintélyesebb községet képeztek, részint a gyorsabb igazságszolgáltatás érdekében, részint pedig mivel az iparos elem a külföldön már ekkor többé kevésbé polgári állással bírva, ezután hazánkban is törekedett, megajándékozták őket e polgári állás egyik leglényegesebb alkatelemével, t. i. *a joggal, hogy kebelükből választott bírótól vegyenek igazságot,*¹⁾ és ezzel, miután a középkorban a legtöbb közjogi tevékenység a bíraskodáshoz fűződött, *önkormányzattal.*

Hogy e jagon kívül, melyhez bizonyára már kezdetben csatlakozott a *lelkész választásának joga*, még miféle jogosítványokkal bírtak legrégebb városaink, az

¹⁾ V. ö. a régibb városi kiváltságleveleket Endlichernél Monum. Arp. péld. 399. 403. 405. lapokon.

idevágó kútfők hiányossága mellett meghatározni már alig lehet. Székes-Fehérvárról, melyről IV. Béla írva hagyta, hogy szabaditékait még Sz. Istvánra vezeti vissza,¹⁾ és melynek joga (jus Civitatis Albensis) sokáig a legnagyobb tekintélynek örvendett,²⁾ csak azt tudjuk, hogy polgárai *vámmentesség* élvezetében voltak. Úgy lát-szik azonban, hogy a városi szabadságnak a *vásártartás joga* is kezdetből fogva kiegészítő része volt, valamint, hogy a városi kiváltságlevél a szabadalmazott község-nek *tulajdonjogot* is adott *területéhez*, noha nem egészen olyat, milyennel a valódi szabadok bírták földjeiket. Mert hisz a polgárságot azonkívül, hogy háború alkalmával néhány harc-zost volt köteles a király zászlajához állítani,³⁾ még egyéb a valódi szabadokra nézve ismeretlen szolgálatok terhelték. Évenként, és talán már akkor, Sz. Márton napján adót (*census S. Martini*), noha a várnépbeliek-nél mérsékeltebbet fizettek ők;⁴⁾ királynak, királynénak, nem ritkán a király tisztviselőinek is szálással, élelemmel tartoztak;⁵⁾ és újévkor vagy egyéb ünnepélyes alkalmakkor értékes ajándékokkal (*munera strennalia*) kellett kedveskedniök.⁶⁾

Későbbi jogunknak azon elve tehát, hogy a város

¹⁾ Egy 1237-ki oklevelében Fejérmél C. D. IV. 1. 73. l.

²⁾ E jogban városaink közül többen részesítették, péld. Nagy-Szombat (Endlicher Monum. Arp. 445. l.)

³⁾ V. ö. Pél. Szatmár-Németi 1230-ki kiváltságlevelét (Endlicher-nél Monum. Arp. 427. l.) és Pest régi kiváltságait megerősítő 1244-ki oklevél 1-ső pontját (U. o. 466. l.): Quod in expeditionem, in quam personaliter ibimus, debent nobiscum mittere decem milites decenter armatos“.

⁴⁾ Így 4. Béla Szombathelynek adott 1238-ki kiváltságlevelében (Endlicher 445. l.) hivatkozik e tekintetben Székes-Fehérvárra, midőn írja: „Super solutione vero tributi eodem jure censeantur, quo cives Albenses“.

⁵⁾ Szatmár-Németi fentebb idézett privilegiumának 7. pontja szolgálhat például.

⁶⁾ Ilyenek e korszakban inkább csak szokásból adattak, szabályok e tekintetben csak jóval később keletkeztek.

testületileg nemes, az első Árpádkirályok idejében még nem élhetett. A valódi szabadok, vagyis a nemesek, kik e korban jobbára még közvetlenül az ösfoglalásra, tehát a királyságtól független alapra vezették vissza birtokait, és értük különös kötelezettségekkel a királyság irányában nem birtak, ezzel szemben magokat önállóbbaknak is érezhették, mint sem a polgárság, mely birtokjoga forrásának a király kegyelmét tudta, melyet adózásaival, szolgálataival továbbra is kiérdemelnie kellett. Innét, hogy ez időbeli nemes a városban, mint a királyi kincstár egyik forrásában, kiváltságolt jobbágyközségnél egyebet aligha látott, mely noha a várhatóság alól kivéve közvetlen királyi hatóság alatt állott, mégis a királynak nem annyira álladalmi, mint inkább földesúri hatóságának volt alávetve, a király parancsait a királyi kincstár jövedelmeinek kezelője, a tárnokmestertől véve.¹⁾

Szóval a polgárság e korszakban nem képezett még külön osztályt. A „civitas“ és „civis“-féle kifejezések nem birtak még azon határozott értelemmel, melyet hozzájuk kötni szoktunk; hanem amaz egyáltalában hatósági területet, majd nagyobbat, majd kissebbet jelelt,²⁾ emez pedig a várföldeken tartózkodó, személyi szabadsággal ugyan bíró, de egyébként mégis szolgáltszolgabélieknek egyáltalában jelelésére szolgált.³⁾ Nem a „civis“, hanem a „hospes“ állása volt ez időben a kedvezőbb⁴⁾ és csirája a későbbi polgári állásnak, ekkor azonban

¹⁾ V. ö. Szatmár-Németi fentebb idézett privilegiumának 2. pontját.

²⁾ A civitas kifejezés majd az egész várkerületet jelenti; majd csupán a várat a váraljával, sőt e korszak vége felé egyes kiváltságolt községet is.

³⁾ Hogy civis és castrensis egyértelmű, már fentebb megjegyeztetett, és hogy a civis nem tekintetett szabadnak bizonyítja a „jugum civile“-féle kitétel okmányainkban.

⁴⁾ Igy Kálmán I. 35. fej. a hospitesek adóját a civis-ek felére szállítja le: „Si quis hospitum accola terram civium cohabitavit, aut juxta medietatem substantiae civilium expeditionem faciat,⁷ aut octo denarios solvat.

még, mint a név is mutatja, csak valami kivételes. És e hospites-ekben is csupán különös foglalkozású és némi kedvezményekben részesített parasztsztyalt látott e korbéli magyar, annyival inkább, mivel e hospitesek községei sem ajándékoztattak meg rendszerint megannyi fentebb említett városi jogositványokkal, hanem közülök majd több-, majd kevesebben részesültek, a tulajdonképi alapot későbbi jelentősebb állásukra az autonom bírásokodásban bírva.

4. §.

A szolgálosztály.

A várbirtokkal összefüggő rendek némi középsztyalt képeztek a valódi szabadok és a *tulajdonképi szolgálák* között. Ez utóbbiakkal a szabadok telkein találkozzunk.

Mint a középkorban mindenütt, úgy Magyarországon is valamely nagyobb földesúr birtokán igen eltérő állású s foglalkozású egyének laktak, kiket mégis három csoportozatba lehet osztani.

A nagyobb birtoktestek mivélése nem történt kizárólagosan szolgálák által, hanem azok jelentékeny részben az által gyümölcsöztek földes uroknak, hogy személyökre nézve szabad földmivelőknék bizonyos termény-, munka- és később pénzbéli szolgálmányok fejében átengedettek. E szolgálmányok képezték az u. n. *földbért* (*terragium*), melynek eleget téve (*justo terragio persoluto*) az ily földmivelők szabadon költözhettek, honnét *szabad parasztlak* vagy *földesúri jobbágyok*nak nevezettek. A középkor gazdasztyati állapotai szükségkép magokkal hozták az u. n. jobbágyi viszonyt. E jobbágyokról már fentebb említettük, hogy nem az úr, hanem a vár hatósága alatt állottak, melyhez szabad denáraikkal adóztak.¹⁾

¹⁾ Lásd ezekről e fejezet 3. §-át.

A nemesek birtokain élő egyéb nép szolganép volt. A *szolgaosztály* hazánkban is azon jóval kedvezőbb helyzetnek örvendett, melyhez az ó-korral ellentétben egyrészt a kereszténység, másrészt pedig a középkort átható germán felfogás juttatták; amaz az emberi méltóságot a rabszolgában is tisztelni tanítva, emez a mint a szabad viszonyát felsőbbjéhez, úgy a szolgálét is urához némileg a szerződés elvére fektetve.¹⁾ Valamint a nyugati, hűbéri Európában, úgy hazánkban is a szolgák többsége felett az úr nem rendelkezett egészen önkénye szerint, hanem az általa adott kiváltságlevél meghatározta a szolga kötelességeit, melyek teljesítése fejében bizonyos kedvezmények számára is viszont biztosítva lőnek. Az ily kiváltságot *az úr udvara számára hozott jognak Hofrecht*, nevezte a németiség, és okleveleink, melyekben a szolgákat határozott és pedig ivadékaikra is átszálló majd gazdasági, majd mesteremberi, majd ismét az úr személye körüli szolgálatokra látjuk rendelve s ehhez képest elnevezve,²⁾ világosan tanuskodnak hason jog létezéséről a magyar földesúr udvarában is. E jog terjedtével a tulajdonképi rabszolgák száma folyvást csökkent, és az ókor rabszolgasága helyébe a középkor jóval enyhébb szolgasága lépett.

Röghöz kötöttség és magánhatalom, t. i. a *földesuri hatalom*-nak való alávetettség képezték a szolgaság jellemvonásait, melyekhez még mások vegyültek, a mint a szolgaosztálybeliek foglalkozásuk és ebből folyó társadalmi állásukhoz képest ismét alosztályokra szakadtak.

¹⁾ V. ö. szerzőnek „Magyarország és a hűbéri Európa“ című művét 47—48. l.

²⁾ Például: aratores, falcatores, vinitores stb.; vagy pedig fabri, coci, pistores, piscatores, cariarii, sculptores stb. kifejezésektől hemzsegnék a korábbi Árpádkorszak okmányai. V. ö. például II. Endrének a tihanyi apátság jószágait megerősítő 1211-ki oklevelét. Árpádk. új okmánytár I. 106—126. lapokon.

Oly rendkívül eltérő foglalkozású egyének, mint a középkori szolgálóosztályhoz tartozók, nem részesíthettek egészen egyenlő bánásmódban. Mi sem természetesebb, minthogy oly szolgálókat, kik nemesebb, több ismeretet, nagyobb ügyességet igénylő munkát végeztek, mint például a főpapok udvaraiban jobbra a szolgálóosztályból kikerült építészek, festők, könyvmásolók, és hasonlóképp azokat is, kik közvetlenül az úr személye körül tettek szolgálatokat, nem sujtotta annyi teher és így szolgatársaiknál kedvezőbb sorsnak örvendtek. Ezeket *rabszolgáknak* (servi, ancillae, vagy pedig foglalkozásuk szerint sokféle név alatt), azokat pedig *udvarnokoknak* (udvornici) hívják okmányaink,¹⁾ kik között a jogi különbség abban rejlett, hogy az udvarnokokat csakis a birtokkal együtt adhatta el a földesúr, míg a legszorosabb értelemben vett szolgálókat a földtől is, melyet miveltek, elválaszthatta, dologként vásárra vihette.²⁾

A szolgáló mindkét osztályának sorsa már e korszak alatt javulni kezdett. A keresztes háborúk és különösen némely iparágak s velök a városok nagyobb jelentőségre emelkedése a szolgálóosztály sorsára jótékonyan hatottak vissza. Nem csak hogy a gyakori szabaddá bocsátás folyvást csökkenthette számukat, hanem a 12., 13. századok voltak kiválólag az udvari kiváltságok osztogatásának időszakai, melyek a szolgálásban megmaradtak vállairól nem egy terhet emeltek le. S különösen az udvarnokok osztályát érintette mindez; egy-egy sikerült építkezés, festmény, véset stb. nem ritkán személyes szabadságot szerzett mesterének, sőt kivételesen a nemesiséget is. Az udvarnoki osztály előkelőbbjei már e

¹⁾ Kézay szerint (De Originibus et gestis Hungarorum libri duo. Appendix. Cap. 2. 2. §.) Kálmán uralkodása óta e király parancsához képest csakis a király és a főpapok birhattak volna ily udvarnokokkal.

²⁾ V. ö. Szalay: Magyarország története I. köt. 120. l.

korszakban be-beolvadtak a polgárság, vagy pedig a valódi szabadok osztályába és csak alsóbb rétegei maradtak meg azon folyvást enyhülő szolgaságban, mely a következő korszakban merő jobbágyi állássá változott át.

5. §.

A Sz. István-féle rendi szerkezet némely jellemvonásai.

Magyarország lakosainak e korbeli rendi szerkezete a fentebbiek szerint három főbb rendi csoportozatot foglalt magában, u. m.: 1) *A valódi szabadok rendjét*, melyet szabad birtokjog és közvetlenül a királyi hatóság alá tartozás jellemeztek. 2) *A nem valódi szabadok, de azért még sem tulajdonképi szolgák rendjét*, melyet személyes szabadság, birtokhoz füződött különböző terhek és csupán közvetett királyi hatóság alá tartozás jellemezték. És 3) *a valódi szolgák rendjét*, mely mind a dologi, mind pedig a személyes szabadságot nélkülözte.

E rendi csoportozatoknak csak főbb árnyalatai tárgyalathattak; mert, miután mindazoknak, kik nem részesültek a valódi szabadságban, társadalmi állása a szolgálatokhoz, vagy pedig a birtokhoz füződő terhekhez képest különbözött, a rendi állásnak számtalan árnyalatai voltak. Innét a gyakori melléknevek, melyekkel a jelentősebb rendi elnevezések mellett okmányainkban találkozhatni; mint például a *jobagiones sancti regis*,¹⁾ *exercituanter*,²⁾ *qui scallasadones* (szállásadók) *vocantur* stb.; míg a *cives s hospitesek* állása egyes községeikre nézve nyert kiváltságlevelek tartalmához képest különbözvén, őket lakhelyük szerint látjuk megkülönböztetve, például *hospites de Potok*, *cives de Posonio* stb.; és végtére a szolgálóosztályhoz tartozókat, mint fentebb említve lön, foglalkozásuk szerint nevezték el. A rendi-

¹⁾ Fejér Cod. Dipl. III. 1. 198. 1.

²⁾ U. o. IX. 7. 708. 1.

ség ezen rendkívül fokozatos volta könnyítette hazánkban is, mint a középkorban (ellentétben az ókorhoz) mindenütt, a rosszabb társadalmi állásból való felemelkedést a jobba, minek folytán a magyar rendi szerkezet is feltűnő mozgékonyssággal birt.¹⁾

És még egy jellemvonását kell kiemelnünk a korábbi Árpádkorszak rendi szerkezetének, tudniillik, hogy tulnyomólag személyhez, nem pedig helyhez kötött volt. A társadalmi állásra iránytadó csak ritkán volt a hovávalóság, város, község, várkerület a legeltérőbb állású egyéneket fogadván kebelükbe: hanem az határozott, hogy miféle szolgálatok terhelnek valakit; ellentétben a későbbi korszakhoz, midőn a rendi állás mindinkább a hovátartozás szerint irányult. A lakhely ekkor még jobbára csak annyiból birt jelentőséggel, hogy az illető várkerület vagy község után jelelték a szabadokat, valamint a nem valódi szabadokat, míg a szolgákat a földesúr után a kihez, vagy a földesuri birtok után, melyhez tartoztak, péld. nobiles, jobbagiones, cives, hospites de Posonio, v. de castro Posoniensi; vagy pedig jobagio monasterii Debrenu“ „jobagiones Martini Comitiss de villa Vamus“ stb.

---

¹⁾ Lásd a számos majd nemesítést, majd a jobbágyok, szabad udvarnokok, a harczoló jobbágyok stb. közé való felemelést eszközölt kiváltság-levélet Fejérenél és az Árpádkori új okmánytárban.

V. FEJEZET.

A kormány szervezet.

1. §.

Jellemzés. A törvényhozó hatalom gyakorlása.

A középkort a közjogi felfogásnak úgyszólván teljes hiánya jellemezte. Sehol sem tapasztalható ez inkább, mint a kormányzat terén. Az egész országra kiterjedő, a nép legalsóbb rétegéig ható és így az ország megannyi lakosait átkaroló, egységes kormány szervezet e korszakban nem létezett. A germán birtokhoz keletkezésénél fogva füződő ama birtokjogi felfogás, mely a szabad germánt kardjával szerzett s határokkal (Marken) megjelelt földbirtokán kizárólagos úrnak hirdette s ezzel neki a birtokán tartózkodók felett nagyobb, kisebb hatóságot tulajdonított, minden nagyobb földbirtokot úgyszólván külön törvényhozás, közigazgatás, igazságszolgáltatás, valamint hadügyi igazgatás színe helyévé tette, miknek gyakorlási helye a földesúr udvara (curia) volt. És a mint a fentebbiek szerint a hűbériség inkább csak külső köteléke a szabad birtokokat s birtokosaikat báróság, grófság vagy herczegségbe egyesítő: a magasabb hűbérúr udvara nem csak a szorosabb értelemben vett úri hatóságnak, hanem a hűség követelte tisztelgések, hadi kötelezettség, és a hűbériség kötelékéből folyó, valamint az alsóbb hűbérurak részéről megtagadott vagy helytelenül kezelt jogszolgáltatásnak (de-

negata justitia) színhelye volt. Valamint a rendi szervezet, úgy tehát a kormányzat is a birtokhoz fűződött a középkorban, mi a hűbéri Európában a kormányzat sokféleségét eredményezte, és reá a magán-, vagy, ha úgytetszik, a házi kormányzat jellegét ütötte.¹⁾

A Sz. István-féle kormánysszervezet sokban hasonlított a nyugat-európaihoz, de abban lényegesen különbözött tőle, hogy jóval összefüggőbb, egységesebb egészet képezett. Folyománya volt ez azon közjogi iránynak, mely hazánkban, ellentétben a nyugathoz, uralkodott, áthatotta volt a birtokviszonyokat és a Sz. István-féle királyságot valódi központi hatalommá alkotta. A nemzetté tömörült magyarság csak közös törvényhozást ismert és a nyugat tarka kormányzati közegei helyett az ország megannyi legalább személyes szabadsággal bíró lakosaira nézve a közvetlen vagy közvetett királyi kormányzattal találkozunk.

A mi mindenekelőtt a törvényhozó hatalmat illeti, az, mint már fentebb említettett a király kizárólagos felségjogai közé tartozott, kivüle az senkit, és pedig az ország bármely csekély részére sem illetvén meg. Gyakorlásának főtényezője e korszakban a királyi tanács volt. E királyi tanács, melyet kútfőink, törvényeink regalis senatus,²⁾ regale concilium,³⁾ conventus primatum,⁴⁾ consistorium regale⁵⁾-nek neveznek, nem volt állandóan szervezett testület, hanem azok képezték, kiket a fejedelem az ország tekintélyesebb egyénei, u. m. a főpapok, az ország főhivatalnokai, a várispánok

1) V. ö szerző i. m. 50—52. l.

2) Sz. István II. 14. fej.

3) Sz. István II. 19. fej.

4) Sz. László II. 1. fej., és Sz. István II. 23. fej.

5) „Ex communi et concordia Principum nostrorum, qui ad discussionem huius negotii in regali consistorio congregati fuerant“ írja II. András egy 1212-ki kiváltságlevelében. Fejér Cod. Dipl. III. 1. 121. l.

vagy egyébként a nemzetnél tiszteletben állott férfiak közül meghívott. Hogy István jobbára vele hozta törvényeit, bizonyítják ezeknek bevezető szavai, és hogy hasonlóképp volt ez később is bizonyítja Sz. László végzeményei második könyvének bevezetése és tanuskodik róla egy fél századdal később Freisingeni Otto, ki írva hagyta¹⁾: hogy a magyarok bármit csak érett tanácskozás után visznek véghez és hogy ha nevezetesebb államügyek forognak szőnyegen, a király udvarába gyülekeznek, hová magokkal viszik székeiket és ott döntenek felettök.

Mig ilykép rendesen a királyi tanácscsal gyakorolta a király a törvényhozást, a nemzet zöme az abban való részvételből még sem volt végkép kirekesztve. Évenként Nagy Boldogasszony napján,²⁾ később Sz. Lászlótól innen Sz. István napján Székesfehérvárott³⁾ a király szokásszerűleg igazságot szolgáltatott,⁴⁾ mely alkalommal odasereglettek a nemzet szabad tagjai és panaszaik előadása, ezek orvoslásának sürgetése által folytak be a törvények alkotására. E *székesfehérvári törvénynapok* mellett azonban még olvasunk máshová is egybehívott gyűlésekről, melyek okmányainkban majd *synodus*,⁵⁾ majd ismét *congregationes generales, v. regni*,⁶⁾ *közgyűlések* vagy

¹⁾ Lásd Freisingeni Ottónak I. Frigyes császár tetteiről irt munkáját Schillernél: Allgem. Sammlung historischer Memoiren. Jena 1790. I. Abth. 2. Band 156—157. l.

²⁾ Ennek legrégebb emléket lásd a zalavári apátság 1024. kiváltságlevelében. Fej. C. D. I. 308. l.

³⁾ „Quum Albae S. Regis Stephani solennes agerem dies“ írja III. Béla 1175-ki oklevelében Fejér C. D. II. 188. l.

⁴⁾ Szabályt erre nézve az arany bulla 1. cz.-e alkotott, midőn rendeli: „Statuimus ut annuatim in festo Sancti Regis, nisi arduo negotio ingruente, vel infirmitate prohibiti, Albae teneamur solennisare: et si nos interesse non poterimus, palatinus procul dubio ibi erit pro nobis et vice nostra causas audiet, omnes servientes qui voluerint libere illic conveniant“.

⁵⁾ V. ö. Sz. László első törvénykönyvének bevezetését.

⁶⁾ Lásd I. Andrásnak Radó nádor alapítványát megerősítő 1057-ki

országgyűlések nevek alatt említettnek. Ily gyűlések voltak például a szabolcsi, melyet I. László király „az ország összes püspökei s apátai, valamint megannyi nagyjaival, az összes papság és nép jelenlétében (testimonio)“¹⁾ 1091-ben tartott, és ilyenek voltak Kálmán alatt a tarczali és II. v. Vak Béla uralkodása kezdetén az aradi gyűlések is.

E gyűlések rendjéről kútfőink nem emlékeznek. Kettőt azonban mégis állithatunk. Azt ugyanis, hogy a gyűléseknél főtényező a királyi tanácsban képviselt elem volt és a nép csupán közvetve, sérelmei elpanaszlása, a neki előadottak helyeslése vagy rosszallása által vett részt a törvényhozásban. És továbbá azt, hogy valamint a középkornak főszerepet vivő, úgyszólván egyedüli közjogi tevékenysége a birói volt, ugye e korszakbeli gyűléseink is, módjára a középkor parlamentjeinek, birói székek természetével birtak első sorban, a melyeken, midőn igazságot szolgáltatottak, egyuttal a jognak megállapítása is történt.

2. §.

A végrehajtó hatalom gyakorlása. A központi királyi kormányzat.

A középkort az ujjkorral szemben az is jellemzi, hogy a kormányzat különböző ágai nem voltak egymástól elkülönítve, hanem nagyobb-kisebb területekre kiterjeszkedőleg egy-egy egyéniség kezében összpontosultak. Ugyanaz, ki valamely terület lakosait hadba vezette, szolgáltatott nekik egyszersmind igazságot, gondoskodott a közbiztonságról és azon kevés számú közigazgatási ügyekről, melyeket a középkor ismert. Mindezek

---

oklevelét Fejérmél; és v. ö. Kovachich M. G.: Vestigia Comitiorum 10—98. l.

¹⁾ Sz. László első törvénykönyvének bevezetésében.

közül a biráskodás birván a középkorban még leginkább közjogi természettel, a birói hatóság fokozataihoz képest lehet leghelyesebben a kormányzatot részletezni.

Magyarországon három ily hatóságot lehetett e korszakban megkülönböztetni, u. m.: a közvetlen királyit, közvetett királyit és az urit, és ehhez képest háromféle kormányzatot is. Szóljunk itt az elsőről.

A központi királyi kormányzat a nyugat-európaival külsőleg egyezett. Nyugat-Európában mindenütt valamint az uralom, úgy a kormányzat is patrimonialis, magánjellemű volt. A király lakhelye, a királyi udvar volt a központi kormányzat színhelye, és itt az ügyeket ugyan azon tiszviselők kezelik, milyenek e korban a nagyobb földesurak udvaraiban uradalmaik igazgatása végett szerte találhatók; és valamint az ország a király tartományának, úgy a jövedelmek is a király jövedelmeinek, vagy a sereg a király hadának mondattak. Mindezzel többé kevésbé találkozunk okmányainkban is.

A központi királyi kormányzat hazánkban is a királyi udvarban (*Curia Regia*) gyakoroltatott. Későbbi századok a *Curia Regia* alatt kiválólág a királyi bíróságot értették, ez időszakban azonban a *Curia* kifejezés, a hűbéri nyugattól kölcsönzött értelemmel, hatóságot gyakorló egyéniség lakhelye jelelésére szolgálván, a *Curia Regia* nem pusztán a királyi igazságszolgáltatás, hanem egyszersmind a király kezében összpontosuló megannyi felségjogok gyakorlásának színhelye volt. E királyi curiába, melyet ugyan rendszerint Esztergamban kell e korszak alatt keresnünk, minthogy ott székelték királyaink, de mely egyébként ott volt, hol a király udvara főbb tisztjeivel, néhány nagyaival az időszerint tartózkodott,¹⁾ gyülekeztek tanácsra az ország főbbjei, onnét

¹⁾ „Solium regale considerentes, praelatis, atque baronibus, et proce-

adattak ki a királyi rendeletek, oda szolgáltatottak be a királyi kincstár jövedelmei, oda idéztettek, kik közvetlen királyi bíróság alá tartoztak, és ott fogadtattak a külföldi fejedelmek követei s tartattak az udvari ünnepek. És e királyi curiában a király személye körül és tanácsában hason című tisztviselők szerepelnek, mint a nyugati fejedelmek udvaraiban; de mégis némi eltéréssel. A magyar királyságnak a hűbérinél közjogiabb természete ez udvari hivatalok¹⁾ egynémelyikére is visszahatott, mi, mindinkább előtérbe lépve, közülök többeket a hason nyugat-európai intézményektől eltérő fejlődéshez juttatott. Első sorban a *nádorságot*.

Az igazságszolgáltatásnak minden egyéb középkori kormányzati tevékenységénél becsültebb volta okozta, hogy a királyi curia élén az állott, ki a királynak törvényszékiekben helyettese volt. E tiszt viselőjét *nádorispány*-nak, vagy rövidebben *nádornak* nevezte a későbbi kor; ez időbeli okmányokban s törvényekben azonban *Curialis Comes maior*²⁾ (nagy udvar-ispány), de kiválólággal *Palatinus Comes*³⁾ vagy egyszerűen *Palati-*

---

ribus erga nos existentibus, ipsis annuentibus, ac eorum de maturo consilio facimus“, írja II. András egy 1218-ki kiváltságlevelében. C. D. III. 1. 217. l.; és így ír egy 1173—75 közötti időből való okirat (Árpádk. új okmányt. I. 69. l.): „Quando Rex ista fieri praecepit in die dominico in domo Scene Comitibus sub quadam quercu sedebat et Comites isti cum eo: Dionisius Comes Baaciensis, Gallus Comes Albensis Ultrasylvanus, Thomas Comes Clusensis“ etc.

¹⁾ Ez udvari tisztekről általában lásd: *Bél* (K. A.): Comment. de archiofficiis regum Hungariae. Lipse 1729. *Gregorianczy*: Mnemosynon, sive Praelati et Barones Regni cum off. Kovachichnál: Scriptorum minores I. 98. köv. I. Különben a magyarországi udvari méltóságokat Pray és Bél byzanci, Bartal ós szittyai, Szalay és vele az újabbak egyáltalában karolingi eredetűeknek mondják.

²⁾ Lásd II. Géza 1158-ki oklevelét. C. D. II. 152. l.

³⁾ Lásd az 1191. pécsi kiváltságlevelé harmadik pontját. Endlicher Monum. Árpád. 893. l. Különben előfordul a Comes Palatinus Regis, v. Comes Palatii Regis-féle cím is.

nus¹⁾ név alatt fordul elő, mely utóbbi elnevezés vált idővel állandóvá.

A nádori méltóságot,²⁾ melyet némelyek³⁾ a nemzeti birák örökösének és evvel hún-scytha eredetűnek hirdettek, az újabb történetírás⁴⁾ a nyugattól kölcsönzött intézménynek ismeri el mindinkább, mint magát a királyi udvart, és gyökerét a nyugati fejedelmek udvaraiban szereplő udvar-birói tisztben látja.

A nádorság ugyanis, mely e korszak alatt a király tetszésétől függő,⁵⁾ udvari hivatal volt, nagyobb jelentőségre csak fokként tett szert. Úgylátszik, hogy kezdetben a nádor pusztán udvarbiróként szerepelt, önálló hatósággal csupán a királyi udvarnokok felett birva,⁶⁾ és csak a királyt helyettesítőleg s annak megbízásából ítélve a királyi curiához fordult nemesek ügyeiben;⁷⁾ vagy szintén a király nevében az ország különböző részeiben időnként birói széket tartva a tolvajok, rablók és gyilkosok felett.⁸⁾

A nemzet szabad tagjai, kik a királyság kezdetével bizonyára csak ritkán vitték ügyeiket a királyi curiába, még kevésbé ismerhették el a nádori bíróságot, hanem kétségkívül azoktól kértek igazságot, kik nekik azt a törzsszerkezet korában szolgáltatták, s kik e tisztet nemek s ágak szerint viselték. Mert hisz általános jelenség

¹⁾ Például az arany-bulla 1. cz.

²⁾ V. ö. *Frankl Vilmos*: A nádori és országbirói hivatal eredete és hatáskörének történeti fejlődése. Pest 1863., és Podhradezky József: A nádori hivatal és név eredete. Akad. értesítő 1851. és 1856.

³⁾ Különösen Bartal, részben Frankl is.

⁴⁾ Nevezetesen Szalay László és Horváth Mihály.

⁵⁾ Így Miklós nádor ismételt nádorságáról szól. Árp. kori uj okm. tár. I. 220. l.

⁶⁾ Sz. László III. 3. fej.

⁷⁾ V. ö. Bartal G. Commentár. I. 318—23. l.

⁸⁾ Zsigmond király ezeket Sz. István korára vezeti vissza. Lásd Bartal i. m. I. 327. l.

az európai jogtörténelemben, hogy a középkori népek alsóbb fokú bírósági szervezete az idő átalakító erejével legtovább daczolt; és így valahol a törzsszerkezet egykor fenállott, az alsóbb rendű törzsbíróságok is fentartották magokat, midőn a törzsszerkezet maga már romvala. E törzsbíróságok szereplése a törzsélet maradványaként a két szent király közötti időszakban tehetett szükségessé Sz. László III. törvénykönyvének azon intézkedését (3. fej.), mely a nádor önjogú biráskodásának bizonyára megkísértett kiterjesztését a nemesekre visszautasítja és azt kizárólagosan az udvarnokokra szorítja.¹⁾ És csak idővel, midőn egyrészt a törzsélet reminiscenciái közül mind többet és többet hagyogatott el a nemzet és evvel a törzsbírák utódainak tekintélye is szünetezett; másrészt pedig a Sz. István-féle királyság meggyökeredzésével a király tisztjeiben köztisztviselőket látott mindinkább a magyar: fordulhattak a valódi szabadok sürüebben a királyi curiához, minek nehézségei csökkentése végett tartotta Kálmán szükségesnek az u. n. zsinati törvényszékek szervezését.²⁾

Jogéletünkben Kálmán ez intézménye ephemer jelenség, melynek eltűnésével a nádorságot a nemesek felett rendesen biráskodó méltósággá látjuk emelkedni. Mert a zsinati törvényszékek megszűnésével ugyanazon ok, mely azokat létrehozta volt, szükségessé tette, hogy a *király által kiküldött főbb udvari tiszték* (judi-

¹⁾ Sz. László III. 3.: „Placuit etiam, ut si aliquando Palatinus comes donum iverit, regis et curiae sigillum, qui in vice eius remanserit, illi dimittat, ut sicut regis una est curia, et ita unum sigillum persistat. Domi vero comes idem quandiu permanserit, super neminem sigillum mittat nisi super eos duntaxat qui vocantur udvornik et, qui spontanea voluntate iverint ad eum, illos ei liceat judicare“ stb.

²⁾ Kálmán I. 2. fej. hol írja: „Quia populus noster magnis saepe tam viae, quam inopiae laboribus praegravatus pro qualibet necessitate curiam regalem adire non potest“ rendeli a később, t. i. e munka 4. könyvében tárgyalandó zsinati törvényszékeket.

ces, vel barones de latere regio missi),¹⁾ legtöbbször pedig a nádorispán, az ország egyes vidékeit bejárják és u. n. bírói széket tartva (*residens ad judicandum*) a peres ügyeket elintézzék. Ha ehhez még hozzávetjük, hogy a nádori tisztnek hatásköre a folyvást erősbuló királyság curiája teendőinek gyarapodásával szintén tágult, és a nádorok közül nem egy dicső harcra vezette a magyart,²⁾ a király helyett a székesfehérvári törvényt napokat vezette,³⁾ vagy megbízásából u. n. részleges gyűlést tartva az ország egyik másik vidéke ügyeit rendezé:⁴⁾ mi sem természetesebb, mint hogy idővel a nemzet szabad tagjai a nádort rendes bírójuknak elismerni kezdék és tisztét a nemzet ügyeit kezelni hivatott méltóságnak, és legfeljebb azon ügyek, melyek a királyi curia kezdetétől fogva ott döntethettek el, t. i. a nemesek főbenjáró ügyei vagy nevezetesebb birtokperek vitethettek még közvetlenül a királyi curiába.

Igy ment véghez a tizenkettedik század végén, a tizenharmadik elején a nádori méltóságnak elválása a szorosabb értelemben vett királyi bíróságtól, a királyi curiától és külön hatósággá fejlődése saját curiával és ebben saját helyettesekkel,⁵⁾ *pristaldusok* s *hírnökökkel* (*precones*); e mellett megtartva helyét a királyi tanács-

¹⁾ V. ö. a pécsi 1191-ki kiváltságlevél 16. és 17. pontjait Endlicher-nél (*Monum. Arp.* 397—98. l.), melyek másodikában áll: „*Nec etiam ipse Comes Palatinus, vel comes parochianus, aut quicumque iudex, de nostra etiam latere missus, vel vicecomes seu vicarius eorundem, possit residere ad judicandum in aliqua villa ecclesiae*“ stb.

²⁾ Például Radó nádor I. András alatt. Lásd *Cod. Dipl.* I. 395. l.

³⁾ Lásd az arany bulla 1. pontját.

⁴⁾ Lásd a fentebb említett 1191. pécsi szabadalomlevél 16. pontját, hol mondatik: „*Item quod congregatio generalis regni, veletiam particularis cuiuscunque provinciae, a comite Palatino, vel comite parochiali, seu provinciali vel quocunque barone etiam de latere regio transmissio indicta, nunquam possit fieri in civitate Quinqueecclesiensi*“ stb.

⁵⁾ Lásd Váradi registr. 94. pont; és Árpádk. uj okm. tár. I. 180. l.: „*ad praesentiam Martini vice nostri iudicis*“ írja Miklós nádor 1222-ben.

ban, befolyását az ország ügyeibe. És ez alakulás befejezését jelezi az arany bulla, midőn nem csak a székesfehérvári törvényt napokat rendeli, ha ugyanis a király távol maradni kénytelen, a nádor által megtartatni,¹⁾ hanem a 8. cikkben írja: „A nádor országunk minden emberei felett különbség nélkül biráskodjék, de a nemesek főben s birtokban járó ügyeit a király tudomása nélkül el ne végezhesse. Helyettese pedig csak egy legyen s az is curiájában.“²⁾

A nádorság nyomán fejlődött egy másik, később szintén jelentős udvari tisztség.

A nádori hivatal bizonyára már korán, úgy hiszem mindjárt kezdetben, igényelt segédet, ki a nádor akadályoztatása esetében az udvarbirói teendőket teljesítse. Régibb okmányaink ez egyént is *curialis comes*-nek,³⁾ vagy a nádorral szemben *curialis comes minor*-nak⁴⁾ (al-udvarispány) nevezik, és midőn később a nádor állandóan Palatinus név alatt fordul elő, a *curialis comes* vagy *udvarbirói* czim kizárólagos sajátja lett, mellyel e korszak vége felé a *judex curiae*-féle czim váltakozik.⁵⁾

¹⁾ 1222. l.: „Statuimus ut annuatim in festo sancti Regis, nisi arduo negotio ingruente vel infirmitate fuerimus prohibiti, Albae teneamur solennizare: et si nos interesse non poterimus, palatinus procul dubio ibi erit pro nobis et vice nostra causas audiet, et omnes servientes qui voluerint libere illic conveniant“; és hason értelemben szól az 1231. l. t. cz. is.

²⁾ „Palatinus omnes homines regni nostri indifferenter discutiat: sed causam nobilium, quae ad perditionem capitis vel ad destructionem possessionum pertinet sine conscientia regis terminare non possit, iudices vero vicarios non habeat nisi unum in curia sua.“

³⁾ Ily minőségben elsőnek tartatik azon Kujar, kiról II. Béla egy 1135-ki oklevelében írja: „qui fuit curialis comes S. Stephani regis“ kiról azonban a czimek határozatlansága mellett nem lehet közelebről tudni, hogy miféle udvarispán volt. Árp. kori uj okm. tár. I. 50. l.

⁴⁾ Lásd II. Gézának fentebb idézett 1158. oklevelét.

⁵⁾ Lásd az 1191. sokszor idézett pécsi kiváltságlevél 3. pontját, melynek értelmében a pécsi püspökség alattvalói „tam ab auditorio nostrae majestatis, quam a iudicio iudicis curiae nostrae, similiter etiam ab omni

Kezdetben bizonyára csak a nádor helyettese volt, önálló hatáskörrel talán az udvarnokok bizonyos osztályára nézve birva, és csak idővel midőn a nádorság hatatovább önálló bírósággá vált, szállottak a királyi curia bírósági teendői mindinkább által a szorosabb értelemben vett udvarbiróra. Mig Sz. László harmadik törvénykönyve még a nádornak a királyi curiában szereplő helyetteséről szól,¹⁾ addig okmányok a 12. század végéről (1190) már a nádortól függetlenül a királyi curiában működő biróról szólnak;²⁾ és az arany bulla 9. cikke hatáskörét akkép írta körül, hogy: „Udvarbiránk, mig udvarunkban vagyon, mindenki felett bíraskodhassék s az udvarunkban elkezdett pert mindenütt befejezhesse; de mikor jószágán mulatozik pristaldust ne adhasson (a végrehajtást el ne rendelhesse) s a feleket ne idéztethesse.“³⁾

Nádor és udvarbiró után az udvari méltóságok között még a tárnokmesteri tiszt érdemel külön megemlítést. A *tárnokmester* (*Tavernicorum regalium magister*)⁴⁾ vagy *főkamarás* (*Camerarius*)⁵⁾ a királyi kincs-

jurisdictione et potestate comitis nostri, qui pro tempore extiterit Palatini stb.“ felmentettek. Hogy e helyett a „judex curiae“ elébb említettik, mint a nádor, annak oka az, hogy a judex curiae itélvén ekkor már rendszeren a királyt helyettesítőleg a királyi kuriában, a szorosabb értelemben vett királyi bírósághoz tartozott, mig a nádorság ekkor már nem többé a szorosabb értelemben vett királyi bírósághoz tartozott, hanem ettől eltérő forumot képezett.

1) Sz. László III. 3. fejt.

2) Lásd az 1191. pécsi kiváltságlevelél fentebb idézett 3. pontját.

3) „Curialis Comes noster, donec in curia manserit, omnes possit iudicare, et causam in curia inchoatam ubique terminare, sed manens in predio suo, prestaldum dare non possit, nec partes facere citari“. A nádorok és országbirók névsorát lásd Frankl i. m. 155—173. l.

4) Lásd Árp. kori új okmányt. I. 51. l.

5) Lásd II. Géza 1145-ki kiváltságlevelét, melyben: „Magnus Bikach de genere Bikach supremus *Camerarius* noster sive Magister Tavernicorum nostrorum“. Cod. Dipl. II. 120. l. — A tárnokok sorrendjét 1135-től kezdve Fejérvél VII. 2. 290. l.

tár kezelője volt és mint ilyen mindazok felett állott, kik a királyi jövedelmek beszédésével vagy kezelésével foglalkoztak, s a kiket talán régenten a tárnokok (taurarnici) gyűjtő neve alatt értettek, mint a só- és vámtisztek, a pénzek kamara grófjai, a királyi jószágok némely udvarnokai s ezek ispánjai,¹⁾ stb. Állása tekintélyesebb voltának alapját kétségkívül az vetette meg, hogy a városok felett, melyek adózásaik folytán szintén a királyi kamarához tartoztak,²⁾ biráskodási hatalommal birt, mi a városok emelkedésével folyvást nevedő jelentőséggel bíró jog volt.

A királyi curia többi méltóságai, mint a *királynői* udvarnokok felett itélő *udvarbíró* (*comes curialis reginae*),³⁾ ki a nádor, a királyi udvarbíróval és a bánnal az arany bulla értelmében két méltóságot viselhetett,⁴⁾ a *főasztalnok* (*Dapiferorum regalium magister*),⁵⁾ a *főlovászmester* (*agazonum regalium magister*),⁶⁾ a *főkamarás* (*cubiculariorum reg. m.*)⁷⁾ s a *főpohárnok* (*Pincernarum reg. magister*),⁸⁾ a *királyi hírnökök* (*praeconum regiorum*), a *királyi vadászok* (*venetorum reg.*), a *királyi kardhordók* (*ensiferorum reg.*) *mesterei*, vagy *ispánjai* (*comites*) és hasonlók nem sorolhatók a központi kormányzat tulajdonképi közegeihez. Merő udvari tisz-

1) Lásd az Árpádk. uj okmányt. I. 38. l.

2) Azokhoz, kiktől az 1231. 6. t. cz. mondja: „qui fisco regio in censu debito tenentur“.

3) Lásd Árpádk. uj okmányt. I. 135. l., és VI. 325. l. Sorrendjüket Fejér adja C. D. VII. 2. 282. l.

4) „Item praeter hos quatour jobagiones, scilicet palatinum, banum, comites curiales regis et reginae, duas dignitates nullus teneat“. 1222. 30-dik czikk.

5) Például Árpádk. uj okmányt. I. 51. l. — Sorrendjük 1103-tól fogva Fejérnél C. D. VII. 2. 282. l.

6) Először említették a tihanyi apátság alapító levelében; innét sorrendjüket Fejérnél i. m. 292. l.

7) Említették egy 1140. oklevélben Fejérnél i. h. 295. l.

8) Sorrendjüket 1148-tól kezdve U. o. 294. l.

tek voltak ők, kik az udvartartás egyik vagy másik ágáról (honnan czimük is) gondoskodtak s annak fentartására szolgáló királyi udvarnokok és javakkal rendelkeztek. De mint a király által többnyire az ország előkelőbbjei közül válogatott egyéniségek, részt vettek ez udvari főbb tisztek a királyi tanácsban s ez által befolytak a központi kormányzatba.¹⁾

És e királyi tanácsban, korszakunknak t. i. második felében, nevezetes szerepet vittek még, és pedig befolyásra nézve csak a nádor s talán még az udvarbírónak engedve, a bán és a vajda, kikről, mivel kezdettől fogva nem voltak udvari tisztek, hanem a vidéki kormányzat fontos közegei, később lesz alkalmunk szólani.²⁾ De helyén lesz itt megemlékezni a középkori fejedelmek udvaraiban nélkülözhetlen azon papi személyről, kivel megannyi közokmányaink záradékaiban régebben *notarius*,³⁾ később néha *capellae regiae magister*,⁴⁾ vagy minden czim nélkül egyházi hivatala után elnevezve, III. Bélától innen pedig állandóan a *királyi udvar kancellárja* (*Aulae regiae Cancellarius*)⁵⁾ nevezet alatt találkozunk.

A királyi rendeletek s kiváltságlevelek szerkesztése s kiadása, és az ennél szükséges királyi pecsétnek őrzése⁶⁾ volt tiszteje, mi irni jártas egyént igényelt, mely

¹⁾ Bizonyítják ezt királyaink okmányainak záradékai, hol a tanácsában azok kiadása alkalmával jelen volt nagyok nevei elősorolvák.

²⁾ Lásd e könyv 7. fejezetét.

³⁾ Hogy régebben a notarius és cancellarius kifejezések felváltva használtattak, lásd Fejérenél C. D. II. 152—154. l.

⁴⁾ Némelykor a capellae magister és notarius különálló tiszteket jelelnek, lásd ennek példáját az 1172-ik évről Fejérenél C. D. II. 164. l.

⁵⁾ Lásd a kancellárok névsorát Fejérenél VII. 2. 274. s. k. l.

⁶⁾ Némelykor előfordul egy külön sigillator, péld. II. Géza egy 1156-ki oklevelében: „per Notarium Barnabam hanc chartam stabiliri et per Nicolaum Capellae suae Comitem sigillo suo praecepit sigillari“ Árpádk. új okmányt. VI. 91. és 22. l.

ismerettel a középkorban ugyyszólván csak a papság birván, a királyi jegyzőséget vagy kancellárságot mindig főpapok viselték. Határozott főpapi szék még nem dicsekedhetett azzal, hogy e tiszt független, hanem a király tetszése szerint nevezte ki jegyzőjét vagy kancellárját, és így majd az egri vagy a zágrábi püspököt, majd a székesfehérvári, egri, budai prépostot látjuk váltakozni e polczon.¹⁾ III. Béla alatt, kiről a krónikák írják, hogy ő a királyi igazságszolgáltatásnál az írásbeli eljárást honosította meg és követelte, hogy valaki kérelmével a királyi curiához fordul, azt írásban nyujtsa be:²⁾ vált a királyi karczellária jelentőssé és gyarapodtak közegei, a jegyzők (notarii), az okmányok tartalmához képest használható különböző királyi pecsétek³⁾ őrzői, miért is III. Bélát lehet a királyi kancelláriának, mint hivatalnak, ujjá szervezőjeként tekintenünk.⁴⁾

Ez udvari főbb tiszték és a személye körül lévő vagy udvarába meghívott néhány főpap és előkelővel vezette a király a központi kormányzatot, melynek körét a későbbi századokénak mértékével mérni igen téves volna. A középkor a szakadozottságnak és nem a központosításnak volt korszaka álladalmi s társadalmi téren egyaránt. Földrajzilag, gyakran ethnographiailag is, s evvel közigazgatási s miveltségi tekintetben is egymástól élesebben, mint mai nap, különválasztott vidékeket egyenlő elvek szerint és egy központból kormányozni

¹⁾ Lásd e korszak okmányainak záradékait.

²⁾ Lásd Béla 1181. oklevelét, hol áll: „necessarium duxi, ut negotium quodlibet in audientia celsitudinis meae discussum, scripti testimonio confirmetur“.

³⁾ Már e korszakban ismerték az *arany pecsétet* (sigillum aureum, bulla aurea) C. D. II. 141. l. és C. D. III. l. 317. l.; továbbá a *nagyobb királyi pecsétet* (regale et totius regni sigillum principale) C. D. II. 145. l. és a *kettős pecsétet* (sigillum duplex) C. D. III. l. 67. l.

⁴⁾ Lásd Szalay i. m. I. 281. l.

nem lehetett. Innét, hogy a középkori fejedelmek szokása szerint királyaink is beutazták időnként az országot; innét továbbá az utazó birák intézménye; és innét végtére, hogy valamint törvények, ugy általánosabb királyi rendeletek is, melyeket gyors hírnökök vittek az ország különböző részeibe¹⁾ és közhelyeken való kikiáltás után tétettek közzé, csak kivételesen fontos esetekben adattak ki, és az ügyek elintézése az egyes vidékek kormányzatával megbizottakra lön jobbára hagyva. Szóval a *kormányzat* ez időszakban *nem annyira központi, hanem inkább*, mint mondani szokás, *tartományi volt*.

3. §.

A vidéki kormányzat.

A kormányzat, a mint az a központtól elágazott, többféle közegekkel birt.

A valódi szabadok felett a közvetlen királyi hatóságnál egyéb álladalmi hatóság e korszakban nem állott. Semmi kétség, későbbi ellenkező kísérletek tilalma bizonyítja, hogy a várhatóság reájok ki nem terjedt.²⁾ Az alsóbb fokú igazságszolgáltatás és közigazgatásra nézve tehát más közegeknek kellett számukra létezni. És ezek István s az első Árpádék korában nem lehettek mások, mint melyek a törzsszerkezet korában szerepeltek. Nem ismerné az a középkort, melyben álladalmi, társadalmi átalakulások jóval lassabban hajtottak végre, ki hinné, hogy a törzsélet Magyarországon egyszerre megszűnt, vagy hogy ehhez csak rövid idő is elégséges lett volna. A törzsszerkezet végnyomai csak későn, midőn a királyság már megerősült és a megváltozott birtokviszonyok nagyobb mértékben gyakorolhatták hatásu-

¹⁾ Ezekről szólnak Sz. László III. 14. és 29. fejezetei.

²⁾ Különösen az arany bulla 5. cz.-e.

kat, enyésztek el. Valamint bizonyára még sokáig a nemzetségi zászlók alá gyülekeztek a honfoglalt ösök utódai, ha a véres kardot e hazában körülhordozták: úgy béke idején is kétségkívül még sokáig azokhoz fordultak első sorban igazságért, kiktől azt a törzsszerkezet korában szokták volt nyerni, és a hagyomány által szentesített régi gyűlhelyekre gyülekeztek tanácskozándók birtok- és egyéb őket érdeklő ügyek felett. És midőn idővel a törzsérzet mindinkább kihalt a nemzetből, és ezzel a törzsszerkezet ez intézményei is kivesztek az életből, mire nézve lényeges fordulat úgy látszik Kálmán uralkodása alatt következett be, helyükbe ama fentebb említett birói székek léptek, melyek majd a nádor, majd más királyi küldött alatt tartva, a kor szokásához képest nem pusztán csak birósági ügyeket tárgyaltak, gyakran valóságos vidéki gyűlésekké (congregationes provinciales) ¹⁾ nőtték ki magokat.

Míg a nemzet szabad tagjai közvetlenül a királyi hatóság alatt állottak, addig a nem valódi szabadok, de azért még sem tulajdonképi szolgálószolgákra nézve a székesfehérvári törvényt napok és a királyi curia csak felfolyamodási forumot képeztek, közvetlen kormányzásukra külön közegek léteztek u. m.: a *várkerületek* és a *városok*.

A várkerületekről már fentebb a rendi szerkezet taglalása alkalmával volt szó. Kifejtetett ott a várszerkezet célja és kijeleltettek az elemek, melyek hozzá tartoztak. E helyt csak a *várszerkezetről, mint kormányzati közegről* kell még szólnunk.

A várkerület élén a király által kinevezett, tetszésétől függő (pro tempore constitutus) *várispán*, (*comes castri, comes parochianus, comes provincialis*, vagy csak

¹⁾ Lásd a többször idézett 1191. pécsi kiváltságlevél 16. pontját.

egyszerűen comes az illető várkerület nevének hozzátoldásával, mint Comes Posoniensis, Chenadiensis stb.) állott, mint a várhoz tartozó had vezére, a várszerkezetbe foglalt néposztályok bírója, a várkerület biztonságának őre és a királyi kincstárba a várkerületből folyó jövedelmek kezelője. Hatósága gyakorlásának színhelye a *várispáni udvar* (*curia comitis castri*) volt. Két egyén vitt abban főszerepet u. m.: a *hadnagy*¹⁾ (*dux*,²⁾ *princeps*,³⁾ *major exercitus*)⁴⁾ és a *vár udvarbírója* (*comes curialis castri*);⁵⁾ amaz a hadügyekben, emez a törvénykezés és közigazgatásban a várispán helyettese az egész várkerületre nézve; kikhez később, állítólag III. Béla idejében, a király által várkerületekként kinevezett *királyi bilochus* vagy *bilotus* járult, de ki csakis a várispán curiájában (ad pedes comitis parochiani) ítélhetett orvók és latrok felett.⁶⁾

E központi várhatóság vagyis a várispáni curia, mely a valódi szabadok vagyis nemesek sem személyes, sem birtokügyeiben illetékes nem volt, hanem csakis a királyi kincstárt érdeklő pénz- és tizedügyeikben,⁷⁾ a várszerkezet előkelőbbjei (jobbágyok, hospitesek)⁸⁾ részére közvetlen hatóságként szerepelt; míg a vár alsóbb népelemei csak ügyeiket felebbezve, vagy sérelmeik or-

¹⁾ Lásd Regestrum Varad. 254. sz.

²⁾ Várad. registr. 329. sz.

³⁾ U. o. 360. sz.

⁴⁾ U. o. 110. sz.

⁵⁾ U. o. 5. sz., v. 14. sz. stb.

⁶⁾ Bilotusról a várad. regestrum sokszor emlékszik, péld. 57. 67. sz. stb. és az 1222. 5. cz. rendeli: „fures et latrones bilochi regales discutiant ad pedes tamen ipsius Comitiss“.

⁷⁾ Az 1222. 5. cz. rendelvén: „Comites parochiani praedia servientium non discutiant, nisi causas monetarum et decimarum“.

⁸⁾ Lásd várad. registr. 206. sz., hol többen kijelentik, hogy ők nincsenek a századkerületnek, hanem csak egyáltalában a várnak alávetve.

voslása végett fordultak az őket közvetlenül kormányzó alsóbb várkerületi tisztektől a várispáni curiához.¹⁾

A vár megyéje ugyanis ismét kisebb kerületekre oszlott. A vár a vár-aljával s környékével külön ily kerületet képezett a várnagy (Castellanus, major castris praefectus)²⁾ vezetése alatt. A többi kerületek, melyekre különben a megye szakadt a várszerkezet katonai céljának megfelelőleg századkerületeknek (centurionatus)³⁾ neveztek, melyek állítólag ismét tizedkerületekre (decianatus) oszlottak. Élükön századosok⁴⁾ (Centuriones) és tizedesek⁵⁾ (decuriones, decani) állottak, kik, hadi tisztükön kívül, kerületük körében a várhatóság közegei voltak az adónak beszédésében és csekélyebb ügyek felett igazságot is szolgáltatottak. És talán szintén e felosztást követve, mint a várkerület alárendeltebb közegei szerepeltek még a *hirnökfők* (archiprecones)⁶⁾ az adóbeszedésnél azonkép mint az alsóbb fokú igazságszolgáltatásnál és mint fejei a középkori közigazgatásnál oly anyyira igénybe vett *hirnököknek* (precones).

Mint legalsóbb közegei a várszerkezetnek szerepeltek végtére az egyes várnépbeli falvak községi előljárói, vagy ha úgy tetszik birái (villici, majores villae),⁷⁾ kik, a felsőbb várkerületi közegek által helyezve tisztükbe, a községi ügyeket kezelték. Csak néhányan, e korszakban talán csupán hospitesek által alkotott községek, nyertek kivételesen jogositványt előjáróik választására,

1) Ezt a váradi regestrum számos pontja tanusítja.

2) Váradi regestr. 110. sz.

3) Lásd a váradi regestrum 206. és 24. számát.

4) Váradi regestr. 110., 44. 183. sz. stb.

5) V. ö. Sz. László III. 1. fejez.

6) Váradi regestr. 258. sz. „Bosur archipreco Bekessiensis de villa Ica, dum poneret rationem ex consuetudine sui officii de bobus regiiis“.

7) Péld. váradi 238. sz.

kiktől azután közvetlenül a várispáni curiához ment a fellebbezés.

A várkerületekben vagyis a megyei területeken léteztek még, habár e korszakban még csak csekély számmal, különálló kormányzati területek. Ilyenek voltak a várhatóság alól különös királyi kiváltságlevél útján kivett, önkormányzattal bíró és közvetlenül a király hatóságától függő *városok* területeikkel, melyekről már fentebb volt szó; ¹⁾ és még néhány főpapnak *uradalmai*, melyek szintén kiváltság útján kivétettek a várhatóság alól, melyet a rajtok lakozók az *úri hatósággal* voltak kénytelenek felcserélni.

Az úri hatóságról, a központi kormányhatalom és a várhatóság mellett a kormányzat e harmadik közegéről még külön kell szólnunk.

4. §.

Az úri hatóság gyakorlása.

A szabad magyar birtokkal, mely rész volt a nemzet közszerzeményében, nem volt, mint nyugaton, uralom összekötve; a közhatóság a magánbirtokra is kiterjedvén. A merő személyi szabadsággal bírók ugyanis, kik idegen birtokokat a termés bizonyos hányada kiszolgáltatása kötelezettsége mellett műveltek, a földesúr alattvalóivá nem váltak, hanem közhatóság alatt maradtak, t. i. a várnak, melynek kerületében tartózkodtak hatósága alatt.²⁾ Csupán a röghöz kötött, személyi szabadságot sem élvezett egyének, u. m. az *udvarnokok és rab-szolgák voltak az úri hatóság alávetettjei*. Ezekre nézve képezte a földesúr udvara (curia) a legfőbb birói illetőséget, hol az úr vagy személyesen, vagy, ha hatalmasabb

¹⁾ Lásd e könyv 2. fej. 3. §-át.

²⁾ Ezt a váradi regestrum számos pontjain kívül, bizonyítják különösen az ellenkezőt, mint valami kivételest, elrendelő immunitási kiváltságok.

volt és kiterjedt uradalmakkal birt, tisztjei (officiales) által ítélt felettük. És valamint a gazdagabb főpapok, világi földesurak és a királyné,¹⁾ úgy a király is az uradalmait művelő szolgák felett, kik nem csak királyi, hanem egyszersmind úri hatósága alatt is állottak, számos tisztekkal birt, kiknek élén az udvari főtisztviselések vagy udvari méltóságok szerepeltek, mint a főudvarbíró, főpohárnok, főasztalnok, főlovászmester, főtárnokmester stb., mely méltóságok e korszakban nem voltak pusztá czimek, hanem neviüknek megfelelő tisztségek, az alsóbb udvari tisztek felett álló hatóságot gyakorolva.

Különben az úri hatóság már e korszak alatt terjeszkedett. A jobbágyság ugyanis nem maradt egészen ment az úrihatóságtól, hanem a főpapok közül többeknek sikerült, és pedig egynémelyikének már István alatt,²⁾ a külföld szokásához képest oly kiváltságot nyerni, mely a birtokaikon tartózkodókat egyáltalában bíróságuknak aláveté és így a várhatóság alól mentesíté, honnan a földesurnak adott jogot magát *földesúri mentességnek* (*immunitas, exemptio*) nevezték.³⁾ Az esztergami érsek, a nyitrai, pécsi püspökök vagy a pécsváradi s zalavári apátságok s mások kiterjedt uradalmi ilykép a várkerületi köteleken kívül álló, közvetlenül a földesúrtól függő kormányzati vidékekké váltak, de nem mindig egyenlő önállósággal. A kiváltságlevél majd minden bi-

¹⁾ A királyné udvarbírájáról törvényeink is (arany bulla 30. cz.) szólanak, de említvék más udvari tisztjei is, mint péld. a királynői pohárnokok mestere (Dominae Reginae nostrae Pincernarum magister) C. D. III. 1. 79. l. stb.

²⁾ Lásd a pécsváradi és zalavári apátságok alapítóleveleit Fejérenél C. D. I.

³⁾ Így péld. a zalavári apátság 1024-ki kiváltságlevele rendel: „Ut nullus praeter personam regiam, vel eum, quem elegerit abbas, populos ipsius monasterii praesumat judicare; sed iudicio et potestate, ac jurisdictione omnium iudicum, et universorum comitum parochialium, seu viceiudicum et curialium Comitum regni . . . sint exempti“.

róság,¹⁾ majd csupán a várbiróság illetősége alól vonta ki e főpapi uradalmakat, és míg közülök egynémelyikének biráskodási jogát a polgári ügyekre szorítá,²⁾ másoknak a bűnügyekbeni biráskodást vagyis a pallosjogot is megadá;³⁾ sőt egyik másik püspökség vagy apátság külön vásár tarthatása, alattvalóinak vámmentessége⁴⁾ s ezek adójának saját részére való szedhetése által⁵⁾ közgazdászati tekintetben is külön egészszé vált.

Az úri hatóság ily értelemben azonban korszakunk alatt csak kivételes jelenség volt, merően püspökségek, apátságokra szorítkozó. Ez időbeli okmányok között hiába keresnénk olyat, mely ily jogositványokkal valamely világi egyént ruházna fel; ehhez elébb terjedelmes uradalmaknak világiak kezében való összehalmozására volt szükség, mi a jövő korszakban következett csak be.

---

¹⁾ Például a pécsi 1191-ki kiváltságlevél.

²⁾ Lásd például a pécsváradi apátság 1015-ki alapítólevelét (Fejér C. D. I. 296—302. l.) hol áll: „in civili autem causa nulli liceat judicare (i. e. monasterii populum), quam Abbati; nisi forte pro qua sanguis effundi debeat“.

³⁾ A pécsi 1191. kiváltságlevél 3. pontja írja: „solum coram episcopo vel eius officialibus debeant dicti populi, tam in criminalibus, quam in pecuniariis conveniri“.

⁴⁾ Lásd a pécsi kiváltságlevél 2. és 6. pontjait.

⁵⁾ U. i. 1. pont; és e kiváltságlevél felmenti a pécsi püspökség alattvalóit a szállásadás kötelezettsége alól, kivéve a király és hitvese részére (18. p.), biztosítottak, hogy köztök a királyi pénzváltók meg nem jelennek (13. p.); hogy a püspökség területén sem országos, sem vidéki gyűlések a püspök engedélye nélkül nem tartatnak (16. p.), sem a nádor, sem valamely várispán vagy királyi kiküldött nem tarthat ott bírói széket, sőt ezek hírnökei sem kiálthatnak ki bármit is a pécsi egyházhhoz tartozó piacokon, ha csak a püspök beleegyezését nem adja.

VI. FEJEZET.

A kormányzat némely ágairól különösen.

1. §.

P é n z ü g y.

Az államháztartás nem a pénz-, hanem a *terménygazdaság természetével birt* ez időszakban. Úgyszólván kizárólagosan az anyaföld és nyers termékei szolgáltatták az álladalomnak jövedelmeit s fedezték rendes szükségleteit.

A *várbirtok* és a rajta lakók szolgálmányai természetekben, továbbá személyes szolgálataik (vármunkák, fuvarozás, vagy av árjobbágyok részéről hadi szolgálat), és végtére pénzbeli fizetések, mint például a hospitesek és a személyükre nézve szabadok által az élvezett szabadság fejében fizetett u. n. *szabad denárok*:¹⁾ a várszerkezetnek, a hadügy, a biráskodás s közigazgatás ezen korszakunkban legnevezetesebb közegének szükségleteit nem csak bőségesen fedezték, hanem a királyi kincstár jövedelmeit is tetemesen gyarapíták.

Ha a haza megtámadtatott vagy országosan háború lett határozva, a hon földében részesített valódi szabadok saját költségükön tartoztak felkelni, a nemesi felkelés terhe a *nemesi birtokon* nyugodott. És a nemesi birtok a kormányzatnak is több rendbeli terheit viselte. A király és királynénak és az utazásnál kíséretüknek,

---

¹⁾ Lásd Kálmán I. 45. és 80. fejezeteit.

vagy az országos ügyekben járó, birói széket vagy gyűlést tartó főbb tisztek s ezek közegei elszállásáról, élelmezéséről az illető birtokos, kinek birtokán megszállott, vagy a gyűlés tartatott, volt köteles gondoskodni;¹⁾ jog, mely a *jus descensus regii* név alatt szerepel az okmányokban és a központi kormányzat hatáskörének tágulásával folyvást súlyosabban nehezedett a nemesi birtokra, miért is alóla kiváltság útján felmentések adtak egyházaknak, községeknek,²⁾ és ellenébe óvó rendszabályok iktattak az arany bullába is.³⁾ A királyi sürgönyökkel küldött sebes futó, kevés kivétellel, bárkinek lovát adathatta maga alá;⁴⁾ és végtére az úri hatóság a földesúrnak nem csak joga, hanem birtokára nehezedő teher is volt.

A legnevezetesebb államszükségletek ilykép a vár-birtok és a nemesi birtok útján levén fedezésüket, a *királyi kincstár* (*camera regia, fiscus*) *jövedelmei* nem annyira az országnak, mint inkább a királyságnak képezték jövedelmeit és ép azért kezelésük a *magánháztartás* jellegét tünteti elő. E jövedelmek elég bőségesek voltak arra, hogy velük a király udvarának, a központi kormányzat ezen színhelyének, költségeit fedezhesse s azt a megfelelő fényvel övedzhesse. Főforrásuk ismét

¹⁾ Valóban el lehetett mondani: „*Populus terrae regi facit victum plenarium*“ C. D. II 218. l.

²⁾ Így a pécsi püspökségnek az 1191. kiváltságlevél 16. 17. 18. pontjai szerint.

³⁾ Különösen a 3. pontba: „*Item nullam collectam, nec libras denariorum colligi faciemus super predia servientium: nec in domus nec villas descendemus, nisi vocati*“. És ide tartoznak a 13. és 15. pontok is.

⁴⁾ Sz. László III. 29. fejez.: „*Nemo cursorum audeat ducere equum ultra tertiam villam, vel accipere ad ecclesiam euntium, vel vendentium, sive ad curiam episcoporum vel comitum, nec de presbiteris aut clericis, ac curibus eorum; accipiat autem qualescunque invenerit equos, ut regis legatio citius expediatur. Si quis autem cursorem verberaverit, quinquaginta pensis si lora eius retinuerit, decem pensis puniatur*“ és lásd még Sz. László III. 14. fejezet.

földbirtok volt, t. i. ama kiterjedt *királyi birtokok* Buda, Fehérvár, Somogy, Veszprém környékén, Szathmárban, Bereghben és Erdélyben azon területen, mely a *király-föld* (*fundus regius*) neve alatt még most is ismeretes.

Ez uradalmakon kívül a királyi kincstár jövedelmeket húzott még; 1) A király tulajdonában lévő *éreczbányákból*, a nélkül még, hogy a nemes éreczbányák művelése u. n. regáljogot képezett volna.¹⁾ 2) *A sóbányákból*, melyeknek művelése, valamint a sónak árulása már e korszakban kizárólagosan a királyt illette.²⁾ 3) *A várföldek jövedelmeiből*, melyeket a várispánok Sz. Mihálykor szolgáltattak be a királyi udvarba, hogy ott azok harmadát magok számára nyerve, a többit a királyi kincstárnak hagyják; ³⁾ míg egyes czikkelyeket, mint például a csöbröket, ökröket a harmad levonása nélkül tartoztak, legalább már e korszak vége felé beszolgáltatni.⁴⁾ 4) *A vendégek szabad denárjaiból*. 5) *A városok adózásaiból*, hová a Sz. Márton napi adó (census S. Martini) és az ajándékok, melyekkel a királynak új évkor

¹⁾ Lásd Szalay i. m. I. 128. l. 1. jegyz.

²⁾ V. ö. a pécsváradi apátság alapítólevelét (Fejérmél I. 300. l.) és Árpádk. új okmányt. VI. 183. l. — Az arany bulla 24. és 25. czikkei is a főügyre vonatkoznak.

³⁾ Kálm. I. 78. fej.: „Quisquis comitum in comitatu suo tertiam ubique partem habeat de tributo; rex vero ad plenum de tributo omnium similiter duas partes habeat. És tovább folytatja a 79. fej.: „Singuli Comites per quemcunque suorum voluerint denarios, qui per universas Hungariae partes colliguntur, quantum super uno quoque centurionatu fuerit collectum, nominatim sub certo scribentes numero, Strigonium usque ad festum sancti Michaelis mittant; neque prius rege comites vel centuriones partem accipiant, sed in eodem loco, videlicet Strigonii, fiat omnium partium divisio. Si quis autem usque ad tempus praesignatum nummos illos cum pleno numero non attulerit, dupliciter reddat“.

⁴⁾ Kálmán törvényein kívül az arany bulla 29. cz.-e: „Comites jure comitatus sui tantum fruuntur, cetera ad regem pertinentia, scilicet cibiones, tributa, boves et duas partes castrorum rex obtineat“. Az arany bulla 14. czikke a helytelenül gazdálkodó, fosztogató várispánra szigorú büntetést szab.

(munera strennalia) vagy egyéb ünnepélyes alkalmakkor a városoknak kedveskedniök kellett. 6) *A vámból*, mely az ország határán átvitt áruktól értékük harminczadrészeig szedve, a *harminczad* (tricesima) név alatt szerepelt; az ország belsejében pedig mint *ut-, hid- és rév-vám* (*tributum, teloneum*) szedetett,¹⁾ mikhez még a *piaczi vám* (*tributum fori*) járult, mely a vásárra hozott saját termesztekek és készitmények után és pedig már István szabályzása szerint fizettetett.²⁾ 7) *A pénzverési jogból* (*jus monetarium*), melyet már István gyakorolt és mely különösen e korszak vége felé jövedelmezett, midőn királyaink a forgalomban lévő pénzt gyakrabban beváltatták, és névleges értékénél belbecsre nézve rosszabb pénzt adtak ki, mely különbözet a *királyi kincstár nyereségének* (*lucrum camerae*) neveztetett. E mütét káros hatással lévén a közforgalomra és egyszersmind az adónak egy gyűlölt nemét képezvén az arany bulla ellene óvó szabályt hozott³⁾ és már ezt megelőzőleg egyes főpapoknak oly értelmű kiváltság adatott, hogy az uradalmaikhoz tartozó vásárokon a királyi pénzváltók (*monetarii regii*) nem jelenhetnek meg.⁴⁾ 8. *Az igazságszol-*

¹⁾ A vámmentességek városok, vagy pedig egyes földesurak alattvalói részére már e korszakban számosak. Lásd ennek példáját a pécsi kiváltságlevélben.

²⁾ Kálmán I. 34. fej. A vásártartás joga már István alatt királyi jog volt, mely csak kiváltság útján ruháztatott magánosokra; ily kiváltság legrégibb példája a pécsváradi apátságának 1015-ben adott Fejérnél I. 300. l.

³⁾ 23. és 24. czikkek.

⁴⁾ Lásd a pécsi 1191. kiváltságlevél 13. pontját, hol áll: „nummulariorum, seu monetariorum nostrorum concessionones et molestias non formident, quia in praedictis foris eosdem nummularios nolumus residere, sed in aliis provincialibus foris, ubi voluerint ecclesiae populi, regni monetam sibi rerum suarum commercio redimant et conquirant“. És lásd a zágrábi 1217. kiváltságlevél 3. pontját. Endlichernél 411. l. — A vám és pénzverési jog kizárólagos királyi jogok voltak. Lásd Freisingeni Otto fentebb idézett munkáját, hol írja: „nullus in tam spatioso ambitu, rege excepto, monetam vel theloneum habeat“.

gáltatás alkalmával megítélt birságok és jószágkobzásokból.¹⁾ 9) *Az egyházi tized-ből (decimae)*, melynek huszada (*vicesimae*) e korszak vége felé a királyi kincstárba hajlott.²⁾ És végtére 10) *Rendkívüli adók-ból (collecta, talia)*, melynek kivételes esetekben lőnek kivetve az ország nem szabad lakosaira, kiktől azokat a királyi adószedők (*collectores regii*³⁾ *tributarii*) közvetlenül szedték be, míg nem a tizenharmadik századtól innen a földesúr által beszedve szolgáltatottak által a királyi collector-oknak.⁴⁾ Ily különös adó lehetett azon *nyestbőradó (mardurinae)*, mely az ország déli részeiben,⁵⁾ különösen a slavon részekben és Horvátországban szedetett, és pedig Kálmán király szabályzata szerint.⁶⁾ És ide tartoznak azon ajándékok is, melyekkel hogy a főbb tisztviselők a királynak időnként kedveskedjenek, a szokás kívánta.⁷⁾

2. §.

*H a d ü g y.*⁸⁾

Hangsúlyoztatott fentebb, hogy a fegyverviselés joga s egyszersmind kötelessége, a szabadságnak ezen

¹⁾ A váradi regestrum és okmányaink számos ily birságról tesznek említést, melyekről később lesz alkalmunk szólani.

²⁾ „Hoc modo decimationem, quemadmodum in Hungaria, accipiant prestaldus regis, cum prestaldis episcoporum; ex decimatione episcopi ipsi accipiant decimam partem, de qua prestaldus regis dimidiam partem, illius decimationis accipiat“ áll az arbei egyház kiváltságában Endlichernél 378-lap. És lásd a pécsi kiváltságlevél 11. pontját.

³⁾ Lásd a szalavári apátság alapító levelét.

⁴⁾ V. ö. Szalay i. m., és Árpádk. új okmánytár VI. 369. l. Később egyes főpapok kiváltságot nyertek alattvalóik adóját maguk számára beszedni.

⁵⁾ Így a pécsi kiváltságlevélben (8. pont.) említettnek *marturinae*.

⁶⁾ 1222. 27. cz.

⁷⁾ „Unusquisque Comitum 72. semel in anno Ungariae regem procurat, et antequam de mense surgat dona dat munus centum marcarum, et aliquis eorum ducentas marcas“ írja Magyarországnak III. Béla alatti állapotát feltüntető jelentés Fejéernél II. 218. l.

⁸⁾ A hadügyi szervezetről legtanulságosabban értekezik *Horváth*

legfőbb ismerve a középkorban, a földbirtokon nyugodott. Hazánkban, hol e végre részint a szabad magánbirtok, részint pedig a várbirtok szolgált e korszakban, ezek jogi természetének különbségéhez képest *kétféle hadi kötelezettség* létezett.

A *nemesi birtokhoz*, és pedig akár szállás-, akár pedig adomány-birtok volt az, *csak honvédelmi kötelezettség fűződött*. Csak ha a haza veszélyeztetése jeléül a véres kardot szertehordozták az országban, indultak a valódi szabadok hadra, és pedig a királyság első korszakában egy ideig még a régi törzszászlók alá gyülekezve, később pedig, tetszés szerint, egyik vagy másik királyi főtiszt zászlajához csatlakozva.¹⁾ Külháborukra csak úgy vezettethettek, ha magok önkényt ajánlkoztak és a királytól zsoldot kaptak,²⁾ kivéve a várispánokat, a királyi főtiszteket és azokat, kik egész várkerületeket örökösen nyertek birtokul (quibus amplas concessimus possessiones), mert ezek korszakunk végéfé, s talán már elébb is, a királyt, valahányszor az személyesen vitt sereget külföldre, követni tartoztak.³⁾ És e hadkötelezettség, melyet, mint birtokukon nyugvót, egyháziak is teljesítettek, pusztán személyes kötelezettség volt. Semmi nyomát sem találok annak, hogy egyes nagybirtokú nemesek már e korszakban kötelesek lettek volna

---

Mihály: „A magyar honvédelem történeti vázlata“ (kisebbségi történelmi munkái I. 149. s. k. l.) című akadémiai értekezése.

¹⁾ Hogy e legrégebb nemesi kiváltságokhoz tartozott közvetlenül a király zászlaja alatt (sub vexillo regio) küzdhetni, azt e korbéli nemesítések eléggé szólóan tanúsítják. Lásd többi között III. Béla 1186-ki kiváltságlevelét; Árpádok. új okmányt. VI. 162 – 163. l.

²⁾ 1222. 7. t. cz.

³⁾ 1231. 15. cz.: „Nobis facientibus exercitum extra regnum nobiles nobiscum ire non teneantur, nisi comites et stipendiarii, et jobagiones castrⁱ et qui ex officio debito tenentur, et quibus amplas concessimus possessiones.

birtokukhoz mérten több kevesebb harczost állítani; ¹⁾ hanem a valódi szabadok, bármily terjedelmes volt is birtokuk, csupán személyes hadszolgálatot tettek. Egyedül, kik, mint az ispánok (Comites) tisztükkel járó birtokok és közjövedelmek élvezetében voltak szorítottak Kálmán által, ²⁾ és pedig jövedelmeikhez mérten majd pánczélos, majd pánczéltalan lovasok állítására. ³⁾

Ezen a valódi szabadokból állott és csupán az említettekre kötelezett hadat nevezik történészeink a *nemzeti seregnek*, megkülönböztetésül e korszakbeli magyar hadsereg másik alkatrészétől, t. i. a *királyi seregtől*, melynek tartása a várbirtokból és a királyi kincstár jövedelmeiből eszközöltetett.

A királyi sereg többféle elemből állott. Legnevezetesebb alkatrésze kétségkívül a *várkatonaság* volt, vagyis azon várjobbágyi osztály, mely pusztán hadszolgálatra való kötelezettség mellett részesítetett a várbirtokban, és mely e korszakban, különösen ennek első felében, midőn a várbirtok még nem volt adományok által megnyesve és a várjobbágyok nemesítése is ritkább, tekintélyes erőt képviselhetett. ⁴⁾ Ehhez járult még a *zsoldos had* (sitpendiarii), melyet a király kincstára jöve-

¹⁾ Sz. István II. 21. cz.-e: „Volumus ut unusquisque Senior suum habeat militem servientem; Nec aliquis alter illi suadeat antiquum deserere seniore et ad se venire. Inde enim litigium habet initium“, csakis a Géza vezérsége idejében külföldről ide szakadt lovagokkal jött vitézekre szólhat, kiknek uraiktól való elcsábítását tilalmazza István. Megengedem, hogy lehetnek egyeseknek u. n. csatlósaik, de kötelezettség vitézek tartására nem létezett.

²⁾ Kálm. I. 40.: „Comites si proprios in villis suis liberos habuerint, de quibus equos accipere, et centum pensas possint colligere; lorica tum unum Regi, de sumptu illo procurent; Si vero quadraginta pensas; militem absque lorica educant: At si minus suis hoc propriis usibus reservent“.

³⁾ V. ö. III. Bélának Vegliai Bertalan számára adott, egész Modrus megyére vonatkozó adománylevelét. Fejéjénél III. 1. 403. l.

⁴⁾ V. ö. erre nézve a túróczi regestrumot. Engelnél; Monumenta Ungarica. Bécs, 1809.

delmeiből fizetett, és milyenek fogadására, ha a későbbi közjog elveiről szabad következtetést vonnunk, a haza megtámadása esetében kötelezve is volt ¹⁾ A várispánok és valószínűleg még a főbb udvari tisztviselők, különösen a nádor, az udvarbirák, vajdák, bánok stb. *tisztükknél fogva* ²⁾ (*ex officio debito*), hivatalukhoz kötött birtokaik ³⁾ és jövedelmeik arányához képest, több kevesebb vitéznek élén jelentek meg a királyi táborban. ⁴⁾ És végtére e korszak vége felé az egész *várkerülettel megadómanyozottak* vagy pedig területükhez tulajdonjogot nyert *községek* (*quibus amplas concessimus possessiones*) kiváltságleveleik értelmében vagy személyesen jelentek meg a királyi hadban, vagy pedig hozzája harczosokat állítottak.

E királyi had nem csak elemeire nézve különbözött a nemzeti hadtól, hanem abban is, hogy az a király felhívására síkra szállani bármikor köteles volt, és pedig a haza védelmére azonkép, mint támadó háborúra. A királyi had ép azért erős támaszát képezte a Sz. István-féle királyságnak belmozgalmak és külveszedelem ellen egyaránt, miért is midőn e korszak hanyatlásával a várbirtokok sűrűebb adományozása s a királyi kincstár jövedelmeinek apadása folytán mind a várkatonaság, mind pedig a zsoldos had csökkent, a királyság is tetemesen vesztett hatalmából.

---

¹⁾ Későbbi jogunk azt tartotta, hogy a hazát védelmezni legelső sorban a király saját harczosaival köteles; és miután ez elv későbbi keletkezésének indokait nem találom, azt már e korra vélem visszavezetendőnek.

²⁾ Lásd az 1231. 15. t. cz. t.

³⁾ Hogy ily birtokok léteztek, arról tanuskodik az 1231. 26. t. cz.

⁴⁾ Kálmán törv. I. 40. fej.

E g y h á z.

Az egyháznak a vallási mellett fontos politikai hivatása is volt a középkorban. A központi hatalmat úgyszólván nélkülözött középkori országokban az egyház volt a különböző elemeket egyesítő, mivelő, rendező erő. Innét a pápaságnak valóban bámulatot gerjesztő hatalma, erős kézzel nyulván a római tanokat valló népek ügyeibe, viszonyaiknak valóságos bírása lévén. És innét, hogy az egyház parancsait (böjt, ünnepek szentül tartása, kamatvétele tilalma stb.) világi törvények is elrendelik s követésüket a világi karhatalom biztosítja; míg viszont az egyház szentesítette a nép szemében a világi hatalmat, tekintélyt kölcsönzött intézkedéseinek, vagy pedig ezeket pótolta. A koronázás, az isten-béke (*treuga Dei*) intézményei, az egyház részvétele a középkori igazságszolgáltatásban és átkainak használata mindennek eléggé szóló tanubizonyságai.

Magyarország e tekintetben némileg önállóbb állással birt. Köszönte ezt részben annak, hogy a Sz. Istvánféle királyságban erős központi hatalmat bírván, nem érezte annyira, mint a szakadozott nyugat-európai államok az egyház középkori politikai hivatásának szükségét. De köszönte még sokkal nagyobb mértékben magának a pápaságnak, mely a *II. Sylvester által* a koronával együtt *küldött bullával* ¹⁾ Istvánt és utódait az egyház körül kitünő jogokkal ruházta fel. Feljogosítottak ugyanis püspökségeket, apátságokat alapítani, azokat felosztani s reájuk kinevezni, ²⁾ vagy mint a bulla mondja,

¹⁾ E bulla hitelessége iránt v. ö. Szalay i. m. I. 78. l., jegyzet.

²⁾ Azért mondja István a bakonybéli apátság alapítólevelében: „Et sicut habui potestatem, ut ubicunque et quocunque loco ecclesias aut monasteria construerem, ita nihilominus a Romanae Sedis supremo Pontifice habui auctoritatem, ut quibus vellem Ecclesiis seu monasteriis libertates et dignitates conferremus“. Fejérről I. 328. l.

az ország jelen és jövőendő egyházait helyettünk és utódaink helyett intézni és rendelni, természetesen mindig a kánonjog szabványain belül; jogok, melyek összegét későbbi közjogunk a *legfőbb királyi kegyúri* jognak nevezte el.¹⁾ És e jog, melynek mintegy külső jelelésére szolgált a *kettős apostoli kereszt*,²⁾ melyet a bulla értelmében a király maga előtt vitethetett, csorbitatlan maradt egész II. Gézáig, ki annak egyik leglényegesebb alkatrészéről, t. i. a szabad kinevezési jogról, vagy, mint azt a középkorban hívták, az *investitúra*-ról lemondott.³⁾

Az önálló magyar egyházat az István alapította *esztergami érsekség* és ez alatt *tíz püspökség* (*veszprémi, pécsi, váczai, egri, kalocsai, bácsi, csanádi, nagyvárad, győri és gyulafehérvári*) képviselte, melyekhez még II. Béla alatt a *nyitrai püspökség* járult, mely püspökségek, mióta Sz. László a bácsi és kalocsai püspöki székek egyesítéséből a *kalocsai érsekséget* létesítette,⁴⁾ két érsekség között oszoltak meg, de elsőbbsége mellett az esztergaminak, melyet ép azért a király koronázása, a nemzeti zsinatok⁵⁾ tartása és a királyi családra nézve a lelki

---

¹⁾ Ennek keletkezéséről *Kollár Fer. Ad.* értekezett: „De originibus et usu perpetuo potestatis legislatoriae circa sacra Apostolicorum Regum Hungariae. Vindobonae 1764.

²⁾ „Ut postquam tu, irja a Sylvester-féle bulla Sz. Istvánnak, et ili (t. i. utóda) corona, quam mittimus, rite juxta formulam Legatis tuis traditam, coronatus vel coronati extiteritis, crucem ante se, Apostolatus insigne, gestare facere possis ac valeas, atque illi possint valeantque, et secundum quod divina gratia te et illos docuerit ecclesias regni tui, praesentem et futuras, nostra ac successorum nostrorum vice disponere et ordinare Apostolica auctoritate concessimus“. V. ö. Egyetemes magy. encyclopaedia Pest 1861. III. 539—541. l.

³⁾ V. ö. *Pray*: Historia Regum Hungariae I. 146. l. és lásd erre nézve III. István 1169-ki okiratát Fejéjnél II. 181. l.

⁴⁾ Ez érsekségek és püspökségekre nézve v. ö. *Lányi Károly*: Magyarország egyháztörténelme; átdolgozta Knauz Nándor. Esztergom.

⁵⁾ Ennek egyik példája a Lőrincz esztergami érsek által tartott zsinat, melynek határozatait lásd Endlichernél.

pásztorokodás ¹⁾ tiszte megilletett. És képviselték még a magyar egyházat a közvetlenül érseki hatóság alá helyezett számos *prépostságok* (praepositurae exemptae) és a szerzetrendűek *apátságai*, melyeknek István s az első Árpádok idejében csupán a *Sz. Benedekrend* részére léteztek (szent-mártoni, szalavári, bakonybéli, zobori stb.,) míg nem II. István alatt a *prémontreiek* (nagyváradi prépostság) és III. Béla alatt a *cisterciták* (pilisi és pásztoói apátságok) fogtak az országban helyet; ²⁾ a keresztes háborúk alatt pedig a lovagrendek, a joanniták, ³⁾ templomosok ⁴⁾ és a német vitézrend ⁵⁾ részére alapítottak itt káptalanok, conventek.

Az egyház és szolgálói hazánkban is élvezték mindazon védelmet, előjogokat s kitüntetések, melyekben a középkor szelleméhez képest Nyugat-Európában részesültek. Míg a kereszténység nem hatotta át teljesen a nemzetet és ezzel a pogány hit és szokások végnyomai el nem enyésztek, mire körülbelül egy század volt szükséges, ⁶⁾ törvényhozásunk, Sz. István, Sz. László törvénykönyvei szigorú rendeletekkel telvék az egyház parancsainak, mint a böjt, a gyónás, az ünnepek szentül tartása, az isteni tisztelet látogatása stb., megtartása, az egyháznak a szükségesekkel való ellátása iránt. ⁷⁾

¹⁾ „Jus quoque quod habes in conferendis ecclesiasticis sacramentis Regibus et Regina Hungariae ac heredibus eorum” írja IX. Gergely pápa 1231. az esztergami érseknek. Árpádkori új okmányt. I. 284. l.

²⁾ E királyi prépostságok és apátságokra nézve mondá 1202-ben III. Innocenz pápa: „sicut ad eum (scil. regem) in temporalibus, sic ad nos in spiritualibus nullo pertinent mediante”, és ép azért a kánonjog szabályai szerint megválasztott ily prépostokat kötelezé megerősítésüket a római pápától vagy személyesen, vagy pedig írásban kérni.

³⁾ Legnevezetesebb conventjük (conventus cruciferorum) a székesfehérvári volt.

⁴⁾ Ezekre nézve lásd Pesty Frigyes értekezését a magyar tud. akad. értesítőjében.

⁵⁾ Különösen Erdélyben a Bárczaságot bírta.

⁶⁾ Még László törvényei intézkednek e tekintetben. I. 22. cz.

⁷⁾ Lásd Sz. István II. 1–4, 7–12., 8. fejezeteit; Sz. László első tör-

A főpapság, melyet már első királyaink az úri hatósággal ajándékoztak meg, a külföld példájára az első helyet foglalta el a király tanácsában, a királyi bíróságnál,¹⁾ és a klerus egyáltalában, melyet a kor romlásától menten tartani Kálmán törvényhozása iparkodott,²⁾ Magyarországon is élvezte a *törvénykezési kiváltságot* (*privilegium fori*), melynél fogva nemcsak egyházi, hanem világi ügyeiben is, csupán egyházi törvényszék lehetett illetékes; és tanúsága, esküje hitelesebbnek tartatott a laikusokénál, kik viszont nemcsak szorosabb értelemben vett egyházi, hanem a vallással és a lelkiismerettel összefüggésben álló megannyi kérdések, mint eskü, házassági ügyeikre nézve is az egyházi bíróság alá tartoztak, büntetteikért a világi mellett egyházi fenyítéssel is sújtattak.³⁾

És végtére az egyház, hogy anyagi szükségleteit fedezhesse, nem csak terjedelmes földbirtokkal rendelkező királyaink bőkezű adományai folytán, hanem, és pedig már Sz. Istvántól fogva, egyszersmind a *tizedszedés jogával* (*jus decimarum*)⁴⁾ is birt, mely tized állatok, gabona, gyümölcs, bor után, sőt az esztergami érseknek az ország megannyi pénzverdétől is fizettetett;⁵⁾ a fizetés elmulasztása esetében tized helyett kilenced

---

vénykönyve úgyszólván kizárólagosan és Kálmán első törvénykönyve nagyrészt ily intézkedéseket tartalmaznak.

1) Bizonyítják ezt okmányaink záradékai, hol a főpapok mindig a világi előkelők előtt említetnek.

2) Kálmán I. törvénykönyvének több czikkei, de különösen az uralkodása alatt tartott esztergami zsinatnak határozatai idevágók. Lásd ezeket Endlichernél Monum. Arp., és Péterfy: Sacra Concilia című munkáját.

3) Ezekről bővebben e munka negyedik könyvében lesz szó.

4) Már a szent mártoni apátság alapítólevelében van szó róla, és Sz. István II. 52. fej.

5) „Strigonium habet de curia regis de moneta 6000 marcas et decimam monetarum“, áll Magyarországi állapotját III. Béla alatt feltüntetett 1184-ki okiratban Fejérenél II. 217. l.

járt, visszaélések esetében pedig Sz. László szigorú törvényei leltek alkalmazást.¹⁾

Az egyház ezen szoros szövetezése az állammal ezt türelmetlenné tette más vallásuak irányában. Bizonyítják ezt hazánkra nézve az *izmaeliták* és a *zsidók* ellen hozott törvények, habár a középkori szellem, a fentebb említett körülmények, és a magyarnak a mint vallási rajongásra, úgy viszont vallási türelmetlenségre is kevésbé hajlandó jelleménél fogva, itt is sokat veszített erejéből. Az izmaeliták, mozlím hiten lévő bolgárok, Kálmán parancsából²⁾ csak keresztény magyarokhoz adhatták leányaikat hitvesekül, és kényszerítettek keresztény templomokat emelni falvaikban, melyek felépítése után a lakosság felének kivándorolni kellett, hogy ilykép a keresztény lakossággal mindinkább összevegyüljenek, melynek szokásai követésére is kényszerítettek, az ősi vallásra való visszaesés pedig László törvényei szerint³⁾ száműzetéssel büntettetett.

A zsidókat pedig, kikről hazánkban már a vezérek korában okmányok emlékeznek,⁴⁾ ugyan csak Kálmán a püspöki székhelyekre szorította, csupán ott telepedhetvén meg a jövőben állandóan;⁵⁾ és a kánonok értelmében László, Kálmán törvényei⁶⁾ egyaránt eltilták őket a keresztényekkel való házasságtól, keresztény rabszolgák tartásától, valamint ki voltak rekesztve a közhivatalok viseléséből is, mit az arany bulla is erősít.⁷⁾ Másrészt azonban, mi a külföldön e korszakban ritkább, fekvő

1) Sz. László I. 40. fejt.

2) Kálmán I. 46—49. fejt.

3) Sz. László I. 9. fejt.

4) V. ö. *Dudík B.*: *Gesch. Mähren's* I. 177. és 381. l., és *Oefele* által kiadott *Scriptores rerum boicarum*. I. 718. l. a 906. évre vonatkozólag.

5) Kálmán I. 75. fejt.

6) Sz. László I. 10. fejt. és Kálm. I. 74—75., és II. 1. fejt.

7) 1222. 24. cz.

birtokot szerezhettek, melyeknek pogány szolgálkkal való miveltetését kívánják törvényeink ¹⁾, és mint a korábbi középkori forgalomnak úgyszólván egyedüli közvetítői, kölcsöneik és zálogszerződéseikre nézve hazánkban is szabadalmakkal birtak Kálmán király kegyelméből.²⁾

---

¹⁾ Kálm. I. 75. fej.

²⁾ Kálm. II. 2. és 3. fej.

VII. FEJEZET.

A melléktartományok és viszonyuk az anyaországhoz.

I. §.

E r d é l y.

Erdély¹⁾ e korszakban nem képezett még külön tartományt, melynek czimét királyaink viselték volna, de még egy egységes kormányterületet sem. Midőn István Gyula vezér legyőzetésével Erdélyt az anyaországhoz visszakapcsolta, de abba még sem olvasztotta be, az erdélyi részeket (*partes transsylvaniae v. ultrasylvaniae*), mert így jelelik e korszakbeli okmányaink Erdélyt, két közjogilag különálló terület alkotta. A nagyobbik a megyékre osztott vagy, ha úgy tetszik, magyar terület volt, a másik kisebb pedig a székelyszékelyföld.

A magyar terület az anyaország módjára volt rendezve. Ugyanazon birtok- és rendi-viszonyokkal találkozzunk ott, mint itten, és e területnek várkerületek vagy megyékre való felosztásával a várszerkezet is meg lett honosítva. Eltérést csak az szült, hogy az erdélyi megyék jelentékeny távolsága a királyi curiától, a felsőbb igazságszolgáltatás és a központi királyi kormányzat ezen színhelyétől, már korán érezhetővé tehette egy közeg szükségét, mely a királyi curia teendőiben helyben

¹⁾ V. ö. e fejezetre nézve Szilágyi Sándor, Kőváry László és Schuler Libloy Frigyes Erdélyről szóló műveit.

eljárjon. E közeg a *vajdai méltóság* volt, melylyel csak a 12-dik század vége felé találkozhatni okmányainkban,¹⁾ de talán csak azért, mivel az első Árpádok alatt királyi hercegek kormányozván az anyaország egy részével (t. i. a tiszai részekkel) együtt Erdélyt is,²⁾ csak később jutott nagyobb tekintélyhez.

A vajdát, mert hisz nem találom annak nyomát, hogy már ekkor két vajdája lett volna Erdélynek, a király nevezte ki és e kor vége felé több ízben a vajdaság mellett Erdély egy megyéjének, t. i. a szolnokinak ispánságát is viselte.³⁾ Valamint korszakunk vége felé a nádor az anyaországra, azonkép a vajda is Erdély magyar területére nézve saját curiával⁴⁾ birt, hol ő, vagy helyettese, az *al-vajda* ítelt az oda fellebbezett vagy a nemeseknek oda vitt ügyei felett, kivételével a püspökök és apátoknak, kik valamint birtokaik bírósága alól rendszerint ki voltak véve. És e vajdai curia volt a megyék területére nézve a kormányzatnak is középpontja; innét eszközöltetvén a királyi rendeletek végrehajtása, az ország biztonságáról való gondoskodás, a felügyelet a királyi kincstár jövedelmeire és a haza védelméhez, a király által elhatározott háborúra innét történt az összes erdélyi hadnak, vagy pedig az erdélyi királyi seregnek fegyverbe hívása, mely hadnak vezére ismét a vajda volt, ki ily hatáskör mellett szükségkép előkelő helyet foglalt el

¹⁾ A kútfők emlitenek bizonyos Zsolt nevű kormányzót Sz. István alatt és egy 1103-ki oklevélben emlittetik (Fejéjnél II. 43. l.) bizonyos Mercurius mint Princeps Ultrasylvanus, kik talán a későbbi vajdák hatáskörével bírtak, de maga a vajda szó e méltóságra alkalmazva csak a 12. század vége felé fordul elő. — A vajdák névsorát lásd Fejéjnél VII. 2. 288. l.

²⁾ Például I. Béla bátyja, Endre, életében, vagy később Béla fiai Salamon alatt, majd III. István testvére.

³⁾ V. ö. Fejér VII. 2. 288. l. és VII. 1. 192 l.

⁴⁾ Prothonotarius-áról is szólnak az okmányok. Árpádk. új okmányt. I. 73. l.

e király tanácsában is, csupán a nádor, az udvarbíró és a bánnak engedve tekintélyben.¹⁾ Méltóságához mértén a vajda gazdag jövedelmekkel birt, melyek nemcsak a vajdaság mellett viselt várispánságból, hanem a megítélt birságokból, némely királyi jogokból, mint péld. a Maroson szállított sóvám harmadából és, talán már ekkor is, a később többször említett vajdai adókból.

A vajdai hatóság nem terjedt ki a *székelyföldre*. A székelységgel, mint sajátos szervezetű néppel már a mult korszakban találkoztunk. E szervezet a királyság alatt sem enyészett el teljesen. István, a csiki székely krónika szerint, a neki és a kereszténységnek meghódolt székelységre csak némi kötelezettségeket rótt a királyság irányában, de szervezetüket épségben hagyta; és csak midőn I. Béla alatt a székelység meg visszakövetelte ősvallását, de legyőzetett, lőn a rabonbánság megszüntetve és a székely terület egy királyi főtiszt, a *székely ispán (Comes Siculorum)* alá helyezve, a székelyföld ispánsággá alakítva. A keletkezés idejét kérdés alatt hagyva, annyi kétségkívüli, hogy a székelység e korszakban a vajdaságtól különváltan kormányoztatott, a székely ispánság mintegy külön megyét képezett a nélkül azonban, hogy a várkerületi szerkezet ott alkalmazást lelt volna.

Továbbra is a foglalás és a törzsélet által meghatározott, régiszervezetüket megtartott *székekre* osztotta székelyföld, hol adózást, tizedfizetést nem ismertek, csakis az ekkor még inkább csak ajándék színezetével birt, *ökörsütést*. És a szabad székelyek közt, valamint Magyarországon a valódi szabadok között, nem létezett rendi, legalább közjogi különbség és csak a hadba indulás módja

¹⁾ Lásd a kiváltságlevelek záradékait, melyekben azonban e korszak alatt a vajda még csak ritkán szerepel.

szerint osztályozták őket. A székelységnek főfeladata ugyanis az ország délkeleti határainak megvédése lévén, úgy hogy későbbi okmányokban a székely (Siculus) szó egyenesen határőrt jelent,¹⁾ a székely ahhoz képest, hogy e kötelezettséget mint lovas, vagy pedig gyalog teljesíté *lófő* (azaz lovas) vagy pedig *gyalog* (*darabant*) székely volt.²⁾ Haderejéből a székelység évenként felváltandó száz lovassal járult a király seregéhez, és ha a székely erő a haza védelmére felkelt, a székely ispán vezette azt csatlakozva a vajda zászlajához, kinek elsőbbsége a székely ispán felett e korszakban mégcsak abban nyilvánult, hogy az összes erdélyi hadnak vezére ő volt.

Végtére még az egyházi téren is el volt különítve a székelyföld a vajdaság területétől, mert míg amaz a gyulafehérvári, vagy erdélyi, addig amaz a *milkovi püspökség* alá tartozott.³⁾

Az erdélyi magyar és székely terület mellett *önálló szász terület* e korszakban még nem létezett. II. Géza uralkodása első felében (főleg 1143-ban) történt, hogy az őshazájokat, Flandriát, elhagyni kénytelenült flandokok vagy szászok részben Magyarországon a Szepességben, részben pedig Erdélyben Kolozsvártt, Dézsen, Tordán, Enyeden és különösen az u. n. *királyföldön* (fundus regius) letelepítettek. A bevándorlás nem történvén tömegesen, hanem kisebb nagyobb csapatokban, e szászok az általuk elfoglalt vidékeken, melyeket utóbb székeknek hívtak, eltérő kiváltságok szerint éltek. Nem volt közös fejük és semmi bensőbb összeköttetés közöttök, hanem székeik fekvése szerint majd a vajda, majd a székely ispán hatósága alá tartoztak, legalább kormányzati és hadászati tekintetből, mert a mi a biráskodást

¹⁾ Innét a „Siculi de Vág“-féle kifejezés a későbbi okiratokban.

²⁾ Lásd ennek legrégibb említését Fejérenél II. 16–18. l.

³⁾ Fejér II. 16–18. l. és lásd Benkó „Milkovia“ című munkáját.

illeti, erre nézve autonomiával bírtak, kiváltságaik megengedvén, hogy szász joguk szerint élhessenek.

Már e korszakban találkozunk azonban lépésekkel a szász telepek egyesítésére, de még csak egyházi tekintetben. Kiváltságaik értelmében ugyanis plébániáik a rendes püspöki hatóság alól nagyrészt ki voltak véve és közvetlenül érseki hatóság alá tartoztak, noha néhány szász telep egyházi fejének az erdélyi püspököt ismerte el. III. Béla ezen kivételes szász egyházakat (*ecclesiae exemptae*) a könnyebb egyházi igazgatás szempontjából egy prépostság alá adá, melyet számukra 1189-ben Szebenben (Sibinburg) alapított.¹⁾ Vele az erdélyi szászok tetemes része egyházi középpontot nyert, melyhez csatlakozni a többi szász telepek vágyva vágytak; és ezen egyházi egyesítés az első jelentős kapcsolatot képezte az erdélyi szászok között, nevelte Szeben tekintélyét és felkeltette benne a törekvést az erdélyi szász telepnek politikai középpontjává is válni s ezzel Erdélyben a székelység és a vajdaság területe mellett még egy külön kormányvidéket megalkotni.²⁾ E törekvés azonban csak a következő korszakban teljesült.

2. §.

Tót-, Horvát- és Dalmátországok és a többi mellék-tartományok.

*Tótföld (Slavonia)*³⁾ alatt e korszakban a Száva és Dráva közötti vidéket, a mai Horvátországot értették,

¹⁾ Fejérenél II. 250. l. Szebennek régi Sibinburg nevére nézve, honnan Erdélynek német neve „Siebenbürgen“ származik, lásd Pesty Frigyes jeles értekezését „Magyarországi helynevek“ a Századok 1868-dik évi folyamában 114. l.

²⁾ Lásd erre nézve különösen *Szilágyi Sándor*: Erdélyország története I. 24—32. l.

³⁾ E tartományok fekvése, kiterjedése és az anyaországhoz való e korbéli viszonyuk tekintetében tanulságos művek: Fejér György: Croatiae

mely a honfoglalás korától fogva Magyarország kiegészítő része volt ¹⁾ és csak ideig óráig bizatott I. Béla után a horvát Zvojnimir kormányára, kinek halálával László azt újra visszacsatolta az anyaországhoz, melynek példájára megyékre volt beosztva.

E korbéli *Horvátország (Croatia)* ellenben a Száván túl terjeszkedett el, nyugatra a szerbföldtől és egész Sz. László koráig önálló fejedelmekkel birt, kik magokat valószínűleg bánoknak és csak a tizedik század végétől innen, t. i. *Dirzislav* óta királyoknak czimezék. *Dirzislav* nemzetsége egész 1073-ig uralkodott, a midőn IV. Krescimir halálával a magyar uralkodóházzal rokon Zvojnimir jutván a trónra, ennek 1088-ban bekövetkezett kimultával László király nővére, az özvegy Ilona által a horvát pártosok ellenében felhíva, 1091-ben Horvátországba nyomult, azt elfoglalta és az ideiglenesen Zvojnimir kezén volt slávon földet visszacsatolta s számára a *zágrábi püspökséget* alapítá.

A horvát föld a Verbásztól nyugatra a havasokig és a tengerpartig terjeszkedett. Nem tartoztak azonban, legalább állandóan nem Horvátországhoz azon nagyobb *tengerparti városok* (Zara, Spalato, Ragusa, Sebenico, Trau, Almissa stb.), melyek mint a régi római municipalis életnek maradványai, a horvátoktól eltérő elemekből állottak és ép azért magokat nem horvát, hanem, a

---

et Slavoniae cum Regno Hungariae relationes. Buda 1839. *Podhradczky*: Slavoniáról, mint Magyarország kiegészítő részéről Buda 1837.; *Gyurikovits*: „De situ et ambitu Slavoniae et Croatiae. Pest 1844—47.; *Botka*: Az 184 $\frac{3}{4}$ országgyűlési időszakból néhány ismeretlenebb közjogi tárgy és meg rögzött halvélemény felvilágosítva; *Palugyay Imre*: A kacsolt részek történelmi és jogviszonyai Magyarországhoz. Pest 1863. *Kukuljevich*: Jura Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae Zágráb 1861. A régiebbek közől Lucius Schwandtnernél, Kerchelich és Engel munkái.

¹⁾ Hogy a magyar határ e korszakban egész a Száváig terjedt, a pécsi püspökség és a Száva melletti sz. dömötöri apátság alapítólevelei (Fejérmél I. 292. és 394. l.) bizonyítják.

római foglálás alkalmával itt lakott dalmátokról elnevezett római provincia Dalmatia után, *dalmát városoknak* hívták, és a római birodalom bukása után majd byzanci, majd frank, majd ismét olasz, vagy pedig horvát felsőbbség alá jutva, de állandóan egyik alatt sem maradván, önállóságukat többé kevésbé fentartották. E városokat a tengerpart közelében fekvő szigetekkel együtt Kálmán szerezte meg Magyarországnak és e szerzeményét *Dalmatiának* hívták, melynek czimével ő és utódai folyton éltek.¹⁾

E három tartomány egymástól eltérő közjogi állással bírt. Slavonia, melyhez királyságbeli emlék még nem volt kötve, nem szerepelt még a királyi czimben, hanem terra Slavoniae, partes slavicae, ducatus Slavoniae nevek alatt fordul elő, és egészen az anyaország mintájára volt szervezve, annak igazságszolgáltatási, közigazgatási, pénz- és hadügyi szervezetébe teljesen beillesztve. Ellenben Horvátország és Dalmatia, melyek királyává Kálmán magát megkoronáztatta és melyek czimével királyaink azóta folyvást éltek, országok nevét viselik és Magyarország valóságos melléktartományait képezték.

Horvátország különösen megtartotta régibb alsóbb fokú szervezetét, zsupánságokra való felosztását,²⁾ melyek ugyan későbbi okmányokban, mint Magyarországon a vármegyék, parochia, comitatus-oknak hívtak, de soha sem bírtak a magyar megyék szerkezetével és ezzel nélkülözték mindazt, mi hazánkban a várszerkezet folyamánya volt. Régi birtok- s rendi szerkezetüket megtartva, a horvátok régi jogaiknak is élvezetében maradtak, és egy-

¹⁾ A fentebbi jegyzetben elősorolt munkákon kívül v. ö. még: *Furlati: Illyricum Sacrum Venet.* 1751—75. V. köt. (*Fresne du Cange: Illyricum vetus et novum.* Posen. 1746.

²⁾ Így Kálmán az arbei egyháznak 1116-ban adott kiváltságlevelében még világosan zsupákról szól. Fejéjénél II. 56—57. l.

házaik (knini, corbavai, modrusi stb. püspökségek), melyekben, nem mint a Száván innen latinul, hanem az összláv vagy glagolita nyelven ünnepeztetett az isteni tisztelet,¹⁾ nem az esztergami, hanem a spalatói érseknek²⁾ hatásága alá tartoztak, kinek horvát-dalmát clara a magyarországinak előjogait élvezte³⁾ A mi pedig a dalmát városokat illeti, ezeknek is biztosították királyaink kiváltságlevelei régi jogaikat s szervezetüket önválasztotta grófjaik alatt.⁴⁾

Horvátország és Dalmatia ilykép megtartván régi szervezetüket alsóbb fokban a magyar királyság alatt is,⁵⁾ csupán az országok védelme s biztonsága, az onnét folyó királyi jövedelmek és a felsőbb igazságszolgáltatás kezelése és a központi kormányval való összeköttetés eszközlése végett kellett egy a királyságtól függő közegről gondoskodni. Ez a *báni méltóság*⁶⁾ volt, melylyel e tartományokra nézve már ekkor találkozunk.

A báni méltóság nem magyar, hanem szláv származású. Maga a név is a szláv pán (úr)-ból veszi eredetét, a melynek összeköttetéséből a tartományt jelelő zsupával

¹⁾ Fejér I. 397. l.

²⁾ Lásd ennek suffraganusait Fejérnél II. 197. l.

³⁾ „Postea necessarium duximus, cum utriusque regni universo consilio, ut qua libertate fruuntur clerici Hungariae, fruuntur et clerici Dalmatiae“ írja Kálmán az arbei egyháznak adott kiváltságlevelében. Fejérnél II. 57. l.

⁴⁾ Lásd a travi (Fejérnél II. 45. l.), 1142-ki spalatói (U. o. II. 118. l.) vagy az 1167-ki sebenicói (U. o. II. 179. l.) kiváltságleveleket; és lásd az Árpádk. új okmányt. I. 43. lapon közölt tudósítást, mely szerint Kálmán az általa Jadra előtt tartott gyűlésben, jelenléte mellett Dalmatia néhány főbbjeinek kimondja: „ut antiquam Dalmatiae libertatem in nullo unquam deberet fraudere“ és ennek emlékeül erről tanuskodó három keresztet küld a jadraai, a spalatói és az arbei egyházaknak.

⁵⁾ Lásd Brazza és Lessina dalmát szigetek népgyűléséről szóló 1184. okiratot, hol zsupánokról van szó. Árpádk. új okmánytár I. 77—78. l., vagy U. o. VI. 187. l.

⁶⁾ V. ö. *Korbuly Imre*: A báni méltóság. Pest 1868. A bánok sorrendje u. o. a függelékben.

a zsupán szót nyerték. A zsupán vagy pán névvel, mert e kettőt felváltva használják, a horvát törzsfőket jelelték, és így a bánság még a régi horvát nemzetségi szervezetre vezetendő vissza. A horvát királyság idejében már különbség létezett a zsupánok és pánok vagy bánok között; amazok a kisebb kerületek, emezek az ország egyes részei fölébe helyezett vagyis tartományi kormányzók lévén. A tizenegyedik század második felétől vagyis IV. Krescimirtől fogva azonban egész Horvátországnak Magyarországhoz csatolásáig a királyság alatt már csak egy bánnal találkozunk, körülbelül a magyar nádoréhoz hasonló hatáskörrel.¹⁾

Sz. László az általa elfoglalt Horvátország kormányával fivérét, Álmost bizta meg, kinek állása mellett bajosan fért volna meg a báni méltóság régi hatáskörével, és így valószínűleg csak akkor, midőn Kálmán a kormányra alkalmatlan Álmost onnét elmozdította és helyébe Ugra ispán személyében tulajdonképi királyi helytartót helyezett Horvátország és Dalmatia élére, adhatta ennek a horvátok előtt kedves báni czimet. A báni méltóság tehát, mint magyar főtiszt, valószínűleg Kálmánra vezetendő vissza, legalább kevésbé Horvátország elfoglalása után fel kellett élesztetnie, mert II. Géza róla, mint nem valami új intézményről szól.²⁾

II. Géza alatt találkozunk első ízben, és pedig a *horvát-dalmát bán* mellett, külön *szlavoniai bánnal*,³⁾ kinek tisztét, Szlavóniának távolsága mellett a központtól, a kormányzat könnyebb eszközölhetése tette talán kívánatosná. De e kettős báni méltóság nem volt tartós. III. Bélától fogva újra egy bán szerepel, azonban mind

¹⁾ Fejér I. 407. l.: „Croatiae vero Rege Crescimiro Regnante, Zvonimiro Bano“.

²⁾ Fejér II. 155. l.

³⁾ Lásd Korbuly i. m. 45. l.

a három területre kiható hatalommal, és ép azért az egész szláv föld bánja (*Banus totius Slavoniae*)¹⁾ czimmel és pedig majd közvetlenül a király alatt, majd pedig királyi vérből származott hercegek alatt, kik e tartományok élére állítottak. Így találta a bánságot az arany bulla is, mely a nádor és az udvarbirák mellett csupán a bánnak ad még előjogot két tisztnek viselésére.²⁾

Végtére III. Béla alatt találkozunk, azonban csak mulólag, a Byzancz hatósága alól a magyar hatóság alá ismét visszakerült tengerparti városok fölébe helyezett kormányzókkal,³⁾ kiknek állásából később a tengeri báné (*banus maritimus*) fejlődött ki.

A bánoknak, vagy e korszak vége felé a bánnak állása sokban hasonlított az erdélyi vajdáéhoz, csakhogy hatásköre nagyobb területre terjedvén ki, tekintélyesebb volt; méltóságra, ha ugyanis az árpádkori okmányok záradékaiban előforduló méltóságok sorrendjére építeni lehet, mindjárt a nádor után következő. A bán a király személyét képviselte az illető tartományban, annak nevében vitte a kormányzatot. Báni curiájában, hol mint törvényszékiekben helyettese az *al-bán*⁴⁾ szerepelt, gyakorolta a főbb biráskodást, mely alól csak kevesen, talán csak a főpapok,⁵⁾ voltak kivéve; innét vezette a közigazgatást és hajtatta be a királyi jövedelmeket, melyek itt

1) U. o. 46—47. l.

2) 1222. 30.

3) Ilyen volt 1181-ben Mór gróf, kiről a zárai Sz. Krysogom kolostor archivuma mondja: „Sententia D. Mauri Dei et regia gratia Comitum et totius maritimae provinciae studiosi exercitatoris“.

4) Fejéjénél III. 1. 321. l. a zágrábi egyháznak 1221-ben adott oklevélben.

5) Példáját annak, hogy világi is felmentetett a bán hatósága alól és felette csak a király biráskodhatott, lásd a Wodichai grófoknak adott 1218. kiváltságlevélben. Fejéjénél III. 1. 245—49. l.

különösen a tengerparti városok vámjövödelmeinek bizonyos hányadából,¹⁾ egyébként pedig jobbára nyestbőrökből (marturinae) vagyis e név alatt fizetett pénzádóból és a Magyarországon is szokásos egyéb forrásokból folytak; és innét adta ki parancsait a horvát-dalmát haderő felkelésére, mely a bán zászlaja alatt csatlakozott a királyéhoz. Maga a báni hivatal a birságokból, bizonyos terménybeli és pénzbeli fizetésekből s a vásáradóból húzta jövödelmeit; és a bánra, valamint tiszteire nézve a szállásadás és élelmezés követelésének joga szintén divott.²⁾

A mi végtére a többi országokat, melyeknek címével királyaink e korszakban éltek, u. m. *Szerbiát, Rámát, Bulgariát, Gallicziát* illeti, azoknak szervezete a magyar jogtörténelmet nem érdekli, miután viszonyuk az anyaországhoz a magyar királyság fenhatóságának általános elismerésén túl nem terjeszkedett.

---

¹⁾ Lásd Spalato kiváltságlevelét Fejéernél II. 118. l.

²⁾ Fejéernél III. l. 223., és u. o. 273. l., hol a templomosok némely horvát alattvalói e kötelezettség alól felmentetnek.

HARMADIK KÖNYV.

~~~~~

A SZENT ISTVÁN-FÉLE ALKOTMÁNY.

II. RÉSZ.

HANYATLÁSI KORSZAK.

I. FEJEZET.

E korszak történeti eseményeinek vázlata.

1. §.

Az arany bullától IV. Béla haláláig.¹⁾

A Sz. István-féle alkotmány hanyatlási korszakát az 1222-ki arany bulla nyitja meg, mint első szóló tanuja azon átalakulásnak, mely a Szent István-féle alkotmány tényleges alapjaira nézve a szent királytól innen bekövetkezett. És ép mivel azt félreismerve, a magyar álladalmi élet elemeit a Sz. István-féle szerkezetbe, melyből kinöttek volt, visszaszoritani törekedett, nemhogy inkább a közjogi szervezetet a megváltozott viszonyokhoz idomította volna, vált az arany bulla kezdeményezőjévé ama rohamos bomlásnak, melynek a magyar álladalmi élet kötelekei a tizenharmadik században indultak, és mely véget az Árpád-korszakot befejezett azon anarchikus állapotban lelt, melyből az Anjouk ragadták ki a nemzetet.

A magyar trónt e nevezetes korszak kezdetével *II. Endre* bírta, kinek botlásai s lengésege idézték fel az elégtelenség kitörését a királyi család és a nemzet kebelében, mit az arany bulla csak ideig-óráig csillapított le. Mert miután a zavargások kútfeje, t. i. a kifejlődött ellentét a tényleges viszonyok és az ország jogi szervezete között megszüntetve nem lett, és *Endre* az

¹⁾ V. ö. Szalay: Magyarország története. II. köt. 3—82. l.

arany bulla után is folytatta előbbi eljárását: a visszaélések ismétlődtek és ezzel a viszálykodások is az idősb és ifjabb királyok udvarai között. Már két évvel reá (1224.) Lipót osztrák herceghez látjuk menekülni Bélát; a fegyveres összecsapást atyjával csak III. Honorius pápa közbevetése akadályozta meg. A kibékülés, mely ekkor létrejött, a kormányon egyidőre az erélyes Béla szavát tevén irányadóvá, Endre a királyi kincstár és haderő érdekében visszaszedetét a feleslegesen adományozott jószágokat, és hason erélylyel járt el Erdélyben, hol a német lovagrendtől, hogy túlkapásait megtorolja, a Bárczaságot visszavevé, a szász területet pedig a rajta lakozó szászsággal az 1224-iki kiváltságlevelél által külön politikai egészszé emelte. És Béla tevékenysége az ekkor keresztényekké vált kúnok földjét (akkor Cumania, most Moldva) is megszerezte a magyar koronának. ¹⁾

Bélának erélyes fellépése sokaknál elégtelenséget keltett s velők Frigyes császárnak a magyar trónra emelését terveltette, a királyi kincstárt azonban nem volt képes jó karba helyezni. S midőn Endre e czélből a közhivatalokat eladogatná, az ország közjövédelmeit zsidóknak, izmaelitáknak bérbe adná, mi a nép zsarolásához vezetett, a klerus tevékenységre serkent, és hogy a királyt egyidőre ismét a törvény útjára térítse, 1231-ben újból kiadatá vele az arany bullát, némi az egyház nevedő befolyásáról tanuskodó módosítással.

Az egyház átkát s ennek járulékat az egyházi tilalmat (interdictum), mely az 1231. törvényezikkek megszegőit fenyegeté, Endrének eljárása már 1232-ben az országra vonta, minek súlyát 1233-ban Jakab prenestei püspökkel, mint pápai követtel, a bereghi erdő

¹⁾ Innét viselik királyaink a „Rex Cumaniae“ ezimet.

mellett kötött egyesség s az egyháznak ebben nyújtott biztosítékok emelték le. A belnyugalom ezzel helyreállt, de talán csak azért, mert a következő években az országot szerencsés háboru II. Frigyes osztrák herczeggel, a királyt pedig harmadik házassága foglalkodtatták.

Béla (IV.), ki 1235-ben váltotta fel a trónon atyját, elég tapintattal s erélylyel birt, hogy a rendnek Endre alatt meglazult kötelekeit meg helyreállítva, az ország és nemzet romlásának útját állhassa. Üdvös intézkedéseit azonban, melyek uralkodása első éveit jellemzik, megszakította ama gyászos esemény, melynek rémhíre Bélát atya eljárásának ismétlésére kényszeríté és egész borzasztóságában 1241-ben következett be.

A tatárjárás, mely a Sajó melletti ütközet után a királyt földönfutóvá, az országot pedig a tatárság vérfagyaló kegyetlenkedése és pusztításai színhelyévé tette, a vész elvonultával országába visszatért Béla elébe nehéz feladatot tűzött. És Béla uralkodói képességének dicséretére oldotta meg azt, midőn a megfogyatkozott népeiséget gyarmatosítás útján gyarapítá, a zavarba ejtett birtokviszonyokat rendezé, a fejledező polgári elemet istápolva a kereskedelmet és ipart újból felvirágoztatá, a hon védelméről végvidékek szervezése, a várszerkezet romjainak felélesztése és magánvárak építésének engedélyezése által gondoskodott, és így az ország erejét, tekintélyét meg visszaszerzé.

Hangosan hirdette ezt, hogy II. Frigyes, osztrák herczegnek kimultával a magyarok ellen vivott harcban (1246.), Stiria rendjei e herczegséget Béla fia, István, számára ajánlák fel (1251). De az új szerzemény, melyet Ottokár cseh királylyal vivott nehéz küzdelmek után az 1254-ki pozsonyi békekötés biztosított, István tanácsosainak félszeg kormányzata folytán, és mert a hadi szerencse a Morava partján véghez ment ütközet-

ben ismét Ottokárhoz szegődött, az 1261-ki bécsi békekötésben az Árpádék kezéből kisiklott.

Istvánnak Stiriában tanusított kormányzói ügyetlensége öccse, Béla felé hajlítá atyját s midőn ez mellőzését a trónutódlásnál tervezgetné, az ország az idős és ifjabb király viszátkodó táboraira osztott (1262.), és a polgárháború, a nemzetnek anyagi ép úgy, mint erkölcsi romlására, kevés megszakítással 1267-ig folyt, a kibékülést az arany bulla czikkeinek újbóli megerősítése pecsételvén meg. Három évvel reá IV-dik Béla meghalálózott (1270.).

2. §.

*V. Istvántól 1308-ig.*¹⁾

V. István uralkodása, mely után annyira áhitozott, csak két évig (1270—72.) tartott és miután a legjobb erőket az Ottokar cseh királylyal meg-megujuló harcok foglalták el, a magyar államélet tovább fejlesztésére nevezetesebb eredmény nélkül maradt.

Fiának, *IV. vagy Kún Lászlónak* kormánya ellenben gyászos korszakot képez. Nem okozták ezt, legalább nem első sorban, a megujult ellenségeskedések Ottokárral és a később feléledt viszátkodások *V. István* egykori pártosai s ellenfelei között, mik *László* kiskorusága idejét betöltik, melybe esik a Habsburg dynastiának meggyökeredzése is a szomszéd Ausztriában, és pedig a magyarság segélyével. Hanem eredményezte azt, hogy a nagykorúvá vált *László*, kúnok s kún hölgyek társaságában, mi a kún melléknevet szerezte meg neki, kicsapongásoknak élve, nem gondolt az ország ügyeivel, melyet garázda nagyok, mint a Német-ujváriak, Pektáriak, a szepesi *Lóránt*, a királyi hatalomkart nem érezve,

¹⁾ V. ö. Szalay: Magyarország története II. köt. 85—145. 1.

büntetlenül fosztogattak, egymásra támadva s a kisebb birtokosokat kényszerítve, hogy magokat s birtokaikat hatalmuk alá vessék. Hiába intette Lászlót javulásra Fülöp, fermói püspök, ki a pápa nevében a hasonlóképzavarba ejtett egyházi ügyeket az 1279-ki budai zsina-ton rendezé, és nem ragadhatta ki állandóan tespedéséből a kúnok lázadása sem, kik nem akarván, mint az 1279-ki czikkek követelték, állandó lakhelyekhez kötni magokat, az országot odahagyni készültek, de szándékukban a Kolozsvár melletti Hódostónál szenvedett vereség által meggátoltattak.

A Lászlóban ekkor föllobbant erélyt csakhamar ismét elfojtá visszatért feslettsége, és mig a királyt kún és tatár hivei fogságra vetették és végre meg is gyilkolták (1290.), addig az országot majd az Albert osztrák herczeggel háborut viselt Németujváriak, Köszeget átengedve, majd a szomszéd fejedelmek nyesték meg, sőt már ekkor kezdetöket vették ama törekvések az ország önállóságának aláásására, melyek, főleg a vatikánból kiindulva, III. Endre uralkodása alatt belviszályokat és végre teljesen uratlan állapotot idéztek fel.

III. Endre ugyanis, kitünő tulajdonságai daczára, uralkodása egész tartama alatt sem tudott magának általános elismerést szerezni. Majd egy ál-Endrével kellett megküzdenie, ki IV. László öcscsének hirdette magát; majd Rudolf császárnak I. Frigyes példájára támasztott hűbérúri igényeit Magyarországra kellett visszautasítania, és különösen makacs harcra készülnie a pápaság ellenében, mely, felhasználva a magyar központi hatalom gyengülését, a tőle függő Anjou-dynastia trónra segítségével akarta ez országot magától hűbéri függésbe hozni.

Endrének nem szerzett erőt, általános elismertést, hogy 1291-ben az ország régi törvényeit, az arany

bulla czikkelyeit ismételve, az ország rendeit régi jo-
gaik iránt a királyság részéről biztosítá s a visszaélése-
ket szigoruan tilalmazá; nem juttatta erőhöz szövetsége
Albert osztrák herczeggel, és nem a hét évvel elébb ho-
zottakkal hason irányú 1298-ki törvényczikkek. Egyes
törvények többé nem segíthettek; ép azért nem hoz-
hatott írt a sebekre az 1299-ki rákosi gyűlés sem.
1300-ban nyílt polgárháború fenyegette az országot; a
brebiri grófok által Dalmátiába hozott anjoui (Róbert)
Károly, Zágrábban Gergely esztergomi érsek által ki-
rálylává kenetve, hiveit Endre ellen vezette, ki azonban,
még mielőtt vele megmérkőzhetett, 1301. jan. 14-én ki-
múlt, sirba vive magával az Árpádház fiágát is.

Az Árpádok kimulása csak nevelte az ország zava-
rát. A korlátlan királyválasztásra jogosított nemzet,
az Árpádház nőági ivadékaira lévén tekintettel, pár-
tokra szakadt. Mig egy rész a cseh király fiát, *Venczelt*,
ismerte királyának s midőn ez érdemetlennek bizonyulna
a korona viselésére, a bajor fejedelmi házból származott
Ottóhoz csatlakozott: addig a másik rész, nevezetesen a
főpapság, a Vatikán kegyeltje, *Róbert Károly* zászlaját
tűzte ki. Hét évig hányatott e pártviszályok által az
ország, a fejtelenség megannyi átkait érezve, mig nem,
mind Venczelnek, mind pedig Ottónak távoztával az or-
szágból, csupán Róbert Károly trónraemelésétől remél-
hetvén a haza számára üdvöt, nyugalmat, a nemzet
jobbjai egyesültek megválasztására. Az 1308. év végé-
vel tartott rákosi gyűlésen a nemzet túlnyomó része, és
pedig nem a pápa akaratának hódolva, hanem szabadon
gyakorolva választási jogát, Robert Károlyra ruházta
Magyarország uralmát, melyet két évvel később a
László vajda kezéből visszaszerzett szent koronának fe-
jére illesztése megerősített (1310.).

És most kezdetét vehette azon nagy feladat megol-

dása, mely az Árpádok után ismét felépülő királyságra várt, t. i. a felbomlott álladalmi s társadalmi rend elemeinek újabb szervezetbe füzése és ezzel a nemzeti és jogéletnek új korszakba átvezetése.

3. §.

E jogtörténelmi korszak forrásai.

Főforrásul az e korszak alatt hozott és reánk maradt törvények szolgálnak, u. m. a II. Endre alatt létesült 1231-ki, a IV. Bélától származó 1267-ki törvény-cikkelyek és III. Endrének 1291. és 1298-ki törvényhozása. Mindezek, és pedig kivétel nélkül, nem foglaltatvák a törvénytárban, hanem felfedezők, Kovachich Márton György által lőnek közölve.¹⁾ Közülök a három első csak ismétli vagy kiegészíti az 1222-ki arany bullát; az 1298-ki törvényhozás pedig az Árpádkor végével bekövetkezett fejetlenség ellen kívánt óvszert nyújtani.²⁾

Bő forrást képeznek e korszak jogtörténelmére nézve a már többször idézett Fejér- és Wenzel-féle Árpád-kori okmánygyűjteményekben foglalt *köz- és magán-okiratok*; míg az előbbi könyvekben szintén már felemeltett Árpád-kori *krónikáink* jogtörténelmi szempontból csekély jelentőségűek.

¹⁾ Az 1231. és 1267-ki törvénycikkelyek a „*Vestigia Comitiorum*“ című munkában, az 1291. és 98-ki törvénycikkelyek pedig a „*Supplementum ad vestigia Comitiorum*“ című munka I. kötetében.

²⁾ Az 1298-ki törvénycikkelyekre nézve megjegyzendő, hogy azok, a mint őket Kovachich közölte, csak a 44-ik cikkelyig képezik III. Endre törvényhozását, a többiek Róbert Károly korából valók. V. ö. Bartal: *Comment. II.* 208—209. l.

II. FEJEZET.

A királyi hatalom e korszak alatt.

1. §.

A királyi hatalom hanyatlása.

Ama közjogi felfogás, mely a Sz. István-féle álladalmat összes elemeiben áthatotta, a királyságban birta kiváló kinyomatát, mely, mint erős központi hatalom, a magyar nemzeti élet megannyi szálainak közjogi kapcsolóként szerepelt. Midőn tehát a királyi hatalom Kálmán után hanyatlásnak indult; és pedig az arany bullától innen oly gyors léptekkel, hogy a tizenharmadik század végével valóságos árnyékhatalomná süllyedt, a Sz. István-féle államszerkezetet a legsúlyosabb csapás érte, melyben felbomlásának is főokát keresnünk kell.

A királyi hatalom hanyatlását történészeink különböző okokra iparkodtak visszavezetni. Voltak, kik kiválólággal királyaink egyéniségeit okolták, mint III., IV., V. Istvánt, II. Endrét vagy IV. Lászlót; — azonban ha egyik másik jelenséget királyaink egynémelyikének bűnül felróni lehet is, napjainkban a történész már jól tudja, hogy nevezetesebb intézmények sorsa nem annyira egyes egyének akarától s cselekvőségétől, hanem inkább számos anyagi s erkölcsi tényezők összműködésétől függ. Mások ismét a trónnak betöltését választás útján, azt, hogy a vérszerződés a főhatalomra nézve nem állapított meg részletes örökösödési rendet, hanem az Árpád-család tagjai között a választást szabadon hagyta, vetették okul: azonban nem elég alappal, mert, ha a

magyar trónutódlás történetét tekintjük, azt tapasztaljuk, hogy kivételével közvetlenül Sz. István és II. Géza uralkodása után, a trón elnyerése nevezetesebb viszálykodások szülő oka nem volt, és, mintán formaszertinti választással e korszak alatt sem találkozunk, királyaink kezét nem kötvén meg u. n. választási feltételek, úgy látjuk őket a trónon következni, mint valamely örökös monarchiában. ¹⁾

A Sz. István-féle királyságot inkább egy új, közjogi természetébe lényegesen ütköző intézmény ásta alá, tudniillik az *ifjabb királyság* intézménye.

Gyökerei ez intézménynek még az előbbi korszakra nyúlnak vissza, tudniillik azon hercezségekre, milyent elődjeik életében majd I. Béla, majd ennek fiai, később Álmos, II. Endre, szóval a király fiai vagy testvérei birtanak, és melynek birtokában az ország egyik, másik része (az erdélyi, tiszai vagy slavon részek) kormányzatóról gondoskodtak, annak jövedelmeiben részesedtek és némi felségjogokat, mint például a pénzverési jogot ²⁾ gyakoroltak. A királyi hercegeknek már ily mérvű hatalma is nem egyszer idézett elő surlódásokat a korábbi Árpádkorszakban, noha e hercezségek még csak inkább a királyfiak ellátásának módozatát képezték, mi valamely országrész jövedelmei élvezetének átengedésével volt a középkorban legkönnyebben eszközölhető, a nélkül azonban, hogy e királyi hercegek részéről az ellátás ezen módjára, vagy az ország valamely határozott részére valóságos jogigények formáltattak volna.

A későbbi Árpádkorszakban azonban mindez némi rendszerbe törekszik füződni. Szokásba jött ugyanis II. Endrétől innen, a valószínű trónutódot még atyja

¹⁾ V. ö. Szalay László: Magyarország története II. köt. 9–13. l. és e fejezet 2. §-át.

²⁾ Lásd Rupp J. munkáját: Numi Hung. Budae 1841. Period. Arpad

életében királylyá koronázni, és a megkoronázottnak az ifjabb király (Rex junior) ¹⁾ címét adni és címének megfelelő udvartartást s hatáskört, vagyis az ország egy-egy nevezetesebb részének kormányát. És ezt az ifjabb királyokká koronázott hercegek részéről, mint valami jogot látjuk igényelni, melynek megtagadása esetében jogosítottaknak érzik magokat fegyvert is rántani. IV. Béla, V. István, mint ifjabb királyok, elsőszülöttségi jogról (jus geniturae) vagy hercegségi jogról (jus ducatus) szólnak okmányaikban és V. István már mint király egyik 1271-ki oklevelében felemlíti, hogy azért kelt fel apja ellen, hogy az elsőszülött királyfiak részére létesített hercegség jogát visszaszerezze ²⁾. Királyaink ugyan tiltakoznak e felfogás ellen, midőn viszont okleveleikben a királyfiak hercegsége forrásaként saját jóvoltukat hirdetik és lázadásnak, vagy legalább bitorlásnak jellegezik a királyfiak minden törekvését hercegségük s az ebben gyakorolt hatalom terjesztésére, a tények azonban a királyi hatalom valóságos megosztásáról tanuskodnak.

Okmányok és törvények tudniillik úgy szólnak az idősb és ifjabb királyok által kormányzott területekről, mint külön országokról (Regna) ³⁾, melyek lakosai

¹⁾ IV. Béla, atyja II. Endre életében, így írta magát: „Bela Dei Gratia Rex, primogenitus regis Hungariae“ (Fejér C. D. VII. 220. és 224. l.); V. István pedig határozottan ifjabb király címevel él, sőt „Rex junior Hungariae, Dux Transsylvaniae et Dominus Cumanorum“ czimmel fordul elő. C. D. IV. 3. 28. l.

²⁾ „Jus ducatus, írja 1271-ben V. István (C. D. V. 1. 104. l.) a primogenitoribus nostris regum primogenitis institutum requirere voluissimus.“ És IV. László azt írja nagyatyjáról (C. D. V. 2. 96. l.) „Machinanseum (scil. Stephanum V.) privare jure geniturae et regni diademate spoliare.“

³⁾ Így midőn az 1266-ki békeoklevélben V. István az atyja által itélendő perek elintézéséről szól, írja: „Omnes causas tam criminales quam civiles in suo Regno emergentes.“ Árp. uj okmány-tár III. 136. l. és C. D. IV. 3. 70. l.

más-más király hiveinek mondatnak, kiket elpártolásra serkenteni kölcsönösen tiltatik, úgy kívántatván, hogy a nemesek tetszésük szerint, vagyonukban mi kárt sem szenvedve, vonulhassanak egyik király országából a másikéba. ¹⁾ Két királyi udvarról olvasunk, melyekben hason udvari tisztségek szerepelnek és melyek különvált igazságszolgáltatásnak és az ország más-más vidékére kiterjeszkedő politikai, pénz- és hadügyi kormányzat színhelyei. ²⁾ Idősb és ifjabb király egyaránt osztogatnak a közjavakból adományokat, melyek nem ritkán kölcsönös megerősítést nyernek; ³⁾ pénzt veretnek és szövetkeznek idegen fejedelmekkel. ⁴⁾ Sőt mi több, törvények és okleveles szerződések, mint a IV. Béla alatti polgárháborukat berekesztett pozsonyi, poroszlói és szokoli egyezkedések és a párttusákban tanusított hűség jutalmául osztogatott adományok az idősb és ifjabb királyságot nemcsak mint két egymástól külön, — hanem egymással szemben is álló hatalmat tüntetik fel.

A királyi hatalom ilyetén megosztása, mely a hűbéri királysággal még összeegyeztethető lett volna, de a

¹⁾ V. István a fenebb említett 1266-ki oklevélben írja: Hogy atyja megigérte, hogy sem ő, sem pedig hozzátartozói „allicient, sollicitabunt aut recipient Cumanos, Barones, servientes, vel aliquos homines nostros, praeter rusticos et villanos“; és v. ö. az arany bulla 18. s az 1267. 4.: „Item concessimus, quod nobiles petita licentia et obtenta ad quemcunque nostrum se transferre voluerint, transferendi liberam habeant facultatem, neque propterea possessiones eorum destruantur.“

²⁾ V. ö. erre nézve a poroszlói és szokoli egyességeket (Bél. Notit. I. 118. és 124. l.), hol István, mint ifjabb király saját nádoráról, erdélyi vajdájáról, udvarbirájáról, tárnokáról, kancellárjáról s egyáltalában „de Baronibus nostris“ szól; melyekben továbbá szó van a királyi sójövedelem megosztásáról, az egymás hivei feletti igazságszolgáltatás ellenőrzéséről stb. és lásd Árpád. uj okmánytár III. 128. és 136. l.

³⁾ Erre számos példák az Árpád-kori okmánygyűjteményekben. Például Árp. uj okm. tár VIII. 9. l.

⁴⁾ Lásd V. Istvánnak, mint ifjabb királynak, Károly sicíliai királlyal 1269-ben kötött szövetségét. C. D. IV. 3. 508. l.

Sz. István-féle királyság közjogi természetével ellentétben, belviszály és pártoskodás állandó forrásává vált és ezáltal a királyságnak erkölcsi tekintélyét, valamint anyagi erejét ásta alá.

Idősb és ifjabb király ugyanis, egymással viszálykodva, egyaránt iparkodnak magoknak párthiveket szerezni, kiknek szolgálatait birtokok adományozásával jutalmazták jobbjára, mi csakhamar felemésztette elébb a királyi családi jószágokat, később pedig a várjavakat s ezzel a királyi zsoldos had, valamint a várkatonaság csökkenését vonta maga után. A királyi sereg fogytával, már jelentéktelen külháború vagy hatalmára intézett bármily más támadás esetében a fejedelem a nemzeti seregre szorult, mi a királyságot némi függésbe hozta a nemzettől s ennek irányadó férfaitól, utóbb pedig, midőn ezekre támogatásuk megnyerése végett birtokok s kiváltságok egyaránt halmozottak, egy hatalmas, nagyravágyó birtokaristokrátiától, mely a Sz. István-féle királyságra nézve annál veszélyesebb volt, mivel mint fejledező új elem ellenében nélkülözötte azon támaszt, melyet a hűbéri szervezet a hűbéri fejedelemnek az alsóbb hűbéresekben és a városokban adott a nagyobb hűbérurak ellenében. Így történhetett, hogy korszakunk végszakában egyes nagyok királyuk nyílt elleneiként lépnek fel s e végre idegen fejedelmekkel is szövethetnek; ¹⁾ és míg kényük-kedvük szerint féktelenkedve, az ország lakosait elnyomással fenyegetik ²⁾, magán a király személyén is sértéseket követnek el, őt fogságra vetik ³⁾, sőt a királyság legszomorúbb napjaiban, t. i. IV. László alatt, meg is gyilkolják.

¹⁾ Például a Németujváriak Albert osztrák herczeggel.

²⁾ Erről bővebben e könyv harmadik fejezetében.

³⁾ „Dum Baronum quorundam nostrorum perfidia in Castro Turul in eius custodia morabamur“ írja Erzsébet királyné. C. D. V. 3. 217. l., és

Mi sem természetesebb, mint hogy az államlakosok előtt ennyire süllyedt királyság az álladalomnak benne személyesített külső méltóságát sem volt többé képes fentartani. A magyar királyság nem léphetett fel többé azon határozottsággal az európai diplomatia terén, mint azt a pápaság s császársággal szemben korábbi Árpád-királyaink, különösen László, Kálmán tették volt; hanem rést látunk nyilni a római császárok, cseh királyok, az ausztriai hercegek fondorlatainak s terjeszkedési viselkedésének, de különösen a pápaság befolyásának. A központi királyi hatalom gyengültével, az annak több rendbeli feladatait nyugaton már régebben pótoló pápasághoz folyamodván szomorú napjaikban király és nemzet egyaránt, az egyháznak az előbbi korszakban a politikai téren még csak kevésbé tapasztalt befolyása folyvást nevededett, és pedig korszakunk végefelé már oly mértékben, hogy IX. Gergely, IV. Miklós, VIII. Bonifác valóságos hűbéruri igényekkel lépnek fel, az országról, mintegy övékről, intézkednek.¹⁾

Mindez kihatás nélkül nem maradhatott a magyar királyság közjogi állására.

A mint a királyság tekintélye s ereje fogyott, a királyi hatalom köre is több oldalról megnyesve és szűkebb korlátok közé szorítva lön. A törvényhozási jog ugyan továbbra is, és pedig csaknem a régi korlátok között, kizárólag a királyságnál maradt; de a tulajdonképi királyi kormányzat s igazságszolgáltatás köre az úri hatóság terjedése és számos községek szabadalmazása folytán tetemeset veszített; egy egész néposztály, t. i. a

IV. László panaszkodik (C. D. V. 2. 426. 1.), hogy Fintha nádor őt fogdába helyezte, Kaplyon András pedig testi sértést követett el rajta.

¹⁾ Lásd erre nézve az általános magyar történelmi műveket és Fejér s Wenzel árpádkori okmánygyűjteményeit; de különösen illusztrálja ezt Robert Károly trónrajzásának története.

jobbágság a királyi hatóság alól csaknem végkép kikiklott. És míg a korábbi Árpádkorszakban a király egyedüli hadúr volt, a várak és hadak tartásának jogát a tatárjárástól innen az ország nagyjaival megosztani kénytelenült; és a király pénzügyi jogositványai is, a vámszedés, vásártartás, bányászat, pénzverés és hasonlókra nézve osztogatott kiváltságok által nevezetesen csonkítva lettek. ¹⁾

Szóval, a királyság nem volt már oly mértékben, oly kizárólagosan a felségjogok birtokában, mint Szent István és közvetlen utódai alatt, hanem hatalmából az alattvalóknak, különösen az ország egyes nagyjainak, mind többet és többet átengedni kénytelenült, mi különösen a koronázás nevekű közjogi jelentőségében lelte kinyomatát.

2. §.

A királyi szék betöltése. Koronázás.

A trónutódlás ugyanazon nemével találkozunk e korszakban, mint a multban; csakhogy az Árpádcsaládnak trónon maradása századokon át, az örökösödési elvnek folyvást nevekű fölényt szerzett a szabad választásé felett. Utolsó Árpádkirályaink, jobbára már elődeik életében királyokká kenetve, öröklés alapján írják magokat Magyarország királyainak, kik a főhatalmat határozott öröklési jog és rendnél fogva nyerték el.²⁾ Az

¹⁾ Minderről bővebben lesz alkalmunk szólni e könyv későbbi fejezeteiben.

²⁾ Igy III. Endre írja: „Quod cum Domino Rege Ladislao, fratre nostro, infeliciter interempto, in regiminis solium et Regni gubernaculum successissemus, annuente elementia Salvatoris *jure et ordine geniturae*.” C. D. VI. 1. 227. l. Hason értelemben ír IV. László is. U. o. V. 2. 233. l. és VII. 2. 55. l. És IV. László 1273-ban világosan írja: „Coeterum post decessum eiusdem patris nostri nobis ad Coronam Regiam et Regni solium *per successionem haereditariam*, seu ordine geniturae annuente Domino sublimatis.” Árp. új okm. IV. 26. l.

Árpádcsalád magvaszakadása azonban a soha teljesen nem mellőzött választás elvét tolta ismét előtérbe.

A trón elnyerésével összefüggő koronázás a későbbi Árpádkorszakban egészen új jelentőséget nyer.

A jogtalanságok ellenében, milyeneket az erkölcsi tekintélyében, valamint anyagi erejében megfogyatkozott királyság elnézése, sőt nem ritkán istápolása mellett szenvedett a nemzet egyik-másik része, az országlakosok némi biztosítékot az esküben kezdtek látni, melyben a király koronázása alkalmával, talán már régibb szokás alapján, de tudvalevőleg II. Endre óta¹⁾, az ország, a nemzet jogainak megtartását ígéré. Innen, hogy a tizenharmadik századbéli oklevelekben már gyakran történik hivatkozás a *koronázási esküre*²⁾, sőt III. Endre ennek tartalmát még különösen biztosító oklevelet, vagy, mint a későbbi magyar közjog azt nevezé, *koronázási hitlevelet* (diploma inaugurale) is adott ki.³⁾ Szükségkép emelte ez a koronázás tekintélyét, a magyar alkotmány-
nak mintegy biztosítékává avatva azt, minek csak következetes fejleménye volt, hogy maga a korona a jogosított ország és ennek államhatalma képviselője gyanánt kezd jelentkezni a nemzet szemében, mely a tiszteletet, a mellyel az egykor erőteljes, vele hatalmát, de egyszersmind védelmét is éreztetett királyság irányában viseltetett,

¹⁾ Lásd e munka 2. könyvének 3. fejj. 2. §. 2. jegyzetét.

²⁾ „Nos igitur in die coronationis nostrae Baronibus et universi regni nostri nobilibus praestitum juramentum infallibiliter volentes observare“ írja V. István. C. D. V. 1. 36. l. Sőt a királynék koronázási esküjéről is történik említés: „Unde cum, mond Erzsébet, V. István hitvese, die appositionis coronae capiti nostro promissimus juramento, quod jura nobilitium per antecessores nostros indebite alienata et injuste occupata reddi faciemus et restitui.“ C. D. V. 1. 237. l.

³⁾ „Et praeter haec etiam alia, mond az 1298. 33. t. cz., quae in litteris domini regis tempore coronationis suae datis continentur, plenius attendantur et firmiter observentur.“ Endlicher Monum. 639. l.

átszállította mindinkább a koronára, és ettől származtatta le azt annak viselőjére ¹⁾).

Szóval, *Sz. István koronája* nevezetes fogalomná kezd válni és pedig, mint a nemzet közjogi életével összefüggő, *jogi fogalomná*, mivel a korona Európában sehol sem birt, mindenütt a súlypont nem a koronázásban, hanem a választásban feküdvén, sőt maga a koronázás, a mint az egyház középkori állása változtával régi értelmét veszítette, mindinkább üres diszelgéssé válván. És hogy király és nemzet már e korszakban át voltak hatva a koronázás ezen jelentőségétől, a korona e magasztos fogalmától, melyet azonban csak is Szent István koronájához kötött ²⁾), oklevelek bizonyítják, melyek nem csak a királynak, hanem a koronának is tett hűséges szolgálatokról szólanak ³⁾), és hangsúlyozva a korona tekintélyét, annak a „szent“ melléknevet adják; és a Robert Károly irányában követett eljárás, kit őt izben megkoronáztak, míg végtére a Sz. István koronájával végrehajtott tekintetett teljes jogérvényűnek, napnál fényesebben bizonyítja, hogy a királyi hatalom

¹⁾ Azért írja IV. László (C. D. V. 2, 426. l.): „Quod cum pro infidelibus excessibus Andreae, filii Jako, de genere Kaplyon, qui in Regno nostro ad Majestatem nostrae Serenitatis ferocialiter irruendo post nostrae coronationis tempus, *cum coronatus rex fuisset*, cum cambuca percutiens, quae inaudita et inconvenientia fuere omnibus, puduerunt personam regiam turpissimis et enormibus verberibus poenitere.“ És lásd a következő jegyzetet.

²⁾ „Quod cum, írja 1292-ben III. Endre, et coronari apud Albam Regalem, prout moris est, corona et dyademate Sanctissimi regis Stephani voluissemus, et quidam regiminis et coronationis nostrae aemuli, ne *ipsa corona Sancti Regis* tempore coronationis nostrae nobis dari possit, *et ut nostri regiminis auctoritas et salutis exordium regnicolarum differretur.*“ C. D. VI. 1. 237. l.

³⁾ Erre számosak a példák okmánygyűjteményeinkben; például Árpádk. uj okm.-tár VI. 419, vagy u. o. VII. 135. l. stb.

tovább szállásánál a súlypont a nemzet beleegyezésével és jogai biztosítása mellett végrehajtott koronázásban keresendő mindinkább.³⁾

¹⁾ Azért írja IV. László kevéssel trónnalépte után a traguriaknak: „Vestra noscat fidelitas, quod nos simus regni nostri diademate insigniti et coronati gratiam per divinam.“ C. D. V. 2. 37. 1.; és lásd III. Endrének fentebb közlött 1292-ki nyilatkozatát.

III. FEJEZET.

A rendi szerkezet a későbbi Árpádkorszakban.

1. §.

*A valódi szabadok rendjének elágazása.*¹⁾

A királyság nem az egyedüli elem, mely a Szent István-féle állam alkatrészei közül a századok átalakító ereje által érintve lett; sőt inkább a királyság gyengülésével karöltve ment véghez, és pedig uj, az előbbi korszakban még nem ismert erők összműködése folytán, a Sz. István-féle birtok- és rendi szerkezetnek, valamint a kormányzatnak átalakulása is.

Hogy a Sz. István-féle álladalomnak különböző rendű lakossága uj osztályokba sorakozhassék, a birtokviszonyoknak lényegesen megváltozniok kellett. És valóban a Sz. István-féle birtokszerkezet és a vele összefüggésben állott birtokjogi nézetek nevezetesen módosultak a későbbi Árpádkorszakban. Nem idézte azt elő a magyar birtok valamely uj nemének keletkezése, hanem a régiek egymáshoz arányának felforgatása. Valamint a tizenegyedik században, ugy a tizenharmadikban is csupán várbirtokot, ösfoglásu vagy pedig adománybirtokot ismert a magyar; azonban mig a tizenegyedik században a várbirtokok az ország területének tetemes részét foglalták el, a központi államhatalomnak széles anyagi basisát alkotva, a tizenharmadik században a

¹⁾ V. ö. „Magyarország és a hűbéri Európa“ címü munkámat, 66—75. lap.

várbirtok már nevezetesen megfogyott; és míg a korábbi Árpádkorszakban a szabad magánbirtok főforrása még az ösfoglalás volt, a tizenharmadik század második felében már csak kevesen vezethették vissza birtokukhoz való tulajdonjogukat a honfoglalt ősökre, hanem annak gyökerét a királyi adományban tudták. Szóval, *az adománybirtok túlsúlyt nyert az ösfoglalásu birtok felett.*

Az adománybirtok gyarapodását könnyü követnünk az Árpádkirályok okmányaiban és törvényeiben. Kezdetben inkább a királyi családi és a királyi kincstárra háromlott javakból osztogattak adományokat és pedig már a királyság első századában oly sűrűen, hogy Kálmán az ily jószágok örökítésének megszorítása által törekedett gyorsabb visszazállásukat a királyi kincstárra eszközölni. ¹⁾ Kálmán e törvénye oly időben hozatván, midőn az ösfoglalásu birtok még túlsúlylyal birt az adománybirtok felett, sérthette a magyar birtokos osztálynak a királyság irányában akkor még függetlenebb birtokérzetét, miért is az arany bulla azt megszüntette ²⁾. A célbavett visszaháromlás tehát elmaradt, és az új adományok ismételen megnyesték a királyi birtokot, sőt mi több, királyaink, különösen II. Endre, a várbirtokot is fogyasztják adományaikkal ³⁾. IV. Béla ugyan megkísérlé a királyi, valamint a várbirtok kiegészítését, midőn kibékülve atyjával, az érdemetlenül osz-

¹⁾ Lásd Kálmán I. törvénykönyve 24. fejezetét, hol írja: „Possessio quaelibet a Sancto Stephano donata, humanae successioneis quoslibet contingat haeredes. Possessio vero ab aliis Regibus data, de patre descendat ad filium, qui si defuerit, succedat germanus, cuius filii, etiam post mortem illius, non exhaeredentur. Germanus autem praedictus si non inveniatur; Regi haereditas deputetur.“

²⁾ Ar. bulla 4. cz.: „Si quis serviens sine filio decesserit; quartam partem possessionis filia obtineat: De residuo, sicut voluerit, disponat.“

³⁾ Erre teméntelen példák foglaltatnak az Árpádkori okmányok gyűjteményeiben.

togatott adományokat visszaszedetété; ¹⁾ azonban trónra jutva, nem csak hogy II. Endre példáját követé, hanem ép az ő uralkodása kezdí meg az időszakot, midőn királyaink, elejtve mintegy a reményt, hogy a várszerkezetet régi erejében ismét feltámaszthatnák, azt nem többé könnyelműségből, hanem szándékosan bukni hagyják, és a várföldeket tömegesen eladományozzák. ²⁾ Ha mindehhez még felvetjük, hogy a tatárjárás és a tizenharmadik század polgárháborui következtében mennyi birtok szállott szükségkép, majd kihalás, majd pedig elkobzás alapján, a királyi kincstárra és lőn újból adományozva, bátran állithatjuk: hogy az Árpádkorszak végével a szabad magánbirtok Magyarországon túlnyomólag adománybirtok volt, mind a szállás, mind pedig a vár birtok már csak alárendelt szerepet vittek.

Királyaink sűrű adományai, midőn a szabad magánbirtok jogczimét felcserélték és ezzel a magyar birtokos osztályba bizonyos függetegségi érzetet oltottak a királyság irányában, egyuttal *nagy-birtokoknak*, melyeknek az előbbi korszakban még csak egyháziak kezében találhatók, keletkezését eredményezték. Nevezetes mozzanat volt ez oly korszakban, midőn a gazdagság forrását a földbirtok ugyszólván kizárólag képezte, szükségkép emelte a nagybirtoku családoknak, a Németujváriak, Csákok, Omodék, Gileték és hasonlók társadalmi

¹⁾ „Superfluas et inutiles quorundam antecessorum nostrorum donationes, de communi Baronum nostrorum ac totius Regni nostri consilio decrevissemus revocandas, Regnum nostrum in eum statum, in quo fuerat tempore felicis Belae Regis, Antecessoris nostri reducendo“ írja 1237-ben IV. Béla (C. D. IV. 1. 71. l.); és ismét C. D. IV. 1. 105. l. s ugyanott IV. 3. 388. l., hol felemlítettik, hogy az ily adományoknak visszavételére az egyházaktól pápai engedély adatott.

²⁾ „Inde ab aetate Belae IV. prisecum Castrorum systema non fortuito, sed Regibus plerisque volentibus defluxisse“ mond Bartal Comment. II. köt. 150. l.

tekintélyét és anyagi forrást nyújtott nekik nagyobb hatalom és kitünőbb jogositványok megszerzéséhez és fentartásához. És valóban a későbbi Árpádkorszakban mindazon hatalom, melynek anyagi alapját a várbirtok képezte, és azon haderő, melynek fentartására a várföldek szolgáltak, velük együtt szállott át a királyság kezéből egyes nagybirtoku családokra.

Kezdetben ez közhatóságnak állandó átruházása alapján történt. Királyaink ugyanis, és pedig már III. Bélától innen, az aranybulla és a későbbi törvényhozások tilalmát ¹⁾ nem tekintve, várispánságokat, valamint végvidéki bánságokat örökösen ruháznak egyes családokra ²⁾, vagy kötnek egyes főpapi székekhez ³⁾ és ezzel megadományozzák őket örökösen mindazon hatalommal és joghatósággal, melyet a várnak vagy végvidéknek hadereje és a várföldeken s a végvidéki területen lakozók felett a várispánok vagy bánok gyakoroltak. Az adománylevelek ugyan kikötik, hogy az illetén örökösen eladományozott várkerületekben is várjobbágyok és várnépbeliek egyaránt meghagyassanak régi állásuk élvezetében ⁴⁾, és az aranybulla hangosan követelél: „hogy a várjobbágyok tartassanak a Sz. István-féle szabadság szerint“ ⁵⁾; azonban mindamellet az öröklési jognál

¹⁾ 1222. 16.: „Integros comitatus vel dignitates quascunque, in praedia seu possessiones non conferemus perpetuo“, és ugyanazt rendelik el az 1231. 26. és 1291. 2. t. cizikkek.

²⁾ Így III. Béla a Frangepánoknak Modrust, IV. Béla Luchmann és Sempte várakat kerületeikkal, IV. László az Omodéknak Ungot, és más királyaink ismét más várkerületeket adományoztak el örökösen.

³⁾ Például az esztergami érsek Esztergammegye örökös ispánságát (C. D. V. 1. 21. l.), a joannita-rend IV. Béla adományából a szörényi bán-ságot, a német lovagrend a Bárczaságot bírta.

⁴⁾ Lásd IV. Bélának Luchmann vára és kerületére vonatkozó adománylevelét. Fejéjénél C. D. IV. 3. 149. l.

⁵⁾ 1222. 19. cz.

fogva gyakorolt várispáni hatóság időfolytán magánhatalomná fajult mindinkább.

A tatárjárás után azonban nemcsak ily átruházott, hanem önjogu hatalomra is látunk egyes családokat szert tenni.

A korábbi Árpádkorszakban csak a király emel-tethetett várakat, a milyen királyi, nem pedig országos várakról gyakran emlékeznek okmányaink. ¹⁾ A tatár-dulás azonban az országnak várakbani szegénységét, mint véderejének egyik főhiányát, feltárván, *IV. Béla magánvárak építésére adott jogositványt*, miben utódai is követték. ²⁾ Természetszerűleg csak olyanokat lehetett abban részesíteni, kik azon anyagi erők felett rendelkeztek, melyek várak építéséhez, fentartásához és azoknak őrséggel való ellátásához megkívántattak. Mert hisz a jogositvány saját haderőt tarthatni a várépítési engedélynek szükségképi függeléke volt, és ily magán haderő alkotására kezdetben részint az eladományozott várföldekkel egyetemben hatóságot cserélni kényszerült várjobbágyok szolgáltak, részint pedig elszegényedett nemesek, kik birtokadományok fejében főpapoknak, később világi hatalmasoknak is zászlajához szegődtek ³⁾, e

¹⁾ Ilyenek voltak például Hricsó vára (Árpádk. uj okm.-tár IV. k. 9. l.), Kabold vára (C. D. IV. 2. 124. l.), Vissegrád, Lindva és Nempti stb. melyek közül többeket királyaink szintén eladományoztak.

²⁾ „Quod cum Regnum nostrum, permittente Domino, in cuius ditione cuncta sunt posita, per subitam irruptionem Tartarorum grande dispendium pertulisset, et de ipsis incolis loca quaedam munitionibus apta, communi Baronum nostrorum consilio, fidelibus nostris *nosse et posse aedificandi* habentibus, regia auctoritate duximus conferenda“ írja IV. Béla 1249-ben, midőn a sársomlyói hegyet adományozza. C. D. IV. 2. 50 l. Különben várakat csak királyi engedély mellett lehetett emelni. V. ö. 1298. 9. tez.

³⁾ „Item statuimus, mond az 1298. 27. t. cz., quod nobiles servire valeant quibuscunque voluerint sua spontanea voluntate, et si qui potentum huiusmodi nobiles ad sibi serviendum vi vel potentia attractaverint, aut ipsos propter hoc in personis vel facultatibus suis leserint, vel gravare

korszak vége felé pedig a jobbágnak kezébe is fegyvert adtak ¹⁾, sőt szükség esetében zsoldosokat is fogadtak.

Igy váltak egyesek, ellenkezésben a Sz. István-féle államszervezet természetével, majd örökös méltóságok, majd ismét várépítési jogositvány útján, tulajdon haderőnek uraivá, melyet nem csak váraik védelmére fordíthattak, hanem a hadi szerencse mérlegébe vethettek a király oldala mellett vagy ellenében. Könnyen belátható tehát, hogy midőn II. Eudrétől innen királyaink mindinkább fogyni látták a királyi sereget és nagyobb mértékben, mint azelőtt, a nemzeti seregre szorultak, ezen tekintélyes haderő felett rendelkező egyházi, világi nagyok reájuk nézve sokkal nagyobb jelentőséggel bírtak, mint a csak személyesen felkelő szabadok. Nagyobb-szerű háboru az Árpádkorszak végével már csak e nagyok részvétele mellett volt vezethető, melyet királyainknak újabb birtokok s kiváltságok osztogatásával, vagy méltóságoknak reájuk halmozásával kellett megvásárolniok.

Csekélyebb érdekű szabadalmak, mint vámmentesség, vásártarthatási jog és hasonlók adományozása ²⁾ mellett, különösen az előbbi korszakban csak kivételesen egyes főpapoknak osztogatott, *immunitási kiváltsággal* ajándékozzák meg őket királyaink, és pedig oly sűrűen, hogy az már korszakunk vége felé a nagy-

contra hoc statutum venerint, excommunicationem ex nunc latam incurrant ipso facto“ stb. és v. ö. C. D. VI. 1. 112. l., valamint Omode özvegy nádornénak 1311-ki oklevelét (Tutkónál: Szab. k. Kassa városának történelmi évkönyve. Függelék), hol „nos cum universis Nobilibus ad nos spectantibus“ mond a nádorné. És Árp. uj okm.-tár VIII. 122. l.

¹⁾ Az egyházi nagyoknál ilyen harczoló jobbágyok (jobbationes exercitantes, v. nobiles jobbagiones) már régebben említettnek, péld. C. D. V. 1. 187. l., vagy Árp. uj okm.-tár VI. 533. l., hol a sz.-mártoni apátság kapitányairól van szó. És így volt ez később a világi főuraknál is.

²⁾ Erről többet a következő fejezetben.

birtok mintegy természetes járulékaul tekintetett, melyet erre vonatkozó kiváltságlevél hiányában is igénybe vétetni látunk. És míg ilykép e világi hatalmasok birtokai külön kormányzati és igazságszolgáltatási területekké váltak, a várispáni, nem ritkán a nádori hatóság alól is mentesítve: közülök egyik-másik saját személyére nézve is törvénykezési kiváltságot nyert, melynél fogva a valódi szabadok rendes birái felette nem mondhattak ítéletet, hanem csupán csak a király személye elébe volt idézhető²⁾.

Ezek a lépcsők, melyeken egyes családok fokonyként nagyobb hatalomhoz, ivadékaikra is átszálló kitün-tebbek társadalmi álláshoz jutottak és így kiemelkedtek a nemzet egyszerűen szabad tagjai, vagy, mint e kor-szakban már rendszerint hivatnak, a nemesek sorából. A *nemesi rend mellett* új társadalmi osztály, u. n. *birtok-arisztokratia* alakult meg ezzel, melynek egyházi tagjai *főpapok* (praelati), világi tagjai pedig majd jobagiones, majd barones vagy comites, majd pedig csak egyszerűen „hatalmasok“ (potentes)³⁾ czimek alatt szerepelnek ok-mányainkban, törvényeinkben.

Ezen egyházi és világi birtokaristokratia létrejötté-vel, a hűbéri társadalom egyik jellemző vonása, t. i. hogy ott a birtok kiterjedésével hatalom és jogositvá-nyok emelkedtek, hazánkba is átültetve lön és ezzel a

¹⁾ Erre a példák számosak; C. D. V. 2. 52. l., u. o. 112—113 l.

²⁾ Hogy ez a nagyok kiváltságai közé tartozott, bizonyítja IV. Bé-lának 1263-ban a Frangepánoknak adott kiváltságglevele: „Universis juri-bus, gratiis et honoribus et solemnium libertatum illustrium Primatum Regni nostri Hungariae praerogativis participes et communes institutum“ és azért a Frangepánoknak azon jogot adja „ut nullus Curiae et Regni nostri judicium et justitiariorum . . . dempta solummodo regalis Celsitudi-nis persona, quae ipsos ante conspectum tribunalis sui iudicii comparere et judicare debeat.“ C. D. IV. 3. 110. l.

³⁾ V. ö. az 1298. 4., 27. törvényczikkeket.

középkori hűbérúr gondolkodása is. De nem tudott még e korszakban Magyarországon gyökeret verni a hűbéri társadalomban kezdettől fogva élt ama felfogás, hogy a nagybirtokkal nemcsak kitünőbb jogositványok, hanem egyszersmind adott esetekben nagyobb köteleességek is járnak. Még pedig ez elv elismerése szükséges volt ahhoz, hogy az Árpádkorszak végével már szereplő birtokaristokratia merő társadalmi osztályból közjogi, u. n. főpapi, főuri renddé válhassék, mi azonban csak a következő korszaknak volt szüleménye. Innen, hogy az utolsó Árpádok alatt a birtokaristokratia nem képezett még a magyar álladalomnak többi alkatrészeivel összhangzásban működő elemet, hanem, mint fentebb láttuk, árnyékhatalommá sülyesztette a királyságot és a közszabadságot veszélyeztette.

A tizenharmadik századbéli törvények és okmányok hemzsegek az egyházi és világi nagyok legkülönbözőbb irányú túlkapásaitól, melyek ellenében védelmet nyújtani az erőtlen királyság képtelen volt. Megakadályozták a székesfehérvári törvényt napok megtartását, hol az élő nemzet tiltakozhatott volna törvényszegéseik ellen ¹⁾, és elnémitották panaszait a királyi tanácsban. Szabadsága ellenére külháborukra vitték a nemest ²⁾ és birtokát adózással ³⁾ s túlságos megszállással ⁴⁾ terhelték. Olvassuk, hogy ezen hatalmasok suttogására, kihallgatás nélkül fogságra vetették a szabad magyart ⁵⁾; hogy e nagyok, birtokában, nem ritkán öröklőleg, az országos

¹⁾ Lásd az 1222. 1., 1231. 1., 1267. 8., 1291. 25. t. cz.-ket.

²⁾ Lásd az 1222. 7., 1231. 15., 1267. 7., 1291. 10. t. cz.-ket.

³⁾ Lásd az 1222. 3., 1231. 6., 1267. 1., 1291. 11. és 1298. 35. törvényzikkeket.

⁴⁾ Lásd a megelőző jegyzetben idézettekén kívül még az 1222. 13., 15., 22.; 1231. 7., 8. törvényzikkeket.

⁵⁾ Lásd az 1222. 2., 1231. 4., 1267. 3. és 1298. 28. törv.-czikkeket.

méltóságoknak¹⁾, önkényesen, királyi beleegyezés nélkül, jószágaik s szabadságaik elvesztésére ítélték a nemeseket²⁾, és a bűnösöket, ha úgy kívánta érdekük, védelmük alá vették³⁾. Sőt, mi több, egyházi és világi nagyok büntelenül zsarnokoskodnak a váraik közelében lakó nemesek felett⁴⁾, erőszakosan elfoglalják birtokaikat, vagy kényszerítik őket, hogy azokat nekik eladják vagy hagyományozzák⁵⁾ s fegyveres szolgálataikat nekik felajánlják⁶⁾, és különösen az örökös várispánok szerették a várkerületeikben lakó kisebb birtoku nemeseket, hogy hadiszolgálataikat magok számára hasznosíthassák, a várjobbágyi osztályba letaszítani⁷⁾.

Szóval, a nemesek súlyosan érezték, hogy a nemzet szabad tagjai között István és az első Árpádok idejében fenállott egyenlőség felbomlott és a *valódi szabadoknak egykor egységes rendje, a főpapok, főurak és köznemesek osztályára szakadt.*

¹⁾ Hogy ilyenek nem ritkán bérbe is adtak, arról az 1291. 4. t. cz. tanuskodik: „Nec etiam barones suas dignitates in certa quantitate pecuniae, locare permittemus.“

²⁾ Lásd a 24. jegyzetben idézettekén kívül még az 1222. 8., 17., 1231. 18. törvénycikkeket.

³⁾ V. ö. az 1298. 7. és 16. és 1222. 10.

⁴⁾ V. ö. az 1298. 3., 4. és 9. t. cikkeket; és lásd ez erőszakoskodások számos példáit Fejérnél és az Árp.-kori új okm.-tárban.

⁵⁾ Az 1291. 29. t. cz. rendeli: „Praeterea si aliqui ex ipsis Regnicolis nostris, vi vel metu possessiones suas vendiderunt, aut non vendentes instrumenta venditionis contra se praepotentibus confici coacti fecerunt, si huiusmodi violentia sive metus legitima et rationabiliter constiterit, instrumenta taliter confecta sint viribus vacuata.“ És v. ö. az 1298. 3., 4., 5. törvénycikkeket.

⁶⁾ Lásd a 216. l. 3. jegyz.

⁷⁾ V. István egy 1268-ban kiadott nemesítő levelében írja: „Chak, Petrus, Jacobus et Benedictus filii Chak, jobagiones castri Byhoriensis... qui quondam nobiles fuerunt, sicut nobis constitit evidenter, sed per quendam avum eorum, qui cupiditate fuerat imbutus, jobagionatum castri assumpserant.“ Lásd szerzőnek „Magyarország és a hűbéri Europa“ című munkáját 72. l. 3. jegyz.

2. §.

A Sz. István-féle rendi szerkezet további átalakulása. ¹⁾

Ugyanazon tényezők, melyek a valódi szabadok rendjének a főpapok, főurak és köznemesek osztályaira való elágazását eredményezték, szükségkép átalakító, sőt részben enyészítő hatással voltak a várszerkezettel összefüggött néposztályokra.

A későbbi Árpád-korszakban ugyanis a várszerkezet hovatovább megszűnt a királyi hatalom erős támasz-ként szerepelni. Királyaink adományai és bőkezűen osztogatott kiváltságleveli az anyagi alapot és egy egész néposztályt, t. i. a paraszt vagy jobbágyosztályt, vonták el tőle; és mióta a várispáni székekbe hatalmas nagyok, és pedig itt-ott örökösen jutottak, a várkerületekből a királyt megillető pénz- és haderő igénybevétele nem ritkán kérdéssé vált. ²⁾ Szóval, a várszerkezet alapját, régi célját veszítve, hanyatlásnak indult, és a királlyságnak támaszt a vele érdekeikben találkozó köznemességben és polgári elemben kellett keresnie ³⁾. Innen, hogy az utolsó Árpádok, mintha csak megmenteni akarnák a várszerkezet elemeiből, a mi még a királlyság javára hasznosítható, a várjobbágyok nemesítését és a polgári elem kifejlesztését eszközölve, a várszerkezet felbomlását még inkább siettetik. ⁴⁾

A tizenharmadik század pazarul szórta a várjobbágyokat nemesítő okleveleket, a velők megajándékozot-

¹⁾ V. ö. erre nézve „Magyarország és a hűbéri Europa“ című munkám 75—78. l.

²⁾ Bizonyítják ezt az 1222. 29., 1231. 34. törvénycikkek.

³⁾ Erről e könyv 4-dik fejezetében lesz alkalmunk bővebben szólani

⁴⁾ „Inde ab aetate Belae IV. priscum castrorum systema non fortuito, sed regibus plerisque volentibus defluxisse“ mond Bartal Comment. ad Hist. Status Jurisque publici etc. II. 150. l.

taknak teljes tulajdonjogot adva birtokukhoz és feljogosítva őket, hogy a jövőben a király zászlaja alatt küzdhessenek ¹⁾). A várjobbágyság tehát, mely a Sz. Istvánféle rendi szerkezetben a valódi szabadok osztályához amugy is legközelebb állott, beleolvadt nagyrészt a nemességbe, csak kisebb töredéke volt kénytelen, nevezetesen az örökösen eladományozott várkerületekben, a várhatóságot az uri hatósággal felcserélni ²⁾); vagy pedig helyt fogott a polgárság kebelében, midőn az egyik vagy másik megyének központi erőssége városi kiváltsággal ellátott ³⁾). Az egykor tekintélyes várjobbágyi osztály ekkép szétmállott. III. Endre uralkodása végéiben, mint külön társadalmi osztály, már többé nem szerepel. Az 1298-ki törvényhozás, mely az ország lakossága megannyi elemeiről emlékezik, a várjobbágyságról mélyen hallgat és az okmányok is csak gyéren emlékeztetnek rájuk, mignem a tizennegyedik század második felében végső töredékeik is elenyésznek ⁴⁾).

A várjobbágysággal egyidejűleg tűnt el a magyar rendi szerkezetből a várnépbeliek osztálya. Közülök csak kevesen emelkedtek a nemesek közé; a túlnyomó

¹⁾ „Eosdem cum omnibus terris ipsorum, quas in jobagionatu dicti castri existentes, sine alicuius juris praejudicio pacifice possederunt, a jobagionatu dicti castri pure et sincere eximentes, in cetum et numerum servientium nostrorum regalium duximus transferendos, volentes et instituentes, ut de cetero non inter jobagiones castri, sed inter servientes regales computati exercituantur sub nostro vexillo, more nobilium eorundem“ hangzik erre nézve a rendes formula. V. ö. Árpádkori új okmánytár. IV. 49—50. l.

²⁾ Bizonyítják ezt a várjobbágyságnak úri hatóság alá vonását tiltó törvények, mint az 1222. 19., 1231. 27. törvényezikkek.

³⁾ V. ö. Szalay: Magyarország. tört. II. k. 121. l. jegyz. és lásd a következő fejezetet.

⁴⁾ V. ö. Kovachich Jos. Nic.: Tentamen, quo jobagiones castri coeteris regni nobilibus per Ludovicum I. Regem non esse adaequatos adstruitur. Claudiop. 1814.

rész, majd egész várkerületek — majd ismét falvakként eladományozva, uri hatóság alá került. Nevezetes töredékét ez osztálynak azonban a későbbi Árpádkirályok menten tartották a földesuri jobbágyság sorsától és erőteljes polgári elem alkotására használták fel. IV. Béla, ki még a királyi udvarnokokat is a hospitesek jogositványaival ruházta fel, hirdeti a magyar történelem a polgári elem tulajdonképi statorának. Királyaink közül ő volt az első, ki, különösen a tatárjárás után, bőkezűen osztogatott városi kiváltságokat, számos várnépbeli községet, kivonva őket a várhatóság alól, többé-kevésbé polgári jogositványokkal megajándékozott és így őket biztosítá, hogy a várszerkezet felbomlásával közhatóság alatt maradnak. Példáját utódai is, különösen III. Endre és az Anjouk, követvén, a polgárság, és pedig, a menyiben elemei nem szakadtak a külföldről ide, főleg a várnépbeliek sorából gyarapítva, tekintélyes néposztálylyá fejlődött.¹⁾

A mi a várszerkezet elemeiből nem emelkedett fel a nemesek vagy pedig a polgárok közé, az hovatovább a földesuri jobbágyság sorsára jutott. De a tulajdonképi jobbágyok vagyis szabad parasztok osztálya, a várszerkezet ezen harmadik eleme is, nem ugyan névleg, de igenis szereplését s jogállását, sőt részben elemeit is tekintve, lényeges változást szenvedett, mintegy új osztálylyá alakult át.

Az immunitási kiváltság sűrűebb osztogatása ugyanis a magántulajdonul birt nagyobb birtoktesteket kivonta a várhatóság alól és azokat tisztán földesuri hatóság alá helyezve, bizonyos értelemben önálló területekké alakította. Ennek szükségképi következménye az volt, hogy míg a szabad paraszt állása mindaddig, míg

¹⁾ Erről többet e könyv 4. fejezetében.

nem az ur, hanem a várkerület hatósága, tehát közhatóság alatt állott, a földesur jószágait mivel vagy pedig azokon tartózkodott szolganéptől közjogilag különbözött, e különbség most megszűnt, és a parasztnak állása nem többé szemben a közhatalommal, hanem szemben a földesurral jött tekintetbe. A parasztra nézve is állása javulásának forrásává a földesuri kiváltság lett, mely karöltve a haladó korszellemmel a tulajdonképi szolgasorsuak vállairól terhet teher után emelt le. Azon tényezők, a melyek már a mult korszakban enyhítették a szolgaságot, a későbbi Árpádok alatt még hatékonyabban működvén, mindinkább elenyésznek annak nyomai, hogy az embert dologként vásárra viszik és eladják, és ezzel végnomai a tulajdonképi rabszolgaságnak; és a szabad költözködés joga, noha nem egyenlő feltételek teljesítése mellett, a szolgákra is mindinkább kiterjesztett. A legnevezetesebb különbségek tehát, melyek egykor a jobbágyokat, udvarnokokat és a tarka elnevezésű szolgálóosztálybelieket egymástól elválaszták, ilykép eltűntek, és a magánbirtokon tartózkodó, uri hatóságnak alávetett egyéniségek megannyian egy nagy néposztályba, t. i. a jobbágy- vagy paraszt-osztályba olvadnak össze, melynek tagjai között különbséget inkább csak a községeknek, melyekhez tartoztak, a földesur által osztogatott, vagy a földesurnak egyik-másik jobbágyközsége számára a király által adott kiváltság eltérő tartalma létesített ¹⁾).

3. §.

E korszak rendi viszonyainak jellemzéséhez.

A Sz. István-féle rendi szerkezet az Árpád-korszak végével már enyésző félben volt és helyébe egy új ké-

¹⁾ Erről alantabb bővebben lesz alkalmunk szólni.

szül lépni, melynek elemei gyanánt a *főpapok, főurak, köznemesek, polgárok és parasztok osztályai* jelentkeznek. De a régi rendeknek átolvadása az ujakba nincs még e korszakban teljesen befejezve, és így az új rendek sem ölthettek még eléggé kidomborodott külső alakot, mi azon zavarban tükröződik vissza, mely a rendi elnevezések tekintetében e korszak okmányaiban uralkodik. Míg az új rendek egynémelyike még nem bír határozott elnevezéssel, addig a régi rendi nevek alatt, nem egyszer, azok szokott értelmétől nevezetesen eltérő rendi állás lappang. Végleges megalakuláshoz az új rendi szerkezet csak akkor juthatott, midőn a neki alapul szolgáló új birtokrend jogi megállapodást nyert, mi a következő korszak műve.

A rendi viszonyok újabb fejlődésének egynémely iránya azonban már ez időszakban felismerhető. A rendi szerkezet ugyanis, a területi kiváltságok gyarapodásával, *territorialis jelleget* kezd magára öltetni, irányadóvá a társadalmi állásra mindinkább a hovátartozás válván; az, hogy valaki a városhoz vagy megyéhez tartozik-e, mily kiváltságnak örvendő jobbágyközségnek tagja. És ép e jellemvonásnál fogva az új rendek sokkal inkább alkalmasak elzárkózni egymás irányában, mint sem a régiek, mi ismét csak a következő korszakban válik fel-tünőbbé, de mely elzárkózás soha sem válik oly me-revvé, mint az a nyugati hűbéri Európában tapasztalható volt.

IV. FEJEZET.

A Sz. István-féle kormányserkezet átalakulása.

1. §.

Bevezetés. A törvényhozó hatalom gyakorlása. A központi királyi kormányzat.

Azon benső összefüggésnél fogva, mely a Sz. István-féle birtok- s rendi szerkezet és kormányzat között létezett, a két előbbinek átalakulása kellett, hogy változást idézzon elő a kormányzat terén is. A régi Sz. István-féle rendeket felváltott új néposztályok nem illeszkedhettek be egyszerűen a régi kormányserkezetbe, hanem ennek közegei, azon elemek sorsához képest, melyek kormányzására rendelve voltak, majd nyernek jelentőségben, majd veszítenek abból, majd pedig egészen új elemeknek lévén kénytelenek szolgálni, összes lényegökre nézve szenvednek módosulást.

A törvényhozó hatalom és a központi kormányzat kezelésénél nagyobb szerü külső változást még nem jelezhetünk. Mindkettőnek közegei csak nem ugyanazok e korszakban, mint a múltban. Behatóbb fürkészség után azonban meggyőződünk, hogy ezek természete és szereplése már sok tekintetben más.

A királyi hatalom gyengülése nem vonta maga után a törvényhozó hatalom megoszlását. Az továbbra is a király kizárólagos felségjogai közé tartozik és gyakorlá-

sának formája a királyi engedmény vagy rendelet¹⁾. De a nemzet részvétele a törvényhozásnál már kifejezetten jelentkezik. Rendszerint a székesfehérvári törvénynapon kellett volna ennek történnie, melynek évenként a király vagy a nádor általi megtartását az arany bullától fogva szakadatlanul hangoztatják törvényeink²⁾; kívánják különösen, hogy a főpapság ott jelen legyen³⁾, és a nemességnek majd megyei küldöttek útján⁴⁾, majd ismét fejenkénti megjelenését⁵⁾ követelik; hogy ott elintéztethessenek peres és panaszos kérdések⁶⁾, elégtétel adassék szenvedett károk és sérelmekért⁷⁾, és, mint az 1291. 25. tcz. mondja, tudomás szereztessék az ország állapotjáról és a királyi jogok kezeléséről az egyes megyékben. De ép a régi szokás megtartásának gyakori ismétlése gyaníttatja, hogy a székesfehérvári törvénynapok az Árpád-korszak hanyatlásával mindinkább elvesztik jelentőségüket, és minden oda mutat, hogy, főleg IV. László óta, a tulajdonképi törvényhozás az e végett különösen, és pedig már gyakrabban⁸⁾, majd a Rákos

¹⁾ Bizonyítják ezt a *statuimus, volumus, concessimus, ordinavimus, confirmamus*-féle kitételek törvényeinkben.

²⁾ V. ö. az 1222. 1., 1231. 1., 1267. 8. és 1291. 25. t. cikkeket.

³⁾ „*Praelati ecclesiarum et archiepiscopi et episcopi ad pauperum quaerimoniam audiendam, et infractae forte libertatis confirmationem, nisi canonica propedicioe fuerint impediti, tenentur interesse*“ írja az 1231. 2. törv.-cikk.

⁴⁾ „*Item ordinamus, quod singulis annis in festo s. regis unus ex nobis Albam venire debeat, et de quolibet comitatu duo vel tres nobiles de hant convenire*“ stb. rendeli az 1267. 8. cz.-ben IV. Béla.

⁵⁾ „*In quolibet anno semel omnes barones et nobiles regi nostri Albam ad congregacionem debeant convenire*“ mond az 1291-ki 25-dik törvényezikk.

⁶⁾ Lásd az 1231. 1. t. cikket.

⁷⁾ Lásd az 1267. 8. t. cikket.

⁸⁾ V. ö. erre nézve *Kovachich M. G.*: *Vestigia Comitiorum apud Hungaros* és *Supplementum ad Vestigia* című műveit és az Árpád-kori okmánytárakat.

mezejére ¹⁾, majd Pestre ²⁾ vagy Budára ³⁾, majd pedig máshová⁴⁾ összehívott országos gyűlekezeten történt, melyeken, mint az okmányok mondják, a zavarba ejtett országos ügyek rendezettek ⁵⁾. Az 1298-ban a ferencziek pesti egyházában tanácskozott főpapok és nemesek által hozott czikkelyek hallgatnak már a székes-fehérvári törvéynapról, melynek felélesztéséről később sem olvasunk és a jövő gyűlést a rákosi mezőségre kívánják összehívatni. Congregatio generalis v. communis totius regni, generale parlamentum ⁶⁾ e gyűlés rendes elnevezése, melyeken a főpapok, főurak és nemesek fejenként vettek részt ⁷⁾, és hová IV. László óta a kúnok is meghivattak ⁸⁾, sőt a III. Endre alatt tartott 1298-ki gyűlésen a szászokkal is találkozunk ⁹⁾. E gyűléseknek, melyek már

¹⁾ Például 1286-ban (C. D. V. 3. 317. l. és Árpádk. új okm.-tár IV. 283. l.) és lásd az 1298. 34. t. cz.

²⁾ 1299-ben (C. D. VI. 2. 229. l.)

³⁾ „In congregatione generali supra Veterem Budam celebrata coram venerabilibus patribus Archiepiscopis, Episcopis et omnibus aliis Ecclesiarum Praelatis, Baronibus, Comitibus, per universos Regni nobiles extiterit inter coetera specialius ordinatum“ írja 1290-ben III. Endre. Árpádk. új okm.-tár V 1. l.

⁴⁾ Lásd ennek példáját Árp. új okm.-tár IV. 341. l.

⁵⁾ „In congregatione nostra generali, írja 1289. IV. László (C. D. VII. 2. 121. l.), cum Archiepiscopis et Episcopis Ecclesiarum, Baronibus et Nobilibus Regni nostri super ordinatione et reformatione totius status Regni nostri celebrata.“ És v. ö. Árpádk. új okm.-tár IV. 176. l., valamint az 1298. 34. t. cz.-et, és Kovachich: Supplem. ad Vestigia stb. I. k. 226—230. l.

⁶⁾ A „parlamentum publicum“ kitéttel IV. László él 1289-ben; lásd Kovachich: Vestigia stb. 150. l. És III. András alatt is használták azt. C. D. VI. 2. 229. l.

⁷⁾ Lásd a 11. számú jegyzetet; és C. D. V. 2. 373. l., vagy Árpádk. új okm.-tár IV. 176. l.

⁸⁾ „Quod cum anno Domini 1279., írja IV. László (Árpádk. új okm.-tár IV. 176. l.), nobis in aetate legitima constitutis, circa f. S. Jac. Apostoli, cum universis Praelatis Ecclesiarum, Baronibus, Nobilibus Regni nostri et Cumanis omnibus congregationem generalem fecissemus celebrari.“ És v. ö. az 1298-ki törvényczikkelyek bevezetését.

⁹⁾ Lásd a bevezetést az 1298-ki törvényekhez.

nem bírtak oly túlnyomó mértékben a birói székek természetével, hanem jellemükre és feladatukra nézve közeledtek a későbbi korszak országgyűléseihez ¹⁾, hatásköre és megtartási módozata ekkor még nem volt szabatosan körülírva, hanem igen sok még, mi a későbbi századokban a törvényhozás körébe tartozott, a királyi tanács utján lett eldöntve.

A *királyi tanácsban* most is, mint a multban, a főpapi és főuri elem, különösen az ország főméltóságai voltak képviselve, kiknek meghallgatásáról, helybenhagyásáról gyakran emlékeznek az utolsó Árpádkirályok rendeleteit vagy adományait fentartott okmányok ²⁾. Mióta az országos méltóságok egynémelyike örökössé vált és hatalmas birtokaristokratia kifejlődött, a királyi tanács e határozatai nem ritkán sérelmesek lehettek a köznemesekre nézve, mint azt az arany bulla és a szellemben alkotott későbbi törvényczikkelyek eléggé tanúsítják ³⁾. Ez ellen kívánt óvszert nyújtani az 1298-ki törvényhozás, midőn kíváná, hogy a királyi udvarban két püspök, egyik az esztergami, a másik pedig a kalocsai érseki megyéből, és azon nemesek legyenek mindig a király oldala mellett, kiket e végre az országgyűlés választott, és kiknek tanácsával osztogattassanak jövőben az országos méltóságok, a királyi adományok, és végeztessenek a bonyolultabb országos ügyek, mely ta-

¹⁾ Hogy vidéki (particularis) gyűlések is tartattak néha királyaink által, bizonyítja V. Istvának egy 1271. oklevele: „Quod cum nos conventionem et congregationem omnium Nobilium existentium a parte Danubii versus orientem in Hayouholm et Heves commoda fecissemus pro statu Regni nostri reformando, et justitiam cuique reddendo.“ Kovachich: Supplem. I. 31. l.

²⁾ „Ex consilio omnium Baronum, Episcoporum et aliorum Praelatorum“ nostrorum“ adományoz például 1263-ban IV. Béla. Árp. uj okm. -tár VIII. 67. l. És számos hasonló példák Fejéjárnél és az Árpádk. okmánygyűjteményekben.

³⁾ Például az 1222. 2. 17., 1298. 7. 16. tez stb.

nács meghallgatása nélkül tett intézkedések érvénynyel ne birjanak ¹⁾).

A királyi udvarban, melyet IV. Béla óta rendszerint Budán ²⁾ kell keresnünk, hozta a király, tanácsa meghallgatásával, rendeleteit, melyek végrehajtása és egyáltalában a központi kormányzat kezelése, a már az előbbi korszakból ismert tisztségek által történik. De e tisztségek, a központi kormányzat teendői gyarapodásával és a királyi hatalom gyengülésével, mindinkább kilépnek az udvari méltóságok köréből, és egyes hatalmas nagyokra ruházva, önállóbb szerepléshez jutnak; szóval, országos méltóságok jellemét kezdik magukra ölteni.

Folytatása ez azon fejlődésnek, mely már a mult korszakban a *nádorságot* a királyi kuriától külön vált hatósággá emelte és ezzel a királyi nádorispánt mindinkább az ország nádorispánjává, sőt az ország jogainak mintegy örévé ³⁾; és mely e korszakbeli törvények közé iktatta, hogy a király a nádort, ki IV. Béla óta rendszerint

¹⁾ „Item statüimus, mond az 1298. 20. t. cz., ut curia domini regis honorificencius regi possit, et regnum Hungariae decencius gubernari. dominus noster rex singulis tribus mensibus, singulos duos episcopos, secundum exigenciam ordinis, unum de suffraganeis Strigoniensis, et alterum de suffraganeis Colocensis ecclesiae, totidemque et quasi omnes nobiles regni, quos ex nunc elegimus, secum habeat, congruis stipendiis de bono regis sustentandos. Et si idem dom. rex hoc facere obmiserit, quidquid praeter consilium praedictorum sibi applicandorum, in donacionibus arduis, et dignitatibus conferendis, vel in aliis maioribus fecerunt, non teneant.“
Hogy az hatályba lépett, annak bizonyosságát lásd Árp. uj okmt. V. 202. l.

²⁾ Lásd erre, valamint a budai vár keletkezésére nézve: *Rupp Jakob* Budapest és környékének helyrajzi története. Pest 1868.

³⁾ Az arany bulla 31. czikke rendelvén, hogy annak egy példánya mindig a nádor által őriztessék, egyuttal meghagyja a nádornak, hogy „ipsam scripturam prae oculis habens, nec ipse deviet in aliquo praedictorum, nec regem, vel nobiles, seu alios consentiat deviare.“

rint a kúnok birája is ¹⁾), „ha a király és az ország ügyeit rosszul kezelné“, az országlakosok kérelmére mozdítsa el hivatalából ²⁾); sőt az 1291-ki 9-dik törvényczikkben a nádori széknek az ország nemeseinek tanácsával való betöltése sürgettetik ³⁾).

És hasonlóképp országos tekintélyhez jutottak még, és ép ezért az 1291. 9. tcz. intézkedése reájok is szóltott: a királyi udvarba vitt ügyekben rendszerint ítélő *királyi udvarbíró*, kit e korszakban már következetesen *judex-curiae*-nek hívnak, mint a későbbi országbíró, és kinek helyettesével, az *al-udvarbíróval* (*Vice judex-curiae domini regis*), ⁴⁾ már szintén találkozunk az okmányokban; továbbá a *királyi tárnokmester*, kinek nevekő országos tekintélyt a városoknak, melyeknek birája volt ⁵⁾), mind számban, mind pedig országos jelentőségben emelkedése adott; és végtére a *királyi udvar kancellárja*, ki, mióta a központi kormányzatnál az írásbeliség mindinkább meghonosodott ⁶⁾), mint a királyi rendeletek szerkesztője, a király legbensőbb tanácsadójaként szerepel, és kinek tisztét egyik-másik főpap viseli, míg helyettese, az

¹⁾ Szabályul ezt IV. Lászlónak a kúnoknak adott 1279. privilegiuma 11-ik szakasza írta.

²⁾ 1231. 3. tcz.

³⁾ „Item Palatinum, mond az 1291. 9. t. cz., magistrum Tavernicorum nostrorum, vice-cancellarium, judicem curiae, ex consilio nobilium regni nostri, ex antiqua consuetudine regni nostri faciemus.“ Hogy kiknek tanácsával éljen a király, azt az 1298. 20. tcz. eléggé világosan kifejezi. Hogy az Árpádkirályok igen gyakran változtatták a nádorokat, arról különösen IV. László kora tanuskodik. V. ö. Czech értekezését Uj M. M. 185¹, 2 IV. f.

⁴⁾ Például Árp. uj okm.-tár VII. 3. l., C. D. IV. 1. 142. l. A nádor helyettese, a *Vice-Palatinus*, is már gyakran fordul elő az okmányokban, például C. D. III. 2. 414. l.

⁵⁾ A nádor, országbíró, tárnokról, mint országos bíróról e munka 4-ik könyvében lesz bővebben szó.

⁶⁾ Ez ellen akart a nemeseknek védelmet nyújtani az 1267. 10. tcz.: „Item causae nobilium sine petitionibus debeant expediri.“

al-kancellár, szokás és törvény alapján rendszeresen az időszertinti székes-fehérvári prépost volt ¹⁾

A többi udvari méltóságok ép úgy, mint a királyné udvarának tisztségei ²⁾, mint az udvarbírói, tárnokmesteri vagy a veszprémi püspökséggel egybekötött királynői kancellári tisztsz ³⁾, merő udvari tisztségek maradtak, sőt némelyek közülök, a viszonyok változtával hatáskörük csorbulván, hovatovább tulajdonképi czimekké válnak, de melyeknek adománya a velök megajándékozottakat a királyi udvar és ezzel a királyi tanács tekintélyes tagjaivá avatja.

2. §.

A várszerkezet átalakulása.

Míg a központi kormányzat terén csak kevés változást jelezhattünk, addig a vidéki kormányzat lényeges átalakulást szenvedett. .

A várszerkezet ugyanis, a vidéki kormányzatnak egykor főközege, e korszak végével már más czéloknak és elemeknek szolgál, mint a multban, és ezzel természetből kivetköztetve, egy új intézménynyé válik. A vár-

¹⁾ Az 1291. 9. t. cz. több főméltóságoknak az országlakosok beleegyeztével való betöltését kívánván, írja: „Salvo tamen jure Albensis ecclesiae, et privilegio, quod Albensis ecclesia nostra in ipsa vice-cancellaria habet et habere dignoscitur ab antiquo“ és IV. László 1283-ban szintén írja (C. D. V. 2. 182. l.): „quasi conjunctim Vice-Cancellariae officio ac honorabilis Albensis Ecclesiae Praepositurae regimine.“ Különben ennek daczára gyakran más egyházak prépostjai viselték e tisztsz.

²⁾ Ezekre nézve rendeli az 1298. 21. t. cz.: „Statuimus etiam, quod domina regina Hungariae debitae dignitatis culmine gaudere possit, curia sua dignitatibus et honore, in personis Hungarorum nobilium, non vero alienigenarum solempnius, sicut debet ordinetur“ stb.

³⁾ Annak fejében, hogy a veszprémi püspök koronázza a királynét, „eidem Episcopatu realiter perpetuo adnexo exstitit, cum quingentarum marcarum stipendio annuo Cancellaria reginalis, quae . . . per aliquot temporum intervallo a Vesprimiensi Ecclesia disvetudine inumbrata“ — írja 1276-ban IV. László. (C. D. V. 2. 338. l.)

földek adományozása és a várjobbágytság eltünése folytán a várszerkezet megszűnik a királyi had fentartásának közege gyanánt szerepelni, és hadi célja háttérbe szorultával, kormányzati feladatai lépnek előtérbe; és ezeket is más népelemekre nézve és új formákban kezdi a későbbi Árpádkorszakban teljesíteni.

A nemesség tudniillik, mely, mint láttuk, a várszerkezet eredeti elemeihez nem tartozott, e korszak folyamában helyt foglal benne.

Némi összeköttetés a várkerület és a kebelében lakó nemesek között már régebben sem hiányzott. Pénz és tizedügyeiben a nemes is a királyi jövedelmeket (jura regia) kezelni hivatott várispán alá tartozott¹⁾, kinek és közegeinek hatósága a nemesi birtokokat művelő szabad parasztok vagy jobbágyokra is kiterjedt²⁾. Szemben a várhatósággal bizonyos érdekközösséget hozott ez szükségkép létre a várkerületben birtokos nemesek között, mi a törzsélet és a törzsbeli összeköttetés végleges megszűntével csak nyerhetett, és idő folytán a nemességnek a várkerületek szerint való eloszlását eredményezte. A nemeseknek a várkerület után, melyben laktak, elnevezése és a várkerületek szerinti szereplése a királyi kiküldöttek vagy a nádor által tartott bírói székek vagy vidéki gyűlések³⁾, sőt IV. Béla idejében a székesfehérvári törvényt napok alkalmával is⁴⁾, ennek eléggé szóló

¹⁾ V. ö. az arany bulla 5. cikkét.

²⁾ Lásd e munka 2. könyve, 5. fejelet 3. §-át.

³⁾ Így Lőrincz nádor 1268-ban írja, hogy midőn őt a király bizonyos birtokvillongások eldöntése végett „ad Comitatum Symigiensem transmississet, et quinque nobiles de ipso Comitatu electos per omnes nobiles de eodem Comitatu . . . in socios deputasset.“ Árp. új okm.-tár VIII. 206. l. És ilyenek lehettek a IV. Béla által a tatárdúlás után megyékként tartott gyülekezetek is. V. ö. Szalay II. k. 56. l. 3. jegyz.

⁴⁾ Lásd az 1267. 8. t. cikket, melyben IV. Béla rendeli, hogy a szé-

bizonyítékai. De ha a nemesség ily szálak által összefüggött is a várszerkezettel, annak hatóságát felette egyáltalában nem ismerte el; és midőn a tizenkettedik század végével és a tizenharmadik kezdetén, hatalmas nagyok sorából válogatott várispánok, különösen az örökösök, a várhatóságot a nemesekre is kiterjeszteni iparkodtak, ezt, mint a Sz. István-féle alkotmánynyal ellenkezőt, az arany bulla és az 1231-ki törvényczikkek¹⁾ szigoruan tilalmazzák. A tizenharmadik században azonban több tényezők összehatása hajlandóságot keltett a nemességben, hogy belépjen a várszerkezetbe.

A várjobbágyi osztály tulnyomó részének felemelkedése a nemesek közé²⁾ a várkerületi nemességet oly alkatrészszel gyarapítá, melyben nem élt, nem élhetett a régibb nemességnek függetlenségi érzete, és mely multjánál fogva nem idegenkedhetett annyira a várszerkezettől. E változással ugyszólván lépést tartva, ment véghez azon néposztálynak kiszorítása a várszerkezetből, mely állásánál fogva legtávolabb állott a nemességtől, t. i. a jobbágyságnak vagy szabad parasztnak, az immunitási kiváltság sűrűbb osztogatása következtében³⁾. És végtére a várnépbelieknek, vagy a hospiteseknek, községei, ha nem nyertek városi kiváltságot, vagy pedig nem jutottak földesuri hatóság alá, mi őket vagy egyszerre, vagy pedig lassankint, a várszerkezettől elvonta, nevezetes kiváltságokkal ruháztattak fel, majd személy-, majd pedig birtok-jogi tekintetben⁴⁾. A vár-

kesfehérvári törvénykezésnapokra „de quolibet comitatu duo vel tres nobiles debeant convenire.“

¹⁾ Nevezetesen az 1222. 5. és az 1231. 12. és 13. t. cz.-kek.

²⁾ Lásd e könyv 3. fejj. 2. §-át.

³⁾ Lásd erről e fejezet 4. §-át.

⁴⁾ IV. Béla a királyi udvarnokokat is a hospitesek jogosítványaiaval ajándékozta meg. Lásd az 1267. 2. t. cz.-et.

kerület lakosságának magánhatóság alá nem jutott elemei ilykép, tekintve állásukat, folyvást egyneműebbekké váltak a tizenharmadik század folyamában, és a nagyok hatalmaskodásai által szabadságukban egyaránt veszélyeztetve, érdekeiket is mindinkább közöseknek kellett érezniök.

Ez indította az Árpádkorszak végével a nemeseket, hogy megjelenjenek a várkerület gyűlésein, birói székeken, az érdekeik és politikai állásuk tekintetében hozzájuk közelebb jutott maradványaival a várjobbágyságnak, a hospitesek kiváltságolt községekivel és a várkerület többi bizonyos önállósággal biró lakosaival tanácskozandók a várkerület ügyei felett¹⁾, melyek elintézésénél természetsszerűleg előkelő részt követeltek magoknak.

Igy vált a várkerület, mely egykor a várszerkezet hadi céljának szolgáló elemeket fűzte össze, ezek lassankinti eltűnédezésével, a kebelében lakó, az uri hatóság alól menten maradt, és így a birtokaristokratia irányában társadalmi és politikai önállóságukat fenntartott elemek összefűző kapcsává²⁾, melyek mindinkább a keletkező köznemesi osztályba egyesülnek.

E kettős változás, melyen a várszerkezet a későbbi Árpádkorszak alatt keresztül ment, t. i. mind céljára, mind pedig elemeire nézve, tisztí közégeinek átalakulásában lelt határozott kifejezést. A várszerkezet hadi céljára emlékeztető elnevezések, vonatkoztak azok akár

¹⁾ Lásd IV. László egy 1282-ki okmányát Fejéernél (C. D. V. 3. 115. 1.) És több ide vágó példát idéz *Bolka Tivadar* Jogtörténeti tanulmányok a magyar vármegyék szervezetéről. Budapesti Szemle 1865. évi füzetében.

²⁾ „Fidelibus suis universis Nobilibus, Jobbagionibus, Castrensibus, et aliis omnibus tam hospitibus, quam aliis cuiusvis conditionis hominibus in Comitatu de Ugocha constitutis“ ezim alatt ír IV. László 1282-ben Ugocsamegyének. (C. D. V. 3. 115. 1.)

magára a várkerületre, akár pedig ennek tisztség-ire, az okmányokból lassankint kivesznek és a korszak végével végkép eltűnnek. A kerületek, melyekre az ország területe osztott, e korszak végével már nem tekintetnek egyes várak tartozékainak, hanem a kormányzat megyai vidékeinek, melyeknek az illető várak már csak nevüket kölcsönzik; a régenten oly gyakori „terra castris,” „ad castrum pertinens,” „parochia,” „civitas” kitételek helyett, a „comitatus” (megye) vagy „provincia” elnevezés kezd mindinkább meghonosodni.

És a várra való vonatkozás elejtetik a várkerület tisztségeinek czimeinél is, ha ugyanis nem váltattak fel egészen újak által. Várispán (Comes Castris) helyett már csak az illető kerület után elnevezett ispánról (például pozsonyi, bihari ispánról, Comes Posoniensis v. Bihariensis) olvasunk ¹⁾; míg a hadnagy (dux, major exercitus) és a várnagy (Castellanus) tisztségei e korszakkal enyésznek el. A *megyei ispán* egyedüli helyettesévé ilykép a vár udvarbírája (curialis comes castris) vált, ki, a tetelesen leolvadt várnagyi teendők is átszállván reája ²⁾, helyettesítőleg az összes ispáni teendőket egyesíté kezébe, és ép azért régebb hivatali nevét az *alispáni* (Vicecomes) czimmel kezdi felcserélni ³⁾.

¹⁾ Ezekre nézve ígérte III. Endre az 1291. 3. t. cz.-ben: „Promittimus etiam, quod dignitates seu comitatus regni nostri, seu castra, advenis vel hospitibus aut paganis vel ignobilibus, et his, qui in regno nostro nocumenta frequenter intulerunt, nullatenus conferemus, nec consiliis nostris interesse permittemus.“

²⁾ Hogy az udvarbírói és várnagyi tiszt igen gyakran egyesítve voltak e korszakban, okmányok tanusítják. Igy Miklós nádor, mint pozsonyi főispán, 1284-ben írja (Árp. új okm.-tár IV. 268. l.): „mandantes et injungentes vobis nostris officialibus et collectoribus universis et specialiter Conservatori Castris et Curiali Comite Posoniensi, ac Comiti hospitum Castris.“ És erre több példát idéz Bartal Gy. „Alispány” című cikkében az Egyetemes magyar encyclopaedia II. kötetében.

³⁾ E két czim e korszakban még váltakozik egymással, mint azt az

De nemcsak a központi várhatóság szervezetében következett be lényeges átalakulás, hanem, miután a várkerületnek kezdetleges feladásaival összekötött felosztása század- és tizedkerületekre a tizenharmadik század végével már értelmét veszítette, a századosok (centuriones) és tizedesek (decuriones, decani) szereplése is megszűnik. Az alsóbb fokú igazságszolgáltatás és közigazgatás tehát új közegeket igényelt, és miután a várkerületi vagy vármegyei nemesség, a dolog természetéhez képest, a várhatóság ezen részét engedte legelsőbbben magára kiterjesztetni, befolyása is annak kezelésébe itt nyilvánult első ízben. A király vitézeinek (servientes regii) mondott nemesek felett is csekélyebb ügyekben itélni hivatott *szolgabírák* (Judices servientium v. nobilium) voltak e közegek, kikkel IV. Béla alatt találkozzunk első ízben ¹⁾, és kik, valamint az őket eljárásuknál támogató esküdtek (jurati assessores, jurassores) első szereplésüktől fogva a megyei közönség választásának és ezzel a nemesség tulnyomó befolyásának köszönték tisztüket ²⁾. Rendszerint négy szolgabíróval találkozunk a megyében, kik a nyolcz *esküdttel*, elnöklete alatt az ispán vagy pedig az alispánnak, képezték a *megyei bíróságot* (parochiani judices, később sedria), melynek, mint részben általuk választottnak, a nemesek kezdetben bizonyára csak önként vetették magokat alá, migyem az 1298. 26. t. cz. annak hatóságát, feltéve, hogy a nádor nem itél azon vidéken, a megyei lakosságra egyáltalá-

1291. 5. t. cz. is tanúsítja. A „vice-judex“ ezim is előfordul az alispáni tiszt jelelésére. Lásd Árp. új okm.-tár V. 233. l.

¹⁾ Első említése a szolgabíráknak IV. Bélának a székesfehérvári egyház számára adott okmányában olvasható. C. D. IV. 2. 230—33. l. Törvényben először 1291-ben fordul elő a szolgabírói intézmény az 1291. 5. meghagyván, hogy: „nec comes judicium recipere aut judicare praesumat, absque quatuor nobilibus nominatis.“

²⁾ „Per nobiles et ignobiles totius Provinciae Csallóköz constituti“ irják egy 1322-ki okmányban Pozsonymegye szolgabírái. C. D. VIII. 1. 364. l.

ban kötelezőnek írta¹⁾. Mert hisz elvben állott az egész korszak alatt az, hogy a nemes csupán a király hatósága alá tartozik, ki azt felette vagy személyesen udvarában, vagy pedig ezen kívül a nádor utján, gyakorolja, és még csak mintegy kiegészítő gyanánt volt a megyei bíróság e tekintetben hivatva szolgálni; de ezzel meg lett nyitva az ut, mely a nemességet idővel beljebb és beljebb vezesse a megyei életbe.

Mig ilykép a szolgabirói és esküdti intézmény útján a vármegyei élet alsóbb fokán az önkormányzat már ekkor meghonosodott, annak felsőbb rétegeibe még nem tudott elhatni, mert az alispán, a későbbi megyének ezen éltető lelke, a megyei ispán, tehát királyi tiszt által lett kinevezve, csak azt kívánván az 1298. 4. t. cz., hogy nemes származásu legyen²⁾.

A várkerület vagy vármegye hatósági szerkezetének illetően átalakulása, melynek egyes mozzanatai időpontját megállapítani nem lehet, de melyet a tizenharmadik és tizennegyedik századbéli törvények s okmányok egyaránt bizonyítanak, hangosan hirdeti, hogy a várkerület megszűnt a királyi had fentartásának és az e végre szolgáló elemek kormányzati közege lenni, hanem a területén lakozó valódi szabadok vagy nemesek és ezekkel némileg hasonorsuak közönségének kormányzati, és pedig részben önkormányzati organumává vált. *Szóval, a katonai jellegű várszerkezetet a politikai jellegű megyei szerkezet kezdi felváltani.*

²⁾ „Omnes causae ad Palatinum, dum provincias iudicat, vel tunc dum non iudicat, ad *parochiales iudices* referantur“ mond az 1298. 26. cz.

¹⁾ 1291. 4. t. cz.: „Nec etiam barones suas dignitates in certa quantitate pecuniae, locare permittimus; nec vices suas, sive iudicatus in *parochia* conferri ignobilibus paciemur.“ Mindamellett az alispán igen gyakran a nem-nemesek sorából lett a megyei ispán által válogatva. Lásd Botka id. értekezését.

Mindennek létesülése a valódi szabadok túlnyomó része, vagyis a köznemesek megváltozott politikai szereplésének kinyomata volt. Valamint a valódi szabadok egykor egységes rendjéből a főpapok és főurak rendi tekintetben kimagaslottak, hatalomra és álladalmi szereplésre nézve magok megett hagyva a köznemeseket: úgy csakis ők maradtak meg továbbra is teljesen közvetlen királyi hatóság alatt ¹⁾, míg a köznemesség alóla mindinkább a vármegyei hatóság alá került. De a nemesség helyt foglalva a megyében, politikai önállóságának fentartására beléoltja a vármegyei szerkezetbe az őt mindig megilletett önkormányzat ágát, mely e korszak alatt még csak gyengének mutatkozik, de ugyanazon mértékben látszik hivatva erősbülni, a melyben a nemesség a megyei élet terét maga számára elfoglalja.

3. §.

A polgárság jogállása s önkormányzata.

A polgári elem, melynek csak mintegy csirájával találkoztunk a mult korszakban, a jelenben figyelemre méltó néposztálylyá erősbült. A várszerkezet bukásának köszönhetett legtöbbit.

Megjegyeztetett már fentebb ²⁾, hogy a várszerkezet megannyi elemei, melyek annak felozlása alkalmával nem emelkedtek fel a nemesek közé, de másrészt földesúri hatóság alá sem jutottak, mindinkább azon községekbe tömörülnek, melyek, a nekik bőkezűen osztogatott királyi kiváltságok védelme alatt, a hatalmas egyházi és világi nagyok uralmától mentek maradtak. Az utolsó

¹⁾ Tudniillik a fentebb említett törvénykezési kiváltságok erejénél fogva.

²⁾ Lásd e könyv 3. fejezetének 2. §-át.

Árpádkirályok, a királyság érdekét vélvén vele előmozdítani, jelentékenyen szaporították e kiváltságolt községek számát ¹⁾, melyek lakossága, főleg a várnépbeli osztály egy tetemes részének odaköltözése által gyarapodott. A polgári elem, melyet a múlt korszakban a hospitesek képviseltek, ilykép egy új, a régít már számerejénél fogva nem sokára tulszárnyaló, alkatrészt nyert, mely, minthogy a várszerkezet alsóbb elemeiből, különösen a várnépbeliekből (*castrenses*, *cives*) alakult, a „*cives*“ elnevezés alatt szerepel az okmányokban. E korszak vége felé tehát a „*civis*“ kifejezés a régítől már eltérő értelemmel bír, t. i. a várnépbeliek osztályának közhatalóság alatt megmaradt és így többé-kevésbé polgári állást nyert alkatrészei értetnek alatta. Nagyobb községekben, de különösen a várkerületi központi erősségekből alkotott városokban, mind a „*cives*“, mind pedig a „*hospites*“-ek által képezett elemmel találkozunk, melyeket azonban a helynek adott szabadalmak közös élvezete mindinkább összeforraszt. Innen, hogy a tizenharmadik századbéli okmányokban a polgárság jelölésénél már váltakozni látjuk e két kifejezést ²⁾, és még a tizenötödik században is, midőn már e különbség végnyomai is elenyésztek és a „*civis*“ szó kizárólag polgárt jelelt, a városok polgárságának „*cives et hospites*“ czimezése a magyarországi polgári elem ép ecsetelt alakulására emlékeztetett ³⁾.

¹⁾ Igy IV. Béla több jelentéktelenebb helyeken kívül Nagy-Szombatnak, Zágrábnak, Pestnek, Nyitrának, Késmárknak; V. István Győrnek, IV. László Sopronnak, III. Endre Tordának, Pozsonynak stb. osztogattak városi szabadalmakat.

²⁾ Lásd például III. Endrének 1291-ki Pozsonynak adott kiváltságlevelét; vagy Sopronnak IV. László által adott 1277-ki szabadalmát és ugyancsak IV. Lászlónak Sopronra vonatkozó okiratait az Árpádk. új okm.-tár IV. k. 380. és 81. lap.

³⁾ Lásd például az 1271-ki győri szabadalomlevelet (Endlicher Monum. 526-ik lap), hol „*cives et hospites nostri Albenses*“-ről van szó.

De nemcsak külterjesen gyarapodott a polgárság e korszakban, hanem társadalmi, politikai és ezzel jogállás tekintetében is.

A tizenkettedik és tizenharmadik századok egész Nyugat-Európában a polgári elem önállóságra jutásának s ezzel a tulajdonképi városi élet felvirágzásának korszakát képezik, következményekép a keresztes háborúk folytán hatalmas fejlődésnek indult iparos és kereskedelmi tevékenységnek, és ezzel arányosan emelkedő gazdagság és miveltségnek ¹⁾).

Magyarország, mely Sz. István óta részese volt a nyugat-európai élet megannyi mozzanatainak, ez alól sem vonhatta ki magát, mi az iparral és kereskedelemmel foglalkozó polgári elemnek emelkedő fontosságot szerzett a nemzet előtt. Későbbi Árpád-királyainknak vámszabályzatai, valamint a városi szabadalmaknak a kereskedelemre vonatkozó pontjaik ²⁾ hangosan hirdetik, hogy a polgári elem jelentősége ez irányban éreztetett, és a jólét, mely városaink egynémelyikében, noha nem oly mértékben, mint nyugaton, ez intézkedéseket követte, igazolta eljárásukat.

Alapja volt ezzel vetve a polgári elem országos tekintélyre jutásának, mit korszakunk politikai viszonyai is lényegesen előmozdítottak. A magyar birtokviszonyoknak fentebb jelzett átalakulása, és különösen az, hogy az adományok bőkezű osztogatása folytán a szabad magánbirtok közvetlen viszonyzatba jutott a királyság-

¹⁾ Lásd erre nézve az általános külföldi jogtörténelmi műveken kívül: *Maurer G. L.*: *Gesch. der Städteverfassung in Deutschland*. Erlangen 1869–70. 3. k.; *Thierry Aug.*: *Essai sur l'histoire du tiers état*. Paris 1867. *Hegel C.*: *Gesch. des italien. Städteverfassung*; és *Heeren A. H. L.*: *Versuch einer Entwicklung der Folgen der Kreuzzüge für Europa*. Kl. histor. Schriften. Wien 1817.

²⁾ Ezekről e munka 4. könyvében lesz alkalmunk bővebben szólni.

hoz, a városnak mindig csak e forrásra visszavezetett birtokjogát közelébb ejtette a nemeséhez és ezzel közelébb hozta őket politikai állás tekintetében is; míg másrészt a várszerkezet felozzlása a jobbágyot magánhatóság alá hozván, ezt viszont távolabbra vetette a polgártól, kihez a mult korszakban oly közel állott. Ha ehhez még hozzáadjuk, hogy a királyi hatalom sülyedése folytán a jobbára hatalmas birtokaristokraták által ellátott udvari hivatalok hova-tovább országos jelleget nyernek, és így a tárnokmester gyakorolta hatóság a királyi városok felett, szintén a közhatóság színezetét nyeri mindinkább: felfoghatóvá váland azon nevezetes fordulat, mely, e korszak végével, a magyarországi polgárság politikai állását illetőleg bekövetkezett:

Mig tudniillik a tizenegyedik században a polgár még csak a jobb sorsu s sajátos foglalkozásu jobbágy, és a város a kiváltságolt jobbágyköztség szerepét viszik; addig, *a tizenharmadik század végével, a polgárság közhatóság alá tartozva, országos állással bir, és a városra, mind birtokjoga és a területén gyakorolt hatósága, mind pedig csupán közhatóság alá tartozásánál fogva, alkalmazhatóvá kezd válni a testületi nemesség tana* ¹⁾.

A polgári elem ezen kedvezőbb politikai és jogállása azonban nem terjedt ki egyenlő mértékben megannyi királyi kiváltságolt községekre. Valamint csak néhányan közülök birtak a városi élet és a városi jogállás összes feltételeivel, úgy csak kevesen is közülök nevezhetők tulajdonképi városoknak, jobbára csak azok, melyek a várkerület erődített helyeiből alakitva, a későbbi város egyik lényeges tulajdonságával, t. i. védfal-

¹⁾ E tan, és pedig mindig jobban kifejlődve, egész 1848-ig szerepel jogunkban. V. ö. *Wenzel Gusztáv: A magyar és erdélyi magánjog rendszere.* Pest 1864.

lal birtanak¹⁾. A többség a tulajdonképi városok és a kiváltságolt jobbágyközségek között foglal helyet, lakossága elemeihez s tulnyomó foglalkozási irányához képest hivatva idővel véglegesen majd azok, majd pedig emezek sorába jutni. E korszak e tekintetben is átmeneti időszak.

Tekintve az egyes, a szó tulajdonképi értelmében, városi községet, a legnevezetesebb változás, annak teljes területi különválása. A mult korszakban a polgárság mint a szűkebb értelemben vett várterület²⁾ lakosságának egyik, csak sajátos foglalkozásu és különös kiváltságokban részesült, eleme jelentkezett, kivüle azt még mások is képezvén, kiknek állása a várhoz való viszonyuk szerint irányult; az u. n. városi hatóság ép azért nem annyira egy kikerekített, még kevésbbé védfallal körülvett terület felett, mint inkább a kiváltságolt polgárság felett álló hatóság volt³⁾. A tizenharmadik században azonban, midőn a várszerkezet már oszlófélben volt, királyaink egy-egy vár, vagy váraljai terület összes lakosságát ajándékozván meg polgári szabadsággal⁴⁾, a polgárság területileg is különvál a megyei lakosságtól, melynek, mióta vezéreleme hova tovább a nemesség lesz, összefüző kapcsa nem a várban székelő hatóságban, hanem a szabad ég alatt tartott gyülekezetekben rejlett. A városok ilykép egészen a megyéken kívül álló területekké válnak, melyeken a polgárság bir hatósággal és forrása bárki által ott élvezett jogoknak, és így az ott tartózkodók jogállására a polgári közönséghez való vi-

¹⁾ Csak is ezekre találjuk alkalmazva a „civitas“ kifejezést, melylyel a tulajdonképi várost jellették.

²⁾ Tudniillik a vár és váralja.

³⁾ Innét a területi határok hiánya a régibb kiváltságlevelekben.

⁴⁾ V. ö. Pozsony, Soprony és mások fentebb idézett városi kiváltságleveleit.

szonyuk irányadó¹⁾. De egymástól mindinkább különválva, megye és város egyaránt megőrizték neveikben közös bölcsőjüknek emlékét; mert míg a várhoz tartozott kerületből kifejlődött megyei terület, annak „comitatus“ nevét viseli, addig a várból s ennek tartozékából alakult város, annak régi „civitas“ nevét örökölte.

Már e korszak végével tehát, a város (civitas) kellei: a megyeitől különálló terület²⁾, ezen kizárólagos hatósággal bíró³⁾, csak is a királynak alárendelt⁴⁾ polgári közönség, mely védelméhez erődítvényekkel bírvva, az országos védelemnek egyik tényezője⁵⁾. Hol e kellek közül egyik-másik hiányzik, különösen az utóbbi, ott csak kiváltságolt községet (villa, oppidum) ismernek az okmányok.

Lakosságát tekintve, a várost többféle elem képezte, u. m.: a jobbára külföldről ide szakadt *hospites*-ek; a város területén lakott várjobbágyi és várnépbeli osztályt képviselő *cives*; a polgársághoz különös kiváltság folytán itt-ott csatolt *egyéb elemek*, mint például Győrött a püspökségnek és a káptalannak ott lakó népe⁶⁾,

¹⁾ V. ö. péld. Zágráb 1242-ki privilegiumának 7. 8. 11. vagy Pozsony 1291. szabadalmának 1. pontját és több másokat. Endlichernél.

²⁾ Lásd Nagyszombat 1238-diki kiváltságának bevezetését. Endlichernél.

³⁾ Lásd, sok helyett, ugyanazon kiváltság 5., a zágrábinak 11., az 1277-ki sopronyinak 1. és a pozsonyinak szintén első pontjait. U. o.

⁴⁾ Ezt leghatározottabban a nagyszombati kiváltságlevél fejezi ki, midőn 1. pontjában rendeli, hogy a nagyszombatiak „ad regiam coronam specialiter pertinent“; és ezt fejezi ki a „libera“ melléknév is (lásd a zágrábi kiváltság bevezetését), ugyszintén a „nostra“ és „regia“ mellékeknek.

⁵⁾ Bizonyítja ezt, hogy csak erődített helyekre találjuk okmányainkban alkalmazva a civitas nevet.

⁶⁾ Győr 1271-ki kiváltságlevelének 5. pontja rendeli: „Adjunximus etiam et conjunximus populos episcopi et capituli Jauriensis in eadem villa communita, cum iisdem hospitibus residentes, hospitibus nostris memoratis“ Endlichernél Monum. Árp. 527. l.

Pozsonyban a várhalászok ¹⁾, Sopronban a luéri nyilasok ²⁾, vagy mint ismét Pozsonyban, a zsidók ³⁾; és végtére nem szorosan vett városi elemet képezve, sulypontjuk a városon kívül feküdvén, a városban lakó papság és néhány kivételesen ott is birtokos nemes ⁴⁾. És hogy a városok lakosságban gyarapodjanak, a kiváltságlevelek bárkinek szabad megtelepedést engednek azok területén ⁵⁾, de különösen tiltják a jobbágyot, feltéve, hogy urának a földbért (terragium) lefizette, a városba költözésben akadályozni ⁶⁾; sőt egynémelyik város kiváltsága az odavonulókat még vámmentesség kedvezményében is részesíti ⁷⁾. A városi lakosság ezen tarka elemei, melyeknél élénken élhetett még ekkor korábbi állásuk eltérő voltának tudata, annyival inkább, mivel az azzal járt kötelezettségek egynémelyike itt-ott különösen fentartatott ⁸⁾, még nem képezhettek egy közös szellemtől áthatott egészet. Csak a közösen élvezett polgári szabadság, az egyaránt viselt városi terhek és az érdekeknek ez által előidézett közössége enyésztték el las-

¹⁾ Lásd Pozsony 1291-diki kiváltságlevelének 16-dik pontját. Endlichernél. 626. l.

²⁾ Lásd Soprony 1277-ki szabadalomlevelének 11. pontj. U. o. 548. l.

³⁾ Az 1291-ki pozsonyi kiváltságlevél 12. pontja.

⁴⁾ Ezekről szól például Sopron fentebb idézett kiváltságlevelének 7-dik pontja.

⁵⁾ „Liberæ vero conditionis homines, rendeli például a szombathelyi 1238-ki szabadalomlevél (Endlichernél 446. l.), *undecunque inter eos habitare volentes venire voluerint, omni impedimento cessante, salvis rebus et personis transferendi habeant potestatem.*“

⁶⁾ „Item si aliquis de quacunq[ue] villa in civitatem Posoniensem causa commorandi venire voluerit, dominus ipsius villæ seu possessionis, ipsam impedire non præsumat, sed cum omnibus bonis suis libere abire permittat, iusto tamen et consveto terragio domino terræ persoluto.“ Pozsonyi kiváltságl. 11. pont.

⁷⁾ Például a pozsonyi kiváltságlevél 6. pontja.

⁸⁾ V. ö. a pozsonyi kiváltság 16. és a győriek 5. pontjait.

sanként a különbségeket közöttük és forrasztották őket össze testületi egésszé, u. n. közönséggé (universitas).

A városi szabadságban foglalt egyes jogositványok és kötelességek ugyanzólván ugyanazok, mint a mult korszakban. Székesfehérvár joga, a „libertas Albensis“, még mindig a városi kiváltság mintaképe, és annak elnyerése a teljes városi jogállás megszerzése. Pest, Pozsony, Soprony, Győr, Nagy-Szombat, Nyitra, egyaránt részesítettek benne, és Zágráb joga, a slavon föld ezen legtekintélyesebb városi joga, szintén a székesfehérvári mintájára készült ¹⁾.

Sarkköve e szabadságnak a közvetlen királyi hatóság alá tartozás volt, mely kifejezését főleg a város autonom bíraskodási jogában lelte, melyet, és pedig polgári ügy, mint bűnügyekre vonatkozólag, a polgári közönség által évenként, rendszeren Sz. György napkor, választott bíró (villicus, már gyakran judex civitatis) tizenkét választott polgárral van hivatva gyakorolni, kiket, mivel tisztük lelkiismeretes ellátására esküt tettek, esküdt polgároknak (jurati cives) neveztek ²⁾; és kiket az ítéletükben meg nem nyugodott fél csupán a király elébe idézhetett ³⁾.

E jogon kívül, melylyel önkormányzat volt össze-

¹⁾ Lásd az illető szabadalomleveleket Endlichernél: Monum. Árp.

²⁾ „Quod villicum, seu judicem, írja a pozsonyi kiváltságlevél első pontja, inter se, a festo sancti Georgii martiris usque ad anni revolutionem duraturum, eligant de communi, qui omnes causas ipsorum, et etiam extraneorum inter ipsos, vel intra metas civitatis, more hospitum aliorum cum decem juratis concivibus suis possit judicare. És lásd a soproni kiváltságlevél 1. pontját, hol befoglaltatik, hogy a városi bíró „omnes causas tam maiores, quam minores, quoque super effusione sanguinum, vel homicidii“ ítéljen. Nagyszomb. kiv. levél 5. p.; a győrinek 1. p. stb.

³⁾ „Si vero judex ipsorum, iurati vel cives in reddenda justitia defecerint, non partes, sed judex et jurati, si inter se ad faciendam justitiam partibus convenire non poterunt, ad nostram praesentiam evocetur.“ Pozs. kiv. 10. p.; és lásd Sopron. kiv. 2. p.; Győr kiv. 2. p.; Zágráb kiv. 12. p. stb.

kötve, majd régibb, majd ismét újabb kiváltság alapján, a város még kegyuri jogot gyakorol egyházai felett¹⁾; szabadon rendezí vásárait, melyek után járó adók fizetése alól rendszerint felmentetik²⁾; majd révjoggal³⁾, majd ismét a közel eső királyi erdőkben faizással bir; királyi adományokban részesül⁴⁾; kedvezményeket, itt-ott mentességet élvez hegyvámra és tizedre nézve⁵⁾; és míg polgárai saját áruik után a vám fizetése alól felmentvék⁶⁾, addig másrészt a város nem ritkán a mellette elvonuló kalmároktól egyáltalában⁷⁾, majd csak bizonyos cikkekkel kereskedőktől⁸⁾ áruik lerakását követelheti.

Mindezek fejében csak a régi adózási terhek nehezdednek a városra, mely, néhány harczos állításán kívül⁹⁾, falai fentartásáról, kapuinak őrizetéről tartozik gondoskodni, mely terhek, valamint a városi igazgatás és élet költségei viseléséből, úgy kívánják a kiváltságlevelek, egy polgár sem vonhatta ki magát¹⁰⁾.

¹⁾ Lásd például Pest 1244-ki kiváltságlevelének 8. pontját.

²⁾ „Item concessimus eisdem forum liberum et sine aliquo tributo.“
Sopr. kiv. 8. pontja. Ellenben például Győr (kiv. 3. pontja) a vásáradó alól nem volt felmentve, hanem azzal az időszertint győri ispánnak tartozott.

³⁾ Lásd például Győr kiv. 13. és Pozsony kiv. 4. pontjait.

⁴⁾ Lásd például IV. Lászlónak adományát Pozsony részére. Árpádk. új okm.-tár IV. 309. l.

⁵⁾ Lásd például Pozsony kiv. 2. és 14. és Sopr. kiv. 9. pontjait.

⁶⁾ Lásd például Pozs. kiv. 5. pontját; és III. Endre 1297-ben rendeli (Árpádk. új okm.-tár V. 172. l.), hogy a sopronyi polgárok „ab omni solutione tributi, sicut eives Albenses et Budenses . . . liberi et immunes — sint.“

⁷⁾ „Statuimus etiam, quod omnes mercatores usque Austriam in Hungariam descendentes et de Hungaria in Austriam transeuntes, mercimonia sua in castro deponant Jauriensi ad concambium faciendum.“

⁸⁾ Lásd Pozs. kiv. 19. pontját.

⁹⁾ L. pl. Pest kiv. 1. p.; ez alól felmentést nyert pl. Győr, kiv. 12. p.

¹⁰⁾ Lásd pl. Pest kiv. 12. pontját.

Az úri hatóság és annak gyakorlása.

Az úri hatóság mindinkább területivé válik e korszak alatt. Mig csak a szolgák tudták urokban bírójokat, a földesur birtokán tartózkodó szabad parasztok ellenben a várkerület közegeiben: addig az úri hatóság inkább csak személyi hatóság volt. De midőn az immunitási kiváltság, a mult korszakban ugyan még csak főpapoknak osztogatva, a jobbágyokat is földesuraik bíráskodása alá adá és ezzel úri hatóság alá veté a földesúr jószágain tartózkodó megannyi elemeket, ez egy bizonyos terület felett gyakorolt hatósággá vált. A tizenharmadik században, mely a világiakat is az immunitási kiváltsággal, majd nagyobb, majd kisebb kiterjedésben, megajándékozá, ezen külön hatósági területeket képező uradalmak száma tetemesen növekedett, úgy hogy idővel a teljes úri hatóság a nagybirtokos osztály kiváltságainak kiegészítő alkatrészeként tekintetett. Midőn tehát a várszerkezetnek átalakulása megyei szerkezetté a földmives elemtől a régi közhatósági alapot elvonta, önként adva volt annak magán-hatóság alá jutása, ha csak egyik-másik községe különös királyi kiváltságlevél által közhatóság alatt meg nem tartatott. Alig négy évtizeddel e korszak után, már az ország törvényes szokásának és a nemesek elismert szabadságának nevezi Nagy Lajos azt, hogy a földesur vagy személyesen, vagy pedig tisztjei által bíráskodik jobbágyai felett, kivételével a közbüntettek eseteinek, és csak felebbvitel útján viheti a jobbágy ügyeit a királyi bíróságok elé ¹⁾.

¹⁾ „Una cum consuetudinaria lege Regni et approbata nobilium libertate requirente et exigente, quibuslibet quaerulantibus ex parte jobagionum et servientum impossessionatorum ipsius Magistri Nicolai filii

A nagyobb egyházi s világi földesurak, kiket az urhatóság ezen fejleménye kiterjedt birtokaik tulajdonosaiból, azok uraivá, a rajtok lakozókat pedig alattvalóikká változtatta, mint megannyi dynasták jelentkeznek e korszak vége felé. Váraikból osztogatják parancsaikat, hívják fegyverre harczoló jobbágyaikat, udvarukban majd birói széket tartanak, nem ritkán élet-halál felett határozva, majd ismét hű szolgálatokat jutalmazva, földesuri kegyelmüket éreztetik. Jobbágyaik számával és vagyonosodásával saját hatalmuk és gazdagságuk is emelkedvén, hogy azt előmozdítsák, különböző kedvezményeket és mentességeket iparkodnak számukra ez urak királyainktól megszerezni, milyenek, mint a vám- és adómentesség¹⁾, áru megállítási jog, külön vásár tarthatása²⁾ és hasonlók élvezetése³⁾ a jobbágyságot sürűebben költöztette uradalmaikba. És a mint ismét a földesuri

Johannis, more aliorum Jobagionum commorantium, in causis quibuslibet, exceptis furtis publicis, latrocinii et criminalibus justitiam prius a dicto Nicolao, filio Johannis, vel suis officialibus debeat juris ordine postulare, et si iidem in reddenda justitia negligentes extiterint, ex tunc non ipsi Jobagiones et servientes impossessionati, sed idem magister Nicolaus vel sui officiales ad nostram vel ordinarii Judicis eorum praesentiam debeant legitime evocari“ írja 1343-ban N. Lajos. Lásd „Magyarország és a hűbéri-Europa“ című munkám 85. l.

¹⁾ Igy az esztergomi érsek népei „ab omni omnino collecta regali tam denariorum, quam victualium quacunq[ue] occasione, seu quacunq[ue] causa in Regno nostro generaliter vel particulariter indicenda liberi, omnimodo exempti, ac per omnia et penitus sint immunes.“ C. D. V. 3. 161. l. Az esztergomi érsek népeinek vámmentességére nézve lásd C. D. IV. 1. 153. l. Hogy a közadót csak a jobbágyok fizették, nem pedig a valódi szolganép, kitűnik C. D. V. 1. 45. l. közlött okmányból, hol áll: „Quia et udvornici et servi a solutione collectae per conditionem suam excusentur.“ V. ö. továbbá Árpádk. új okm.-tár VII. k. 27—31. l.

²⁾ Lásd IV. Lászlónak a pathai és sz.-györgyi lakosok részére adott kiváltságát. C. D. V. 3. 165. l.

³⁾ Például a Garam melletti sz.-benedeki monostor sz.-benedeki jobbágyai a pesti, budai s fehérvári vendégek jogaival ajándékoztattak meg II. Endre által. Árpádk. új okm.-tár VI. 572. l.

udvartartás, a várnak ellátása vagy a földnek művelése egyik-másik helynek népesítését kívánatossá tették¹⁾, részesítette az úr az ott megtelepülő jobbágyokat kisebb-nagyobb kedvezményben. Kiváltságolt jobbágyközségek alakulnak ilykép a nagyobb uradalmakban, hason szabadalmakkal, mint a királyi kiváltságolt községek, sőt egynémelyik közülök valóságos földesuri városnak nevezhető²⁾).

Némi engedmények a földesurnak fizetendő földbérre és egyéb adózások és szolgáltatokra nézve; majd faizás vagy halászat joga a földesur erdeiben, tavaiban; a végrendelkezés kisebb-nagyobb szabadsága és a teljesen szabad elvonulás képezik leginkább e kiváltságolt földesuri községek szabadalmait, melyekhez itt-ott még a bíró (villicus) választhatásának joga járul, ki a czégyeres büntettekén kívül, a községbeliek megannyi ügyeit ítélhesse³⁾).

Külön megemlítést érdemelnek az u. n. *soltészségek* (scultetiae)⁴⁾. Hazájuk az éjszaki Magyarország, különösen a Szepesség. Az éjszaki Magyarország nagybirtokosai, hogy uradalmaik erdőborította részeit hasznosítsák és benépesítsék, azokból majd kisebb, majd nagyobb területet, bizonyos évi bér fizetése fejében, oly kikötés-

¹⁾ Lásd pl. Albert jászói prépost által Jászónak adott szabadsalomlevél bevezetését. Endlichernél 462. l.

²⁾ „Item concessimus, irja 1239-ben IV. Béla, Civitatem Archiepiscopalem exstruendam et congregandam in territorio suo sub Castro Strigoniensi et domo Archiepiscopali.“ C. D. IV. 1. 154. l. És Civitas Agriensis-ről van szó. C. D. V. 1. 158. l.

³⁾ Lásd a sok helyett a jászói jobbágyoknak fentebb idézett szabadsalomlevelét; vagy a Tivadar mester által a koji jobbágyoknak adott jogokat. Erre különben számos példákat lehet találni Fejérnél és az Árpádk. új okm.-tárban, és ide sorolandók a királyi kiváltságolt jobbágyközségek szabadalmi is.

⁴⁾ Lásd ezekről Schwartzner M.: De scultetiis per Hungariam quondam obviis.

sel engednek át egyeseknek, jobbára külföldieknek, hogy ott irtsák az erdőket, és telepéseket hiva oda falut vagy falvakat alapítsanak, melyek jövedelmeinek élvezete és a felettük való biráskodás joga többé-kevésbé őket és utódaikat illesse meg. Az erre vállalkozókat soltészeknek (sculteti) hívják az okmányok, honnan az általuk alapított és mint tulajdonaik átörökíthető és elidegeníthető községekre vonatkozó jog a soltésztség jogának mondatik ¹⁾).

5. §.

A kiváltságolt nemzetiségek kormányzata.

Vármegyék, városok és uradalmak mellett a vidéki kormányzatnak egészen új közegei is létesültek e korszakban, t. i. az u. n. *kiváltságolt kerületek*, mint egyes királyaink által szabadalmakkal megajándékozott nemzetiségek területei.

Mint ily kiváltságolt nép, és ennek folytán az általa birt területen mint különálló közönség jelentkezik a *kúnóság*. Nem azon kúnokat értjük itt, kik a magyarsággal együtt foglaltak hazát, mert hisz azok már rég összevegyültek a nemzettel, hanem azon kunokat, kik IV. Béla alatt, a tatárok elől menekülve, vándoroltak ide, és kik V. István alatt újabb kún csapatok bevándorlásával gyarapodtak. Szállásaik a Duna s Tisza, a Maros s Körös között, a Körös mindkét partján és a Temes s Maros között fekvő vidékeken valának szétszórva. IV. László, ki a kúnok iránti hajlamainak köszönhető a „kún“ melléknevet, 1279-ki kiváltságlevelével nemcsak a szállások birtokát biztosítja részükre, hanem átengedő

¹⁾ Több ily soltész okleveleket közöl Wagner: *Analecta Scepusii*; és v. ö. még C. D. VI. 1. 332. és következő lapokon, valamint Árpádk. új okm.-tár VII. k. 146. l.

nekik a királynői udvarnokok és más nem teljesen szabad állású egyéniségek köztök fekvő földeit, valamint, a király részéről adandó kárpótlás mellett, a nemesek vagy a várjobbágyok által ott birtokoltakat is, ha ugyanis a tatárjárás óta pusztán hagyattak. Sőt mi több, a kúnok között lakó nemeseket és várjobbágyokat a kúnokkal testvérekül fogadtatá, és így az említett vidéken a kúnok után elnevezett összefüggő területet és közönséget alkotott meg. Az ekkor még nagyrészt pogány kúnok, kiknek a kiváltságlevél meghagyá, hogy fejüket a keresztvíz alá hajtsák, és régi, fa vagy szőrsátrak alatti életmódjukkal felhagyva, falvakban foglaljanak állandó lakhelyeket, követve a keresztények szokásait, hét nemzetségre oszoltak, melyeknek tagjai a magyar nemesekével azonos szabadságban részesítettek, tekintsük akár személy- és birtokjogukat, akár védkötelezettségüket, akár pedig az adózás és szállásadás alóli mentességüket. Csak természetes tehát, hogy a király hatóságát és különösen biráskodási jogát a kúnok felett is a nemességet itélni hivatott *nádor* által gyakoroltatta, ki ennek köszönhette a *kúnok birójának* (Judex Cumanorum) czimét¹⁾

Nem nemesi, hanem polgári közönséget képeztek a *szászok a Szepességben*. Azon telepek, melyeket a II. Géza alatt bevándorolt szászok a Szepességben nyertek, külön-külön szabadalmakkal voltak ellátva, és semmiféle jogi kapocs sem füzte őket egy egészbe össze. De a tizenkettedik század végével alapított szepesi prépostság már egyházilag kapcsolta őket össze²⁾, és V. István 1271-ki szabadalomlevele egy politikai közönséggé alakította. Közös birónak, vagy, mint a szászok mondák,

¹⁾ Lásd minderre nézve IV. László 1279-ki kiváltságleveleit Endlichernél 554—565. l.

²⁾ V. ö. Lányi K.: Magyar Egyháztörténelme I. k. 373. l.

grófnak választására jogosítottak fel a szepesi szász vendégek (hospites Saxones de Scepus), ki az időszerinti szepesi ispán társaságában tartson nekik Löcsén törvényszéket és régi szász szokásaik szerint igazgassa ügyeiket; más, különösen királyi bíróság elé szászt idézni ki sem legyen jogosítva. Háromszáz finom ezüst markában megállapított földbérnek évenként sz. Márton napján teljesítendő fizetése fejében minden egyéb adózástól és szolgálattól felmentettek, kivéven, hogy a király felhívására bármikor ötven lándzsást köteleztettek állítani, és a királyt s királynőt, valahányszor körükbe jönnek, fényesen fogadni és tartani. És végtére a kiváltságlevél papjaik szabad választását biztosítja, erdősegeik szabad irtását és az irtványok korlátlan használatát, és szabad halászati, vadászati s bányászati jogot enged nekik ¹⁾.

Végtére még egy szintén kiváltságolt állásu népelemről, mely azonban nem volt, mint a szászok és kúnok, egy külön terület birtokában, kell megemlékeznünk, t. i. a zsidóságról. A *zsidók*, kiknek jogállására a mult korszakban egyházi tekintetek voltak határozók és ép azért az egyházi hatóságok felügyelete alá helyeztetek ²⁾, IV. Bélának 1251-ki kiváltságlevele ³⁾ folytán ez irányban önállósághoz jutottak és kiváltságolt közjogi állásra tettek szert. Királyi védelem alá vétetett az összes magyarországi zsidóság, minek fejében bizonyos, habár e korszakra nézve részletesen meg nem határozható adót fizetvén a királyi kamarának, a zsidók későbbi okmányainkban a királyi kamara szolgáltnak (servi camerae) is hivatnak. A védelem, melyet a király nyújtott,

¹⁾ Lásd minderre nézve V. István 1271-iki kiváltságlevelét Endlichernél 522—25. l.

²⁾ V. ö. e. munka 2. k. 6. fej. 3. §-át.

³⁾ E kiváltságlevelet, mely II. Frigyes osztrák zsidóprivilegiumának mintájára készült Közli Endlicher i. m. 473—476. l.

az akkori kor viszonyaihoz képest hathatós volt. Szabadon járhattak, kelhettek az országban, súlyos büntetés, adott esetben kézvesztés, érte a személyükön erőszakoskodót, négy ezüst márka birság, vagy ennek megfelelő fenyték, ki testi sérelmet követett el rajtuk; tizenkét markát fizetett a sebesítő a gyógyítási költségeken felül, és a keresztény gyilkos méltó büntetést vett s összes vagyonát a királyi kincstár foglalta le; míg honn hagyott vagyonát és házait, melyeket a szállásadás kötelezettsége nem terhelt, a király védelme alatt állóknak tudhatta a zsidó, ki azokra támadt, a királyi kincstár fosztogatójaként bünhődvén. Bizton vihette tehát a zsidó az ország minden részeibe áruit, melyek után hason vámot fizetett azon város polgáraival, melyben időszerint tartózkodott, és csupán személye után volt magasabb vám fizetésére kötelezve.

Hatóságát a zsidók felett a király ugylátszik kancellárja utján gyakorolta, legalább zsidók között fenforgó nevezetesebb ügyeket hozzá kellett felebbezni, míg keresztények és zsidók közötti ügyekben a városi bíró, de talán már e korszak vége felé e végre a város keresztény és zsidó lakossága által választott u. n. zsidó-bíró (Judex Judeorum) ¹⁾ ítelt. Míg kölcsöneik s zálogszerezéseikre nézve a zsidók jelentékeny kedvezményekben részesítettek, a politikai és társadalmi téren háttérbe voltak szorítva. Zsidó keresztény felett a középkor elfogásához képest hatóságot nem gyakorolhatván, ki voltak ök rekesztve a közhivatalokból, különösen a só- és kamara-tisztségekből ²⁾; lakhely tekintetében külön

¹⁾ Lásd a szabadalomlevél 8. pontját; hogy a zsidóbírói hivatal a zsidók első kiűzetését megelőzőleg már szerepelt, arról tanuságot tesz egy 1344-ki okmány, v. ö. A zsidók Magyarországon a vegyes házakbóli királyok alatt című értekezésem a m. tud. Akadémia 1866-ki értesítőjében.

²⁾ 1222. 24., az 1231. 31. tez., és az 1232-diki bereghi erdő melletti határozatok 2. pontja. Ellenkező példáját lásd C. D. IV. 3. 283—284. 1.

utczákra szoritattak ¹⁾, és 1232. óta, hasonlóan az izmaeliták és saraczenusokhoz, és példájára más keresztény államokban lakó zsidóknak, sajátságos öltözék viselésére kényszerítettek ²⁾, mely, a budai városi törvénykönyv tanusága szerint, sárga ruha folttal ellátott vörös köpenyből és csúcsos, u. n. zsidókalapból állott ³⁾.

¹⁾ Hogy földbirtokot e korban szerezhettek, arról okmányok tanuskodnak. C. D. IV. 1. 272. l. és IV. 2. 283—84. l.

²⁾ Lásd erre nézve a fentebb említett bereghi határozatok 3. pontját. Különben ezt már az 1215-ki laterani zsinat rendelte el.

³⁾ Lásd a budai törvénykönyv 193-ik cikkét.

V. FEJEZET.

A z e g y h á z 1).

Az egyház ²⁾ a Sz. István óta birt kitünő jogállását csorbitlanul szállította át a későbbi Árpád-korszakra, sőt politikai szerepe és főpapjai egynémelyikének jogköre még tágult.

Mióta a királyság a magyar álladalmi élet megannyi elemei összetartására elégséges erőt kifejteni kép telenné lett, a főpapi székek pedig, az investitúráról való lemondás folytán, kánonszerű választás és a pápai megerősítés vagy kinevezés folytán lettek betöltve és csak csekély országfejedelmi befolyás mellett ³⁾: nemcsak hogy Magyarország egyházi önállósága szenvedett, hanem a pápaság folyvást hatalmasabban avatkozik az ország politikai ügyeibe is, sőt egyszer-másszor annak függetlenségét is kérdésbe helyezi ⁴⁾. Szükségkép nevelte mindez a főpapságnak, mely kiterjedt uradalmiában amugy is jelentékeny hatalmi forrást birt, politikai súlyát, mit a papság jogait, nevezetesen adómentességét s törvénykezési kiváltságát megerősítő 1222-ki szabada-

¹⁾ A hadügy és pénzügy terén a későbbi árpádkorszakban véghez ment változások egynémelyike a megelőző fejezetekben már érintve lett, a többiekéről sokkal alkalmasabban a következő könyvben fogunk szólhatni.

²⁾ Lásd e fejezetre nézve különösen *Lányi Károly: Magyar egyháztörténelme*. Átdolgozta *Knausz Nándor*. I. kötet. Esztergam 1869.

³⁾ Tudniillik a kijelélést többször látjuk a király által gyakorolva.

⁴⁾ Lásd e könyv 1. fejezetét és lásd az okiratokat Fejérnél péld. C. D. VI. 1. 81—88. 1. stb.

lomlevelén ¹⁾ kívül, főleg az 1231-k-i törvénycikkelyek ²⁾, a IV. Béla és fia István közötti viszálykodások története ³⁾ és III. Endrének törvényhozása ⁴⁾ eléggé hangosan hirdetnek.

De különösen kimagaslik fényes közjogi állása által az *esztergomi érsek* ⁵⁾, ki, mint IV. Béla írja, Magyarországon a primási minőséget (*locum primatis*) bírja ⁶⁾ és ennek következtében a kalocsai érsekség megyéjébe kebelezett királyi prépostságok és a magyar apátságok és monostorok felett egyáltalában gyakorolt főérseki hatóságot ⁷⁾. V. István Esztergom megye örökös ispánságával ajándékozta meg az érsekséget ⁸⁾, melynek a főpapok s főurakkal közös kiváltságain kívül IV. Béla ⁹⁾ még mint sajátosakat felemlíti: a jószágain található arany és ezüstmányák szabad mivélését, kiterjedt tizedjogát, mely még a királyi bányák termékeire is szólott, és azon kiváltságát, hogy az ország nemesei szabadon, a nélkül, hogy királyi helybenhagyást kellene kérniök, ajándékozhatják az érsekségnek jószágait és adhatják magukat hatósága alá ¹⁰⁾.

¹⁾ Lásd ezt Endlichernél 417—419. l.

²⁾ Különösen az 1221. 2. és a befejezés; és ide tartoznak a beregi erdő mellett 1232-ben esküvel megerősített pontok. Lásd ezeket Endlichernél 436—442. l.

³⁾ Midőn a két király közötti béke az esztergomi és kalocsai érsek védpajzsa alá helyeztetett.

⁴⁾ Tudniillik az 1291. és 1298-k-i törvénycikkelyek.

⁵⁾ Az idevágó bő irodalmat közli Knauz Lányi egyháztörténelmében. I. k. 302—4. l.

⁶⁾ „Cum s. Strigoniensis Ecclesia locum primatis in regno nostro dignoscitur“ írja 1239-ben IV. Béla. C. D. IV. 1. 153. l., és lásd még u. o. IV. 2. 385. l.

⁷⁾ Lásd erre nézve VIII. Bonifácznak 1295-k-i oklevelét. C. D. VI. 1. 350—53. l.

⁸⁾ L. az erről 1270-ben kelt oklevelet Fejéernél. C. D. V. 1. 21. l.

⁹⁾ L. az 1263-ban kelt oklevelet Endlichernél 500—503. l.

¹⁰⁾ E kedvezményvel V. István jóvoltából a nagyváradi egyház is birt. C. D. V. 3. 158. l.

A többi püspöki székek közül, melyekhez e korszakban még a *szerémi* ¹⁾ és a *bosniai* ²⁾ járultak, a *veszprémi* mellett, melynek kiváló diszt a királynői kancellárság adott, még az *egri* tűnik ki, melyet csak nemes származásu, jogtudós egyén birhatott és mely mint a király negyedik fiának, IV. Béla s V. István szerint, öre és nevelője szintén nevezetes kedvezményeknek ³⁾, különösen a tizedre nézve örvendett ⁴⁾; és a *zágrábi*, ki nevezetes szabadalmak mellett ⁵⁾ a berzenczei ispánságot birta örökösen ⁶⁾.

A püspökök oldala mellett működő, u. n. *székes káptalanok* ⁷⁾, melyek kezdetben merően egyházi szerepet vittek, e korszakban már szintén közjogi jelentőségre emelkedtek. A tizenharmadik században tudniillik fejeződött be a székes káptalanoknak, melyek eleinte püspökeikkel közbirtokosok voltak székesegyházaik ja-

¹⁾ Alapított 1229-ben; székegyháza Kömon ostorában volt.

²⁾ Alapított 1234. táján; helyébe a 15. század második felében a *diakovári* püspökség lépett.

³⁾ Lásd V. István 1271. kiváltságlevelét (Endlichernél 529—534. l.) hol mondatik: „quum eadem ecclesia tempore necessitatis loco nutricis regum filiis conservatrix sit et magistra.“ És IV. Béla világosan írja „Quod si aliquo tempore Reges Hungariae nostri successores quatuor filios habuerint, Episcopus Agriensis quartum custodiet, prout hoc a sanctis Regibus extitit ordinatum.“ Lásd *Porubszky J.: Az egri megye főpásztorainak különös jogairól.* Bartakovics egri érsek emlékkönyvében. Eger 1865.

⁴⁾ Különösen nevezetes a *csikótized*, melyről az 1271-diki oklevél rendeli: „Item de poletris decima integra, quae decima poldrorum filio regis Hungariae nato vel nascituro debet reservari, deducta parte tertia episcopo Agriensi, ut quum filius regis ad aetatem pervenerit legitimam, superabundans in equis existat et patronum ecclesiae Agriensis se cognoscat, rege autem patre suo antiquato, erecto vexillo, regnum gubernare valeat et ab incursibus malorum defendere.“

⁵⁾ Lásd IV. Béla 1269-ki oklevelét Fejérmél C. D. IV. 3. 503. l.

⁶⁾ Lásd az 1277-ki adománylevelet Fejérmél. C. D. V. 2. 383.; v. ö. még C. D. V. 3. 242. l., és 241. l.

⁷⁾ Ezeknek tagjai, a kanonokok püspökeik által lettek a korszakban kinevezve.

vaiban, birtok tekintetében különválása¹⁾, és mint birto-
kos egyházi testületek a szabad, önálló birtokon alapuló
közjogi szereplést viszik²⁾. És e székes káptalanoknak,
valamint az egészen különálló, csupán préposttal³⁾ bíró
társas káptalanoknak, mint a székesfehérvári, pozsonyi
chazmai stb., és a szerzetesek konventjeinek fontos sze-
rep jutott, különösen az 1231. 21. t. cz. óta⁴⁾, a törvény-
kezés terén is, mi őket egyszersmind folyvást nevek-
vő jelentőséggel bíró levéltárak birtokosaivá tette⁵⁾.

És végül még meg kell emlékeznünk a nevezetesebb
szerzetrendekről, melyek e korszakban fogtak helyet
házánkban, u. m. a *dömések-* s *ferenczrendiek-ről* az
ágostoniak-, a *karthausiak-ról* és az *Özséb esztergami*
kanonok alapította *pálosrend-ről* (Ord. Erem. S. Pauli⁶⁾.

¹⁾ V. ö. Lányi i. h. 370. l., hol említettik, hogy Várad egyházában
püspök és káptalan IV. Béla koráig voltak közbirtokosok.

²⁾ V. ö. C. D. VI. 2. 202. l.

³⁾ A királyi prépostságokra rendszeren a király jelelé ki az egyént, a
pápa pedig neki adományozá.

⁴⁾ 1231. 21. t. cz.: „Et quia multi in regno laeduntur per falsos pres-
taldos, citationes vel testimonia eorum non valeant, nisi per testimonium
diocesani episcopi vel capituli, nec falsificatus prestaldus possit se justifi-
care nisi eorumdem testimoniis, in causis vero minorum, vicinorum conven-
tuum vel claustrorum testimoniis.“

⁵⁾ A káptalanok és konventek mint hiteles helyekről, értekezett
Jerney János a M. Történelmi Tár 2. kötetében.

⁶⁾ Ezek és a többi kisebb jelentőségű, ekkor itt már szereplő szer-
zetrendek iránt v. ö. Lányi egyháztörténelmét és a *Fuxhoffer-Czinár-félc*
Monasteriologiát. Pest 1858.

VI. FEJEZET.

A melléktartományok és viszonyuk az anyaországhoz.

1. §.

E r d é l y.

Tartományi szerepet *Erdély*¹⁾ e korszakban sem vitt. Az u. n. erdélyi részek azonban, melyeket a tizenharmadik századig csupán a vajdai terület és a székelyföld képeztek, e korszakban egy ujjal gyarapodtak, t. i. a királyföldnek nevezett *szász területtel*²⁾.

Az erdélyi szász telepek, t. i. azok, melyeket a szebeni prépostság egyházilag összekapcsolt, egy politikai testbe lettek II. Endre 1224-ki kiváltsága (*privilegium Andreanum*)³⁾ által egyesítve. „Azon nép, mely Szászvárostól Baróthig és Daróczig terjed a székelyföldi Sebessel együtt egy nép legyen, mond az oklevél, és egy bíró alá legyen vetve, minden ispánság közöttök megszűnván, kivévén a szebenit“⁴⁾. Egy kormányterület alakult meg ezzel, melyben a mai Szászváros, Szászsebes,

¹⁾ Lásd e fejezetre nézve Szilágyi Sándor, Kövály László és Schuler-Libloyi Frigyes már többször idézett műveit.

²⁾ Ennek jogviszonyaira nézve lásd Eder, Teutsch, Trauschenfels, Schuler munkáin kívül *Jakab Elek*: A királyföldi viszonyok ismertetése. Pest 1871.

³⁾ Ennek eredetije nem létezik, hanem csak egy 1317-ki átírat; hitellessége egyidőben kemény vitának képezte tárgyát.

⁴⁾ Az adománylevél 1. pontja.

Szerdahely, Szeben, Segesvár, Köhalom, Ujegyházsék, tehát hét szász város és szék, befoglaltattak.

És a szebeni ispán (Comes Cibiniensis), vagy mint a szászok mondták, a szebeni gróf¹⁾, kit a király kinevezett, ép annyi önállósággal, közvetlenül a király alá rendelve, lett hivatva kezelni a szászok ügyeit, mint akár az erdélyi vajda, akár a székelyek ispánja a magyarok és a székelyek területeit. Korábbi, eltérő szabadalmaik helyett közös kiváltságolt állás élvezetébe juttattak az Andreanumba foglalt szász telepek. Ötszáz finom ezüst márka fizetése fejében, mivel a királyi kincstár nyereségét (*lucrum camerae*) évenként gyarapítaniok kellett, minden egyéb adózástól mentesítettek, csupán a királynak tartozván még, ha közójük jön, három, a vajdának pedig két szállásköltséget fizetni. Hadi kötelezettségük pedig olyképp lőn megállapítva, hogy a birodalom határain belül ötszáz, azokon kívül száz harczossal segítik a királyt, ha személyesen vezeti a hadat; ha csak valami főúr, akkor ötvannel. Ezek fejében tisztviselőiket, valamint papjaikat szabadon választhatták, saját pecséttel birhattak, évenként három izben 6—8 napig szabadon vihettek be morzsasót, kereskedőik a vám, vásáraik az adó lefizetése alól mentesítettek és végtére biztosított a szászság, hogy az általa birt területen más mint szász, de különösen a nemes jószágot nem szerezheth²⁾.

Ily nevezetes szabadalmakban azonban „*libertas cibiniensis*“ csak a Géza-féle szász telepet, a tulajdonképi „Siebenbürgen“-t³⁾ részesítette, míg a szászok egyébb

¹⁾ A német Graf szó kezdetben körülbelül ugyanazt jelezte, mint az ispán magyar kifejezés.

²⁾ Lásd az oklevelet Endlichernél i. m. 420—23. l.

³⁾ Hogy e kifejezéssel kezdetben csak a szebeni szászterületet jelelték és csak később terjesztetett ki egész Erdélyre, arról lásd *Pesty Fri-gyes* értekezését a Századok 1868. évi folyamában 114. s k. l.

telepei, mint Medgyes és Selyk, Besztercze és az egy ideig a német rend kezében volt Bárczaság¹⁾ külön ispánok alatt állottak, de függésben a székelyek ispánjától.

A korábbi erdélyi részek közül a vajdai, mely minden tekintetben a Királyhágón innen dívó szerkezettel bírt, az ezt a későbbi Árpádkorszakban ért átalakulásokban is hiven osztozkodott, tekintsük akár a birtok- és rendi szerkezetet, akár pedig a központi kormányzatot, a vár- s úri hatóság vagy a városi élet fejlődését, mely utóbbiról Deés, Torda, Kolozsvár eléggé szólóan tanuszkodnak. De nem érinték e változások a székelységet, mely ősi szerkezetét egész épségben szállította át az Árpádokét követő korszakra.

Összeköttetés e három terület között ekkor még vajmi kevés volt. Nem volt alkalmas ezt közvetíteni a *vajdai méltóság*, mely, e korszak vége felé már állandóan a szolnoki ispánsággal egyesítve, önállóság, tekintélyre nézve, mint a királyság gyengülése folytán az országos főtisztviselők egyáltalában, nyert, de a székely és szász ispánok fölé emelkedni még sem tudott²⁾. Olvasunk ugyan egy 1291-ben III. Endre által az összes erdélyi részek számára tartott u. n. *tartományi gyűlésről*³⁾, melyen azoknak IV. vagy Kún László alatt zavarba ejtett ügyei rendeztettek, de sem elébb, sem utóbb e korszak alatt nem történik hasonlóról említés. Erdélynek ügyei

¹⁾ Lásd erről Szilágyi S.: Erdély történelme 32—42. l.

²⁾ IV. László és III. Endre idejében, és ekkor így úgy látszik kivételesen két vajdája volt az erdélyi megyéknek. V. ö. Szilágyi i. m. I. köt. 71. lap.

³⁾ „Cum nos universis nobilibus, Saxonibus, Siculis et Olachis, in partibus transilvanis, apud Albam Julae, pro reformatione status eorundem congregationem cum eisdem fecissemus“ írja 1291-ben III. Endre. C. D. VI. 1. 418. l.

tehát a részek külön gyűlésein, a megyei nemesség, a székelyek és a szászok nemzeti gyűlekezetein lettek rendszerint elintézve.

Az erdélyi magyar nemesség, a székelyek s szászokéhoz hasonló nemzeti különállással az *oláhság* nem birt. Egyes községeik, u. n. *kenézségeik* (kenasatus) nyertek földesuraiktól, vagy pedig közhatósággal bíró egyéniségektől nagyobb kisebb terjedelmű kiváltságokat; majd a földesur, majd csupán a megyei ispán vagy közvetlenül a vajda alatt állanak; kenézeik egynémelyike örökjoggal bíraskodik oláhjai felett vagy nemességre is szert tesz, de nagyobb álladalmi jelentőségre sehol sem jutnak, nem hogy az oláhság valamely nagyobb tömbje egy politikai testté emelkedhetnék. Kenézségeik Erdély minden részeiben találhatóak, a vajdaság területén valamint a székely- és szászföldön, de különösen *Fogarasföldre* volt hazájuk, melynek egyik kenéze, Radul Negrowod, IV. László uralkodása végéfele ugyszólván egész Havasalföldét meghódította és ezzel alapját vetette annak, hogy hova-tovább oláh tartományá váljék ¹⁾.

2. §.

Tót-, Horvát- és Dalmátországok.

Tót-, Horvát- és Dalmátországok, mely utóbbinak határai ahhoz képest, hogy a hadi szerencse és a politikai viszonyok Magyarországnak vagy Velenczének kedveztek, gyakori változást értek, e korszakban is *báni kormányzat* alatt állottak. IV. Lászlóig egy bán, az *egész slavon föld bánja* (banus totius Slavoniae) czimével, szerepel, mind a három tartomány fölébe helyezve, és csak kivételesen ²⁾ a tengeri részek nagyobb veszé-

¹⁾ V. ö. Szilágyi Sándor i. m. I. k. 65—68. l.

²⁾ Például 1275. v. ö. C. D. V. 2. 261. l.

lyezettetése esetében, és ekkor is mindig csak rövid időre találkozunk az u. n. *tengermelléki bánnal*, kinek állása azonban nem rendszeresített tiszt, rendesen a tengerpart védelme is a slavoniai bánt illetvén meg. 1275-ben azonban a slavoniai mellett, a tengermelléki bánságnak mintegy állandósításakép, külön *horvát-dalmát-báni* tisztséggel¹⁾ találkozunk, mely elkülönítés korszakunk egész további folyamában tart, sőt III. Endre azt mintegy örökíté, midőn, ellentétben az Árpádkirályok szokásával, a horvát-dalmátországi bánságot 1293-ban örökössé tévé a brebiriek családjában.

A bánoknak, kiknek helyetteseik az *al-bánok* már ekkor a zágrábi és körösi ispánok voltak, amaz Tót-, emez Horvát-Dalmátország részére²⁾, közjogi állása egészben véve nem változott, csak hogy a mennyiben e méltóságra is hatalmas olygarchák jutottak, az a gyengülő királyság alatt önállóságban, tekintélyben csak nyerhetett. Az 1270-ben Máté, egész Slavonia bánja elnöklete alatt tartott *tartománygyűlés*, melynek határozatai reánk maradtak³⁾, eléggé hangosan hirdeti ezt.

Némelykor a bánok felett, ép úgy, mint Erdélyben a vajdák felett, *királyi hercegeket* is látunk e tartományok kormányán, kiknek, mint Slavonia hercegeinek, hatásköre a bánokénál valamivel terjedtebb lehetett és királyaink részéről esetenként állapíttathatott meg, mert rendszeres intézményt e hercegség, valamint a mult korszakban, úgy ebben sem képezett.

Belsőszervezet tekintetében e három tartomány között a későbbi Árpád-korszak sem hozott létre közeledést. Míg Slavonia, Zágráb, Varasd, Körös és Zagoria

¹⁾ C. D. V. 2. 267. 1.

²⁾ Lásd *Korbuly*: Báni méltóság. 64 l.

³⁾ Lásd ezeket Endlichernél: Monum. Arpad. 536—41. l.

megyéivel, tekintélyes városaival és az 1225-ben IV dik Béla kiváltságlevele folytán alakult *túrmezei kerülettel* ¹⁾, Magyarországéval öszhangzatos alkotmányfejlődésben részesült; addig Horvátország zsupánságai nem alakultak át magyar szerkezetű megyékké, sőt nagyrészt örökösen eladományozva egyes családok birtokába kerültek, melyek azok fejében határozott számu harczosokat voltak kötelesek a királyi sereghez állítani ²⁾. Dalmatia városai pedig megtarták régi kiváltságaikat és ezekre alapított önkormányzatukat, legfeljebb hogy a bán itt-ott befolyt grófjaik választásába, és hogy a király e városok feletti hatóságának gyakorlásával esetenként a bánt bizta meg, ki ilyenkor azonban nem báni hatalmánál fogva, hanem különös királyi meghagyás folytán járt el.

3. §.

Az u. n. hűbéres tartományok és a végvidéki bánóságok.

Azon országok, melyeknek czimeivel a magyar király még élt, u. m. *Szerbia, Ráma, Bulgaria, Gallicia, Lodóméria és Kumania*, és melyek a mult korszakban sem voltak az országhoz kapcsolva, hanem felettük királyaink csak némi, majd több, majd kevesebb felségjogokat gyakoroltak, a magyar királyság gyengülésével

¹⁾ Ezen körülbelül öt mérföldnyi kerület a Száva jobb partján néhány a zágrábi várhoz tartozó várjobbágyesaládnak nemesi jogokkal való megajándékozása folytán létesült és egy ispán, vagy mint később mondák, gróf hatósága alatt állott, ki e kerület főhelyén, Nagy-Góriczán, évenként választatott. V. ö. erre nézve *Botka* Tiv.: Az 184³/₄-ki országgyűlési időszakból néhány ismeretlenebb közjogi tárgy és halvélemény felvilágosítva. Pozsony 1844. 7. s k. 1.

²⁾ Így már e korszakban Vinodol és Modrus a Frangepán-család, Breber a Subich nemzetség, Dubicza a János vitézrend, és a czettinai zsupánság a spalatói egyház kezében voltak, mely eljárás a következő korszakban ismétlődött. Slavóniában is létezett örökös ispánság, a berzenceit a zágrábi püspök bírván 1284-től fogva örökösen.

természetszerűleg folyvást lazább kapcsolatba jutottak a koronához. Későbbi Árpádkirályaink, mintegy lemondva azon reményről, hogy czimeiknek megfelelően ezen országok teljes birtokába juthatnának, vagy talán a felettiük való fenhatóságuk biztosítása érdekében, azoknak az anyaországhoz közelebb eső vidékeinek szorosabb idecsatolásán működnek, midőn e tartományoknak Magyarország felé eső határain u. n. végvidékeket létesítenek, melyeket, mivelhogy kormányzásukra bánok rendeltettek, *végvidéki bánságoknak* ¹⁾ szokás hívni.

Ily végvidéki bánságok voltak Bosnyákország területén a *bosniai, sói és ozorai* ²⁾, Szerbia és Bulgaria területén pedig a *bronchi* ³⁾, *krusóczyi* ⁴⁾ és *macsói* ⁵⁾ bánságok, melyek bánjai, kik a végvárak fentartásáról és védelméről voltak hivatva gondoskodni, az ország főurai közé soroztattak ⁶⁾. Kumania, a mai Moldva s Oláhország, felel IV. Béla előtt létesült a *szörényi bánság* ⁷⁾, melyet rövid ideig a János vitézrend birt, és mely e korszak végefelé nevező fontosságot nyert, midőn a régi Kumania oláhok által lett benépesítve és ez oldalról Erdély biztonsága gyakrabban háborítva.

¹⁾ Ezekről lásd *Korbuly: Báni méltóság.* 171—206. l.

²⁾ Ezek Bosnyákország felső részében léteztek; lásd C. D. V. 2. 75. l.

³⁾ Nevét a hasonló Galambóczy közelében fekvő vártól vette.

⁴⁾ Szerbországnak Bulgaria felé eső részében, a Morva folyam mellett fekvő Krucho vagy Krusóczy vára, mai nap Krusevátz, honnan a bánság nevét nyerte.

⁵⁾ Ez a Drina és Kolubár folyók között terült el és nevét Macsove vártól nyerte.

⁶⁾ Lásd a későbbi Árpádkorszak okiratainak záradékait.

⁷⁾ Nevét a Duna balpartján nem messze Orsovától fekvő Szörény váráról vette.

NEGYEDIK KÖNYV.

**A MAGYAR JOGÉLET AZ ÁRPÁDOK
ALATT.**

I. FEJEZET.

Az árpádkori jogélet jelleme.

A „jog“ szó, melyben a jónak alapfogalma rejlik, ¹⁾ nem az egyedüli és nem is a legrégibb, melyet a magyar azon fogalom jelelésére használ, melyet vele jelenleg összeköt. Régebben használtatott, de talán inkább csak tételes jog kifejezésére, a „szer“ szó is, mely ily értékenynyel már csak összetett szavakban jelentkezik; ²⁾ és az „igaz“ vagy „igazság“ kifejezés, mely nemcsak összetételekben, hanem magában is, különösen a köznép által, a joggal egyértelműleg még mindig használtatik. Mig „törvény“ alatt ugy látszik kezdettől fogva különlegesen megállapított jogszabályt értettek.

Világosan tanusítják e szavak, hogy a magyar a joggal a jónak, a helyesnek fogalmát kötötte össze mindenha. Hogy mit tartson tehát jogosnak, arra irányadó szükségkép eszmejárása volt, melynek sajátosságága jogi gondolkodásának is sajátos voltát eredményezte. De a nemzet gondolkodása, melynek joga *magyar jellemét* köszönte, annak csak egyik alkotó eleme volt, a másikat az életviszonyok természete adta,

¹⁾ Ugyanazon szóképzés szerint alakulván a jóból a jog, mint a balból a balog. Hogy jog régente annyit jelentett mint jobb, lásd az akademia által kiadott, magyar nyelv szótárt III. köt. 266. l.

²⁾ Mint szerződés, szervezet, szert tenni, szertelen, szerzetes szavakban. Lásd: A magyar nyelv szótára V. k. 1275. old.

melyek közepette az árpádkori magyar élt és melyeket jogával rendezett. ¹⁾ Ez életviszonyok, mint a politikaiak, társadalmiak, de különösen a gazdaságiak, bármily sajátoszerűek lehettek is kezdetben, mióta a magyar a római egyházba térve a nyugati keresztény népek társaságába lépett, a középkori nyugat-európai társadalom viszonyainak természetét öltötték szükségkép többé-kevésbé magokra. A magyar jog is ennek folytán a *középkori nyugat-európai* jogok között foglalt helyet, melyekkel fejlődése is bizonyos mértékig közös maradt.

Az árpádkori magyar jognak tehát, mint középkori, nyugat-európai és mégis nemzeti jognak jellemét közelebbről meghatározni csak is az akkori magyar társadalom jellemzése útján lehet.

A középkorban, különösen annak első felében, valamint Európaszerte, úgy Magyarországon is az álladalom és társadalom különállásának tudata még nem volt, nem lehetett élénk. ²⁾ Természetszerű következménye ennek a legnevezetesebb életviszonyok közjogi és magánjogi természetének gyakori egybevetése volt. De míg a kiválólág az egyéni szabadság elvére fektetett hűbéri társadalomban a magánérdekeknek tulnyomósága folytán a közérdekek felett a magánjogi felfogás által a közjogit csak nem teljesen háttérbe szorítva látjuk, addig Magyarországon már e korszakban a közjogi felfogás hatékony szereplésével találkozunk. Ezen a magyarság kebelében már korán kifejlődött nemzeti közszellemből folyó közjogi felfogás eredményeül ismertük fel a magyar álladalom benső közjogi egységét, mely az árpádkorszak vége felé ugyan lazult, de végkép

¹⁾ A társadalom minőségének kihatását a jogéletre érdekesen fejtegeti Arnold Wilh.: *Cultur u. Rechtsleben*. Berlin 1865.

²⁾ V. ö. erre nézve »Magyarország és a hűbéri Európa« című munkámat.

fel nem bomlott. Magyarország ez által ment maradt a politikai szétdaraboltságtól, mely Nyugat-Európában e korszakban általános jelenség volt, és ez szükségkép lényeges befolyást gyakorolt a jogélet alakulására is. A politikai szakadozottságnak nyomában járt ugyanis nyugaton a jog sokfélesége. Valahány törzsre oszolt hajdan a germánság, valahány hűbért vagy várost ismeretek később az általa alapított országokban, csak nem ugyanannyi jogot is különböztettek meg. Magyarországon ellenben a közjogi egység együvé fűzte a magyarságot társadalmilag is, minek következménye jogéletének egysége volt. Innét hogy míg a középkori, nyugat-európai országokban, ép a nemzeti érzület hiányánál fogva, nem ismertek egy-egy országra kiható, u. n. nemzeti jogokat, például német vagy francia jogot, hanem csupán kisebb területeken érvénynyel bíró jogszabályokat: addig Magyarországon kezdettől fogva létezett közös, az ország minden részeire, a nemzet megannyi rétegeire kiható, u. n. magyar jog, mely a magyarság nemzeti gondolkodásából fakadva, onnét nyerte folytonos táplálékát. A későbbi Árpád-korszakban, a városi élet kifejlődése és az országlakosok némely tömbjeinek adott kiváltságok folytán, keletkeztek ugyan hazánkban is külön jogok, de ezek szemben az országos joggal mindig csak kivételes állást foglalnak el, hivatva idővel belé is olvadni. Magyarországon tehát a külön jogok ágai voltak mintegy a jogéletnek, míg nyugaton a gyökereket képezték, melyekből egységes jogélet csak hosszú idő mulván fakadhatott. ¹⁾

Az árpád-kori magyar jogélet, melynek egyik jellemző vonását az *egység* képezi, tartalmilag a tulaj-

¹⁾ Lásd szerzőnek a magyar helyhatósági jog történeti kifejlődéséről írt cikkét a »Jogtudományi Hetilap« 1867. évi folyamában.

donképi természetgazdaság korszakát élő társadalmat tükröz vissza. ¹⁾

Magyarország ugyanis e korszakban a középkori országok módjára még csak gyéren volt lakva, minek, valamint a közlekedés nehézségei folytán különböző vidékeinek egymással érintkezése is ritkább volt, mely jelenségeknek természetszerű következményét, a műveltség és a társadalmi igényeknek lassu terjedése képezte. E viszonyok Magyarországon is, mint mindenütt, mintegy szükségkép okozták, hogy a nemzetgazdasági élet főtényezői közül csupán az anyaföld, természeti adományaival, vitt hatékony szerepet, munka és tőke igen alárendelt jelentőséggel birtak. Az árpád-kori szabad magyar, ki csupán a hadi s politikai tevékenységet tartotta magához méltóknak, és, ha ezek nem foglalkoztatták, a harcjátékokban, a vadászat élvezményeiben, lakomája fénye s az ezt fűszerező igricek énekében gyönyörködött jobbára, földje s ennek termékei által földözve látta úgy szólván megannyi szükségleteit. Földje termékeivel fizette a földesur az azt művelő jobbágyot, szolgát; azok képezték a szolgálói közé tartozó kézműves bérét és azokat adta cserébe, ha egyszer-másszor idegen iparos cikkére szorult. Ipar és kereskedelem a földművelés érdekeit szolgálták akkor, tulnyomólag amaz a házi ipar, emez a cserekereskedés természetével bírván. Mindezzel a forgalom kisszerűsége, az erre szolgáló pénz csekély mennyisége, az ingó vagyon alárendelt szereplése és az ingatlan földbirtoknak állandóan családtagról családtagra szállása járt. Az Árpád-korszak előhaladtával a fejlődező városokban az ipar némi önállóságra vergődött és a kereskedelem is,

¹⁾ Lásd Hildebrand ismeretes értekezését: „Natural-, Geld- u. Creditwirthschaft.“

melyre nézve Magyarország, a keleti és nyugati császárság közé ékelve, nevezetes átmeneti tartományt képezett, az ezekkel való sűrűbb érintkezés és a keresztes háborúk visszahatása folytán lényeges lendületet vett, mi a finomabb műveltség igényeinek Magyarországra is utat nyitott. De mindamellett e városokban is, melyek a földműves város képét tárják elénkbe, az akkori polgár önálló ipari tevékenysége a városnak területére nézve adott tulajdonjogon alapult s ép azért tőle volt függő. A földbirtok megtartván ilykép az egész Árpád korszak alatt vezérszerepét a nemzet gazdasági életében, az e korbéli magyar társadalomban a földbirtokhoz fűződő gondolkodás volt szükségkép az uralgó, melyet a közélet terén conservatív aristokratiainak, a magánélet terén pedig még patriarchalisnak kell jellemeznünk.

Ily társadalomnak szülöttje és egyszersmind rendezője volt az árpádkori magyar jog. Amannak egyszerűsége folytán, az életviszonyokkal szabályozásuk is mintegy természetsszerűleg adva volt s az országlakosok által különleges megállapítás nélkül is követtetett, mi az akkori jognak a kiválólag szokáson alapuló jognak jellemét kölcsönözte. És e jog ép oly egyoldalú és anyagias volt, mint az akkori társadalom. Az ingó vagyon alárendelt szereplése, a munkának a földhöz kötöttsége és a kereskedelemnek kisszerűsége, vámok, árszabályzatok által való megszorítása folytán a kötelmi jognak csak kevés tere lehetett, és így a jogélelet tulajdonnyomólag a dologi jogok foglalták el. És ez irányban is nevezetesebb jogelvek tulajdonkép csak az ingatlan vagyonra nézve fejlődtek ki, az ingó vagyont illetőleg csak a későbbi Árpádkorszakban, és ekkor is csupán a városok és a zsidók külön jogaiban akadunk némi szabályokra.

Egy másik jellemvonása az árpádkori magyar jognak a családra való kiváló tekintet volt. Az akkori társadalmi viszonyok, de különösen a középkort egyáltalában jellemzett élénk családi érzet okozták, hogy a földbirtok a politikai és társadalmi szereplésnek akkor úgy szólván egyedüli alapja, nem annyira az egyénhez, mint inkább a családhoz tartozónak tekintetett. Innét a birtok feletti szabad rendelkezést korlátozó és annak a nemzetségnél maradásit biztosító intézkedések, a nőknek szemben a férfiakkal a vagyoni élet terén háttérbe helyezése, mi különben a vagyon szerzése módjával is függött össze, és ezen felfogás uralkodik az összes örökjogban.

Végtére jellemezte még az árpádkori jogéletet, hogy abban a rendi különbség is nagy jelentőséggel bírt. Nem annyira az anyagi magánjog terén tapasztalható ez, hanem inkább a büntetőszabályi jogban, amott a büntetések, emitt a bíróságok és az eljárás szabályai különbözvén a rendi állás szerint.

II. FEJEZET.

Jogforrások. ¹⁾

I. §.

Törvény és szokás.

Az árpádkori magyar jog, mint nemzeti jog, nem merithette elveit oly számos forrásokból, mint a nyugat-európai országoknak az egységet nélkülözött jogélete.

Főforrása a *szokás* volt; vagyis a jog meghatározása a nemzetnek a folyvást ujonnan alakuló, társadalmi viszonyokra irányzott gondolkodása, ezek rendezésére vonatkozó, tehát jogi meggyőződése s ennek megfelelő cselekvése útján történt. Mert hisz e korszakban Magyarországon is, mint a középkorban egyáltalában, a társadalmi viszonyok egyszerűek egymással kevésbé összeszővődve és ép azért mindenki által könnyen felfoghatók voltak. Csak kivételesen tehát, ha a társadalom egyik-másik terén újabb alakulás indult meg, kételyek támadtak vagy visszaélések fogtak helyet, látszott szükségesnek, külön jogalkotó tény, vagy is *törvényhozás* útján intézkedni. Szent István, Szent László, Kálmán törvényeiben, az arany bullában és az ezt ugy szólván csak megerősítő későbbi törvényczikkelyekben ép azért hiában nyomoznánk a családi jog, örökösödés, birtokviszonyok és büntetőjog szervezetét vagy az

¹⁾ A jogforrásokról, mint a jogélet nyilvánulásairól, igen tanulságosan értekezik Arnold W.: Cultur- und Rechtsleben Berlin 1865. 345—398. I. V. ö. még Wenzel Gusztáv: De fontibus juris hungarici. Pest. 1836.

igazságszolgáltatásnak rendjét, ezeknek csak egynémely elvei érintetvén általok. A törvények még csak másodrendű jogforrást képeztek e korszakban.

Hogy e törvények mily formában maradtak reánk és hogy hol kell azokat keresnünk, arról e munkában már szó volt. A mi pedig a szokásjogot illeti, azt csupán egyes jogi cselekményekről szóló okiratokból lehet megismerni, mint ítélet-, szerződéslevelek, végrendeletek s hasonlókból, melyek részint okmánygyűjteményekbe ¹⁾ foglalva, részint pedig még kiadatlanul köz- és magánlevéltárakban található. Az országos szokásjog feljegyzésére célzó magánmunkálatok, u. n. jogkönyvek, melyenek nyugaton nevezetes szerepet vittek e korszakban ²⁾, hazánkban nem készültek. És az árpádkori szokásjog megismerésére még egy nevezetes közeget nélkülözünk, melylyel a nyugat-európai jogokra nézve szintén rendelkezünk, a francia és német jogok számos elveinek emlékét tartván fenn számunkra, tudniillik a jogi közmondásokat ³⁾, minek oka talán a magyarság tulnyomólag közjogi gondolkodásában és jogélete egységében keresendő.

2. §.

Kiváltság és helyhatósági jog.

A *kiváltság* a középkor legsajátosabb jogforrása. Kifejtetett már fentebb, hogy a germanok individualismusa és a közjogi kapocsnak az általok alapított országokban rendkívül laza volta mellett, az országlakosok-

¹⁾ Ezekről már fentebb (98. l.) történt említés.

²⁾ Például a szász és sváb tükör, vagy Franciaországban a „livre de la reine Blanche“ és hasonló.

³⁾ Példák gyanánt szolgálhatnak a következők: Ist der Finger beringt, ist die Jungfrau bedingt; der Todte erbt den lebendigen; nul n'est héritier qui ne veut; tout mainmortable est taillable. A német jogi közmondások érdekes összeállítását készítette *Hildebrand*: Deutsche Rechts-sprichwörter. Zürich 1858.

nak egyenlő alávetettsége helyett egy központi hatalomnak, az egyéni különállás sokfélesége szerepelt. Egyének, valamint testületek ezen különleges állása külön-külön szabályozást igényelt és nyert is azon hatalmas egyéniségek részéről, kikhez viszonyban állottak. ¹⁾ Midőn a tizedik század elejével a középkori népek hullámzása szünetezett, az önállóságukra büszke german urak mintegy sietni látszanak birtokukat, állásukat, miket fegyverrel szereztek és mindaddig fegyverrel meg is védettek, az alakuló közhatalom irányában ennek tekintélyével biztosítani, a fegyver helyébe a jognak védelmét számokra megszerezni. És az egyeseknek ezen a kor szokása szerint pergamen-re feljegyzett s a joghatóság jelvényével, t. i. pecséttel megerősített külön jogaik, a kiváltságok. ²⁾ A jogokat, az állást, melyekkel egy-egy herczeg, gróf vagy báró birt, kiváltságlevele tüntette fel és a kor viszonyaival változó jogállapotaikat későbbi privilegium-ok szabályozták. És valamint kiváltság útján határozottat meg a királynak közvetlenül alávetett hűbér urak, vagy városok állása, ugy hasonlókép a herczegségek, grófságok, püspökségek kebelében ismét az illető herczeg, gróf vagy püspök osztogatott alattvalóinak, községeinek kiváltságokat. Mi sem természetesebb tehát, mint hogy a german középkor minden jogszabályt, mely nem jött szokás útján létre, privilegium formájában képzelt, és minden okmányt, mely jogot adott, biztosított vagy pedig arról bizonyosságot tett, sőt még a törvényeket is, kiváltságoknak nevezte.

E felfogás átszivárgott hazánkba is. A Sz. Istvánféle alkotmány hanyatlási korszakában, midőn egyházi és világi nagyoknak úri hatóságot adtak uradalmaik

¹⁾ Tudniillik kezdetben a hűbéri szerződések útján.

²⁾ „Die Privilegien sind jene zu Papier getragenen Rechte der Individuen“ mond igen helyesen Ranke.

népe felett, a kereskedelem s ipar érdekében egyes községek vagy néposztályok tagjait mind személy-, mind pedig vagyoni jogi tekintetben kedvezményekben kellett részesíteni, egyes nagyok szolgálatait kivételes állásnak, különösen a törvénykezés terén, adományozásával kellett megvásárolni, és egyes népelemek számára külön közigazgatási területek lettek alakítva: a kiváltság Magyarországon is nevezetes jogforrássá vált. Így történt, hogy az Árpádkorszak második felében hazánkban is minden jogról szóló okmány már privilegium nevet visel¹⁾ és királyaink végzéseinek jelelésére a privilegium és decretum kifejezések még most is felváltva használatnak.

A kiváltsággal rendszerint egyidejűleg szerepelnek nevezetes jogforrásként a *helyhatósági szabványok*. Kiváltságok útján ugyanis nyert külső jogi kifejezést s egyszersmind szabályozást nagyobb kisebb területek lakosságának, majd vidéki vagy fajbéli elszigeteltség, eltérő miveltégi állapotok, majd ismét politikai viszonyok által előidézett különállása. És az ily kiváltságolt közönségek vagy vidékek kebelében, ép a kiváltság védelme alatt alakuló sajátos viszonyok szabályozása ismét különlegesen az illető helyhatósága által hozott szabványok útján történt. A középkorban, midőn a népfaji, sőt még a törzsbeli különbségnek is élénk érzete, a közlekedés nehézségei s a politikai élet ziláltsága Nyugat-Európa országait számos kis területek conglomeratumaivá alakították, a helyhatósági jogoknak szükségkép jelentős szerep jutott, sőt mondhatni ők képezték e korszakban a jog leggazdagabb forrását, mint azt a számos Landrecht, Stadtrecht, Hofrecht, coutumes-ek stb. eléggé hangosan hirdetik.

¹⁾ Például ítéletlevelek, szerződés- vagy káptalani bizonyáglevelek, mint erről okmánygyűjteményeink tanuskodnak.

A Sz. István-féle álladalmi élet kezdetén a helyhatósági jognak Magyarországon csak kevés tere volt. De midőn idővel a városi terület különvált a megyeitől s amott a társadalmi viszonyok, a foglalkozás és ezzel a világnézet mindinkább más irányt vettek, mint emitt; kiváltságolt községek alakultak; egyes bevándorolt népfajok, mint a szászok, kúnok részére kiváltságolt kerületek létesítettek, a statutarius jog mindinkább nyert tért. A magyarországi polgári élet, a kúnok, a magyarországi és erdélyi szászok, a székelyek s a horvátok jogélete a helyhatósági jognak köszönték szabványaikat. E külön jogok feljegyzései az Árpádkorszakból gyérek. Legnevezetesebb közülök *Selmecz városnak IV. Béla király korában szerkesztett városi és bányajogkönyve*,¹⁾ mely csaknem szóról-szóra megegyez Iglau morvahoni város latin nyelven szerkesztett régi jóvával. Kivüle még csak a Máté egész Szlavonia bánja által 1273-ban tartott szlavon tartománygyűlésén hozott statutumok²⁾ és *Vinodol*, horvátországi területnek 1280-ról származó helyhatósági joga³⁾ maradtak reánk.⁴⁾

3. §.

Idegen jogok befolyása a magyar jogéletre. Jogtanítás.

Az árpádkori magyarországi jogélet nem meritette csupán hazai jogforrásokból szabályait, hanem behatását érezte idegen jogoknak is, u. m. a *german jogelveknek*, az *egyházi* és a *római jogoknak*.

¹⁾ Kiadta azt Wenzel Gusztáv az árpádkori új okmánytár III. kötetében 206—228. l.

²⁾ Lásd Endlicher-nél Monum. Árpád. 536—541. l.

³⁾ Eredeti szövegben és fordításban közölte az árpádkori új okmánytár IV. k. 338—410. l.

⁴⁾ A Michnay és Lichner által kiadott (Pozsony 1845). Budaváros törvénykönyvének is egynémely statutumai IV. Bélára vezethetők vissza; de maga a törvénykönyv csak a 15-ik században nyerte szerkezetét.

German jogelvek a szomszéd Némethonból jött telepések által plántáltattak át hazánkba, a középkori németség azon felfogásánál fogva, hogy jogával együtt vándorol idegen földre. 1) Városainkban, melyek jobbára német ajku lakossággal bírtak, a szepességi s erdélyi szász földeken különböző german jogok, t. i. majd bajor majd szász, majd ismét thüringi és sváb jogok bírtak érvénnyel, amint lakosaik egyik vagy másik german törzs lakta vidékről szakadtak ide. 2) Hazai jogunknak azon részén, melyet a nemesi joggal szemben polgári jognak szokás hívni, különösen a mi az örökjogot és a házastársi vagyoni jogot illeti, a german származás még most is megismerszik. 3)

Az egyházi jog is több irányban éreztette jogéle-tünkre befolyását e korszakban. Az egyház azon hivatá-sánál fogva, melyhez a középkori viszonyok juttatták, a társadalom több nevezetes intézményét, különösen a házasságét, 4) kizárólagosan szabályozta jogával. Más jelenségeinél a magyar jogéletnek ismét az egyházi hatóságot és szabványokat a világi karral és joggal kapcsolatosan látjuk működni, mert ezt különösen e kor büntetőjoga terén tapasztalhatni. 5) És végtére az egy-házjog egynémely téren mintaképpül is szolgált, mint azt a magyar törvénykezés története hangosan hir-deti. 6)

1) Erről bővebben e kötet 137 és 138. lapjain.

2) Hogy péld. Sopron s a dunántuli városok legtöbbjeinek, valamint Pozsonynak joga a bajor, Budáé a szász, vagy pedig Kassáé a thüringi jogra vezetik vissza eredetüket, az ezen városokban érvénnyel bírt jogszabályok későbbi feljegyzéseiből tűnik ki, és ép azért arról bővebben a követ-kező korszakban lesz szó.

3) Így például az egy évi és egy napi elévülés, vagy a közszerzemény tana a polgári jogban german eredetű.

4) Lásd e könyv 4. fejezetének 2. §-át.

5) Erről bővebben e könyv 9. fejezetében.

6) Bővebben erről e könyv 8. fejezete szól.

Végtére a mi a római jogot illeti, annak hatása hazánkban távolról sem volt hasonlítható ahhoz, melyet a nyugat-európai jogélethez gyakorolt. Mert míg ez a 12., 13-ik századok folyamán a római jogot, hol kisebb, hol nagyobb mértékben, kebelébe fogadta, és pedig jobbára olyképp, hogy a római jog képezte az általános érvényességű jogot, a hazai jogok pedig csak mintegy helyhatósági jogoknak tekintettek, a magyar jogtörténet a római jognak u. n. receptiójáról nem emlékezik. Oka e jelenségnek a nyugat-európai jogélet ziláltsága s viszont a magyarnak egységes voltában keresendő. Nyugat-Európában ugyanis, midőn a 12., 13-ik századok alatt, különösen a keresztes hadjáratok visszahatása folytán, ipar és kereskedelem virágzásnak indultak és a közlekedés élénkült, és ép azért általánosabb, a hűbéri területek szűk korlátait nem ismerő jogelvek szüksége éreztetett, a zilált jogélet ilyenek alkotására alkalmas erővel s közeggel nem rendelkezvén, idegen joghoz kellett folyamodni. A római joghoz tudniillik, melyet az egyház pártolt, melynek tekintélyét az egykori római világbirodalom emléke és a római császárság tradíciói emelték és mely, Olaszhon egyetemeinek hírneves glossatorai által ép ekkor ismertetve, már fejlettebb nemzetgazdászati életet feltételező vagyonszerezéssel erre kiválólag alkalmas volt.¹⁾ Magyarországon azonban, hol kezdettől fogva létezett általános, a nemzet megannyi tagjaira nézve közös jog, a társadalmi műveltség előhaladtával, mely egyébként a nyugat-európaiival egészen arányos nem volt, megkivántató új jogszabályok végett nem volt szükséges idegen jogot átültetni, hanem azok ugyanazon forrásból fakasztattak, melyből a

¹⁾ V. ö. *Arnold W.*: *Cultur u. Recht der Römer*. Berlin 1868., és *Zoepfl H. D.*: *Deutsche Rechtsgeschichte*. Braunschweig 1871. I. köt. 112. l.

magyar jogélet egyáltalában eredetét vette, tudniillik a nemzet jogérzetéből. ¹⁾

A római jog nem csak hogy általánosan kötelező jogként nem lön Magyarországon meghonosítva, hanem még egyes nevezetesebb jogelvek sem szivárogtak onnét át, legalább e korszakban, hazai jogunkba. Csupán a későbbi árpádkori törvények formulázásán s a bennök használt műszavakon ismerszik meg a római jog hatása, ²⁾ mit azon körülménynek kell felrónunk, hogy törvényeink szerkesztői a királyi kancellárok, papi egyéniségek voltak, kik közül nem egy Olaszhon és Franciaország egyetemlein szerzett tudományos miveltséget s sajátította el ott a római jogi fogalmakat és műkifejezéseket. ³⁾

Hazánkban a jogtanításnak csak egy színhelyéről emlékeznek e kor okmányai, tudniillik a *veszprémi főiskoláról*, hol, mint IV. László írja az ország jogai fentartása érdekében a jogtudomány mivélése virágzott. ⁴⁾

¹⁾ Lásd: A magyar helyhatósági jog történeti kifejlődéséről irt értekezésemet. Jogtudományi Hetilap 1867. 8. sz.

²⁾ Midőn például a magyar jog csak helyhatósági jognak „*jus municipale*“ neveztetik (c. D. V. 3. 378. l.) vagy „*exceptio non numeratae pecuniae*“ -féle kitételekről olvasunk. És számos példákat idéz erre nézve Bartal Comment. III. k. 13. l. 6. jegyz. És v. ö. még C. D. V. 2. 506. l.

³⁾ V. ö. *Vass József*: Hazai és külföldi iskoláztatás.

⁴⁾ IV. László 1276-ban a veszprémi egyháznak tett adományozása alkalmával írja, hogy ott: „*cultus justitiae ad regni jura conservanda inibi obtinuit principatum.*“ C. D. V. 2. 247. l.

III. FEJEZET.

Az egyén és jogállása.

1. §.

Bevezetés. Szabadság és szolgaság.

A középkor az egyéni szabadság kora volt, de azt az egyéni erőre, a vitézségre alapította. Ez iránya mintegy szükségkép egyéni uralomhoz egyrészt, egyéni alávetettséghez másrészt vezetett és ezzel az egyéni jogállás különfeleségéhez, az *egyenlőtlenséghez*. És az egyenlőtlenség, a mint az nemzedékről nemzedékre átszállott, később a születésen kívül még a birtokhoz is fűződött, a középkori társadalom oly sokágu rendi szerkezetét szülte.

A rendi különbségről Magyarországon az Árpád-korszak alatt, a mennyiben az a közélet alakulására kihatott, már az elébbi könyvekben volt szó, de nagy jelentőséggel birt az a szorosabb értelemben vett jogélet szempontjából is. Vele állott ugyanis összeköttetésben a személyes jogképességnek, valamint a vagyoni jogi állásnak sokfélesége. Az utóbbiról alantabb a vagyoni jogi élet tárgyalásánál lesz bőven alkalmunk emlékezni, az elébbiről azonban itt lesz helyén szólni.

Nevezetesebb befolyással a személyes jogképességre e korszakban különösen a *szabad* és a *szolga*, és a *honfi* s az *idegen* közötti különbségek birtak.

A magyarságnál már első történeti fellépésétől

fogva találkozunk a szolgák és szabadokra való osztályozással. A szolgaságnak¹⁾ eredetét ép azért itt is, mint a legtöbb nemzetnél homály fedi, noha valószínű, hogy forrása a háboru joga volt. Fennmaradását több körülménynek köszönte. Mindenekelőtt annak, hogy a szolgaság átszállott az ivadékokra is, a szolgasorsu szülektől származott szolgává válván. De azzá vált a szabad is, ki rabszolganővel házasságra lépett,²⁾ és egynemely büntett már az ősmagyar szervezet korában³⁾, mások pedig királyaink törvényei folytán szolgaságot vontak magok után⁴⁾. Így például, ki lopott és büntetését pénzzel meg nem válthatta, eladatott.

A szolga (servus, mancipium, ancilla, később foglalatossága után, melyre rendelve volt elnevezve, péld. aratores, vinitores, cariarrii sat., és néha jobagiones is) *dologként* tekintetett, ki mint ilyen közbecsü értékkel birt; majd mint a fekvő föld tartozéka, majd a nélkül áruba bocsájtatott,⁵⁾ azonban külföldre, legalább Kálmán király óta, el nem adathatott;⁶⁾ kit továbbá tartozás fejében zálogba adtak, mint egyéb vagyontárgyat elajándékoztak, örökség, hagyomány vagy hitbér fejében másoknak átengedtek;⁷⁾ és kit végtére, ha ura

¹⁾ A középkori szolgaságot illetőleg felvilágosítást adnak: Warnkoenig, Zoepfl, Walter francia és német jogtörténetei; Laurent Études VII. kötet; Kindlinger: Geschichte der deutschen Hörigkeitei.

²⁾ Sz. István II. 27. fejez.

³⁾ Bizonyítja a hét gyász magyarról szóló hagyomány. V. ö. Túróczy II. r. 9. fejezet.

⁴⁾ Például Sz.-István I. 41., Sz.-László II. 1., 8, 12., Kálmán I. 56. fej.

⁵⁾ Lásd Árpádk. uj okmánytár IV. 245. v. V. köt. 100. l.

⁶⁾ Kálmán I. 77. fej.: „Nemo servum in genere Hungarorm, vel quemlibet in Hungaria natum alienigenam, nec ancillam, exceptis linguaec alterius servis, qui ab aliis ducti sunt regionibus vendat, nec aliud animal praeter boves masculos extra Hungariam vendere vol ducere audeat.

⁷⁾ Lásd például Árpádk. uj okmányt. I. k. 62. v. 77. l., II. k. 187. l., IV. k. 331. l. sat.

birtokából elvonatott vagy megszökött, visszakövetelni lehetett, megöletése vagy megsértése esetében pedig kártérítést kívánni.¹⁾ Személyiség hiányánál fogva a szolga tanu nem lehetett, urának beleegyezése nélkül nem köthetett házasságot²⁾ és minden tekintetben annak hatalma alá volt vetve.

A jognak ezen szigorán később enyhítettek, mint az már fejtegettetett, a kereszténység és a középkori világnézet. A főpapság kezdeményezte az uri hatalomnak a szolgák feletti korlátozását, kiváltság útján meghatározván, hogy bizonyos szolgák csak bizonyos szolgálásokat legyenek kötelesek teljesíteni, meghatározott időközökben, meghatározott, majd pénzbeli, majd terménybeli adózásokkal, és kisebb-nagyobb kedvezményben részesítvén őket a házasságkötést illetőleg is.³⁾ Ily megszorítása a szolgák részéről az ur érdekében teljesítendő munkának, lehetségessé tette, hogy a szolga maga számára is dolgozhassék s szerezhessen, mely szerzeményéről azonban csak életében rendelkezhetett, halál esetére az urára szállván, feltéve hogy földesuri kiváltság útján nem nyert végrendelkezési szabadságot.⁴⁾

Ezen kedvezőbb helyzetet, melyre a főpapok szolganépe (familia) jutott, és melynek számos árnyalatai a szolgák sokféle megkülönböztetését szülték, nem csak a földesuri kiváltság biztosította számára, hanem abban, miután az gyakran királyi megerősítést is nyert vagy

¹⁾ Lásd például Árpádk. uj okmányt. V. k. 101. l.

²⁾ Bizonyítják ezt a házasság kötésre vonatkozó földesuri engedélyek. Így a pannonhalmi apátság némely szolgálainak megadatott a jog, hogy „nubunt undecunque, tradunt filias suas quocunque voluerint“; míg másokra nézve szabályul iratott: „Ut non possint nubere aliunde, neque tradere filias suas alienis, sed intra se ipsos nubant.“ Árp. uj okm. tár I. 35. l.

³⁾ V. ö. péld. Árpádk. uj okm. tár II. k. 97. l., VI. k. 538. l., VII. k. 95—97. l. sat.

⁴⁾ Mint például egy esztergami érseknek keresztúri uépe. V. ö. Endlicher Monum. Árp. 469. l.

közbizonyosság mellett adatott, királyi tekintélyvel is védetett, ¹⁾ és így a meghatározott szolgálatoktól való elvonása s ezzel vásárra vitele megakadályoztatott. Ép azért talán Kézainak azon tudósítása, hogy Kálmán király ideje óta már csak a főpapok jogosítottak fel, a királyon kívül, udvarnokokat tartani, ²⁾ ilyenmü a püspökségekre s apátságokra vonatkozó általánosabb intézkedésre értendő. A királyi udvarnokok osztálya pedig e korszak vége felé, t. i. IV. Béla alatt, a vendégek (hospites) állására emeltetve, ³⁾ végkép kivált a szolganép sorából.

Az egyes világiak hatalma alatt állott szolgák sorsa a királyság és a főpapság szolganépéhez hasonló kedvező fejlődést egyáltalában nem ért. Csak a haladó műveltség részesíthette ezeket kiméletesebb bánásmódban, mozdíthatta elő szabaddá bocsájtásukat, melyet különben az egyház működése hazánkban is, mint mindenütt Európában, elősegített. ⁴⁾

A *szabaddábocsátás* volt a szolgaság megszűnésének törvényes módja. Már Sz. István törvényei úgy kívánták, hogy az tanuk előtt történjék; ⁵⁾ később pedig, mielőtt szokássá vált, a jogi cselekményeket káptalan előtt véghez vinni, az káptalan előtt tett s ennek tanule-

¹⁾ Például IV. Béla a Garam melletti Sz. Benedek monostor jobbagynépe tartozásait erősítette meg. Árpádk. új okm. tár VII. 219. l.

²⁾ „Hoc enim obsequium, irja Kézai (ed. Podhr. 89 l.), licet eo tempore de suis captivis plures Regni nobiles habuissent, Kolomanni diebus, filii Regis Geichac extitit reprobatum, voluit tantummodo huiusmodi servitia de captivis suis ipse solus obtinere et Praelatos, quibus largitus erat de captivis suis.“

³⁾ V. ö. az 1267-ki 2. törvényezikkelyt.

⁴⁾ Bizonyítja ezt a szabaddábocsájtásnak oly gyakori indokolása azzal, hogy az a lelki üdvösségre való tekintetből (pro remedio animae) történik. V. ö. Árp. új okm. tár IV. 280. és 331. l. stb.

⁵⁾ „Si quis misericordia ductus proprios servos libertate feriaverit cum testimonio, irja Sz. István II. k. 17. fej. és az ilykép szabadonbocsájtottat szabadságában védi.

velével bizonyított rendelkezés útján eszközöltteett. ¹⁾ Módozatai különben sokfélék voltak. Majd teljes szabadságot nyert az illető, majd némi kötelezettségek, a régi függésre emlékeztetők, fentartattak; ²⁾ majd ismét bizonyos időhöz köttetett és igen gyakran az ur vagy urnő haláláig lőn hatálya felfüggesztve. ³⁾

Az érvényesen szabaddá bocsájtottat a törvény szabadsága fentartásában védte. ⁴⁾ Ellenben az, ki csalárdul vallotta magát szabadnak, vagy pedig urát hűtelenül elhagyta, szintén bíróilag lett urának visszaszolgáltatva, és pedig, hogy tette miatt bélyegeztessék, sütött orral ⁵⁾ vagy félig megberetvált fővel. ⁶⁾

Mig ilykép szolgából szabaddá lenni annyit tett, mint dologból jogképességgel bíró lénynyé válni, addig a szabad sorsú egyének (*liberae conditionis homines*) közötti minden különbség, még a nemes és nem nemes közötti is, inkább közjogi volt; noha, mint azt e kor

¹⁾ Ennek számos példái közül lásd Árp. uj okm. tár IV. k. 330. l.

²⁾ Így a győri káptalan 1250-ben egy szolgáját szabadsággal ajándékozta meg, de azon kikötéssel, hogy „in nativitate Domini, ascensione, pentecoste et in festivitibus Mariae Virginis, quibus in refectorio reficiemur refeccione communi, adstans coram nobis serviet vinum et cibaria ministrando.“ Árp. uj okm. tár II. k. 219. l.

³⁾ Lásd ennek példáját 1146-ból az Árp. uj okm. tár I. k. 57. l. „Praeterea quondam, quae nobis fideliter servierunt, manumittimus et tali libertate donamus, ut post obitum nostrum cuicumque vel ubicunque voluerint, liberaliter serviant.“

⁴⁾ Sz. István II. k. 17. fej.

⁵⁾ A pannonhalmi apátság néhány megszökött szolgáinak visszaadása alkalmával rendeli 1220 körül a nádor: „Quos nos, prout ordo exigebat justitiae, iuxta infidelitatis eorum meritum condemnando, *scilicet nasos ipsorum assos* Abbati saepedictae ecclesiae tradidimus.“ Árp. uj okm. tár I. 169. l.

⁶⁾ Így 1234-ben a pannonhalmi apát hűtelen alattvalóinak elengedtetvén a büntetés, rendeltetett: „Tamen ne pro tantis injuriis et dampnis incruciati remanerent, quibusdam ex ipsis abradi crines dimidii capitis eorum et circuire locum foralem (jussimus) in testimonium talilum, qui insurgunt et agunt contra dominos suos“ Árp. uj okm. tár VI. 556. l. Hasonlóképp egy példa 1226-ból, midőn a hűtelen szolgák „tonsus videlicet dimidiis capitibus (másutt meg semirasis capitibus) lettek visszaszolgáltatva. U. o. I. k. 220. l.

vagyon- s büntetőjoga tanusítani fogja, befolyását a szorosabb értelemben vett jogéletre is érezte. Innét, hogy az egyenetlen házasság fogalma, megannyi a nyugati népeknél szokásos következményeivel, a magyar jogéletben soha sem divott, és a társadalmi állás egyenlősége csupán a biráskodásnál, az eskütársaknál és a tanuskodásnál kivántatott meg.¹⁾

2. §.

Honfiség és honfiusítás.

A teljes jogképességhez a szabadságon kívül még a *honfiség* is megkivántatott. Honfi és idegen ellentéte- sebb fogalmak voltak a középkorban, mint napjainkban. A germanság az idegent jogot nélkülöző egyénnek tekintette, ki ép azért kezdetben a törzs valamely jogsult tagjának, később pedig a terület urának védelmére szorult,²⁾ mely védelem fejében az idegeneket a nyugati tartományok nagyobb részében sulyos adók terhelték.³⁾

Hazánkban az *idegenek*, kiket okmányaink rendszerint vendégeknek (*hospites, extranei*) hívnak, és kiket Kálmán király idejében csak is kezesség mellett lehetett befogadni, csak kivételesen viselhettek országos méltóságot,⁴⁾ és mivelhogy a magyar birtok köztevékenységnek alkotta jutalmát, szabad fekvő birtokot sem szerezhettek, az általok akár adomány, akár vétel útján szerzettek a honfiak magokhoz válthatván.⁵⁾

¹⁾ Minderről bővebben alantabb lesz szó.

²⁾ Lásd erre nézve a német és francia jogtörténelmi műveken kívül különösen *Grimm Jak.*: *Deutsche Rechtsalterthümer* Götting.: 1851. 396—402 l.

³⁾ Különösen a tartományurakat megillető *jus gabellicae, jus albinagii* (*droit d'aubaine*). Lásd ezekről Warnkoenig u. Stein.: *Französ. Staats- u. Rechtsgeschichte*. II. k. 180—188. l.

⁴⁾ „*Hospites nobiles ad regnum venientes, nisi incolae esse velint, ad dignitates non promoveantur, per tales enim divitiae regni extrahuntur*“ mond az 1231. 23. t. cz.; és v. ö. még az 1291. 3. t. cz. t.

⁵⁾ „*Possessiones extra regnum non conferantur, et si aliquae sunt col-*

Egyébként a szabad sorsú idegen, ha Magyarországon megtelepedett, teljes személyes szabadságot élvezett; annak fejében ugyanazon adózással tartozott, mint a hasonrendü honfi, sőt a várföldeken a várnépbeliek adójának csak felét fizette; ¹⁾ az idegenek egyes telepeit pedig királyaink és főuraink kiváltságai útján az ország nem nemes lakossága bármely eleménél kedvezőbb jogállásra láttuk szert tenni. ²⁾

Hogy mikép válhatott az idegen honfivá, arra szabályt e korszak forrásai nem nyújtanak. A honfiusításnak azonban oly hatálylyal, hogy általa az idegen a nemzet teljesen szabad tagjai vagyis a nemesek sorába jutott, két módjával találkozunk. Az egyik az volt, hogy idegen az ország belecgyezésével (*consilio regni*) országos méltóságra emeltetett; ³⁾ a másik pedig idegennek valamely magyar nemes család tagjává való fogadtatásában és mint ilyenek megadományoztatásában állott. ⁴⁾

latae vel venditae, populo regni ad redimendum reddantur, vel simpliciter recipiantur“ mond az arany bulla 22. ezikke.

¹⁾ Kálm. I. 35. fej.

²⁾ Tanusította ezt a városi élet kifejlődésének története.

³⁾ „*Si hospites, videlicet boni homines, ad regnum venerint, sine consilio regni ad dignitates non promoveantur*“ mond az arany bulla 11. cz.

⁴⁾ Lásd ennek példáját Fejérnél (C. D. VI. 2. 249—52. l.), hol III. Endre 1300-ban egy Suetho nevű, „*de genere Cyprianorum*“ származó egyént „*cum nobilibus viris, scil. Georgio filio Simonis, Comite de Zobolch et castellano de Pothok, ac fratribus suis dilectis et fidelibus nostris, iuxta decentiam et honorem nostrae regiae Majestatis solemnem fecimus contrahere parentelam*“ és neki azután, nehogy ez új állásban „*ad conservandum inter praefatos nobiles cum honore vacuum se sentiat seu inanem*“ jóságot adományoz.

⁵⁾ Kálm. I. 4. fej.

IV. FEJEZET.

A család és joga.

1. §.

A rokonsági kötelék jelentősége e korszakban.

A szabad magyar e korszakban legtöbb jogait csak mint valamely nemzetség tagja élvezte, és mint olyan szenvedett legtöbb korlátozást is.

A *család*¹⁾, mely később gyakorlatba vett, szláv származású szó helyett őseink valószínűleg a „nem“ vagy „nemzetség“ (generatio) kifejezéssel éltek,²⁾ ekkor még Magyarországon is, mint Európaszerte, *több volt pusztá vérségü összeköttetésnél.*³⁾ Törzséletet vezető népeknél ugyanis a család politikai jelentőséggel is bír. Mert hisz a család, a törzs ezen közvetlen eleme, utján függ össze az egyes a törzsszel, visz ennek életében szerepet, visel abban tisztségeket. A család emelkedésével tagjai számát, vagyonosságát, szereplését illetleg az egyes családtag is nyervén tekintélyben, ez reá szük-

¹⁾ A család szó csak más kiejtése a cseléd szónak és régente a cselédség jelelésére szolgált, ép úgy mint a latin familia szó is e korszak okmányokban szolgál- vagy jobbagynépet jelent, midőn péld. a pannonhalmi apátság szolganépe „familia S. Martini“-nak mondatik; vagy v. ö. az 1279. budai zsinat 9. pontját.

²⁾ Legalább e korszak okmányokban a családot mindig a generatio szóval jelelik.

³⁾ A családi kötelék középkori jelentőségéről szépen értekeznek: *Gierke Otto. Rechtsgesch. der deutschen Genossenschaft Berlin 1868. és Riehl II : Die Familie. Stuttgart 1855.*

ségkép bizonyos kötelezettségeket ró a család irányában. Kölcsönös védelemre és támogatásra érzik tudniillik a családtagok magokat kötelezve, szövetkezve bosszulják meg a társukon ejtett sérelmet, tartózkodnak minden oly tettől, mely a család tekintélyét, érdekeit csorbíthatná, és kik ilyeneket érzékenyen sértenek, a család kebeléből kirekesztetnek. Élénk érzést nem csak a szűkebb, hanem a tágabb értelemben vett családnak is érdekei iránt, hoz tehát minden nép magával, mely a törzséletből lép át az álladalmi életbe és így a magyar is.

És a magyarság ez élénk családi érzéke fenmaradt, midőn a törzs már megszűnt közéletének alakját képezni; mert a hon birtokbavétele törzsek szerint a rokon családok együttes megtelepülését eredményezte és a birtoknak a középkorban nehézkes és ritkább forgalma együtt maradásukat biztosította. Szomszéd és rokon így hosszú időre jobbára viszonyos fogalmak lévén, a családi érdekek összeszőődtek a birtokérdekkel és a szerep mellett, melyet a középkorban a fekvő birtok vitt, a köz- és magán-életnek nevezetes tényezői maradtak. Mert hisz a földbirtokhoz fűződő tevékenység a családi életnek egyáltalában kedvezni szokott. A földbirtokos, ki foglalkozásánál fogva családjá és a szomszéd rokonság körében tölti életét, és ki kivált a középkorban csak akkor távozott onnét, ha a haza védelme vagy egyéb közügyek hívták őt, jóval nagyobb mértékben érezi és méltányolja a rokoni kötelék előnyeit, mint az iparos és kereskedő, kik etélethivatásuk a tágabb családi körön kívül visz és attól gyakran igen is távol ejt. Iparos és kereskedő ép azért az associatio eszméjének voltak mindig szerepvivői, míg a családi összeköttetés társadalmi jelentőségét még most is nagy földbirtokon

nyugvó, emlékei szálaival itt-ott a régi törzséletre visszanyúló aristokratia tartja kiválólag ébren.

Földbirtokon nyugvó társadalomban tehát, milyen az árpádkorimagyar is volt, a családnak szükségkép nevezetes szerep jutván, hatalma és védelme alatt egyaránt látjuk az egyént. A nőket családjuk adja hitvesekül,¹⁾ és a törvényes korhoz,²⁾ mely valószínűleg már ekkor a tizenkettedik életévvel vette kezdetét, még nem jutott családtagoknak *gyámsága* e korszakban oly anynyira családi ügy volt, hogy ide vonatkozó szabályokról vagy intézkedésekről törvényeink és okmányaink egyaránt hallgatnak. A megtámadott családtag támogatására, ha megkívántatik, úgy szólván az egész rokonság kiindul és érte mintegy kezeskedve eskütársául³⁾ szegődik; és a család az, mely megölt tagjáért elégtételt kíván, az ennek fejében fizetett vérdíj a rokonokat illetvén meg, vagy pedig ők egyezkedvén a végett a tettesrel és ennek nemzetségével.⁴⁾ És miután a család kezében lévő birtok volt határozó befolyással annak tekintélyére, társadalmi szereplésére, a családi érdekek leginkább helyezték a nőket háttérbe a birtokjog terén és követelték a nevezetesebb birtokjogi intézkedéseknél a családtagok beleegyezését.⁵⁾ Még ha égető szükség kényszerített is a birtokot, melyet őse érdemei fejében élvezett a család, hol az elődök kegyeletes hamvai nyugodtak és melynek neve idővel igen gyakran a családé

1) V. ö. Sz. István II. 24. fejj., hol tilalmaztatik az özvegyet újabb házasságra kényszeríteni.

2) A „legitima aetas“-ról gyakrabban tesznek e kor okmányai említést; péld. Árp. uj okm. tár VIII. k. 30. l., vagy VII. k. 47. l.

3) Az eskütársi intézmény, melynek értelmében 50 vagy némelykor 100 hasonorsu egyénnel kell esküt tenni, nem is képzelhető a család és községtagok ilyen kötelessége nélkül. V. ö. Zich Codex 66. és 80. l.

4) Számos más példa helyett lásd Árp. uj.okm. tár V. 223. l. és u. o. VI. 444. l.

5) Erről alantabb bővebben lesz szó.

is lett, idegen kézre juttatni: úgy kívánta a kor felfogása, hogy ajánltassék fel az elébb a rokonságnak és így nyujtassék mód azt a nemzetség számára megtarthatni és ezzel megakadályozására annak, hogy az ősi birtokban és a szomszéd rokonság közé idegen család fája ültetessék. ¹⁾ Két birtokos közötti birtokvita ép azért rendszerint két család közötti volt. ²⁾ Sőt midőn később az Árpádkorszakban gyakori jószágkobzások, erőszakos vagy törvénytelen eljárás miatt a családok gyakrabban fosztattak meg birtokaiktól, a nemzet törvényeket alkotott, melyek a családnak jogot adtak az elítélt családtag birtokát magához váltani ³⁾ és melyek a birtokot a családnak és különösen azon tagjainak, kiket az legközelebről illetett, biztosították. ⁴⁾ És, mi több, az arany bulla a csatában elvérzettnek, ha országos méltóságot viselt, fiát vagy testvérét hason méltósággal kívánja megadományoztatni, hogy ilykép a családnak fénye fentartassék. ⁵⁾

Ily jelenségek eléggé hangosan hirdetik, hogy család és rokonság e korszakban nem jeleltek csupán vérségi összeköttetést, hanem egyszersmind a vagyoni, társadalmi és sok tekintetben a politikai érdekeknek is szoros közösségét, mely kihatását a jogélethez léptenyomon éreztette. De az ép előadottakból könnyen meg-

¹⁾ Lásd például C. D. V. 1. 267; egyébként erről bővebben a jövő fejezetekben lesz szó.

²⁾ V. ö. C. D. III. 2. 149. l.

³⁾ „Item si quis nobilium vel Saxonum praefatorum possessiones suas pro suis excessibus et maleficiis amittere debeat vel contingat, cognati ipsi propinque possessionem ipsam redimendi habeant facultatem, ne in possessionibus propriis et avitis extraneum doleant possessorem“ mond az 1291. 33. t. cz.

⁴⁾ Például az 1267. 9. t. cz., mely a csatában elhullottnak birtokairól szól, vagy az az 1291. 29. és 30. t. cz.-ek.

⁵⁾ „Si quis jobagio habens honorem, in exercitu fuerit mortuus, eius filius vel frater congruo honore sit donandus; et si serviens eodem modo fuerit mortuus filius sicut regi videbitur donetur“ rendeli az 1222. 10. cz.

érthető az is, hogy a rokoni kötelék ezen nagy jelentősége inkább csak a fiági rokonságot illette meg, nem pedig a nőágit, mely a mint jobbára csak ingó vagyont szállított át tagjaira, nevezetesebb érdekeket részükre nem közvetített. Ebben leli magyarázatát, hogy, ha ez időbeli okmányokban rokonokról történik említés, ezek alatt rendszerint csak fiági rokonok ¹⁾ értendők, a szó tulajdonképi értelmében *atyafiak*. ²⁾

2. §.

A házasságkötés.

A rokonsági kötelék alapja a *házasság*. ³⁾ Semmi kétség, későbbi törvények is visszatükrözik, ⁴⁾ hogy a magyarság, mint kelet népe, a házasságot főleg a nemzetség gyarapítása szempontjából tekintvén, annak megkötését családi ügyként kezelte. A családfők, kiknek régente nagyobb mérvű hatalma emlékét az „*atyám*“ megszólításhoz adott „*uram*“ melléknévben a köznépmég most is fentartja, eszközölték kizárólagosan gyermekeik összeházasítását, ezek akaratára való tekintet nélkül, kiknek *eljegyzése* állítólag apró istenképek váltásával történt, milyent a nő, úgy kívánta a szokás, egész életén át nyakában viselt. ⁵⁾ Eredeti formája a házasságkötésnek úgy látszik az *adás-vevés* volt, mire az „eladó leány“ és a „(ve-)vőlegény“ kifejezések utalnak és vallási szertartások kísérték azt, melyekre a uépszokások itt-ott még emlékeztetni látszanak. ⁶⁾ És ily

¹⁾ Ezeket értik az okmányok a cognati vagy proximi alatt.

²⁾ „Ab uno avo descendentes“ mint mondják az okmányok.

³⁾ A házassági intézmény középkori felfogását szépen ismerteti *Unger Jos.*: Die Ehe in ihrer welthistorischen Entwicklung. Wien 1850.

⁴⁾ V. ö. Sz. István II. k. 24. fejt.

⁵⁾ Lásd erről *Ipolyi A.*: Magyar mythologia. Pest 1854. 543 l.

⁶⁾ Mint péld. a háztüznézés, a menyasszony vitelekor szalmagyújtás, az u. n. perzselése, a menyasszonynak kúthoz vezetése és hasonlók. V. ö. *Ipolyit i. h.*

házasságot a magyar csak egy nővel szokott volt kötni, kit egyenjogú társként tekintve „*feleség*“ néven szólított, az ősmagyar kor legnevezetesebb kútforrása, a „Névtelen,“ az *egynejlőséget* mondván nemzetünknel divatozónak. ¹⁾

A kereszténység behozatalával a középkori keresztény felfogás a házasságra vonatkozólag is utat tört magának hazánkba. Több egy századnál volt azonban szükséges, míg az egyház kettős elvével, melynél fogva egyrészt a házasságot, mint érzéki jellegű viszonyt rosszalva, papjait, szerzeteseit annak kötésétől eltiltotta; másrészt pedig azt szentségnek elismerve, felbonthatlanságát vallotta, ²⁾ teljesen áthatni tudott.

Sz. László törvényei a papok csak ismételt vagy szolganővel kötött házasságát tilalmazzák, ³⁾ és a Kálmán alatt tartott esztergami zsinat is kénytelen volt csupán a már diakon vagy pappá felszenteltnek házassága tilalmára szoritkozni és a felszentelést megelőzőleg nősült papoknak az együttélést nejeikkel „az emberi gyarlóságra való tekintetből“ megengedni. ⁴⁾ És az 1279-ki budai zsinatnak a papi házasság ellen intézett pontjai bizonyítják, ⁵⁾ hogy a *papinőtlenység* (coelibatus) Magyarországon is, mint az éjszaki Európában, még a tizenharmadik század második felében sem volt teljesen gyakorlatba véve.

A *házasság szentségi jellege* is csak későn nyert általános elismerést. A kereszténységre tért nemzet

¹⁾ Mint azt a Mén-Marót kozár fejedelemlről szóló hagyomány is tanúsítja.

²⁾ V. ö. Unger i. m. 88—100 l.

³⁾ Sz. László I. k. 1—4 fej.

⁴⁾ „Presbiteris uxores, quas in legitimis ordinibus acceperunt, moderatus habendas provisiva fragilitate indulimus“, mond az esztergami zsinat 31. pontja.

⁵⁾ Különösen a 9. és 10. pontok.

még sokáig megtartotta a házasságkötés ősi szokásait és a királyság első századaiban csak kivételesen áldatta meg házassági frigyét pap által. Még Kálmán törvényére¹⁾ volt szükség, hogy a házasságnak kötése egyházban pap és tanúk előtt tett nyilatkozat (eskü) kíséretében közszokássá váljék. A házasság ez által egyházi ügy lett és az arra vonatkozó kérdéseknél, különösen a házassági akadályokra nézve, mindinkább a kánonjog szabványai határoztak. Mig István az országból megszökött nejének,²⁾ és a Kálmán alatt tartott esztergami zsinatnak végzése a házasságtörő nő férjének a házassági kötelék felbontását és az újlagos házasságralépést még megengedik,³⁾ addig Kálmán második törvénykönyvének idevágó fejezetei már teljesen a házasság felbonthatlansága elvétől hatvák által⁴⁾

3. §.

A házasság hatálya.

A házasságkötés a házasfelek kölcsönös hűségi kötelezettségétől eltekintve, a nőt férjének hatalma és védelme alá adta, mely régi korban a nőnek megfenyíthetése, sőt ha a házasságtörés tettén rajta kaptott, büntetlen megölethetőség⁵⁾ terjedt. És a házasság nevezetes vagyoni jogokat is eredményezett.

Ugy látszik, hogy míg a magyar feleségét ennek

¹⁾ „Ut omnis conjugalis desponsatis, in conspectu Ecclesiae, praesente Sacerdote, coram idoneis testibus, aliquo signo subarrhationis et consensu utriusque fieret: Aliter non conjugium, sed opus fornicationis reputetur,“ rendeli Kálmán II. k. 15. fejt.

²⁾ II. k. 28. fejt.

³⁾ Lásd az esztergami zsinat 52. pontját.

⁴⁾ Tudniillik a II. k. 8 és 9. fejezetei.

⁵⁾ Sz. László I. k. 13. fejt.-ben írja: „Si quis uxorem cum altero viro adulterantem necaverit, Deo de se rationem reddat, et si voluerit, aliam ducat.“ Hogy a nő büntetlen megölethetése ily esetben régenten más népeknél is divott, arra nézve v. ö. Unger i. m. 106. l.

csaladjától vette, az érte adott ár ¹⁾ szolgált mintegy az özvegykép családjához ismét visszatérnek eltartására. Csak így magyarázható meg Sz. István azon intézkedése, melylyel az özvegynek jogot ad gyermekeivel együtt élni, míg akar, és biztosítja minden kényszer ellenében másodszori házasságra kelését illetőleg, mit ha tesz, az őt megillető ruháknál egyebet magával nem vihet és mely a gyermekek nélküli özvegyet férje javában meghagyni rendeli, melyek halálával férje rokonnaira szálljanak át. ²⁾ Már ez gyaníttatja ³⁾ és a tizenharmadik századot megelőző törvényeink és okmányaink egyaránt mély hallgatása megerősíti, hogy a *hitbér* (dos, dotalitiun), melylyel a férj a házassági hűség fejében kedveskedett nejének, a magyarság ősi intézményei közé nem tartozik és csak később szivárgott nyugatról át hozzánk, talán a kánonjogi házasság mindinkább elterjedésével és mintegy helyettesítésekép a nőért hajdan fizetett vételárnak. Később azonban a hitbér közszokássá vált, ⁴⁾ mely a nőt külön kirendelés nélkül is

¹⁾ Innét származtatják nyelvészeink az „ara“ kifejezést menyasszony-nak jelelésére.

²⁾ „Volumus quidem ut viduae et orphanæ, sint nostrae legis particeps tali tenore: Ut si quae vidua cum filiis et filiabus remanserit, atque nutrire eos, manere cum illis quamdiu vixerit, promiserit; habeat potestatem a nobis sibi concessam id faciendi, et a nemine iterum cogatur in conjugium. §. 1. Si enim mutato voto iterum nubere voluerit et orphanos deserere; de rebus orphanorum nihil omnino sibi vendicet, nisi tantum sibi congrua vestimenta accipiat. §. 2. Si autem vidua sine prole remanserit, et se in nuptam in sua viduitate permanere promiserit, volumus ut potestatem habeat omnium bonorum suorum et quidquid inde facere velit, faciat. Et post obitum eius, eadem bona ad sui redeant parentes mariti, si parentes habet: Sin autem non, Rex sit haeres,“ rendeli István ezen nevezetes törvénye (II. k. 24. fej.), melyre vezetni vissza a magyar özvegyi jog eredetét.

³⁾ Mert hisz a többi európai nemzetek jogtörténete tanúsítja, hogy a hitbér intézménye mindenütt előbb fejlődött ki az özvegyi jog és tartásánál.

⁴⁾ „Residuum debitum, in quo *secundum Regni consuetudinem* prodote sua eidem tenebatur, liberaliter totum remisit“ mond egy 1248-ki ok-

illette férje vagyonából, ennek nagysága és férje méltóságához képest, az összegnek közelebbi meghatározása nélkül. De viszont szokássá vált, noha nem oly szigoruan kötelezővé, a nőnek is illő kiházásítása, mi a *nőhozományt*¹⁾ (allatura) képezte, és annak az eljegyzés vagy a menyekző napján hozzátartozói, rokonai által való megajándékozása (jegyajándékok, paraphernae).²⁾

A nőnek a hitbérré s hozományra vonatkozó jogai a házasfelek egyikének halálával váltak hatályosokká, a házasság fenállása alatt azok igényelhetők nem lévén.³⁾ Mint özvegy követelhetette azokat férjének örököseitől⁴⁾ és ha előbb mult ki, azokat rokonainak hagyhatta, ha csak, mi épen nem ritka, kiszolgáltatásukat férjének házastársi szeretetből el nem engedte.⁵⁾ Különben hitbér és hozomány rendszerint pénzben vagy ingóságokban adattak ki, ritkábban birtokban, mi ha történt, a férj rokonai az 1291-ki törvényhozás értelmében azt igaz becsü árán magokhoz válthatták.⁶⁾

levél. Árpádk. uj okm. tár VII. k. 271. l.; és hasonlókép u. o. 535. l. A hitbér leszállításának példáját lásd Árp. uj okm. tár VIII. k. 179. l.

¹⁾ Lásd péld. C. D. IV. 1. 162. l.

²⁾ Lásd péld. Árp. uj okm. tár VI. 478 és 493. l.

³⁾ A selmeczi jogkönyv kivételt tesz, melynek második fejezete szerint a férj különös szükség esetében, mindkét fél rokonai beleegyezésével, a hitbért idegeneknek leköthette.

⁴⁾ Ily követelményeknek, és ezek kielégítésének példái okmány gyűjteményeinkben számosak. Pél. Árp. uj okm. tár II. 312. l. v. IV. 289. l. stb.

⁵⁾ Lásd ennek példáját Árp. uj okm. tár VII. k. 541. l.

⁶⁾ „Item in possessiones nobilium seo Saxonum praedictorum non possit introire extraneus ratione dotis, aut ratione quartae filiabus debitaes, sed haeredes decedentium vel proximiores de generatione sua, redimant eas secundum existimationem justam, regni nostri consvetam“ rendeli az 1291. 30. t. cz.

gulyáik és lovaiknak szolgált legelők, hanem az idővel mivelés alá vett föld is. A módot, mely szerint a nemzetséghez tartozó egyes családfő részeltetett a közbirtokban, nem ismerjük, de az semmi esetre sem történt oly önállósággal, hogy az egyes, a mi birtokot illetett, a nemzetség akaratótól függetlenül intézkedhetett volna.

E szoros birtokjogi függéstől a nemzetség irányában a valódi szabadokat Sz. István mentette fel, midőn teljes tulajdonjogot adott birtokukhoz. ¹⁾ És úgy látszik, hogy csak ezután történt, legalább sokhelyütt, a magánbirtoknak külön határok általi körülírása s így állandó kihasítása, a tizenegyedik század okmányai, ha birtokról szólnak, mint valami kivételest emelvén ki, hogy az már saját határokkal bir (jacet is metis). ²⁾ De ez elkülönítés csupán az eke alá vett földre nézve történt meg; legelő, erdő, nádas, víz a falut biró nemzetség tagjai között továbbra is közösek maradtak; ³⁾ és így az egész Árpádkorszak alatt két eleme volt a magyar szabad birtoknak, u. m.: a *magán-* és a *közbirtok*.

A nemesi vagy szabad magánbirtoknak, melyet okmányaink következetesen *possessio*-nak hívnak, illetően keletkezése mintegy természetszerűleg maga után vonta, hogy létezett az egyes nemes család által a nemzetség egykor közös birtokából nyert résznek bizonyos mér-

¹⁾ „Consensus igitur petitioni totius Senatus, ut unusquisque dominetur propriorum similiter et donorum Regis dum vivit; excepto quod ad Episcopatum pertinet vel Comitatum. §. I. Ac post eius vitam, filii simili dominio succedant,” írja István II. 35. fejt.

²⁾ Lásd péld. Fejér C. D. II. 47–49. l., és a 11. 12-ik századbéli okmányokban még igen gyakran birtokoknak a többi falubeliekkel való közössége péld. C. D. I. 428, v. 448. l. v. Árpádk. új okm. tár I. 106–126. l. Hogy különben már István előtt is kellett létezni külön határok által jelelt birtokoknak azt bizonyítja egy 1057-ki okmány, melyben az ősök által megállapított határokról szólnak: „prout terminatum est a patribus nostris antiquis.“ C. D. I. 395. l.

³⁾ Természetszerűen mindezek a körülmények szerint, péld. ha az egész falu egy kézbe jutott, egészen magánbirtokban is lehettek.

téke, és ezzel a *nemesi teleknek* oly értelemben, mint még csak minapában jobbágytelkekről szözlöttünk, fogalma. ¹⁾ E mérték úgy látszik az *aratrum*, *ekealja* volt, mert ahhoz képest, hogy hányszor találattik az e kifejezett terület valamely birtokban, határozzatik meg annak nagysága, egy, három, négy ekényi birtokról (*possessio ad unum, tria, quatuor aratra*) szólván az okmányok. ²⁾ Hogy az ekealja mily nagy volt kezdetben, aziránt okmányaink kétségben hagynak benünket, talán különböző is volt egyes vidékek szerint; ekorszak vége felé szereplő *királyi ekéről* (*aratrum regale*) tudjuk, hogy az száz ötven hold-nyi területet jelelt. ³⁾

Az ekealják száma szerint mért nemesi birtokhoz, melynek középpontja az *udvarhely* (*curia*), tartozékképjárt rét, itt-ott szőlő, és rész a közerdők, közlegelőekben és a falu közbirtokát alkotó megannyi tárgyokban. ⁵⁾ Bizonyos közösséget tartott fen ez szükségkép a falubeliek között a gazdálkodás terén, min alapult a szomszédoknak, ha nem is voltak rokonok, elővételi joga a faluban létező birtokra vonatkozólag. ⁶⁾

A magánbirtokokat *határok* (*metae*) választák el idővel egymástól, melyek hogy régente nyillövással lettek megállapítva, az okmányok itt-ott említik. ⁷⁾ Jelelésükre völgyek, vizek, hegyek utak, erdők, árkok,

¹⁾ Bizonyítja ezt, hogy az okmányban igen gyakran félbirtokokról (*dimidia possessio*) vagy negyedbirtokokról van szó.

²⁾ Például C. D. I. 448. l., v. n. o. III. 1. 201. l. stb.

³⁾ Lásd Verbőczy Hármaskönyvét.

⁴⁾ Lásd C. D. III. 2. 228. l.

⁵⁾ Ezért találjuk birtokeladás vagy adományról szóló oklevelekben: »*cum omnibus utilitatibus suis videlicet silvis, nemoribus, pratis, pasucis fenetis, arundinetibus, aquis, aquarumve decursibus*« és hasonlókat. Péld. Árp. uj okm. tár V. k. 76. l., v. C. D. III. 1. 21. l. stb.

⁶⁾ Lásd ennek példáját Árp. uj okm. tár VI. 441. l.; C. D. IV. 1. 171. l. stb.

⁷⁾ Lásd Árp. uj okm. tár I. 293. l. és n. o. II. 111. l.

kutak, e végre vetett halmok és hasonlók szolgáltak, ¹⁾ de különösen fák, melyeket bizonyoságául annak, hogy határfák, rendszerint keresztrel vagy más jellel, jeleltek meg. ²⁾ Meghatározása e határjeleknek a szomszédok és határosok jelenlétében közhatóságilag történt, ³⁾ régi okmányok szólnak *királyi határok* (termini reg.) ⁴⁾ és később is majd királyi majd nádori bírósági kiküldött (prestaldus), és pedig e korszak vége felé káptalani kiküldött (homo capitularis) társaságában, viszi véghez a határjárást és kijelelést, vagy határsértések esetében az igazítást. ⁵⁾

2. §.

A magyar adománybirtok eredete. A királyi jog.

A szállások felosztásából eredt magánbirtok a leg-erősebb joggal birt birtok volt e korszakban, míg az a feletti szabad rendelkezésben nyilvánult. Királyaink midőn idővel jószágokat osztogattak és a megadományozottnak ahhoz vele teljes tulajdonjogát akarták kifejezni, azt mondták, hogy úgy adják azt, mint szállásbirtokot. ⁶⁾ A királyság idejében ugyanis a szállásbirtok mellett a magyar magánbirtoknak még egy másik neme támadt, t. i. a *királyi adomány* (*donatio regia*). ⁶⁾

¹⁾ Tanuskodnak erről e kor metales-ei; péld. Árp. uj okmánytár I. 74. l.

²⁾ V. ö. péld. C. D. III. 1. 221. l., hol oly gyakran fordulnak elő határfák, „quercus in qua est crux signata“, v. „salix, in qua est crux signata.“ Vagy lásd C. D. II. 69. l. hol áll „cadit (scil. meta) in Gron, ubi signum S. Benedicti est in quadam arbore.“

³⁾ V. ö. C. D. I. 448. l., v. u. o. 391. l.

⁴⁾ Például C. D. II. 229. l., v. u. o. III. 1. 215. l.

⁵⁾ »Infundendo in eodem totum jus dominii eiusdem terrae adeo, ac si ipsorum descensualis fuisset a tempore S. Regis Stephani« mond egy 1271-ki adománylevelében V. István. (C. D. V. 1. 130. l.), és v. ö. még C. D. IV. 2. 12. l.

⁶⁾ Ennek keletkezése és természetére nézve lásd az »Adomány« című cikket az egyetemes magyar Encyclopaediában Wenzel Gusztáv-tól és ugyanazon szerző »Magyar és erdélyi magánjog rendszere« című műve idevágó fejezeteit.

A királynak adományozása annak hazai birtokhoz való jogán alapult, mely jog a királyt majd családi származásánál fogva illetett meg, majd ismét királyi méltósága és hatalmánál fogva, mint a várföldek, urafogyott vagyon, vagy büntetésül elkobzott jószágokra ¹⁾ vonatkozólag. Csak is e *királyi jog* (jus regium) alá tartozó jószágokat, melyenkről már Sz. István emlékezik, adományozhatott tehát a fejedelem, mely általa adományozott jószágokra vonatkozólag birtokosaiknak István ép oly tulajdonjogot adott, mint az ösfoglalású birtokra nézve. A Sz. István által adományozott birtokok ilykép azonosítottván a szállásbirtokkal, azokat későbbi királyaink is érintetlenül hagyták. ²⁾ *Tulajdonképi, a szállásbirtoktól eltérő magánjogi természetű adománybirtokok tehát csak a Sz. Istvánt követő időből valók.*

Már az árpádkori magyar közjogi viszonyok fejlődésének tárgyalása alkalmával követtük az ezen királyi jognál fogva osztogatott adománybirtoknak hazánkban terjedését, és kimutattattott már ott, hogy a királyi családi birtok nagy részének, valamint a vár birtoknak eladományozásával, a várjobbágyság nemesítésével, és számos családnak kihalása, valamint a későbbi Árpádkorszakban vezetett polgárháborúk alatt oly gyakori jószágkobzások folytán, a királyra szállott javaknak adománykép osztogatásával, az Árpádkorszak vége felé a szabad magánbirtok Magyarországon túlnyomó részben már adománybirtok volt és már csak igen csekély részben szállásbirtok. ¹⁾ Ezzel a magyar nemesi birtok forrásává túlnyomólag a királyi jog vált, mi a szabad

¹⁾ Ezekről már Sz. István szól II. k. 6. fejj. és 35. fejj. 2. és 3. §.

²⁾ Különösen Kálmán király I. k. 20. fejj., midőn írja: »Possessio quaelibet a S Stephano donata, humanae successionis quoslibet contingat haeredes.«

birtokot szükségkép bizonyos függésbe hozta a királyságtól, úgy hogy az Árpádkorszak vége felé már azon birtok tartatik a legerősebbnek, melyre nézve birtokosa a királynak kiváltságát felmutatni képes volt, miért is ennek megújítására és így a birtokhoz való jognak a későbbi királyok részéről való ismételt megerősítésére irányzott kérelem oly gyakori lett.²⁾

*Mindamellett e függés nem alakította át a magyar nemesi birtokot hűbéri birtokká,*³⁾ mert a mire az irányult nem a király személye, hanem a valóságos központi hatalmat alkotó királyság volt. A magyar nemes, ki úgy tudta, hogy ősenek a honfoglalásban való részvétele fejében részesült a szállásbirtokban s ennek alapján csupán közszolgálatokra érezte magát kötelezve, csak ilyenek jutalmát látta a királyi adományban is, melyet a király nem annyira személyes jóvoltából nyújt neki, hanem inkább mint az országos ügyek intézője, mi őt ugyan újabb közszolgálatokra kötelezi, de nem nagyobb hűségre a király személye irányában. Innét, hogy az adomány nyerésével nem volt összekötve különös hűségnek fogadása; az adományos és adományozó személyének változtával nem igényeltetett a birtokban való megerősítés; és hogy az adomány birtokkal nem járt, legalább rendszerint, más nemű vagy fokú közjogi kötelezettség, mint a szállásbirtokkal.⁴⁾

A magyar nemesség, a magyar nemesi birtok tehát, a magyarság közjogi felfogása szerint, közérdemek jutal-

¹⁾ V. ö. e munka 3. könyvének 3. fejezete I. §.-át.

²⁾ Lásd ennek számos példáit okmánygyűjteményeinkben; péld. Árp. uj okm. tár VIII. 383—392. l.

³⁾ V. ö. Wenzel Gusztáv »Adomány« című czikket az egyetemes magyar Encyclopaediában I. k. 699—701. l.

⁴⁾ Rendkívüli kivételkép találkozunk hűbéri kötelezettségekkel való adománynyal is; donatio in feudum.

mául (laurea virtutis) tekintetvén, ezeknek, mint az adomány alapjának, az adománylevélben elősorolása idővel szokássá vált, 1) és ezzel minden ilyenek hiányában osztogatott adomány fölöslegesnek, helytelennek (superflua, inutilis) 2) bélyegeztetett, mi azon már e korszakban gyakorlativá vált tannak adott életet, hogy a király csak érdemes honfiaknak adományoz. Törvények tiltják el ép azért a fejedelmet, hogy idegenekre birtokokat, méltóságokat ruházzon 3) és a fölösleges, helytelen adományoknak az ország tanácsából való visszavételével nem egyszer találkozunk a tizenharmadik század okmányaiban, 4) valamint igen gyakran az országnagyok meghallgatásával osztogatott adományokkal 5)

Han[ca]osan hirdetik e tények, hogy a hazai földre, az adományra vonatkozó királyi jogot úgy fogta fel a nemzet, mint a melyet a király az ország érdekében van hivatva kezelni; 6) mint alkatrészét azon alkotmányos királyi közhatalomnak, mely a nemzet részvételével volt

1) Erre az adománylevelek bőven nyújtanak példákat. Igy Árp. uj okm. tár 66—67. l.; u. o. VIII. 196. és 197. l., C. D. IV. 2. 428. l. stb.

2) C. D. III. 2. 194. l., u. o. 253. l., hol mondatik „inutiles et superfluas donationes, quae falso nomine perpetuitates nuncupantur.“

3) „Possessiones extra regnum non conferantur, si sunt aliquae colatae vel venditae populo regni ad redimendum reddantur.“ mond az 1222. 26. cz. V. ö. még 1231. 32 és méltóságoknak idegenekre ruházását illetőleg az 1231. 23. cz.

4) „Superfluas et inutiles donationes quorundam antecessorum nostrorum de communi Baronum nostrorum ac totius regni nostri consilio decrevissemus revocandas“ írja egy 1237-ki okmányában (C. D. IV. 1. 71. l.) IV. Béla, mit másutt azzal indokol (C. D. IV. 1. 104—110. l.), hogy ez által »jus coronae regiae pene penitus erat annullatum.« V. ö. még C. D. III. 2. 194. l. és Kún László helytelen adományaira nézve az 1291. 8. t. cz.

5) Lásd péld. C. D. IV. 1. 71. l., és az országnagyok tanácsáról, beleegyezéséről tesz tanúságot neveiknek az ünnepélyes adománylevelek végén jelentkezése.

6) Igy IV. Béla adománykép osztogatott jószágokról szól „quae contra utilitatem et honorem regni Hungariae fuerant de jure coronae alienata.“ (D. III. 2. 254. l.)

gyakorlandó és melyhez az erőt, tekintélyt e korszak vége felé a közjogi jelentőséget nyert koronázás adta volt. Közel feküdt tehát magát a jogot is összekötésbe hozni a koronával, mi az Anjouk alatt nyert megtestesítést, midőn a királyi jog u. n. *koronajoggá* változott át. ¹⁾

3. §.

Az adományozás módja és hatálya.

A legrégebbi adományok, melyeknek emléke reánk maradt, egyházak javára szólnak és inkább a király, mint az egyház legfőbb kegyura által tett alapítványok természetével bírnak, melyek minden háborítás ellenébe az egyházi átok és a királyi fenyték védpajzsa alá helyeztetek. ²⁾ Ezen egyházi alapítványok sajátos természettel bírván, ³⁾ és tulajdonképi, magánosok javára tett királyi adományokról szóló oklevelek csak a tizenharmadik századból állván rendelkezésre, a formát és elveket, melyeket királyaink régebbi adakozásaiknál követtek nem ismerjük.

Az okmánytárainkban már sürüen jelentkező tizenharmadik századbeli adománylevelek sem tükröznek még vissza teljesen megállapodott adományrendszert, noha némely általánosabb elvek és vonások mégis felismerhetők.

Királyi adomány (donatio regia) alatt már ekkor szabad birtokra vonatkozó jogoknak átruházását értették, a király, mint a közhatalom birtokosa által, érdemek fejében nyujtva. Mert hisz valamint nyugaton is a hűbérrendszer kifejlődésével nem csak birtokokat

¹⁾ E kifejezéssel, noha még csak elvétve, e korszak okmányaiban is találkozhatni; lásd a megelőző jegyzetet.

²⁾ C. D. I. 393, 458. l. stb.

³⁾ Tudniillik nem szállhatván többé vissza a királyra.

hanem jogokat, méltóságokat is hűbérkép osztogattak, úgy a királyi adománynak is, mióta az mindinkább meghonosodott, nemcsak birtokok, hanem birtokhoz kapcsolts jogok is, mint vásárjog, vámjog, révjog, kegyuri jog s hasonlók¹⁾ képezték tárgyát. A forma, melyben osztogatták az adományt a kiváltság volt.

Majd egyesek kérelmére, majd ismét a nélkül, de mindig érdemekre való hivatkozással és ezeknek nem ritkán igen részletes elősorolása mellett kelnek királyaink adománylevelei, melyek azonban csupán oly birtokjogokra szólhattak, melyek jogszerű magántulajdonba nem tartoztak,²⁾ hanem királyi jog alá, hová hogy mily alapon kerültek, az adománylevélben felemlíteni már szokásban volt.³⁾ Ha a királynak az adományul kiszemelt birtokra vonatkozó joga kétséges vagy pedig annak határai és nagysága a király előtt ismeretlenek voltak, ezek iránt az adományozást megelőzőleg királyi kiküldött útján vizsgálat (inquisitio) eszközöltetett,⁴⁾ mivel a birtok határainak megjárása a szomszédok és határosok jelenlétében többnyire összekötte volt. És még akkor is, ha a királyi jog tisztának látszott, a birtok mennyisége és minősége is ki volt derítve,⁵⁾ megkivántatott, hogy mindenkinek, ki az adományozás alá került birtokhoz netalán jogot formált, alkalom nyújtásék azt érvényesíteni, mi ezélből a megadományozott ünnepélyesen vezetett be a birtokba, *iktattatott be*

¹⁾ Lásd ezeknek példáit C. D. III. 1. 371. 1., 157. 1., 313. 1. 79. 1.

²⁾ V. ö. péld. Árp. II. 99. 1.

³⁾ Péld. magszakadás (C. D. IV. 1. 24 -26. 1.), büntett (C. D. IV. 2. 94. 1., különösen hűtlenség Árp. új okm. tár V. 97. 1. v. C. D. IV. 1. 68. 1., üresen hagyás (terra vacua, habitatoribus destituta. Árp. új okm. tár IV. 237. 1.) várhoz tartozás (u. o. 34. 1.), királyi birtok (u. o. 97. 1.) stb.

⁴⁾ Lásd ennek példáját Árp. új okm. tár IV. 237. 1.

⁵⁾ A birtok mint mondák „*ad manus regias*“ tartozott és így az adományozás királyi kézéből történhetett. C. D. IV. 1. 71. 1. és u. o. V. 2. 38. 1.

abba (introductio, statutio),¹⁾ mi az e végre kiküldött királyi pristaldus, később külön megkeresett káptalan-nak²⁾ is küldöttje által eszközöltetett, a legnagyobb nyilvánossággal, a szomszédok és határosok egybehívása, és, ha ugyanis már elébb meg nem történt, a határok megjárása³⁾ (reambulatio) mellett. És csak ha a káptalannak kiküldöttje értesítése alapján a káptalan-nak a királyhoz tett jelentéséből kiderült, hogy az iktatás alkalmával senki, jogai óvása szempontjából, ellenmondást nem emelt⁴⁾, történt a jelentőlevélben (*litterae relatoriae*) rendszerint megjelelt határoknak befoglalásával az adománylevélnek ünnepélyes kiváltság formájában kiállítására,⁵⁾ rendszerint a királyi kettős pecsét alatt,⁶⁾ a szokásos formulával, hogy „a birtokot adjuk, adományozzuk és átruházzuk“ (*damus donamus et contulimus*) reá és örökösire s ezek utódaira, örök és visszavonhatlan birtokul.

Az adomány nem adott, legalább rendszerint, oly erős birtokjogot, mint a szállásokban való osztozkodás. Ugy látszik, hogy királyaink kezdetben mint merő

¹⁾ C. D. IV. 1. 446. l., u. o. III. 1. 65. l. Ujabbszerű iktatás királyi ember által »cum testimonis capituli.« Árp. uj okm. tár VIII. 196–200. l. A *statutio* nem az adomány érvényességéhez, hanem csak »ad majorem cautelam« kiváttatott meg. Zichy codex. 36. l.

²⁾ Némelykor a káptalanok általánosan nyertek jogot bizonyos időre, péld. egy évre, ily törvénykezési tények véghezviteléhez; péld. a sz. mártóni apátság 1222-ben. Lásd C. D. III. 1. 358. l. v. Árp. uj okm. tár VI. 411, ugyanott (412–14) a bevezetésnek szép példája.

³⁾ V. ö. Árp. uj okm. tár VIII. 197. l.

⁴⁾ Ennek példáját lásd Zichy Codex 46. l. Hogy e végett az iktatás alkalmával a királyi és káptalani ember 15 napig a birtok színhelyén tartózkodtak, azt egy 1299-ki okmány említi. Árp. uj okm. tár V. 233. l.

⁵⁾ Lásd ennek példáját Árp. uj okm. tár VIII. 196–200. l. Némelykor a kiváltságlevél templomban rendeltetett őriztetni. C. D. III. 2. 439. l.

⁶⁾ Az arany bullára nézve mondja egy 1244-ki oklevél (Árp. kori uj okm. tár. VII. 168. l.) »respectumque habentes ad confirmationem aureae bullae, quae non nisi comperta veritate et propria notitia Regia dari consuevit.«

királyi kegyelmi tényt fogták fel az adományt, melynek hatályát ép azért tetszésük szerint állapíthatják meg és korlátozhatják, mire Kálmánnak a Sz. István után adományozott birtokok átörökítését csak az egyenes utódokra és az édes testvérekre szorító intézkedése mutat. ¹⁾ A mint azonban a magyar királyság közjogi természetének felfogása is mindinkább áthatott, az adománybirtokhoz való jog erősebb alapot nyert. Az adomány hatálya ugyan nem volt szükségkép ugyanaz, függött tudniillik az adománylevélben kifejezett feltételektől, ²⁾ de mégis rendszerint az adomány valóságos visszavonhatlan és örök tulajdonjogot (haereditas, perpetuitas) adott a megadományozottnak, melyet utódaira is átörökített. ³⁾

Az adomány az adományosra és utódaira szólván, ha az adományt szerzőnek utódai nem voltak, természetesen hatályát veszítette, és a király rendelkezése alá visszaháramlott, míg az adományos ősi birtokai rokonságára szállottak. Csak kivételesen adnak az adománylevelek az adományosnak jogot, hogy egyenes fiutódók hiányában fivéreire vagy egyéb rokonaira ⁴⁾ is szállíthassa át az adománybirtokot. Az adomány tehát rendszerint *ágbirtokot* képezett az adományos és nemzetsége vagy ága javára, és egyszer örökölt jószággá válva ugy szállott ennek kebelében tovább, mint a szállásbirtok, de az ág magvaszakadtával nem szállott át a család többi ágaira, hanem a királyra. ⁵⁾

¹⁾ Kálm. II. k. 20. fej.

²⁾ Így mint már fentebb említettett, voltak adományok, melyek a szállásbirtokéhoz hasonló jogot adtak; másrészt pedig léteztek, noha csak kivételesen hűbéri adományok, donationes in feudum.

³⁾ Ezt fejezte ki az adománylevelek szokásos záradéka: *ipsis, suis haeredumve successoribus dedimus, donavimus et tradidimus iure perpetuo et irrevocabiliter possidendum. Árp.uj okm. tár VIII. k. 256. l.*

⁴⁾ C. D. V. 3. 276. l., u. o. IV. 2. 33. l. és 96 l., v. Árp. uj okm. tár VIII. k. 69. l. stb.

⁵⁾ Erről bővebben a következő fejezetben.

Midőn az adománybirtok mindinkább terjedt az országban a szállásbirtok rovására, királyaink az őket az adomány természeténél fogva a szorosabb értelemben vett magszakadás esetén megillető háromlasi jogot, általános birtokjogi elvként kívánták tekintetni és minden birtoknak, egyenes fiörökösök hiányában, a királyi kincstárra szállását hirdették. ¹⁾ Ennek visszahatásakép a nemzetnek régi birtok felfogása a nemesi birtoknak egyáltalában, mely, akár szállásbeli volt, akár pedig adományból származott, egyaránt közérdeemen alapult, a tágabb értelemben vett nemzetséghez kötöttséget és a felette való szabad rendelkezést követelte, mint azt az 1267-ki, de különösen az 1291-ki törvényhozások kifejezik. ²⁾ A szállásbirtokkal járt régibb és az adománybirtokhoz füződő újabb birtokfelfogás és ezzel a nemzetségnek és a királyságnak a birtokhoz való igényeik folytonos tusában jelentkeznek a tizenharmadik század alatt, melyeknek kiegyenlitése mintegy szükségkép az ősiségi és szent korona-féle birtokjogi elvekhez vezetett és ezzel egy megállapodott adományrendszer létesüléséhez, mi a tizennegyedik századnak műve volt.

4. §.

A magyar nemesi tulajdon tartalma.

Az egyéni szabad birtoknak majd a szállások felosztásából, majd pedig a királyi adományból vett eredete s ebből folyó természete mintegy szükségkép magok után vonták, hogy az árpádkori vagyoni jog túlnyomólag *birtokjog* volt. A család jogai az örökölt birtokhoz és a királyéi az adományhoz okozták ugyanis,

¹⁾ C. D. IV. 2. 378. és 418. l., v. u. o. IV. 3. 44. l.

²⁾ 1267. 6. és 9. t. cz.; továbbá az 1291. 26. t. cz. Különben lásd erre nézve a következő fejezetet.

hogy e korszakban a magyar birtokának inkább birtokosaként mint tulajdonosaként jelentkezett. Okmányainkban hiányzik is a tulajdonjog jelelésére szolgáló sajátos kifejezés, azt örök és visszavonhatlan joggal való birtoklásnak mondván; ¹⁾ — nem mintha a tulajdon fogalma is hiányzott volna őseinknél, hanem mert a magyar tulajdon nem foglalt magában oly korlátlan rendelkezési jogot, mint például a római, a benne foglalt jogok legnevezetesebbike a birtoklás volt. ²⁾

A nemesi tulajdon birtoklási és használati joga kiterjeszkedett a birtokra és annak minden *tartozékaira* (*pertinentia*) s magában foglalta a jogot minden a birtokkal járó haszonnak élvezésére. E *haszonvételek* (*utilitates*) majd a szabad fekvő birtok természetéből folytak, mint a vadászat, halászat, malomtartás és hasonlók, majd pedig csak kivételesen voltak ahhoz csatolva, különös királyi kiváltság folytán, mint a vásártartás, révjog, út-, hid-vám szedésének joga, vagy a kegyuri jog, ³⁾ jogok, melyek, mivel egyébként a királyt megillető haszonvételeket ruháztak át a birtokosra, későbbi jogunkban a *kisebb királyi haszonvételek* elnevezése alatt voltak jobbra ismeretesek. A birtokban bányászható arany s ezüstnek azonban csak egy harmada illette meg a birtok tulajdonosát, a hátralévő kétharmad a királyi kincstárnak jutván, ⁴⁾ ha csak külön kiváltság

¹⁾ T. i. perpetuitas-nak, perpetuo et irrevocabiliter possidere-nek mondják.

²⁾ Hogy ezen felfogás e korszakban másutt is uralkodott, azt a német jogtörténet is tanúsítja. *Zoepfl H.*: Deutsche Rechtsgeschichte. 706. l.

³⁾ Tanúsítják ezt az ezen jogokat osztogató kiváltságlevelek, melyek oly nagy számmal találhatók az okmánygyűjteményekben.

⁴⁾ IV. Béla ezt az ország szokásának mondja egy 1238-ki oklevelében (C. D. IV. 1. 110. l.) »quod tertiam partem proventuum auri et argenti libere percipiat dicta domus; duae vero partes ad Regiam Cameram devolvantur, iuxta Regni nostri consuetudinem approbatam.« És v. ö. még C. D. IV. 1. 290. l., hol egész 200 márka értékéig szabad bányászat adatik,

nem terjesztette ki a földbirtokos jogát, vagy nem adott neki, mint az esztergami érseknek, teljesen szabad bányászatot.¹⁾

De a szabad tulajdon nem foglalta magában a szabad rendelkezés jogát, nem különösen halál esetére, és nem, legalább korlátlanul, élők között sem. A családi szempont, mely a magyar birtok felett oly annyira uralkodott, természetszerűleg követelte, hogy a családtól nyert birtokot birtokosa a család számára megtartsa. És követelte, hogy ha égető szükség vagy bizonyos különösen sürgető körülmények kényszerítettek az örökölt birtok eladása vagy elajándékozására, adassanak elő az okok a legközelebbi rokonságnak és csak ha ez az eladást vagy elajándékozást helyeselte vagy pedig segíteni nem tudott, tehát beleegyezésével, történjék meg az. Alapot adott ez azon az egész Árpádkorszak alatt uralkodott tannak, hogy örökölt birtoknak bármely elidegenítéséhez megkivántatik a nemzetség legközelebbi tagjainak beleegyezése,²⁾ kiken kívül még, mint már fentebb említettett a szomszédok és határosok is az elővétel jogával birtak.³⁾ Mind az eladónak, mind pedig a vevőnek tehát érdekében kellett fekiüdnie, hogy

azontul az ország szokása szerint vétessék bányajövedelem; és C. D. IV. 2. 297. l.

¹⁾ C. D. IV. 3. 135. l. „Item ubicunque in possessionibus ecclesiae Strigoniensis et infra suas metas metallum auri et argenti, vel quidpiam aliud inveniatur ipsi ecclesiae dinoscitur pertinere in tota urbura percipienda,“ mond egy 1263-ki oklevelében IV. Béla.

²⁾ Lásd Árp. új okm. tár VII. k. 260. l., hol rokonok, mivel az ősi birtok „absque voluntate et permissione eorum“ lett eladva és a vevők, kiket a vételtől eltiltottak, e tilalomra nem tekintettek, a király előtt perlekednek. És lásd Zichi Cod. 83. l., hol a rokonok beleegyezése nélkül véghez ment eladás titokban eszközöltnek (latenter vendidissent) mondatik. Különben bizonyítják ezt, ugy szólván kivétel nélkül, a birtokeladásról szóló oklevelek; péld. C. D. IV. 2. 76. l.

³⁾ C. D. IV. 1. 171. l., v. Árp. új okm. tár VIII. 226. l. Szomszédoknak beleegyző hozzájárulását birtokeladásához lásd C. D. IV. 2. 231. l.

adott esetben, az általuk eszközölt adás-vevés érvényesége szempontjából, a vérrokonok beleegyezése, és a szomszédok elővételi kivánalmának meghallgatása iránt a jogi bizonyosságot előállithassák. Ennél, valamint a fekvő birtoknak ekkor nagy jelentőségénél fogva, ennek bármilyen elidegenítése csak közbizonyosság mellett történetett, és mióta e végre hazánkban a káptalanok és konventek szolgáltak, rendszerint ezek előtt. Formája az volt, hogy a birtokot elidegenítő azzal, kire azt vétel, ajándék fejében vagy más alapnál fogva átruházni kívánta, az illetékes hiteles hely, káptalan vagy konvent előtt megjelent, rendszerint társaságában a beleegyező rokonoknak vagy szomszédoknak, és ezek jelenlétében, a birtoknak bizonyos egyén javára részéről elhatározott elidegenítését kinyilatkoztató, vagy, mint azt később egy szokásos műszóval kifejezték bevallá, (*confessus est*), mely alkalommal történt igen gyakran a vételárnak átszolgáltatása is és viszont a vevőt vagy birtokszerzőt a nyert birtok iránt érhető minden perbeli megtámadások ellenében szavatosságnak vállalása.¹⁾ És mindezen cselekményekről a hiteles hely a feleknek hiteles okiratot állított ki. E bevallásról a nemesi birtoknak elidegenítését *vallásnak* (*fassio*) nevezte a magyar jog, s a mennyiben általa birtokhoz való örökjogot ruháztak át, később az *örökvallás* kifejezést használták. Hogy e vallásoknak iktatással való megerősítése divott-e már e korszakban, aziránt határozott adataink nincsenek, noha az okmányok a birtoknak ünnepeles átadásáról a vevő részére itt-ott emlékeznek.

Az ily érvényes örökvallás útján szerzett birtokra

¹⁾ Lásd péld. C. D. IV. 1. 76. 1. A szavatosság vállalására nézve a rendes formula: „assumit etiam praefatus N., se firmiter obligando, ab omnibus impetitore volentibus dictos N. N. (scil. emtores) super terris antedictis expedire propriis laboribus et expensis.“ V. ö. C. D. V. 295. 1., v. u. o. IV. 2. 336. 1.

(haereditas v. possessio emtitia, aquisita) nézve a tulajdonos szabad rendelkezési joggal birt és nem volt, mint az örökölt birtokra nézve, a családi tekintetek által szabott korlátoknak alávetve. Mert hisz az a vevőre nézve az érte adott pénzt, vagy pedig ezt helyettesítőleg igaz becsü értékében átadott ingóságokat¹⁾ képviselte, tehát oly vagyont, mely a szabad egyén rendelkezése alól kivonva nem volt. A szerzett és örökölt birtok közötti ezen különbség hazai jogunkban folyton megtartotta jelentőségét.²⁾

Végtére a szabad tulajdonnal a birtok visszakövetelésének joga is járt az azt hazugul magáénak valló vagy pedig háborító ellenében, mi birtokvitató perekre szolgáltatott alkalmat, melyekben hozott ítélet alapján a jogtalan birtokosnak a birtokból való kivetése következett be, mi hogy az ez által emelt épületek elhamvasztása vagy egyébkénti szétrombolásával is történt, okmányok említik.³⁾ A birtok erőszakos elfoglalása pedig hatalmaskodásnak tekintetett, miről alantabb bővebben lesz szó.⁴⁾

5. §.

A nem nemesi tulajdon és birtok.

Valóságos tulajdonnal fekvő vagyonhoz a nemeseken kívül még csak a várjobbágyság némely előkelőbb

¹⁾ Hogy a vételár részint pénzben, részint pedig könnyen pénzzé tehető tárgyakban, különösen ökrökben, lovakban, fegyverekben adatik, annak példái e korból gyakoriak. Lásd Árp. új okm. tár VII.

²⁾ Különösen jelentős e különbség az örökjogban. Lásd még C. D. IV. 1. 24—26. l.

³⁾ „Eodem tempore praestaldus veniens jussu Regis terram et metas cum privilegio circuevit, Molendinum Martini combussit, ostia domus Petri perforatim securibus confregit, atque Scisciensis destructio domibus, confractisque hostiis de terra eiecit.“ Árp. új okm. tár I. 68. l.

⁴⁾ Erről alantabb e könyv 9. fejezetében.

elemei ¹⁾ birtak, és mióta a városi szabadság mindinkább kifejlődött, a várost területéhez megillető tulajdonjog alapján még a *polgárok* városi fekvőségekhez. Tulajdonjogot ezekhez, mint területe alkotrészeihez a város adott, és ép azért annak megszerzése élők közt, vagy pedig halál esetére való átruházásának módozatai és feltételei helyhatósági megállapítástól függtek. ²⁾ Azonban már e korszakban általános elv volt az, hogy városi fekvőségnek bármely átruházása csupán a városi hatóság, bíró és esküdt polgárok, előtt tett vallás útján eszközölthetik s ezáltal kiállított oklevéllel bizonyítatik. ³⁾ Jogi természetére nézve a városi fekvőség a nemesi birtoktól különösen azáltal különbözött, hogy a városi közönség terhei, melyek pedig a jobbágyi községekétől inkább csak mértékre, mint lényegre nézve különböztek, megfelelő részben rajta nyugodtak. ⁴⁾

Az ország többi szabad sorsú lakosait, mint a várjobbágyokat, várnépbelieket, hospiteseket stb., az általok birt fekvőségekhez tulajdonjog nem illetett meg, nem különösen a szabad rendelkezés joga, hanem csupán birtoklási és sokfélekép korlátozott használati jogok, miket utódaikra is átszállítottak. ⁵⁾ A tulajdonképi szolgák pedig, mint teljesen uraik hatalma alatt állók, fekvőségekre vonatkozó tulajdonjoggal épen nem birtak, de rendszerint még határozott birtokjoggal sem.

¹⁾ „Jobagionibus vero castris Musuniensis . . . pro Comite Ceken assistentibus et affirmantibus, quod eiusdem conditionis sint, cuius et ipsi sunt; qui libere terram suam possunt vendere“ mond egy 1230-ki oklevél. C. D. III. 2. 221. l. Hogy a várjobbágyok rendszerint csak királyi engedéllyel adhatták el birtokukat, ez állásuk természetéből folyt és említik az okmányok is; péld. Árp. új okm. tár I. 257. l.; v. C. D. IV. 1. 395. l.

²⁾ Lásd péld. a selmeci jogkönyvet.

³⁾ Pél. Árp. új okm. tár VII. 415. l.; C. D. VI. 2. 301. l.

⁴⁾ V. ö. a harmadik könyv 4. fejezetének 3. §-át.

⁵⁾ Ez állásuk természetéből folyt. Hogy különben e birtokok is u. n. ágbirtokok voltak, arra nézve lásd C. D. IV. 1. 196. l.

A nagyobb uradalmakban azonban (e korszakból még csak a főpapiakra nézve vannak adataink) azon mezei gazdasággal, melyet a középkorban üztek, járt, hogy valamint az ott letelepülő szabadoknak, úgy szolgálknak is állandóan adtak át mivélés végett földeket, bizonyos termésnek a földesur számára való szolgáltatása, vagy bizonyos gazdasági s egyéb szolgálatok teljesítése fejében. Jogi megállapítása ennek földesuri kiváltság útján, és pedig néha királyi megerősítés kíséretében, sajátos természetű paraszti birtokokat hozott létre, majd szabad, majd pedig szolgasorsú parasztok kezében.

A *parasztbirtokot*, melylyel a várnépbeliek birtoka jogi természetűre nézve egyezett és később eladományozva végkép azzá vált, e korszak okmányjaiban rendszerint a „*mansio*“ vagy „*mansus*“ kifejezés jeleli.¹⁾ Nagysága iránt, mely egyébként vidékekként valószínűleg különbözött, a kútfők bizonytalanságban hagynak bennünket, de bizonyára ahhoz is, mint a nemesi ekealjához, nemcsak szántóföldek, hanem a földesuri falu rétje, legelője, erdejében való használat²⁾ is járt. E paraszti birtokot a legkülönfélébb szolgálatok terhelték,³⁾ mert hisz a nagyobb jószágtestek nem pusztán csak gazdasági termékeket voltak hivatva tulajdonosaiknak nyújtani, hanem egyszersmind a közvetlen alapot is szolgáltatni arra, hogy azon háztartáshoz, milyennel gazdagabbak a középkorban birtak, megkivántató

¹⁾ C. D. II. 91. l., u. o. III. 1. 62. l. stb. A castrensek mansióira nézve lásd C. D. V. 1. 147. l., v. u. o. IV. 1. 195. l.

²⁾ „Ubicumque sunt familiae S. Mauricii, omnes mixtim habent agros fenum et omnia ad humanum usum competentia cum villanis uniuscuiusque villae,“ áll a bakonybeli apátság jószágainak 1086-ki összeírásában. Árp. uj okm. tár I. 34. l. Cserkészség engedélyére nézve lásd C. D. IV. 1. 306. l.

³⁾ Lásd ezekre nézve egyáltalában a püspökségek s apátságok, mint a pannonhalmi, bakonybéli, dömösi, jászói, szent benedeki stb. vagyonszeleírásait s kiváltságleveleiket Fejérenél és az Árp. uj okm. tárban.

legszükségesebb iparcikkek és megannyi személyes szolgálatok rendelkezésre álljanak. ¹⁾

Olvassuk, hogy egynémely paraszttelek meghatározott mennyiségű gabonát volt köteles évenként a földesur éléskamrába szolgáltatni, mások baromfival, sertések s ökrökkel, vagy a hét meghatározott napjain halakkal látták el konyháját, kenyérrrel cselédségét, gertyával templomát; és ismét mások után több-kevesebb hordó bor vagy pedig árpából készült, ser-féle ital (cerevisia) jutott pinczéjébe. Voltak paraszttelkesek, kik az év némely napjaiban szántás, aratás, kaszállás, favágás s hasonlókra a földesur részére szoríttathattak, míg mások kocsival, lóval szolgálatjára bármikor készen jenni tartoztak, számára utközben sátrat ütni, utazó kápolnáját, milyent például a szent mártoni apát magával vihetett, utána hordatni, számára hajókat majd határozatlan, majd ismét csak bizonyos távolságra vontatni. Földesuri kiváltságlevelek szólnak még parasztokról, kik időnként, például hetenként felváltva (hebdomadarii) a földesuri udvarban tettek szolgálatokat; továbbá parasztok szolgálmányairól mézben, viaszban, sóban, vászonban, építési anyagban és pénzben is, sőt a dömösi prépostság némely erdélyi jobbágysai nyest és medvebőröket és bivalyszarvakat is tartoztak meghatározott mennyiségben évenként szolgáltatni. ²⁾ És végtére, mi már másutt felemlítettett, voltak mansiók, melyek lakosai állandóan bizonyos mesteremberi munkákat teljesítettek a földesur számára, mint azt a parasztnépnek e foglalkozások szerinti elnevezése is tanúsította, belőle kerülvén ki az uradalomácsai, kovácsai, koci-

¹⁾ Ez a középkori nemzetgazdászati állapotokkal függött össze.

²⁾ „In Ultrasyllvanis partibus sunt homines, qui debent per annum dare 20. martures, 100 corrigias et unam pellem ursinam et unum cornu bubalinum.“ C. D. II. 104. l.

gyártói stb.; így például a dömösi prépostság gani pusztájának nyolcz paraszttelkese minden évben két faházat tartozott a prépostság számára ácsolni.¹⁾

E terhek, melyekhez még gyakran közmunka, királyi adó és tized járultak, sokféleképen vegyítve jelentkeznek az okmányokban. Szolgáltatásuk határidejét is eltérőleg állapítják meg a földesuri kiváltságlevelek. Majd Sz. György vagy Sz. Mihály, majd karácson vagy husvét, vagy pedig Márton napját látjuk e végre kitűzve; apátságok s prépostságoknál pedig a jobbágyi fizetéseknek legalább is egy része rendszerint azok védszentje napján volt teljesítendő, péld. a jászóiak részéről ker. Sz. János,²⁾ a dömösi prépostság népei részéről pedig Margit napján.³⁾

Eleget téve évi fizetésbeli kötelezettségeinek a paraszt, feltéve hogy szabad sorsú egyén volt, elvonulhatott a birtokról, azonban csak kivételesen adnak a földesuri kiváltságok engedélyt arra, hogy az általa tett beruházásokat, vagy pedig földesuri mezővárosokban házát eladhassa.⁴⁾

¹⁾ „In villa Gan: Ahabur cum aliis septem mansionibus, vel duas operatas domos dant, aut mille asseres per annum.“ C. D. II. 97. l.

²⁾ C. D. IV. 1. 305. l.

³⁾ C. D. II. 94. l.

⁴⁾ Így az esztergami érsek kereszturi jobbágyaira nézve rendeltetik: „Item si quispiam recedere voluerit, datis duodecim denariis liber recedet, et poterit domos suas, et alia bona, quae habebit, hominibus de eadem villa vendere, sed destruere non audeat, nec transferre. C. D. IV. 1. 441. l. És a jászóiak kiváltságlevelében áll (C. D. IV. 1. 306. l.) „Item clara luce venient, et venditis universis edificiis suis, clara luce recedent libere et secure. V. ő. még C. D. V. 2. 591. l.

VI. FEJEZET.

Az örökségi jog. ¹⁾

1. §.

A nemesi örökösödés.

Minden társadalomban, hol a birtok nem annyira egyéni, mint inkább családi vagyonként tekintetik, ingóságok és pénz még csak alárendelt szerepet visznek a vagyoni életben, az örökösödés rendje is tisztán családi, a család fentartására irányzott törekvéstől van áthatva. Ez jellemzi az árpádkori magyar örökösödési jogot is.

A legrégibb korban a magyar nem birt a végrendekezés jogával, a nemzetség jogát a birtokhoz akaratával korlátozni nem állván hatalmában. A vérségi összeköttetés szerint legközelebbi firokon tehát szükségkép lépett az elhunytnek birtoka élvezetébe, és erre vonatkozó igényei már az örökhagyó életében részesültek jogi védelemben. ²⁾ És ha az egész nemzetség kihalt,

¹⁾ Lásd ennek a többi európai népeknél e korszakban uralkodott szabályait illetőleg az általános jogtörténelmi műveken és *Gans* hírneves munkáin kívül még: *Siegel H.*: Das deutsche Erbrecht nach den Rechtsquellen des Mittelalters. Heidelberg 1853.; *Beseler G.*: Die Lehre von den Erbverträgen. Götting. 1835—37.; *Zimmerle L.*: Das deutsche Stammgutssystem. Tübingen 1857.

²⁾ Mindez a törzsszerkezet természetéből folyik és Sz. Istvánnak törvényei, különösen a II. 35. fejj., és a magyar örökösödés későbbi rendje is bizonyítja.

akkor birtoka, mert hisz úgy követelte azt a törzsszállás egysége, bizonyára a törzs többi, talán szomszéd, tagjaira szállott.

A tisztán természetszerinti örökösödés intézményébe, mely a magyarságnál, míg törzsekre oszolt, kizárólagosan uralkodott, rést Sz. István törvényhozása nyitott. Valamint ő hangoztatja első törvényeiben az egyéni tulajdonjogot a birtokhoz, úgy ő ad királyi hatalmánál fogva az egyénnek jogot vagyonát felosztani, abból fiai, leányai, neje, rokonai vagy pedig az egyháznak osztogatni, mit ha tesz halálával azt ki sem bonthassa fel. ¹⁾ István e törvénye nem foglalt magában, mint rendszerint állittatik, végrendekezési szabadságot, hanem és pedig csupán a család és az egyház körében, élők közötti rendelkezhetést. Birtokról a családon kívül intézkedni még élők között is csak a családtagok beleegyezésével lehetett, adakozások pedig egyházak javára a királynak ép említett engedélyén alapulván, azt minden egyes esetben külön kikéretni látjuk, már első királyaink idejében az egyháznak tett adakozásoknál nem csak a rokonság beleegyezési nyilatkozatával, hanem királyi megerősítéssel is találkozván. ²⁾

Jogot a családi birtokra vonatkozó oly intézkedésre, mely csak halál esetére lépjen hatályba, István nem adott, sőt egyik törvényében világosan elrendeli, hogy a szabad magyar halálával bármi forrásból fakadó birtoka fiutódjaira szálljon. ³⁾ A végrendekezés Sz. István idejében Európaszerte még csak kivételesen, nagy megszorítással volt megengedve és rendszerint

¹⁾ „Decrevimus regali nostra potentia ; ut unusquisque habeat facultatem, sua dividendi, tribuendi uxori, filiis, filiabusque, atque parentibus, sive Ecclesiae. Nec post eius obitum quis hoc destruere audeat,“ mond István II. k. 5. fejt.

²⁾ Lásd péld. C. D. I. 394 – 396. ; u. o. II. 299. I. stb.

³⁾ II. k. 35. fejt., melyben mindenkinek tulajdonát biztosítván rendeli: „Ac post eius vitam filii simili dominio succedant.“

nem az egyenes fiág ellenére. Hazánkban is találkozunk később *végrendeletekkel*, de mindig csak egyenes fiutód hiányában (haeredis carente solatio),¹⁾ és ekkor is csak kinyert királyi engedély mellett, a családtagok természetes öröklési rendjének megzavarása királyi tekintélyre támaszkodva volt csak képzelhető.²⁾

Alapot adott ez azon az egész Árpád-korszak alatt uralkodott tannak, hogy a szabad magyar, ha egyenes ága kimult (liberorum vel haeredum carens solatio), csak a király engedélyével rendelkezhetik tetszése szerint halála esetére rokonai vagy neje javára, vagy pedig az egyházat részesítve birtokában, mint e korszakban mondák lelki üdvére (pro remedio animae).³⁾ Ez egyetemben a királyt az adománybirtoknál megillető háromlási joggal, azon elv felállításához vezette az adománybirtok mindinkább terjedésével királyainkat, hogy mindenkinek birtoka egyenes ága kimultával a királyra száll és a rendelkezés a felett s a távolabbi családtagoknak abban való részesedése merően a király kegyelmétől függ.

És ez nem szünt meg az arany bulla 4-ik és az 1231. 11-ik törvénycikkelyek után sem, melyek e mindinkább elharapódzó felfogás ellenében az egyenes fiutódok nélkül elhalónak szabad rendelkezési jogot adnak birtoka felett, a leányoknak kijáró negyed kivételével.⁴⁾

¹⁾ Lásd péld. Árp. új okm. tár I. 69. l., v. C. D. IV. 1. 79. l. Hogy a „haeres“ szó e korszakban rendszerint csak fiutódnak, nem pedig örökösnek egyáltalában jelezésére szolgált, azt e korbéli végrendeletek világosan tanúsítják. V. ö. péld. Árp. új okm. tár I. 63—64. l.

²⁾ Bizonyítják ezt megannyi a Fejér-féle és az árpád-kori új okm. tárban előforduló e korbéli végrendeletek.

³⁾ Így Chák, soproni ispán ősi jószágait illetőleg oly rendelkezést tesz, hogy: „inter filios meos sex, septimum filium Ecclesiam praedictam (sc. monasterium de monte s. Mariae) autoritate paternali, tanquam primogenitum constituam haereditate legitima.“ C. D. IV. 1. 98. l.

⁴⁾ „Si quis serviens sine filio decesserit, quartam partem possessionis

Az ezeket követő időszakra esnek ugyanis királyaink azon kiváltságai, melyek egyes egyházakat, például a nagyváradi püspökséget, vagy az esztergami érsekséget azon előjogban részesítik, hogy külön királyi engedély kikérése nélkül is lehessen végrendeletileg reájok birtokokat szállítani. ¹⁾ És IV. Béla egy 1256-ki oklevelében a királyi gondoskodás különös tárgyaként tünteti fel azt, hogy azok, kiktől a gondviselés gyermekeket megtagadott, fejedelmi kedvezményből rokonaik sorából nevezhessenek magoknak örökösöket s utódokat. ²⁾ Még az 1291. 26. t. cz. engedélyére volt szükség, hogy az egyenes fiutódokkal nem biró örökhagyó nemesnek akár rokonai, akár neje, akár pedig az egyház javára, csupán káptalan előtt tett végrendelete érvényesnek elismertessék. ³⁾ A végrendelezési szabadság azonban, mely ilykép királyi kedvezményből csak a tizenharmadik század végével vált a nemesek jogává, csak is ily szűk korlátok között mozoghatott, birtoknak idegen családbelire való átruházását az Árpádkorszak megannyi végrendeleteiben hiába keresnénk; ha valakinek nem-

filia obtineat: de residuo sicut ipse voluerit, disponat, et si morte preventus disponere non poterit, propinqui sui qui eum magis contingunt, obtineant. Et si nullam penitus generationem habuerit, rex obtinebit,“ mond az 1222. 4. És ezzel egészen egybehangzó az 1231. 11. t. cz.

¹⁾ L. C. D. V. 3. 158. l. és Endlicher Monum. Árp. 500—503. l.

²⁾ „*Provida regum circumspectio sic solet subditis prospicere, ut et si desit eis solatium liberorum, tamen de propinquis suis heredes sibi instituere possint, et pariter successores beneficio principali*“ írja IV. Béla. C. D. IV. 2. 378. l.

³⁾ „*Item concessimus, quod si quis nobilium sine haerede decesserit, possessiones sic decedentis haereditariae, emittiae et etiam aquisitae, nullatenus debeant confiscari; sed idem decedens propinquis aut alicui propinquorum, seu uxori, vel etiam ecclesiis pro remedio animae suae legare in morte et conferre in vita cuicumque voluerit liberam habeat facultatem*“ rendeli az 1291. 26. t. cz. És valóban III. Endrének egész uralkodása alatt nem találkozzunk királyi megerősítést nyert végrendelettel. Egyszerűen káptalan előtt tett végrendeletnek példáját lásd Árp. új okm. tár. V. 72. l.

zetsége, vérrokonsága egyáltalában nem volt, a birtok a királyra szállott.

Az árpádkori örökösödésnek egyik főjellemvonása tehát, hogy az *egyenes fiutódok szükségképi örökösök*, kiknek rövidségére végrendelkezni az örökhagyónak semmikép sem áll jogában, az összes árpádkori okmányok és törvények között egy sem emlékeztet a kitagadás lehetőségéről. ¹⁾ Innét hogy e korszakban a „*haeres*“ (örökös) kifejezéssel rendszerint csak egyenes fiutódokat jelelnek és mivel a fekvő birtok ilykép állandóan szállott a családban utódról-utódra a „*haereditas*“ (örökség) szó a fekvő birtokkal egyértelműleg használatik. A család nevének fentartására irányzott tekintet sugallta azon szabályt is, hogy az osztálynál a családi lak, vagy mint e kor okmányai mondják, az *udvarhely* mindig a legifjabb fiut illette meg. ²⁾

Ha fiörökös nem létezett, a birtok negyede (quarta) kijárván a leányutódoknak ³⁾, a hátralévő rész felett csak királyi engedély mellett lehetett rendelkezni rokonok, hitvestárs, vagy pedig az egyház javára; és ha ez nem kéretett, akkor az örökhagyóval *közös östől leszármazottak (ab uno avo descendentes)* a természetes sorrend szerint örököltek hátrahagyott javaiban, és pedig Sz. István és az első Árpádkirályok idejében tekintet nélkül azok szerzési módjára. Kálmán király óta azonban csak is a szállásbirtok, vagy a vett jószág szállott át a rokonokra egyáltalában, de nem a Sz. István uralkodását követő időből való adománybirtok, mely azóta csak az egyenes utódokra vagy pedig a

¹⁾ Legfeljebb, hogy kívülök még az egyház is részesítettik királyi engedély folytán a hagyatékban.

²⁾ „Edificia et coetera necessaria, quae super ea sunt ut mos est in Hungaria, junior habebit.“ C. D. III. 2. 228. 1. és v. ö. még u. o. IV. 1. 79. 1.

³⁾ 1222. 4. és 1231. 11. t. cz.

fivérekre és ezek gyermekeire volt átörökíthető¹⁾ Sőt későbbi királyaink alatt az adománybirtok, mint ágbirtok, pusztán csak az egyenes utódokra száll át, mely elvet királyaink, mint fentebb láttuk, a birtok minden nemére kiterjeszteni törekedtek. Az arany bulla és az 1231-ki törvényhozás ugyan, fiörökös és végrendelet hiányában, a rokonokra rendelik szállítani (kivételével a leánynegyednek) a birtokot, határozott különbséget nem téve annak adományi és nem adományi minősége között.²⁾ Azonban mindamellettt úgy látszik, hogy ezek csak is a nem adományi birtok védelmére hoztattak a királyságnak a magszakadás esetében emeltetni kezdett igényei ellenében. Nem csak hogy az adománybirtokot egyszerűen ágbirtokként látjuk továbbra is szerepelni,³⁾ hanem az 1267-ki törvényhozás is csupán a csatában elhullottra nézve állapítja meg kedvezménykép, hogy fiörökös hiányában birtokai okvetlenül rokonságának jussanak, tekintet nélkül azok szerzési módjára,⁴⁾ különben pedig a király elébe rendeli idéztetni az egyenes utód nélkül elhaló rokonságát, melynek netaláni igényei meghallgatása után történnék csak rendelkezés hátrahagyott birtokai felett,⁵⁾ ezek

¹⁾ „Possessio quaelibet a S. Stephano donata, humanae successionis quoslibet continget haeredes. Possessio vero ab aliis Regibus data de patre descendat ad filium, qui si defuerit, succedat germanus, cuius filii etiam post mortem illius non exhaerentur. Germanus autem praedictus si non inveniatur, Regi haereditas deputetur“ rendeli Kálm. I. 20. fejezet.

²⁾ Tudniillik az 1222. 4. és 1221. 11. t. czikk.

³⁾ V. ö. péld. Árp. uj okm. tár VI. 498. l., C. D. IV. 1. 289. és 341. l. és különösen C. D. IV. 1. 24—26. l.

⁴⁾ „Item si aliquis ex nobilibus non habens haerem in exercitu mortuus fuerit, possessiones istius quocunque modo acquisitae ad manus regias non devolvantur, sed cognatis vel generationi suae remaneant“ írja az 1267. 9. t. cz.

⁵⁾ „Item volumus, quod si aliquem de nobilibus sine herede

természetéhez képest, melyeknek ujolagos eladományozásánál azonban, ugy kívánta a szokás, különös tekintet volt az elhunytnek érdemesebb rokonaira.¹⁾ Ha azonban az elhunyttal egész nemzetsége kihalt és nem történt szerzett birtokait illetőleg részéről rendelkezés hitvestársa vagy pedig az egyház javára, a király lett örököse.

Az egyes nemzetségi tagnak ezen joga a családi birtokhoz, az örökséghez, már az örökhagyó életében védve volt, midőn a legközelebbi rokonok, tehát valószínű örökösök, beleegyezésével lehetett csupán azt eladni vagy egyébként másra átruházni, mely joga a rokonságnak, ha égető szükség kényszerített arra (urgente necessitate), elővételi joggá változott át.²⁾ De a vétel útján szerzett jószágok felett, mint azt már Kálmán is elismerte, a szerző szabadon rendelkezhetett,³⁾ azokat ép ugy mint ingóságait örökösei helybenhagyása nélkül is eladhatta. És így, miután a fekvő birtoknak e korszakban nehézkes forgalma mellett a vétel útján szerzett birtok, ha eltekintünk az egyházaktól, ritkább lehetett, a *magyar örökösödés az egész korszak alatt csak kivételesen alapult az örökhagyó akaratán, hanem a családnak a birtokhoz való igényein*, és ép azért nem volt oly értelemben törvényes örökösödés, hogy a

mori contingerit, possessiones eius non distraherentur, nulli donentur, nulli conferantur, nulli perpetuentur, donec cognati et generationes eius ad praesentiam nostram evocentur et ipsi ac baronibus nostris praesentibus de iis ordinetur sicut dictaverit ordo juris.“ 1267. 7. t. cz.

¹⁾ Igy IV. László 1279-ben bizonyos Langreusnak, ki egyenes utód nélkül mult ki, birtokait rokonainak adományozza „quibus ratione cognationis et vicinitatis secundum Regni nostri consuetudinem magis quam alicui extraneo debebant condonari“. Árp. uj okm. tár IV. k. 179. 1. És v. ö. még Zichy Codex 55. l.

²⁾ V. ö. C. D. IV. 1. 311. l., hol a rokonok káptalan előtt kijelentik hogy a nekik felajánlott családi birtokot magokhoz váltani nem képesek.

³⁾ Kálm. I. 21 fej.

végrendeletinek mintegy pótlásául szolgált volna. Az örökösödés inkább csak az elhunytnek egyszerű kilépését jelentette a családi birtokból és a legközelebbi rokonnak belépését annak teljes élvezetébe, a mihez való jog megillette őt születésétől kezdve és melyet tőle egy oldalu intézkedéssel elvonni rendszerint nem lehetett.

Az árpádkori magyar örökösödési jog, ép kifejtett természeténél fogva, nem kedvezett a nőutódoknak. Részelvételük a rendszerint fegyverrel szerzett és a nemzetségnek fentartására rendelt birtokban, ezt idegen nemzetség kezére juttatta volna, mi a magyarnak élénk családi érzetével és birtokfelfogásával egyaránt ellentézet. Ugy látszik, hogy régente a nőutódok a fiörökösöktől csak illő tartást követelhettek s férjhez menve kiházasítást, ¹⁾ azt, mit a későbbi magyar jog a *hajadonog* (jus capillare) alatt értett. Később, mint azt első ízben az arany bulla említi, a leányutódoknak kijárt az apai ősi birtok negyede ²⁾ is. E *negyed* (*quarta*) nem ritkán természetben hasitatott ki az apai birtokból, míg nem az 1291-ki törvényhozás annak a leányok részére igaz becsü szerinti kifizetését hagyá meg. ³⁾ A leányoknak e korlátolt örökösödésén csak is a végrendelkezés tágíthatott, melyet a legtöbb esetben az ő javukra látunk igénybe vétetni, ha nem történik az az egyház vagy pedig a hitvestárs javára.

¹⁾ Hogy ez fiörökösök létezése mellett még később is szokásban volt lásd C. D. IV. 1. 162. l.

²⁾ 1222. 4. és 1231. 11. t. cz. Hogy a szerzeményből nem járt ki, arra nézve v. ö. C. D. IV. 1. 148. l.

³⁾ „Item in possessiones nobilium seu Saxonum praedictorum non possit introire extraneus ratione dotis, aut ratione quartae filibus debitae, sed haeredes decedentium, vel proximiores de generatione sua, redimant eas secundum estimationem iustam, regni nostri consuetam“ rendeli az 1291. 30. t. cz.

2. §.

A nem nemesek végrendelkezési és örökösödési joga.

A nem nemes, bármily állapotu volt is, a végrendelés jogával rendszerint nem birt, hanem birtoka a hozzá fűződő szolgálatokra való kötelezettséggel egyetemben szükségkép szállott át utódaira, és a tulajdonképi szolgának, ki önálló vagyon szerzésére képtelen volt, halálával mindaz, minek használatában volt, urára háromlott. A várnépbeliokről pedig tudjuk, hogy csak egyeses fiutódokra szállíthatták át vagyonukat, egyedül a győri várhoz tartozók különös kiváltság folytán még édes testvéreikre; ilyenek hiányában pedig a hagyaték felében a nőutódokat és a hitvestárust, felében az ispánt illette meg, ki annak két harmadát kapta, ha gyermekek egyáltalában nem léteztek, a hátralévő harmad a hitvestársnak jutván. ¹⁾

A végrendelés szabadságát azonban már e korszakban kiterjesztetni látjuk a hospitesek némely községeire, ²⁾ de különösen a városok polgáraitra. Királyaink városi kiváltságainak a tizenharmadik századtól innen egyik állandó pontja, hogy egyeses fiutódok hiányában a polgárok szabadon végrendelkezhetnek, csak hogy míg egynémely kiváltságlevél e jogot merően az ingóságokra szorítja, ³⁾ addig azt mások, és pedig a későbbiek már rendszerint, az ingatlanokra is kiterjesztik, ⁴⁾ noha nem mindig egyenlő feltételek alatt. Így a zágrábi polgárok a városi hatóság külön beleegyezésére

¹⁾ Lásd C. D. IV. 1. 196. l.

²⁾ Például a verőczeiek részére 1234-ben C. D. III. 412 l., vagy 1201-ben Imre a patakiak részére. C. D. II. 388. l.

³⁾ Lásd a n.-szombati kiváltságlevél 14. pontját Endlichernél 445. l.

⁴⁾ Lásd pélyául Pest, Komárom, Szamobor és mások kiváltságait Endlichernél.

szorultak, hogy ingatlanaikról végrendeletet tehessenek hitveseik vagy rokonaik javára, és ha valaki végrendelet nélkül, mi rokonsággal sem bírva, halna el, hagyatékának két része egyházak és szegények között kiosztatni rendeltetett, a harmadik pedig a város javára fordíthatott, ¹⁾ míg hason esetben Buda vára vendégeinek hagyatékából csak egy rész osztatott ki alamizsnakép, kétfő pedig a várerődtvények fentartására rendeltetett. ²⁾ A végrendelezhetés, melylyel a tizenharmadik századtól fogva kiváltságok ruházták fel a királyi hospitesek és polgárok községeit, az Árpádkorszak végével a tulajdonképi városi polgárságnak már jogaként tekintetett, mely azt külön kiváltság nélkül is megilleti, ³⁾ melynek feltételei azonban, valamint az öröklés szabályai egyáltalában, az önálló városi hatóság által állapítottak meg, mint már régebben oly községekben, melyek kiváltságilag élvezték azon kedvezményt, hogy saját, és pedig rendszerint német, joggal élhessenek. ⁴⁾ A nemesi örökösödés mellett ezzel sajátos elvekkel bíró polgári örökösödés létesült, melynek helyhatósági szabályozása egy emléket már e korszakból birjuk a IV. Béla alatt szerkeztett selmeczi jogkönyvben, mely már a polgári hitvestársnak a nemesénél terjedtebb örökjogát és a városnak polgárai urafogyott vagyonához való jogát hangoztatja.

Végtére a földesuri jobbágyság is már e korszak vége felé, de még csak igen kivételesen, szert tesz végrendelezhetésre. Fenmaradt Albert jászóvári prépost

¹⁾ Lásd a zágrábi 1266-ki kiváltságlevél a 19. és 20. pontjait Endlichernél.

²⁾ Lásd IV. László 1276-ki oklevelét C. D. VI. 2. 401. l.

³⁾ Innét, hogy a későbbi városi kiváltságlevelekben, mint péld. Soprony, Pozsonyában már említés sem tétetik a szabad végrendelezésről.

⁴⁾ V. ö például a selmeczi jogkönyv első pontjait Árp. új okm. tár III. 207—208. l.

1243-ki kiváltságlevele, melylyel Jászó lakosainak ingók és ingatlanokra egyaránt kiterjeszkedő végrendelkezési jogot ad ¹⁾ és István esztergami érsek kereszturi jobbágyságait, ²⁾ IV. Béla pedig a székesfehérvári prépostságéit jogosította fel, ha tudniük nem birnak fiutódokkal, végrendelkezni, azonban úgy, hogy az érsekség, illetőleg prépostság tisztje a jobbágyi hagyatékok egy-egy értékesebb tárgyát ura számára követelhesse. ³⁾

¹⁾ C. D. IV. 1. 306. l.

²⁾ C. D. IV. 1. 441. l.: „Item de rebus morientis sine haerede Comes accipiet unam, quam voluerit, de coeteris moriens disponet pro sua voluntate. Si vero intestatus decederit, devolvantur bona sua ad uxorem, vel ad filiam suam si habet; salvo tamen jure Comitum sui, ut praedictum est.“

³⁾ Lásd C. D. IV. 3. 518. l. A hagyatékból az ur vagy tisztje általa kiválasztott ily tárgyat „Besthaupt“-nak nevezte a németség.

VII. FEJEZET.

Az ingó vagyon és joga.

1. §.

Bevezetés. Az ipar és kereskedelmi élet s jogaik.

Az árpádkori vagyoni élet tulnyomólag a földbirtokon nyugodott. Ha eltekintünk a néhány tulajdonkép várostól, Magyarországon az ingó vagyon e korszakban még oly jelentéktelen, hogy nem is visz önálló szerepet, hanem mint az ingatlan tartozéka jő csak tekintetbe. E szempontból az ingó vagyon egy része sem birt oly becses, mint a marhaállomány, melynek nagysága volt határozó, kivált e korszak elejével, a gazdagságra, ökrök lovak ekkor még igen gyakran a pénzt is helyettesítvén. ¹⁾ Felfoghatóvá teszi ez, hogy a magyarság a *marha* szót ingó vagyonnak egyáltalában jelelésére is használatba vette, mi egész a 17., 18-ik századig gyakorlatban maradt. ²⁾

Az ingó vagyon ezen alárendelt szereplése az ipari s kereskedelmi élet fejletlensége és a pénzforgalom kisserűségének volt következménye.

¹⁾ Bizonyítják ezt Sz. István törvényei, melyek tinókban állapítják meg a bírságokat, és később is a vételárt, vagy a hitbért igen gyakran egészben vagy részben igaz becsü értékben vett lovakkal vagy marhával fizetik. Lásd péld Árp. uj okm. tár VIII. 74. l.

²⁾ Bizonyítják ezt 17-ik századbéli vagyonösszeírások, melyekben péld. arany és ezüst marhákról van szó.

Az *ipart* illetőleg ¹⁾ megjegyztetett már föntebb, hogy az eleinte Magyarországon is, mint Nyugat-Európában, többé-kevésbé szolgasorsuak által üzetett, tisztán a földesur vagy pedig a várnak érdekében; hogy az a földhöz kötött, házi iparnak természetével birt. Csak idővel, midőn a főpapi uradalmakban a földesuri mesteremberi szolgálmányoknak bizonyos határt szabtak és a kiváltságolt jobbágyközségekben is személyükre nézve szabad mesteremberek zselléreként letelepedtek, ²⁾ dolgoztak ezek magok számára, a vásárra is. Szabad, önálló iparos tevékenység azonban e korban csak a városokban fejlődhetett, mely az Árpádkorszak elejével ugyan, valamint a városi élet, még csak csirázóban volt, de a tizenharmadik században, a városoknak nagyobb önállóságra emelkedésével, mégis már némi kifejlődéshez jutott. A városi ipari élet rendjét e korszakban nem ismerjük, de aligha téves állításunk, hogy miután az önálló szabadabb ipari élet a városokban ezeknek területükhez való teljes, önálló tulajdonjogán alapult, annak feltételei és szabályai megállapítása a városi hatóságtól függött és így helyhatóságilag történt. A céhrendszernek azonban, mely Nyugat-Európában is csak a tizenkettedik, de különösen a tizenharmadik században jutott virágzáshoz, nyomaival e korszakban még nem találkozunk, az nálunk úgy látszik a tizennegyedik századnak műve volt.

Valamint az ipar úgy a forgalom szabadságát sem

¹⁾ Ennek európai fejlődése iránt érdekes felvilágosításokat adnak: *Mascher H. A.*: Das deutsche Gewerbewesen von der frühesten Zeit bis auf die Gegenwart. Potsdam 1866. és *Weinhold*: Geschichte der Arbeit 1872.

²⁾ »Item fabri, carpentarii, sartores, pistores, carnifices, pelliones et his consimiles, qui ad ordinem villae non sedent, sed in curia aliorum residendo quaerunt victus suos, duodecim denarios pro tempore existentes annuatim monasterio persolvebunt«, írja péld. az 1243-ki jáászói kiváltság.

ismerték e korszakban. 1) László törvényei, valószínűleg a közbiztonságra való tekintetből, még csak vásáron engednek érvényes adás-vevési üzletet kötni és itt is csak alkalmas tanúk jelenlétében, 2) megszorítás, mely később kiveszett a gyakorlatból. De zsidók és keresztények közötti adás-vevési szerződéseknek még Kálmán törvényei értelmében is tanúk előtt és írásban kellett mindig eszközöztetniök és a szerződő felek pecsétjeivel megerősíttetniök. 3) Tulajdonképi áruforgalom később is csak vásárokon volt található.

A *vásárjog királyi jog volt*, melyet királyi kiváltság útján ruháztak át magánosok- vagy városokra olykép, hogy bizonyos helyen, bizonyos napon vásárt tartassanak. 4) Az adó a vásárra hozott árúk után, mely Kálmán törvényei szerint még egyszer oly magas volt, ha kereskedő, mintha a termelő maga hozta azokat oda⁵⁾, mindig a királyt illette meg, feltéve, hogy a kiváltság nem adott jogot *szabad vásárnak* (liberum forum) tartására, melyen vásáradó nem szedetett, 6) vagy nem ruházta fel a vásárjoggal megadómanyzott földesurat vagy várost a vásáradónak szedése jogá-

1) Hogy mikép fejlődött a kereskedelmi élet és joga Nyugat-Európában, azt érdekesen rajzolja *Falke Joh.* Die Geschichte des deutschen Handels. Leipzig 1860. 2. köt. És lásd még ugyanattól: Die Geschichte des deutschen Zollwesens. Leipzig 1869.

2) Sz. László II. 2. fejez., mely így kezdődik: »Nemo vendat vel emat, praeter mercatum.«

3) Kálmán II. 3. fejez. „De emptionibus et venditionibus Christianorum et Judaeorum.“

4) Például C. D. I. 300 és 309. l. Árp. uj okmánytár VIII. 6. l. és lásd a városi kiváltságleveleket Endlichernél.

5) „Mercatores ad id solum ut ditescant, venalium rerum dediti studiis, pristina dupplicent tributa, Pauperes vero qui de mercato vivunt, solita tributa persolvant“ rendeli Kálmán király II. 33. fej

6) Lásd péld. C. D. III. 1., hol Sebus ispánnak szentgyörgyi birtokán „forum ab omni exactione tributi liberum“ engedélyeztetik II. András által; vagy pedig Árp. uj okm. tár IV. k. 379. l.

val. 1) Árpád-királyaink vásárprivilegiumai azonban mindennapi és heti vásárokról szólnak csak, *országos vásárnak (nundinae)* csupán egy példáját ismerjük e korszakból, melyet tudniillik IV. László a budai polgároknak 1287-ben engedélyezett, menten minden más hatóság beavatkozásától, és mentessége mellett az odavonuló kalmároknak nemcsak a vásáradó, hanem jövetel és menet egyaránt minden vámnak fizetése alól is. 2)

A szabad kereskedésnek számos akadályai voltak az Árpád-korszakban. Mindenekelőtt a *vámok*, melyek majd az ország határán (*tricesimae — harminczad* név alatt), 3) majd ismét az országban forgalomba hozott áruk után (*tributum, teloneum* név alatt) utak, hidak, révek fentartása fejében szedettek; és pedig majd a királyi kincstár, majd ismét különös királyi kiváltság alapján magánosok, városok vagy egyházak számára. 4) Számuk a későbbi Árpád-korszakban, különösen IV. László alatt, részint vámkiváltságoknak sűrűbb osztogatása, részint vámhelyeknek önhatalmulag történt felállítására folytán, oly annyira növekedett, hogy az 1291-ki országgyűlés szükségesnek tartotta a IV. László alatt emelt vámokat megszüntetni 5) és 1297-ben szigorú büntetést, t. i. méltóság- s jószágvesztést, szabtak azon főurak vagy földesurakra, kik királyi kiváltság nélkül szednek vámokat. 6) Általánosabb

1) L. péld. C. D. II. 245. l., v. C. D. IV. 2. 305. l. és lásd péld. még Sopronnak 1277-ki privilegiumát Endlichernél.

2) L. Endlicher Monum. Árp. 602—605. l.

3) C. D. V. 3. 467. l.; C. D. III. 1. 87. l.

4) L. Győr, Sopron, Pozsony kiváltságlevelleit Endlichernél; vagy C. D. III. 1. 79. l.

5) „Item omnia tributa tempore Ladislai regis facta, omnino extirpentur,“ mond az 1291. 17. t. cz. És hogy a kereskedők IV. László alatt még egyéb szokatlan faggatásoknak voltak kitéve, bizonyítja az 1291. 16. t. cz.: „Item impignorationes super transeuntes incolarum Regni nostri, penitus volumus et fecimus aboleri.“

6) Endlicher Monum. Árp. 629—630. l.

vámdijszabályzás ugy látszik IV. Béla alatt jött létre, legalább későbbi okmányok gyakran követelik a vámoknak oly módon, mint IV. Béla idejében szedését. 1) Fizettetett pedig a vám majd természetben, például száz sósziklától egy²; majd, és pedig többnyire, pénzben, sőt Esztergamban a piacon állandó sátrakkal bíró kereskedők vagy pedig állandó üzletet vivő iparosok, bizonyos időközben, például hetenként vagy hónaponként, megszabott sommát voltak kötelesek üzletük fejében fizetni. 2) E vámok alól királyaink gyakran adtak mentességet, különösen egyházak alattvalóinak és városoknak, és pedig majd korlátlanul, 3) majd pedig csak bizonyos vidék vámhelyeire vonatkozólag; 4) és III. Endre 1291-ki törvényhozása a nemesek és egyházak jobbágyait egyáltalában felmenti a vám fizetésének terhe alól és azt kizárólagosan a kereskedőkre szorítja. 5)

A vámoknál is súlyosabban nehezdedtek a kereskedeésre némely városoknak adott kereskedelmi szabadal-
mak. Különösen az *árúmegállítási jog* 6), mely, valamint a vám, a kereskedőt határozott utak használására kényszerítette és melynél fogva az azzal megajándékozott városban volt köteles a kereskedő eladásra bocsájtani

1) Lásd péld. III. Endrének a megelőző jegyzetben idézett rendeletét.

2) Lásd az árpádkori vámdijszabályzatokat Endlichernél: Monum. Árp. 491—496., 605—612. l.

3) Például a székesfehérvári prépostság, az esztergami érsekség népei. Endlichernél 486. l. Pozsony 1291-ki kiváltságlevele; vagy az 1271-ki győri.

4) Péld. a vasvári vendégeknck Zala- és Vas megyékre nézve. Endlicher i. m. 553. l.

5) „Volumus etiam, quod in locis antiquorum tributorum populi nobilium et ecclesiarum tributa non persolvant, sed tantummodo mercatores de aliis Regnis ad alia regna transeuntes,“ mond az 1291. 18. t. cz.

6) A németiség ezt Stapelrecht, jus Stapulae, jus descensus nevezte.

árut és így az illető város polgárainak az ország többi lakosai előtt elővételi jogot adni. E jog lehetett általános, mint például Budáé, ¹⁾ mely minden a Dunán, akár le, akár felfelé induló árukkal megrakott hajóra vonatkozott; vagy pedig, mint Győré, Pozsonyé, csak bizonyos vidékről jövő, vagy meghatározott nemű árucikkekre szorítkozó. ²⁾ És Pozsonyt III. Endre 1297-ben még azon kedvezményben is részesítette, hogy Bécs felől a Dunán árukat hozó hajósok, csak Pozsonyig vihessék azokat, honnét tovább csupán e város hajósai által szállíttathassanak; ³⁾ IV. László pedig, hogy a vasvári vendégek részére a posztóval való kisebb kereskedést biztosítsa, idegen kereskedőknek csak végekben, nem pedig rőf szerint engedett posztót a vasvári vásáron árúba bocsájtani. ⁴⁾

2. §.

A pénzüzlet és a szerződési jog.

A szerződési jog azon része az árpádkori jogéletnek, melyre vonatkozó szabályokkal alig találkozunk kútfőinkben. Azon néhány szerződés, melynek emléke e korból reánk maradt, káptalan vagy városi hatóság előtt tett vallás formájában jelentkezik; azonban úgy látszik, hogy ez rendszerint csak a szerződés által nyert jog könnyebb bizonyítása végett történt, de annak érvényes létrejövetele feltételét nem képezte, ⁵⁾ hanem

¹⁾ Endlicher i. m.

²⁾ Így Győr e jogot csak az Austriából jövő, vagy oda induló kereskedők irányában gyakorolhatta, Pozsony pedig csak a mercatores pannorum, boum, piscium, de quibuscunque regnis vel locis ad ipsam civitatem venientes irányában.

³⁾ C. D. VI. 2. 97. l.

⁴⁾ Endlicher Monum. Árp 553. l.

⁵⁾ Kivételével nemesi és városi fekvőségek eladása és elzálogosítónál, hol a bevallás megkivántatott.

a szerződések, mint ez időben a nyugat-európai országokban is, ¹⁾ határozott formához nem kötve, a felek beleegyezésével nyertek már teljes érvényességet. Részletes adatokkal csupán a zsidók kölcsönügyleteire és a zálogszerződésekre nézve birunk.

A korábbi középkor pénzüzérei úgy szólván kizárólagosan a zsidók voltak. ²⁾ Azonkívül, hogy a középkor többi becsültebb foglalkozásaitól többé kevésbé eltiltva, mintegy szükségkép erre utalva voltak, főleg az okozta ezt, hogy az egyház eltiltá a keresztényeket a kamatvételtől és így kamatkölcsönöket egyedül zsidókkal lehetett kötni. E *zsidókölcsönökre*, melyek fogantatása rendszerint zálogadásával volt biztosítva, az európai törvényhozások figyelme már korán kiterjedt, korán a magyaré is.

Már Kálmán király elrendelé, hogy kölcsönszerződések keresztények és zsidók között, a bizonyítás könnyebb volta érdekében, mindig keresztény és zsidó tanuk jelenlétében köttessenek és ha a kölcsön értéke három pensát meg nem halad csupán zálog adassék, ezt meghaladva pedig irásba is foglaltassék és a felek pecsétjeivel erősítették meg. ³⁾ A zsidóknak IV. Bélától 1251-ben nyert kiváltságlevele ⁴⁾ e megszorításokat megszüntette, midőn a zsidók és keresztények között létrejött zálogkölcsönöket még tanuk hiányában is érvényeseknek elismeri, ha csak a zálog adása, vagy a lekötött összeg nagysága a megtámadott fél esküjével bebizonyítható. ⁵⁾ Zálogként bármely ingóságot lehetett a

¹⁾ V. ö. Zoepfl: Deutsche Rechtsgeschichte 833—843 l.

²⁾ A zsidók ez időbeli európai jogállását illetőleg Jost nagy, Geschichte der Juden című munkáján kívül v. ö. még *Stobbe Otto*: Die Juden in Deutschland während des Mittelalters 1866.

³⁾ Kálm. II. k. 2. fejez.

⁴⁾ Endlichernél i. m. 473—476. l.

⁵⁾ Az 1251. kiváltságlevél 2—4. pontjai.

hitelező zsidónak lekötni, csupán egyházi öltözékek vétettek ki, feltéve hogy az elzálgosító nem főpap, és véres ruhák azon összefüggésnél fogva, melyben azok czégyeres büntettekkel állhattak. ¹⁾ A zsidótól nyert kölcsön fejében birtokokat is lehetett lekötni, és a zsidó azok élvezetében védelmeztetett, az illető birtokon tartózkodók felett azonban hatóságot nem gyakorolhatott ²⁾ A zsidónak zálogként lekötött birtokot a keresztények közül bárki magához válthatta, a keresztény adóstól vett kézi zálogot pedig egy évig volt köteles a zsidó megtartani, feltéve hogy nem váltották ki azt már elébb, mely idő elteltével, ha a zálogtárgy értéke a kölcsönzött összeget és az érte járó kamatot (pena) meg nem haladta, a bíróság tudtával azt eladhatta; ha pedig a kikötött időn túl még egy évig hagyatott a zálogtárgy nála, az tulajdonává vált. ³⁾ Ha a keresztény a zálogtárgyat kiváltotta, mire a zsidót ünnepnapjain kényseríteni nem lehetett, azt pedig erőszakkal tőle elvenni a királyi kamara fosztogatásaként tekintetett, a zálog megszűnt, ⁴⁾ de ha a zálogot csak a tartozási főösszeg lefizetése fejében nyerte vissza, a kamattal pedig adós maradt, egy hónapi további késedelem mellett kamatok kamatja járt. ⁵⁾

A keresztény honlakosokat kötelező tilalom az általok adott kölcsönök fejében kamatot venni, fekvőségeknek kézhez adással és a zálogvevőre nézve használatlaltal összekötött zálogbaadásához vezetett. Ily *zálogszereződések*, mint egyáltalában nemesi fekvőségekre vonatkozó megannyi szerződés, már e korszak vége felé káptalan előtt, és gyakran a rokonok beleegyezésé-

¹⁾ U. o. 5. p.

²⁾ U. o. 24. p.

³⁾ U. o. 26. és 27. p.

⁴⁾ U. o. 28. és 29. p.

⁵⁾ U. o. 22. p.

vel, tett vallás útján köttettek, meghatározásával a fizetési és visszavételi határidőknek.¹⁾ A zálogösszeg, melyet majd pénzben kellett visszafizetni, majd pedig ökrök, lovak, fegyverek s hasonló könnyen pénzzé tehető tárgyakkal is lehetett, legalább részben, helyettesíteni, ismét káptalan előtt fizettetett rendszerint vissza, mi ha a kikötött határidő alatt meg nem történt, a záloglevelek szokásos záradékához képest, a zálogul lekötött birtok a zálogvevő tulajdonába háromlott át.²⁾

¹⁾ V. ö. péld. C. D. IV. 3. 305. l.

²⁾ L. ennek példáját Zichy Codex I. k. 49. l.

VIII. FEJEZET.

Perjog. ¹⁾

1. §.

A birói hatalom és bíróságok.

Hogy az ősmagyar szervezet korszakában a nemzeti és törzsbírák, a *gyulák* és *harkászok*, mily formák és szabályok szerint gyakorolták az igazságszolgáltatást, aziránt a részletes adatok hiányoznak. Azonban az, hogy a magyarság a bíraskodás végett külön közegekkel birt, kik ugyanazon uton, mint a vezér és a törzsfők nyerték tisztüket, és így az igazságszolgáltatás mindjárt kezdetben a magyar közélet külön és fontos ágaként jelentkezett, valamint a krónikák egynémely megjegyzései, összevetve a későbbi kor bíraskodása egyes jelenségeivel, egyaránt gyaníttatják, hogy a jogszolgáltatás már akkor ünnepélyes tény volt, melyet a bírák a nemzet, a törzsek tagjai jelenlétében és részvétele mellett gyakoroltak, a megszokott gyűlhelyeken, mint a székelységnél a vallásos tiszteletben részesült folyamok partjain. ²⁾

¹⁾ E fejezetre nézve v. ö.: *Bethmann-Hollweg*: Der germanisch-romanische Civilprocess im Mittelalter. Bonn 1871; *Siegel H.*: Gesch. des deutsch Gerichtsverfahrens. Giessen 1857; *Sohm R.*: Die alt-deutsche Reichs- u. Gerichtsverfassung; *Brunner II.*: Der Zeugen- und Inquisitionsbeweis der karolingischen Zeit; és Zoepfl, Walter, Warnkoenig, Phillips általánosabb jogtörténelmi műveit.

²⁾ Lásd erre nézve e munka első könyve 2 fejezetét.

A királyság megalakulása óta minden birói hatalomnak az országban kútfeje a király volt, ki azt személyesen vagy tisztviselői által gyakorolta, vagy pedig annak és pedig saját nevükben gyakorlására kiváltságokat osztogatott községeknek, egyházi és világi uraknak. 1) A királyság idejében ép azért háromféle bíróságokat kell megkülönböztetnünk, u. m. a *királyi*, a *községi* és a *földesuri* bíróságokat, melyekhez még némely *kivételes bíróságok* járulnak.

Az, kit a biráskodási jog akár önjogulag, akár pedig megbízás folytán megilletett, rendszerint nem ítelt egyedül, hanem u. n. *birótársakkal* (cojudices, socii, cum iudice in iudicio assidentes, községi bíróságoknál különösen jurati assessores), kiknek hozzájárulása, tanácsával (habito consilio) élt és kiket, ha nem voltak hivatalos tisztet viselő egyének, esküvel volt szokás kötelezni arra, hogy lelkiismeretök szava szerint fogadják meg az igazság szerint fognak itélni, 2) honnan gyakran esküdt ülnököknek (jurati assessores) is nevezettek. És e birótársaknak a perbefogottal legalább is egyenrangúknak kellett lenniök, a középkor általános, Magyarországon is követett elve lévén, hogy mindenki csak vele egyenlő (sibi similes) társai által íteltethetik el. 3)

A *tulajdonképi értelemben vett királyi bíróságot* (curia, auditorium, consistorium Regis) a király képezte, környezve az udvarában lévő püspökök és országnagyoktól. 4) És hason szerkezettel birtak azon bíróságok is, melyeket a királyt helyettesítőleg tartottak a királyi

1) Péld. C. D. IV. 1. 269. l., v. VI. 1. 108. l., v. III. 1. 211. stb.

2) V. ö. például Árp. új okm. tár VIII. 207. l.

3) Ezen alapult a későbbi századokban is követett elv, hogy nemesi bíróságoknál csak is nemesek alkalmaztathattak.

4) „Cum multis regni nostri magnatibus“ itél péld. III. Béla C. D. II. 228. l. v. u. o. 67. l. v. Árp. új okm. tár III. k. 273. l.

kuriában, eleinte a nádor, később a nádorságnak nagyobb önállóságra jutásával, az udvar- vagy országbiró, úgy hogy az Árpádkorszak végével a királyi udvarba vagy az országbiró ítélőszéke elébe idéztetni egyértelműnek mondatik.¹⁾ Igen ritka még azon kiváltság, melynek értelmében a király személyes bírósága volt egyedül az illetékes;²⁾ de gyakori már e korszakban, hogy a király egy vagy más ügyet eldöntés végett egyes nagyoknak átenged, kik azt mintegy személyét helyettesítőleg tegyék.³⁾

A király különben udvarán kívül is tartott törvényszéket, midőn *ünnepélyes törvénynapot* (solennes dies)⁴⁾ vagy *gyűlést* (*congregatio*) hirdetve, egyházi és világi nagyjai társaságában ítelt, az összesereglett országlakosok jelenlétében, a milyen törvénynapok majd általános jellegűek voltak, mint a székesfehérváriak, majd pedig csak az ország egyik másik vidékére kihatók.⁵⁾

És ily birói székeket vagy gyűléseket a király időnként tisztviselői által is tartatott az ország különböző vidékein. Már Kálmán király a királyi kuriába

¹⁾ „Ad regiam praesentiam, seu Judiciis Curiae suae“ áll egy 1295-ki ítéletlevélben. C. D. VI. 1. 384. l.

²⁾ „Ut nullus Curiae et Regni nostri Judicum et Justitiariorum, neque coeteri quipiam latiori saltem honore fulgentes aut dignitate ipsos in persona, rebus et possessionibus . . . iudicare, aut in conspectu sui iudicii adversus quorumque astare et comparere, facere possit, neque debeat, solummodo propria Regalis Celsitudinis persona, quae ipsos ante conspectum tribunalis sui iudicii competere et iudicare debeat“ rendeli a Frangepánok részére kiadott 1263-ki kiváltságlevél. C. D. IV. 3. 110. l. Hason kiváltsággal bírtak a Baboneg nemzetség tagjai C. D. III. 1. 247. l.

³⁾ Péld. Árp. uj okm. tár VI. 355. l., v. u. o. I. 331. l. v. C. D. V. 1. 27. l.

⁴⁾ Így nevezi a székesfehérvári törvénynapokat III. Béla C. D. II. 188. l.

⁵⁾ Ilyent tartott péld. III. Endre 1291-ben Erdélyre nézve Gyulafehérvárott. C. D. VI. 1. 118. l.

vitt ügyeknek könnyebb elintézése végett rendelé, hogy minden püspöki megyében tartassék évenként kétszer, u. m. Fülöp s Jakab és Sz. Mihály napjain biráskodás végett gyűlés, vagy mint ő nevezi *zsinat* (synodus), melyen a püspöki székhelyre gyülekezett népnek az illető püspöki megyebeli királyi főtisztviselők, a püspökhöz csatlakozva, szolgáltatassanak igazságot. ¹⁾ Később ezen szerep a királyi udvarból majd határozott ügyek elintézése, majd pedig csak egyáltalában biráskodás végett kiküldött főbbrangu királyi tisztviselők által az ország egyik másik vidékén tartott birói székekre szállott át, melyeken azok majd a király által melléjük rendelt, majd pedig az illető vidék nemesei által melléjük választott és a választás után felesketett birótársakkal ítélték. ²⁾ Különösen pedig a *nádor* volt az, ki nem csak az orvosok, latrok, gonosztevők megbüntetése végett tartott időnként, és pedig állítólag már Sz. István óta, u. n. *köztörvényszékeket* (judicia generalia), hanem, és pedig később különös királyi megbízás nélkül is, az év különböző szakaiában, a télnek azonban kivételével, az ország majd egyik majd másik vidéke számára hirdettetett hirnökei által biráskodási közgyűléseket, de nem, mint ezt különösen az 1298. törvényhozás kívánja, valamely város vagy faluban, hanem valamely szabad térségre, hol e czélból felhányt dombokon szolgáltatott melléje adott nemes birótársaival igazságot. ³⁾ A királyi kikül-

¹⁾ Kálm. I. 2. és 5—14. fejt.

²⁾ Erről már e munka 2. könyve 5. fejt. 2. §-ban volt szó; és lásd péld. C. D. III. 1. 331. l., u. o. IV. 1. 66. l. stb.

³⁾ „Statuimus etiam quod Palatinus castra tenendo in campis et conventibus, et non in villis vel civitatibus judicare debeat vernali, aestivali, autumnali et non hyemali tempore“ rendeli az 1298. 29. cz., és v. ö. még 1298. 26. Az igazságszolgáltatás színhelyéül használt halmok emlékét a „biróhalom“, „kádárrhalom“-féle helynevek még most is fentartják. Oly kiváltságnak, hogy királyi kiküldöttek, különösen pedig a nádor ne

dött bírák hatásköre természetesen megbízatásuktól függött, a nádori bíróságé azonban, melyet a nádor, vagy pedig helyettese az al-nádor tartott, az Árpád-korszak második felében mindenkire illetékes volt, ¹⁾ ha csak különös kiváltság nem vonta ki alóla, egyedül nemeseket illetően a nádor nem hozhatott, úgy kívánta különösen az arany bulla, fő- vagy birtokvesztésre szóló ítéletet a király tudomása nélkül. ²⁾ És e nádori bíróságéhoz hason szerepet vittek, hason szerkezettel és hatáskörrel is, Erdélyben a vajdai, ³⁾ Horvát-Tótdalmátországora nézve pedig a báni bíróságok, ⁴⁾ melyek alól szintén kevés, jobbára csak egyházi nagyokra nézve tett, kivételekkel találkozunk.

Állandó királyi bíróságokat képeztek még a *várkerületi bíróságok*, melyekről már másutt szó volt, és melyekből később, a mint a várszerkezet mindinkább megyei szerkezetté alakult át, a *megyei*, t. i. az ispán vagy alispán által a választott négy szolgabíróval és nemesekkel s várjobbágyokkal tartott bíróságok fejlődtek ki, ⁵⁾ melyek e korszak vége felé a rendes bíróságokat képezték nemcsak a megyéhez tartozó nem nemes elemek megannyi ügyeire, hanem a nemesek kisebb ügyeire nézve is, sőt, mint ezt különösen az 1298-ki törvényhozás kifejezi, ⁶⁾ illetékességük később a nemesek minden ügyeire is kiterjesztetett, feltéve hogy a nádor nem ítelt azon megyében és feltéve, hogy bíráskodásá-

tarthassanak ítélőszéket birtokuk területén, példáját az 1191. pécsi kiváltságlevélnek 17. pontja nyújtja.

¹⁾ 1298. 26. t. cz.

²⁾ 1222. 8. és 1231. 18. t. cz.

³⁾ Zichy Cod. 118. l.

⁴⁾ Zichy Cod. 104. l., és C. D. III. 1. 247. l.

⁵⁾ C. D. III. 1. 315. l., u. o. 211. l., Árp. új okm. tár VIII. 125 l., Zichy Codex. 168. l.

⁶⁾ Tudniillik az 1298. 26. t. cz.

nak nem állt oly kiváltság útjában, mely a királyt, vagy a nádort vagy Szlavonia és Horvátországban a bánt jelelé ki az egyedül illetékes birónak.

Királyaink immunitási kiváltságai a hospitesek, vagy polgárok egyes *községeit* is felruházták önálló, csupán a királynak alárendelt birói hatósággal. Évenként *választott biró* (villicus, judex,) szintén a község tagjai által választott, rendszerint *tizenkét felesketett polgárral* (jurati concives) képezte a községekben a bíróságot.¹⁾ Hatásköre nem volt mindenütt egyenlő. Mig egy némely községben, különösen a tulajdonképi városokban, minden polgári és büntetőügyre kiterjedt, addig másokban ez utóbbiakra, de különösen a czéges büntetésekre nézve nem volt illetékes,²⁾ hanem ezek a várkerületi vagy vármegyei bíróság elébe tartoztak.

Hasonló és szintén nem egyenlő tartalmú *immunitással* dicsekedtek uradalmaikra nézve a *nagyobb egyházi és világi urak*,³⁾ kik alattvalóik felett majd magok majd pedig tisztviselőik, ispánjaik által ítélték. A földesurak ezen őket királyi kiváltság folytán megillető biráskodási jogot ismét uradalmaik egyes községeire ruházzák némelykor át, feljogosítva ezeket birónak (villicus) választására, ki őket, fentartásával a földesurhoz való fellebbezésnek, majd csak kisebb ügyekben (in causis minutis), majd pedig minden ügyekben ítéhesse, kivételével azonban a nagyobb büntetteknek,

¹⁾ V. ö. péld. Nagy-Szombat, Korpona, Pozsony kiváltságlevelleit Fejéjénel.

²⁾ Lásd péld. Kolozsvár kiváltságát. Árp. uj okm. tár VIII. 267. l. A beregszásziakéban is például áll: „Ad iudicium vice, nostri iudicis, exceptis tribus: sanguine, furto videlicet et homicidio, in nullo pertinere dignoscantur“, hanem saját bírójuktól vegyenek igazságot. Endlicher Monum. 471. l.

³⁾ Erről már szó volt e munka 166. és 248. lapjain.

u. m. lopás, rablás, emberölés vagy súlyos testi sértéseknek, melyek mindig az uradalmi ispán biráskodásának maradtak fentartva, legfeljebb hogy ezt az illető község birájának társaságában volt köteles teljesíteni. ¹⁾

Voltak ezeken kívül még sajátos szerkezetű, kivételes bíróságok, mint Erdélyben a székelyeké és szászokéi, Magyarországon a kúnok, szepesi szászok, szepesi lándzsások vagy a zsidókéi, ²⁾ melyeket egyenként tárgyalni azonban messze vinne; és voltak jogügyek, t. i. a házassági és vele összefüggésben álló ügyek, valamint a papok megannyi ügyei, melyek felett nem is világi, hanem egyházi bíróságok ítéltek. ³⁾

2. §.

A per kezdete. Perbe idézés.

A per, melyet szabad ellen csak szabad egyén vezethetett, ³⁾ és melyet az alperes illetékes bíróságánál kellett megindítani, rendszerint, ha tudniillik nem előzte meg a panasz folytán elrendelt vizsgálat (inquisitio), ⁴⁾ a *perbe idézéssel* (citatio) vette kezdetét. Ennek több módjával találkozhatni a kútfőkben.

A legrégibb, melyet azonban csak felsőbb bíróságoknál látunk gyakorlatban, a *biróság pecsétjének átküldése* (*missio sigilli*) volt, jeléül annak, hogy az ilykép idézett azon bíróság előtt, mely ezen pecséttel él, megjeleneni tartozik. ⁵⁾ Később a perbeidézés rendes módja

¹⁾ Péld. Árp. uj okm. tár IV. k. 127. l.; vagy a jászóiak részére adott kiváltság. C. D. IV. 1. 306. l. vagy u. o. 441. l.

²⁾ Lásd ezekre nézve e néposztályok jogállását szabályozó kiváltságleveleket Fejéernél.

³⁾ Lásd a papságnak 1222-ben adott kiváltságlevelével 2. pontját Endlichernél. Monum. Árp. 418. l.

⁴⁾ V. ö. Sz. István II. k. 19. fej.

⁵⁾ V. ö. Árp. kori uj okm. tár 132., v. 331. l.

⁶⁾ Sz. László I. 42. fej. és III. 3., 26—27. fej.

az, hogy a per megindíthatása végett a perlekedő fél a bíróságtól kér erre alkalmas egyént, kivel az ellenfél megidézését maga viszi véghez. E végre az u. n. *pristaldusok* (vagy *prestaldusok*) szolgáltak, melyeknek minden nagyobb bíróságnál többen léteztek, a bírósági cselekvények, mint idézés, végrehajtás foganatosítása végett. ¹⁾ Az Árpádkorszak vége felé, mióta tudniillik a *pristaldusok*nak gyakran hűtelen eljárása miatt az 1231. 21. t. cz. elrendelé, hogy eljárásuk csak káptalani, konventi vagy püspöki bizonyosság mellett birjon érvénynyel, egy ily hiteles helyi és egy bírósági kiküldött (*pristaldus*, később *homo péld. regius*, *palatinal's*) által eszközöltetett a perbe idézés, mely az illető hiteles helynek arról kiadott oklevelével (*litterae testimoniales*) bizonyított. ²⁾

E módjai a perbe idézésnek azonban csak a felsőbb bíróságoknál voltak szokásosak; a városi, községi vagy földesuri bíróság elébe való idézésnek példáival e korszakból nem birunk.

A perbe idézés bizonyos határidőre (*terminus*) szólván, ennek beálltával a megidézett félnek a bíróság előtt megjelenni kellett, és pedig személyesen, vagy rokona, ³⁾ vagy pedig megbizottja ⁴⁾ útján. Az ellenfélre egy héti volt szokás várakozni ⁵⁾ és ha a megjelenés

¹⁾ L. a *pristaldusok* intézménye iránt: *Miller Jac. Ferd.* : *Pristaldus ex antiquitatibus juris hungarici interpretatione critica restitutus.* Pest. 1805. És v. ö. péld. C. D. I. 382. l., v. u. o. III. 2. 332 l., v. u. o. IV. 1. 96. l. A „*prestaldus*“ szó valószínűleg olasz származású. L. Frank Ign. : *közigazgatás törvénye Magyarhonban.*

²⁾ L. péld. C. D. V. 3. 512. l., Árp. uj okm. tár VIII. 269. l.; *Zichy Cod.* 19. 47. l., és C. D. IV. 3. 546.

³⁾ Igen gyakori perbeli okmányainkban, hogy valaki a bíróság előtt „*pro se et cognatis suis*“ vagy csak is ezek helyett jelenik meg.

⁴⁾ Ennek példáját lásd VI. 2. 339. l.

⁵⁾ V. ö. *Zichy Cod.* 1. 187. l., v. C. D. VI. 2. 343.: „*Pro eodem Domino suo 7: diebus continuis stetit in termino.*“

elmaradt, az idézett, ha csak magát alaposan (rationabiliter) nem menthette, ¹⁾ birsággal sujtatott. Makacssági ítélet azonban a határnap első elmulasztását még nem követte, hanem már Sz. László törvényei szerint csak akkor, ha valaki háromszori idézésnek sem felelt volna meg. ²⁾ Később azonban, mint azt az 1273-ki slavon statutumok is tanusítják, ³⁾ országos szokásként említetik, hogy annak, ki hatszori idézésre sem jelennék meg, ellenfele vezettségbe birtokába és tartózkodjék ott tizenöt napig, mely határidőre még hetedizben és véglegesen (peremptorie) idéztessék meg három ugyanazon megyebeli vásáron való kikiáltás útján, melynek ha ismét meg nem felelne, birtoka ítéltesse oda ellenfelének. ⁴⁾

3. §.

A per folyama. Bizonyítás.

Az árpádkori peres eljárás szóbeli ⁵⁾ és igen egyszerű volt. A kellően eszközölt idézés folytán a bíróság előtt megjelent felek, és pedig elébb a felperes és azután az ellenfél, kölcsönösen előadván állításaikat, ha ezeknek okiratok vagy tanukkal való bizonyítására ajánlkoztak, ezek előállítására határidő tűzetett ki.

Tanuit a perlekedő fél maga választá és állítá a bíróság elé. Hitelességükön kívül, melynek kezességeül Kálmán a tanuskodást megelőzőleg gyónást rendelt, a hamisan tanuskodót pedig érzékenyen sujtá, ⁶⁾ még

¹⁾ Zichy Codex I. 101. l.

²⁾ Sz. László III. 27. fej.

³⁾ Tudniillik a 3. pont. Endlichernél Monum. Árp. 537. l.

⁴⁾ Lásd az 1273-ki slavon-statumumok 3. pontját; C. D. V. 2. 499. l., u. o. III. 2. 143. l., és különösen Zichy Codex I. 195. és 196. l., hol erről, mint országos szokásról van szó.

⁵⁾ Ezt kívánta fentartani az 1267. 10. t. cz.: „Item causae nobilium sine petitionibus debeant expediri.“

⁶⁾ Kálmán I. k. 26. és 27. fej.

megkivántatott, hogy azzal, ki ellen tanuságot tesznek, társadalmilag egyenlők legyenek. István törvényei szerint világi nem tanuskodhattott pap ellen, nem szolgasorsú szabad ellen; ¹⁾ és a későbbi okiratok tanuskodnak arról, hogy a keresztény tanuhoz zsidónak is kellett csatlakozni, hogy zsidó ellen bizonyíson; ²⁾ kún ellen csak kúnnak és szász ellen csak száznak tanusága fogadtatott el ³⁾ és a városok, a kiváltságolt községek lakosai, a pécsi püspökség népe szintén élvezték azon jogot, hogy csak egészben vagy részben kebelükből vett vagy hason szabadsággal bíró tanukat lehessen ellenükben használni. ⁴⁾ Találkozunk azonban a kútfőkben a bíróság által felhívott tanukkal is, midőn tudniillik, mi különösen szabadságot vagy szolgaságot vitató vagy pedig birtok perekben fordul elő, a bíróság által vizsgálat (inquisitio) rendeltetett el, mely alkalommal azok, kiktől leginkább lehetett hiteles tanuságot várni, tehát a községbeliek, a szomszédok (vicini et commetanei) hivatnak fel tanutételre. ⁵⁾ E községi tanukkal a vizsgálatot megelőzőleg volt szokás ígéretet tételni, hogy legjobb tudomások szerint fognak vallani, míg a felek által felhívott tanuk, mindig csak vallomásaik után, de nem szükségkép, lettek megesketve. Mai perbeli fogalmaink szerint csak az elsők tekinthetők tulajdonképi

¹⁾ Sz. István II. k. 3. és 9. fej.

²⁾ Lásd IV. Béla 1251-ki kiváltságlevelének 1. pontját Endlichernél Monum. Árp. 473. l.

³⁾ L. az erdélyi szászok 1224-ki privilegiumának 11-ik pontját Endlichernél 422. És hogy ez elv állott a kúnokra nézve is azt a 14-ik század első feléből való okmányok tanusítják.

⁴⁾ L. sok mások helyett Pestnek 1244-ki kiváltságlevele 14. pontját, mely rendel: „Item quum impetiti fuerint per quempiam extraneum, non possint produci testes contra eos nisi ex ipsis vel aliis habentibus consimilem libertatem.“

⁵⁾ V. ö. C. D. II. 111. l.; u. o. IV. 1. 163., IV. 3. 520. l., vagy Árp. új okm. tár. I. 132. l.

tanuknak, kiknek egybehangzó vallomásai bizonyítékot képeztek, melynek alapján érdemleges ítélet hozathatótt. A felek által a törvényszék elébe állított tanuk vallomásai csak alapul szolgálhattak arra, hogy a per, és pedig melyik fél által leteendő, esküvel, vagy pedig istenítélettel döntessék-e el, de önálló bizonyítékot nem alkottak.

Ha ugyanis a felperes állítása valóságát tanuk vallomásaival (testimoniis) erősítette (comprobavit), vagy ha a bizonyítást az ellenfél egészen neki, vagy pedig ő az ellenfélnek átengedte,¹⁾ akkor a bizonyító félnek, vagy csak tanui közül azoknak esküjével, kiket az ellenfél jelelt ki,²⁾ lett a per eldöntve. Ha azonban az alperes a felperes panaszának igazságát tagadva, e végre szintén tanukra hivatkozott és ezekkel bizonyított, akkor a per eldöntése istenítéletre lett rendszerint bízva.³⁾ Ha pedig az, ki a keresetet emelte, azt semmikép sem bizonyította, akkor a perbefogott sem tartozott bizonyítani és a kereset alól mentesült.⁴⁾

Az *eskü* (juramentum, sacramentum) letevésének több módjai voltak. Rendszerint az egyházban tették le;⁵⁾ azonban, ha földre vonatkozó birtokjog forgott kérdésben, szokásban volt, hogy az esküt a peres tárgy helyszínén tették le, vagy a peres földre állítva az esküvőt,⁶⁾ vagy pedig egy göröngyöt abból emeltetve vele

¹⁾ L. Árp. uj okm. tár III. 31. l., v. C. D. II. 228. l.

²⁾ Árp. uj okm. tár II. 53. l.; C. D. II. 228. l.

³⁾ Árp. uj okm. tár II. 242. l.; C. D. IV. 1. 149. l.

⁴⁾ „Cum actore non probante, reus etsi nihil praestiterit, absolvi debeat.“ C. D. IV. 2. 173. l.

⁵⁾ C. D. IV. 1. 306. l., Árp. uj okm. II. 53. l. És az eskü letevésénél az ellenfélnek is jelen kellett lenni. Különös ünnepélyesnek tartott az eskü Sz. László sírjánál. Váradi Registr. 111. 140. 345. pontjai. Endlichernél Monum. Árp

⁶⁾ „Ad majorem tamen cautelam ipsum Grab super praedieta parti-

feje fölé (juramentum super terra).¹⁾ Szokásban volt, különösen e korszak vége felé, az eskünek letevése u. n. *eskütársakkal* (conjuratores) is, kiknek száma úgy látszik a per tárgya értékétől és az esküvő rendi állásától függött, és kik az esküt tevő peres féllel együtt esküdtek, ennek hitelességéért mintegy kezeskedve.²⁾ A zsidó Mózes könyvére esküdött (Rodale juramentum).³⁾

A legdöntőbb bizonyítékot, melyet vagy a felek ajánlkozására, vagy ha mindkét fél tanukkal bizonyította állítását, vagy pedig a felmutatott oklevél hitelessége lett megtámadva, alkalmaztak polgári perekben, az *istenitélet* (ordale) volt, mintegy hivatkozásul magára az Istenségre, és ép azért kiválólag ítéletnek (judicium) is neveztetett. Az istenitéletnek a középkorban számos nemei közül Magyarországon csak a *forró víz-* és *tüzes vaspróba* és a *perdöntő bajvívás* (duellum) szerepelnek.

A *forró víz-* és a *tüzes vas-próbának* végrehajtása a templomban ment véghez, miután a fél, mely annak alávetett, megelőzőleg meggyónt,⁴⁾ mi őt önvalloásra volt hivatva indítani, megáldattak és exorcisáltak a végrehajtáshoz megkivántató eszközök, u. m. a forró víz, melybe mártva, a tüzes vas, melyet a kitűzött helyig hordva a kéznek épen kellett maradni, ha az állítás igaz, a követelmény igazságos volt, mit csak harmadnapra a próba végrehajtása után ítélték meg,

cula terrae personaliter constitutum ad personam suam et ad filios filiorum suorum jurare fecimus orribili juramento.“ Árp. uj okm. tár III. 186. l.

¹⁾ „Sicut moris est jurare super terram, recipiendo terram ad manus et ponendo super capita sua jurabunt.“ Árp. uj okm. tár V. 230. l. v. Zichy Cod. I. 80. l.

²⁾ C. D. IV. 3. 533. l. ; és az eskütársak számának összefüggésére nézve a pertárgy értékével és a peres fél rendi állásával v. ö. Zichy Cod. I. 68., 74., 125., 174: l.

³⁾ L. az 1251-ki kiváltságlevél 18. pontját Endlichernél.

⁴⁾ Várad Regestr. 24. p.

midőn a próbát kiállott kézről az arra adott és lepecsételt göngyöt felbontották.¹⁾ A próbának eszközlésére, melyért a papnak nehány denár járt, a bíróság prestaldusa vezette a felet a kijelelt egyházba, hol, visszaélések megakadályozása végett, már Sz. László törvényei szerint három alkalmas, meghitelt tanunak kellett jelen lenni; kik a próba kimeneteléről hiteles bizonytságot adhattak.²⁾ Később azonban, mióta Kálmán a próbák eszközlésétől a kisebb egyházakat eltiltá és csupán a püspöki és nagyobb prépostsági u. m. a pozsonyi s nyitrai egyházakat ruházta fel e joggal,³⁾ a végrehajtó káptalannak, mely a nála eszközölt próbákról jegyzéket (registrum) vezetett⁴⁾, levelével tett a kiküldött prestaldus a bíróságnak jelentést. Daczára azonban annak, hogy már Kálmán idejében gyanakvólag tekintettek a viz- és tűzpróbára, mégis a tizenharmadik század végéig maradtak, legalább az utóbbi, gyakorlatban, midőn, mint látszik, az 1279-ki budai zsinatnak azon tilalma folytán,⁵⁾ melylyel eszközeik egyházi megáldását letiltotta, lassanként kivesztek a magyar igazságszolgáltatásból.

De érvényben maradt továbbra is az istenitéleteknek legnevezetesbike, t. i. a *perdöntő bajvívás*.⁶⁾ Az

¹⁾ Várad Regestr. 29, 92, 309, 311. p. — Előfordul a tüzes vasnak másokért, különösen nőkért, hordása. Várad Reg. 2., 20., 29., 41., 45., 83. p.

²⁾ Sz. László I. 28. fej. Az ellenfélnek is jelen kellett lenni, meg nem jelenése őt tette pervesztessé; szokásban volt egy hétig várakozni reá. Várad Reg. 8. 27. p.

³⁾ „Iudicium ferri et aquae in aliqua Ecclesia fieri interdicimus, nisi in Sede Episcopi et majoribus praepositoris, ut Posonii et Nitriae.“ Kálm. I. 22. fej.

⁴⁾ Ilyen a várad káptalannak II. András korából származó regestruma; közölte Endlicher Monumentaiban 640—742. l.

⁵⁾ Lásd a nevezetes zsinat határozatait Endlichernél 525—602. l.

⁶⁾ Lásd erre nézve: *Bolka Tiv.*: De duellis litis decisoriis és különösen *Pesty Frigyes*: A perdöntő bajvívások Magyarországon. Pest 1867.

istenítéleti párviadalt e korszakban rendszerint a bíró rendelte el, csak igen kivételesen az egyik perlekedő fél ajánkozására. ¹⁾ A bizonyítás ezen módját meghatározó ítéletben egyszersmind a vivás módozata is megállapított; vajjon az a peres felek által személyesen, ²⁾ vagy viadorok által hajtassék-e végre, és utóbbi esetben ismét már gyakorlott vagy ujjonczi viadorokkal-e, ³⁾ lovas legyen-e vagy gyalog viadal. ⁴⁾ Testületek, mint péld. városok, apátságok, a nők és a fiskus csak viadorok útján küzdhettek, sőt ilyenek azok által gyakran állandóan tartattak is ⁵⁾ és nem voltak, mint a viadorok nyugaton megvetett egyéniségek, miután viadori szolgálatokat nemességgel is jutalmaztak, ⁶⁾ ellenben a viador nyílt árulása szigorúan büntetett. ⁷⁾ Bajvivási fegyverzet gyanánt említettnek e korszakban tör, két kard, dárda és bot, védelemre pedig pajzs ⁸⁾ és különbség volt a magyar és a szász bajvivó fegyverzete között, ki utóbbi csupán karddal és kerek pajzsossal szállott sikra ⁹⁾, különben e tekintetben is a bajvivási mód meghatározása a bírót illette meg. Okmányaink szerint a bajvivás legtöbbször a király személyes jelenlétében a szokásos küzdterén (area certaminis) megy véghez, különben az valószínűleg a bajvivást elrendelt a bíróság által kitüzött helyen történt és pedig nappal, az alkonnyatig meg nem jelenő fél peresztettnek tekintet-

¹⁾ C. D. IV. 3. 439. l.

²⁾ Árp. uj okm. tár IV. 347. l.

³⁾ Lásd ez utóbbinak példáját Árp. uj okm. tár VII. 85. l.

⁴⁾ C. D. VI. 2. 191. l.

⁵⁾ Így a zalavári apátságnak már Sz. István ígérte, hogy részére állandó viadort tart. C. D. I. 308. l.

⁶⁾ Viadori érdemeiért nemesítettett Budafalvi Péter, a budafalvi Vermes család őse, 1275-ben IV. László által. C. D. V. 2. 263. l.

⁷⁾ Tudniillik örökös szolgálattal C. D. III. 2. 147. l.

⁸⁾ C. D. III. 2. 147. l.

⁹⁾ C. D. IV. 2. 297. l.

vén. ¹⁾ Vivatott pedig mindaddig, míg az egyik vagy másik fél vére nem ontatott, vagy a sorompókat átlépve megadásra nem kényszerítettet, halálos bajvivás polgári perben nem fordul elő. A legyőzött fél azonkívül hogy perét veszté még birságot is volt köteles fizetni, mely az okmányokban „követség“-nek neveztetik. ²⁾ Az ily részletes szabályokkal már e korban birt bajvivás, tulélte, és pedig az istenitétek közül egy maga, az Árpádkorszakot, de általános érvényessége már e korszakban csorbát szenvedett az által, hogy egyes városok s községek lakói királyi kiváltság által azon törvénykezési kedvezményt nyerték, hogy ő ellenükben ne lehessen perdöntő bajvivással, hanem egyedül esküvel bizonyítani. ³⁾

E bizonyítási eszközök közül teljes, perdöntő bizonyítékot a birói vizsgálaton (inquisitió) kívül, hiteles okirat⁴⁾, a félnek vagy tanuinak esküje és az istenitélet képeztek; ⁵⁾ azon városok és községekben pedig, melyek a perdöntő bajvivásnak peres ügyeikben való alkalmazása

¹⁾ Árp. uj okm. tár VIII. 416. l.

²⁾ C. D. III. 2. 147. l.

³⁾ „Quod duellum non iudicetur inter ipsos, sed super juramento duodecim hominum maiorum ex ipsis etiam magnaé causae decidantur“, áll péld. Korpona 1244-ki kiváltságlevelében C. D. IV. 1. 330. l. És hasonmentességet élveztek Zágráb, Pest, N. Szombat stb.

⁴⁾ Ha ennek hitelessége kétségsbe vonatott, azt ismét esküvel vagy perdöntő párbajjal bizonyították. C. D. III. 2. 223. — Hogy hitelesnek elismert okiratnak felmutatása után is nagyobb bizonyosság kedvéért még eskü is megítéltetik, annak példáját lásd C. D. V. 1. 319. l. v. C. D. IV. 3. 19. l.

⁵⁾ Elégségesen tanuskodnak az árpádkori peres eljárás emlékei; egy 1321. okmányban Lampert országbiró ezt az ország régi, bevett szokásának mondja, irván: „Verum quia ex hungarici regni approbata consuetudine universae causae quomodolibet emergendae iuxta sententiam iudicariam exhibitione instrumentorum, depositione juramentorum et pugilum congressione decidi solant et terminari, speciales vero testimonii productione comprobatae solummodo horum duorum articulorum decisione, scil. depositione juramenti, vel pugilum congressione consueverunt terminari. Zichy Cod. I. 204. l.

alól kiváltságilag felmentettek, az istenitélet többi ne-
meinek megszűntével csupán hiteles okirat és, még pedig
rendszerint tizenkét eskütárssal letett, eskü. ¹⁾

4. §.

A per befejezése. Ítélet. Végrehajtás. Peregyesség.

A per bizonyítási szakának befejeztével, a létesített
vagy elmaradt bizonyításhoz képest, a keresetnek helyt
adó, vagy pedig azt visszautasító *ítélet* hozatott, melyet,
ha a tulajdonképi királyi bíróság részéről kelt, már III.
Béla rendelete szerint ²⁾ írásba kellett foglalni, u. n.
ítéletlevélbe (*litterae adjudicatoriae*), mely királyi pe-
cséttel lett megerősítve. Később a többi nagyobb biró-
ságok, mint a nádor, országbíró, királyi kiküldött bírák,
a megyei s városi bírói székek részéről szintén az illető
bíróság pecsétjével ellátott ítéletlevelek adattak ki. ³⁾

Végrehajtása az ítéletnek a bíróság prestaldusai
által történt, kik már e korszak vége felé bírósági em-
bereknek ⁴⁾ is neveztetnek és káptalan vagy konvent
bizonyosága mellett jártak el tisztükben. Képesítésükre
nézve Kálmán azt kívánta, hogy legalább is azon tulaj-
donságokkal birjanak, melyekkel az alkalmas tanuknak
birniok kellett; sértések ellenében pedig törvények
védik a prestaldusokat és különösen tilalmaztatik
letartóztatásuk a végrehajtás befejezése után, ⁶⁾ de

¹⁾ C. D. IV. 1. 330. és 133. l.

²⁾ L. III. Béla 1181-ki oklevelét, hol áll: „necessarium duxi, ut
negotium quodlibet in audientia celsitudinis meae discussum, scripti testi-
monis confirmatur.“

³⁾ Ezeknek számos példái találhatók Fejérnél és az Árp. uj okm.
tárban.

⁴⁾ Homo regius, homo palatinalis és ehhez hasonlóan, a bíróság sze-
rint, melynek szolgáltak elnevezve.

⁵⁾ Kálm. I. 29. fej.

⁶⁾ Kálm. I. 28. fej.; 1232. 22. cz. és az 1273-ki slavon statutu-
mok 4-ke.

másrészt az igazságtalanul eljáró prestaldus is szigoruan büntettetett. ¹⁾

Hogy mire legyen a végrnhajtás irányozva, az természetszerűleg a per tárgya szerint igen különbözött, birtokjogi perekben azonban a végrehajtást rendszerint a megítélt birtokjog élvezetébe való behelyezés, vagyis az iktatás képezte. ²⁾

Az ítélettel meg nem elégedett fél fellebbezhette ügyét a felsőbb bírósághoz, azonban tiltva volt, különösen a városok és községek kiváltságai emelik ki azt, az első fokú bíróság elkerülésével valamely ügyet a felsőbb, különösen a királyi bíróság elébe vinni. ³⁾ A *felebbvitelt* e kor felfogása egyáltalában nem pártolta, a fellebbezett pert vesztett birságot is tartozván fizetni. ⁴⁾ A helytelennek vélt ítélettől való fellebbezéstől azonban különbözött az igazságszolgáltatás megtagadása (*dene-gata justitia*) végetti panasz, mely fogalmak azonban még akkor nem voltak eléggé élesen megkülönböztetve. Különösen Sz. László sujtja a hanyag bírót ⁵⁾ és a városi s községi kiváltságlevelek a jogszolgáltatást megtagadott városi bíróságot a király elébe rendelik idézteni. ⁶⁾

A sérelmes ítéletet újabb bizonyítékok felmerülése esetén *perujitással* is lehetett orvosolni; de ha valaki újabb bizonyítékokra nem támaszkodva elevenítette fel perét, vagy oly pert kezdett újra, melyre nézve mint pervesztes örökhallgatásra lett ítélve, akkor mint *patvarkodó* (*calumniator*) lett és pedig bélyegzéssel

¹⁾ Kálm. I. 30. és 31. fej.

²⁾ Péld. C. D. II. 111. l.

³⁾ Lásd péld. Zágráb kiváltságát C. D. IV. 1. 259. l.

⁴⁾ Sz. István II. 43. fej. és Sz. László III. 25. fej.

⁵⁾ Sz. László III. 23. és 24. fej.

⁶⁾ L. a pécsi püspökség 1191-ki kiváltságlevelét. C. D. II. 253. l., v. C. D. VI. 1. 108. l.

büntetve. ¹⁾ És úgy látszik, a dolog természetéből is folyik, hogy istenítélet alapján eldöntött pert sem lehetett ujitani, valamint, legalább rendszerint, azt sem, mely peregyességgel lett befejezve. ²⁾

A peres feleknek a per folyama alatti kiegyezése az árpádkori törvénykezésnél igen gyakori. Majd a bíróság, majd egyike a feleknek kezdeményezi azt, de legtöbbször u. n. *békéltetők* vagy *közbenjáróknak* (arbitri, boni, probi viri) köszöni létrejöttét, kikkel már Sz. István törvényeiben és az egész Árpádkor okmányaiiban sűrűen találkozhatni. ³⁾ Ily békéltetők a felek által különösen felkért, választott egyének lehettek, de léteztek állandóan működő, talán meghatározott időre a község-, megye-, vagy kerületbeliek által e czélra választottak is, mert emlékeink szólnak falusi, megyei békéltetőkről (arbitri villani, parochiales, provinciales) is, ⁴⁾ és ezeket mint e kor törvénykezésében jelentős szerepet vivő egyéniségeket tüntetik fel. Nemcsak perbeli egyességek létrehozatalánál, hanem, mint azt Zágráb városának joga és az 1291-ki törvényhozás is tanúsítják, ⁵⁾ egyéb törvénykezési tényeknél is használtattak és kebelükből kerülhettek ki jobbára azok, kikre mint választott bírákra (szintén „arbitri“ a czimök) peres kérdések eldöntése bizatik. ⁶⁾ A peregyesség a per befejezése előtt a bíróság beleegyezésével annak minden stadiumában köttethetett; ⁷⁾ nemcsak a bizonyítás

¹⁾ L. péld. Árp. uj okm. tár III. 157. l. v. Árp. uj okm. tár VIII. 190, de különösen 265. l.

²⁾ Péld. Árp. uj okm. tár IV. 173. l.

³⁾ Érdekes megjegyzéseket tesz ezekre nézve Botka Tivadar a „Századok“ 1872. évi 3. füzetében. L. Sz. István II. 16. fej.

⁴⁾ Lásd péld. a váradi regestrum 339. pontját; v. C. D. V. 1. 410.

⁵⁾ 1291. 14. cz.

⁶⁾ Péld. C. D. VI. 1. 397. l.; v. u. o. III. 2. 97. l. stb.

⁷⁾ A nagyszöllösi vendégeknek ez kiváltságilag volt biztosítva „Item

módjára vonatkozó határozat hozatala előtt, hanem még mielőtt a megítélt esküt letették, vagy pedig az istenítélet végrehajtatott, még akkor is, midőn a felek már a bajvivási küzdtéren (in area certaminis) álltak, a vivás közben is. ¹⁾ A sikerült peregyességet, melynek létesítése végett gyakran halasztás adatott, vagy káptalan-
nak lett bevallva s ennek levelével bizonyítva, vagy pedig a bíróság foglalta azt oklevélbe. Azon fél, mely a peregyességnek vagy a választott bíró ítéletének meg nem felelt majd birsággal sújtatik, ²⁾ majd pedig mint bajvivásban elbukott ³⁾ és ennek folytán elmarasztalt fél tekintetik. A perujítás pedig csak birság fizetése mellett volt lehetséges, és ha, mi gyakori, örökös hallgatás (perpetuum silentium) lett az eldöntött ügyre nézve kikötve, patvarkodást képezett. ⁴⁾

super causis inter se exortis liberam habeant pacem reformandi facultatem.“
Árp. uj okm. tár. VIII. 31. l.

¹⁾ Péld. Fejér IV. 3. 462. l.

²⁾ Árp. uj okm. tár IV. 248. l.

³⁾ „Tanquam convictus in duello remaneret“ rendeltetik egy peregyesség megszegésére nézve Zichy Cod. I. 96. l.

⁴⁾ Árp. uj okm. tár IV. 173. l.

IX. FEJEZET.

Büntetőjog. ¹⁾

1. §.

Bevezetés. Büntetőhatalom.

A közjogi és magánjogi felfogásnak a középkort jellemző egybevetése eredményezte, hogy a büntetés és büntetés fogalmakra nézve is még bizonyos határozatlanság uralkodott. Nem volt még ugyanis szabatosan körvonalozva, hogy mi sérti az állam által őrzött jogrendet és mi csupán magánérdeket, és hogy ennek folytán mit kell közfenyíték alá vonni s mit pusztán magánüldésnek átengedni. Ez adott életet a korábbi középkor oly sajátságos, majd közjogi, majd ismét magánjogi felfogástól áthatott, büntetőjogának, melynek rendszerét a *kiegyezkedési rendszernek* (Compositions-System) szokás hívni. Az árpádkori magyar büntetőjogban is e rendszer uralkodott, azonban nem jutott oly teljes kifejlődéshez, mint nyugaton.

Míg a magyarság a törzsszerkezet elvei szerint kormányozta magát és a vérszerződés még inkább csak külsőleg fűzte össze a törzseket, ezen nemzeti egységet

¹⁾ E fejezetre nézve v. ö. *Wilda*: Das Strafrecht der Germanen; *Warnkoenig u. Stein*: Franz. Staats- u. Rechtsgeschichte III. köt.; Zoepfl, Philipps, Walter német jogtörténelmi műveit; *Du Boys Alb.*: Histoire du droit criminel des peuples modernes Paris 1858—65.; és *Pauler Tiv.*: Büntetőjogtan. Pest 1869., ki, a jogtörténelmi anyagot főleg a jegyzetekben adja.

sértő tettek voltak a legnagyobb közbűntettek, u. m. az *árulás*, t. i. a hadbahívásra, a nemzetgyűlésre való meg nem jelenés, mit kettéhasítással büntettek,¹⁾ és a *gyávaság az ütközetben*, mint azt a hét gyász magyar esete tanusítja.²⁾ Ezeken kívül a lopást, oda érte a *rablást* is, és a *rablógyilkosságot* említik még a kútfők mint oly bünteteket, melyek felett a nemzeti bírák ítéltek.³⁾ A legtöbb jogsértés azonban, mint azt a Sz. István-féle törvényhozás több pontja gyaníttatja velünk és minden népnél törzsélete korában szokásos, magánsértésként tekintetett, melyet a sértett vagy családja bosszul meg és követel érte a sértőtől elégtételt.⁴⁾ Maradványát ennek a megöltért a rokonságnak fizetett *vérdíj* (homagium) képezi.

A központi hatalomnak egyesítése a királyság kezében és a nemzetnek a nyugati keresztény egyházba térése nevezetes mozzanatok voltak a magyar büntetőjogra nézve is. A közjogi természetű Sz. István-féle királyság az állam valóságos személyesítője lévén, a közbűntettek, melyek a tulajdonképi keresztény államot sértették, fogalomra és számra nézve mindinkább kifejlődtek, élükön a felségsértő büntettek a fejedelem ellen irányozva. Az egyház pedig nem csak az által folyt be a büntetőjogra, hogy parancsainak, tanainak egynémely megszegését az állam is sujtotta, hanem a szent királyok idejében egészen világi büntetteknel is a világi büntetéshez csatlakozni látjuk még az egyházi fenyítéket is, mi ugyan később megszűnt, de azért az egyház a

¹⁾ Lásd a vérszerződés 6. pontját a csiki Székelykrónika szerint; és Kézay (ed. Podhradczky) 17. l.

²⁾ Túróczy II. r. 9. fejez.

³⁾ Kézay (ed. Podhradczky) 17. l.

⁴⁾ Erősíti ezt a Sz. István-féle törvényhozásnak oly részletes intézkedése a büntetőjogra vonatkozólag és erősítik azon törvények, melyek a magánbosszút tilalmazzák.

büntetőjogi téren folyvást nevezetesen befolyást gyakorolt a vallást sértő büntettek, az istenitéletek és az asyllum utján.

A *közbüntettek*, melyek hivatalból vagy bárkinek feladására nyomoztathattak és fenytettek, sőt néha feljelentésükre kötelezettség is létezett, a büntetteknek csak egyik és pedig kisebbik osztályát képezték. A legtöbb, az életet, testi épséget vagy vagyont sértő, büntettek a királyság alatt is inkább *magánsértéseknek* tekintettek, melyeknek önhatalmu megbosszulása ugyan tiltva volt,¹⁾ de melyek csupán a sértett fél kívánságára vétettek büntetés alá és melyekre nézve tehát elengedésnek lehetett helye, és csak szokásosan üzve váltak néhányan közülök közbüntetteké. A fenytés joga, mióta a törzsszerkezet megszűntével a büntetőhatalom kizárólagosan a királyságra szállott át, csak a király, királyi tisztviselők, vagy pedig büntető hatósággal királyi kiváltság folytán felruházottak²⁾ által történhetett, a törvényekben meghatározott büntetések alkalmazásával. Ezen tulajdonképi büntetéssel sujtott *büntettek* (*crimina, malefacta*) mellett léteztek még majd a köztekintélyt s közérdeket, majd pedig magánérdekeket kisebb-nagyobb mértékben sértő tettek, melyek nem bünvádi uton és nem büntetéssel, hanem pusztán birsággal sujtattak, mely majd a bírót, majd a sértett félt illette meg, és ezeket a tulajdonképi büntettekkel szemben *vétségeknek* (*delicta*) lehet nevezni.

A későbbi Árpád-korszakban a magyar büntetőjognak még egy újabb ága támadt. Az immunitási

¹⁾ Sz. László III. 27. fejt.

²⁾ A büntetőhatóságot a későbbi magyar jog *pallosjognak* (*jus gladii*) nevezte, ilyennek adományozása példáját lásd a pécsi 1191-ki kiváltságlevél 3. pontját Endlichernél. A büntetőhatóság a bírói hatóságnak magasabb fokaként tekintetett.

kiváltságok ugyanis állandóan felruháztak büntetőhatósággal egyes egyházi s világi nagyokat és királyi kiváltságlevelek többé kevésbé megajándékozták a városokat is. Amannak következménye az volt, hogy némely birságos bünesetek után a földesurat birói hatalmánál fogva megillető birságok egyik-másik jobbágyközség lakóira nézve módosítva, illetőleg kevesbitve lettek, mivel egynémely község királyi kiváltságlevelében is találkozhatni.¹⁾ A városokban azonban az elnyert joghatóság²⁾ lehetővé tette, hogy a sajátos természetű városi élet kifejlődésével az ennek rendjét sértő tettek is fenyték alá vétethettek és így új büneseteknek egész sora keletkezett, melyek megbüntetése módját a városi helyhatósági jog állapította meg.³⁾

2. §.

A büntetés nemei.

A büntetésnek a középkorban szokásos nemei az árpádkori törvényekben és okmányokban is előfordulnak, és találkozhatni ott a korábbi középkor büntetőjoga két nevezetes elvével is. A büntetés mértékének különbségével ugyanis a büntetendő rendi állása szerint, a szabad, a magasabb állású némely büntettekért súlyosabban,⁴⁾ másokért enyhébben bünhődven, mint a szolga vagy alsóbb állású; és a büntetésnek rendszerint megválthatásával (*compositio*), mely váltság majd pénzben, majd pedig, mint Sz. István törvényei tanusítják,

¹⁾ Lásd péld. a jászóiaknak 1243-ki, vagy a kereszturi jobbágyok 1246-ki kiváltságlevelét Endlichernél; vagy C. D. IV. 3. 201. l.

²⁾ Ennek osztogatása például lásd Fejérenél C. D. IV. 1. 259. 265. l. stb.

³⁾ Erősítik ezt a selmeczi jogkönyvnek a büntetőjogra vonatkozó pontjai.

⁴⁾ Sz. István II. 15. és 41. fej.

állatokban (tinókban) fizettetett, ¹⁾ és pedig vagy a törvény rendelete vagy a felek között létrejött egyesség megállapítása szerint. ²⁾ És a büntetés kimérésénél a magyar büntetőjogban is, mint a középkoriban egyáltalában, rendszerint a tárgyi tényálladék, az okozott rosznak mértéke, az egyedül irányadó és csak igen ritkán van tekintet véve az alanyi bűnösség fokára is, mert e korszakban a büntetést, magasabb felfogás hiányában, az okozott rosznak puszta megbosszulásaként (*ultio*) fogták fel.

Áttérve az egyes büntetésnemekre, a *halálbüntetés* némely büntettet okvetlenül követett, mint például a hűtlenséget, másoknál azonban, mint az emberölésnél, csak akkor következett be, ha a tettes az ellenféllel kiegyezni nem tudott; és míg egynémely büntett első ízben elkövetve már halálbüntetést vont maga után, addig, különösen István törvényhozása szerint, ³⁾ mások csak ismételve vagy szokásosakká válva, eredményezték a büntető kivégzetését. Rendes módja úgy látszik a *fejvétel* volt, csupán a tolvajra látjuk az *akasztást* (*patibulum*) ⁴⁾ alkalmazva, mi talán a szolgasorsú gonosztevőknek szokásos kivégzési módja volt. A halálbüntetés súlyosabb nemei, mint a *keréktörés*, *megégetés* és, nőkre alkalmazva, a *vizbefulasztás*, e korszakban még csupán csak a selmeczi jogkönyvben szerepelnek és úgy látszik hogy csak később, Németország példájára, honosodtak meg a tulajdonképi magyar büntetőjogban is.

Gyakoriak, különösen a szent királyok törvényeiben, a *testi büntetések*, főleg a testcsonkítók, mint a

¹⁾ Így István a II. 39. fej. írja: „Si quis servorum semel furtum commiserit; reddat furtum et redimat nasum quinque juvencis, si potest; sin autem abscondatur.“ és lásd u. o. 40. fej. stb.

²⁾ Árp. új okmánytár V. k. 56., 101., 224. l., v. u. o. VI. 448. l. stb.

³⁾ Sz. István II. 39. és 40. fej.

⁴⁾ C. D. IV. 2. 173. l.

szemkivágás, nyelv-, kéz-, fül-, orr-levágás, ¹⁾ melyek közül a két utóbbit csupán szolgasorsú gonosztevőkre nézve vettek alkalmazásba, kivéve, ha forbátbüntetést képeztek. ²⁾ István törvényei jobbára csak azt sujtják ily büntetéssel, ki a levágandó tag váltságdíját megfizetni képtelen volt, azonban Sz. László a megválthatást nagyrészt kirekesztette. A későbbi Árpádkorszakban a testesonkító büntetések közül csak a kézvesztés fordul elő, különösen a városi büntetőjogban, ennek több bünteténél, mint hamis mértékek használata, a vásári biztonság háborítása, templomszereknek titokban zálogba vétele vagy adása s hasonlóknál látjuk alkalmazva, a ki pedig játéknál hamis koczkákat használt, ezeknek kezén való átdöfését volt kénytelen szenvedni. ³⁾ Mint testi fenyíték az *ostorozás* (flagellatio) szerepel, ⁴⁾ majd önálló büntetésként, majd csak mellékesen, végrehajtása pedig mindig különös nyilvánossággal történik, tudniillik vagy vásár alkalmával, vagy a vasárnapi isteni tiszteletre összegyülekezett nép jelenlétében az egyház előtt. ⁵⁾

Szabadságbüntetések, az előbbiekhöz képest, e korszakban ritkábbak. Legsúlyosabb közülök a szabadság teljes elvesztése vagyis a *szolgakénti eladás* volt. Egyedül visszaesőkre, vagy a birságot, váltságösszeget fizetni képtelenekre ⁶⁾ szabták e büntetést, vagy, mint Sz. László törvényei szerint a menhelyre menekülteknél, a megérdemlett halálbüntetés pótlásául, ⁷⁾ sőt a halálbün-

¹⁾ Sz. István II. 15, 39, 47; Sz. László II, 12, 14; III. 6, 8; Kálmán I. 56. fej.

²⁾ Sz. István II. 47. fej.

³⁾ Lásd a selmeczi jogkönyv ide vágó fejezeteit.

⁴⁾ Sz. István II. 18, és Sz. László II. 11.

⁵⁾ Lásd a selmeczi jogkönyv első részének 16. pontját.

⁶⁾ Sz. István II. 41. fej.

⁷⁾ Sz. László II. 1. fej.

tetés alól menekülteknek ártatlan gyermekei szolgálásra vetése is előfordul.¹⁾ Minősített módja e büntetésnek a vásárra vittnek ostorozása és hajának lenyírása, vagy pedig külföldre való eladása volt.²⁾ A mi továbbá a szabadságot nem megsemmisítő, hanem csupán megszorító büntetéseket illeti, *börtönbüntetéssel* csak kivételesen találkozhatni az árpádkori törvényekben és okmányokban,³⁾ a *kiutasítás* pedig különösen a városi büntetőjogban szerepel, és pedig majd örökre, majd pedig csak bizonyos határidőre, például egy év és egy napra kiterjeszkedőleg rendeltetik el.⁴⁾

A *becsületbüntetések* közül, melyekben, kivált a szegényitőkben, a középkori jogélet oly leleményes volt,⁵⁾ az árpádkori büntetőjog a *vezeklést, becstelenséget* (infamia), *hajlenyírást, a bitófát* és a *szegényítő megkövetést* ismeri. Az első inkább egyházi büntetés volt az egyházat érdeklő bűneseteknél;⁶⁾ a becstelenség, melynek a társadalmi állásra és a törvény előtti fellépésre nézve igen fontos következményei voltak, csak ritkán fordul elő; a hajlenyírást pedig csupán szolgálkánál alkalmazták.⁷⁾ Általánosabb büntetésnemet képezett a megbélyegzés, melyet majd egyházilag a templom kulcsaival hajtottak végre, majd tisztán világi büntetésként alkalmaztak több rendbeli alattomos bünteteknél,⁸⁾ főleg ezek ismételt elkövetésének megaka-

¹⁾ Sz. László II. 12. fej.

²⁾ Sz. László II. 1. és 9. fej.

³⁾ Sz. László II. 9. fej. C. D. III. 2. 237. l.

⁴⁾ Lásd péld. a selmeczi jogkönyv I. rész 31. és 39. fej., v. Zágráb város 1242-ki kiváltságlevelének 3. pontját Endlichernél.

⁵⁾ V. ö. *Grimm Jak.*: Deutsche Rechtsalterthümer. Göttingen 1854.

⁶⁾ Sz. István II. 13., 14., 15., 16., 18., 31.; Sz. László III. 26.; Kálmán I. 50., 58. fej. stb.

⁷⁾ Sz. István II. 8., 26. fej.; Sz. László II. 26. fej.

⁸⁾ Kálmán I. 83. fej.; C. D. IV. 3. 385. l. és Sz. István II. 31. fej.

dályozása végett, és pedig szolgának rendszerint orrára, szabadnak homlokára vagy arczára sütötték a becstelentő bélyeget. Bitófát csupán a selmeczi jogkönyv említ; ¹⁾ szégyenítő körülményektől kísért megkövetést pedig többször emlitenek az okmányok, például, midőn rendeltetik, hogy a vétkes és vele tizenkét hason állásu egyén, mezitláb s kivont karddal kezükben, jeléül annak hogy a vétkes halált érdemlett volna, kérjenek a sértett féltől bocsánatot. ²⁾

A mi végtére a *vagyonbüntetéseket* illeti, azok az Árpádkorszak megszokásosabb büntetésnemét képezik. Az életnek bünteteskép elvesztésével, valamint a szolgaságra vetés vagy az országból való száműzetéssel a *jószágvesztés* rendszerint összekötve volt, ³⁾ de ez utóbbi önálló büntetés gyanánt is, noha ritkán szerepel. És szokásban volt hazánkban is, hogy a súlyosabb bünteteket elkövetők lakházát szétbontották vagy felperzselték, míg nem az 1231-ki törvényczikkelyek eltiltották a fejedelmet az elítéltek falvai elhamvasztásától. ⁴⁾ A vagyonkobzáson kívül, mint a vagyont, de csak részben, megtámadó büntetések előfordulnak még *bírságok*, és pedig majd mint egyéb büntetések váltságdíjai, majd pedig önállóan, mely bírságok többnyire a sértett és a bíró, némelykor csupán ezek egyike részére fizettetek. ⁵⁾ A váltságdíjakat István s László törvényei, az akkori pénzszegény világot eléggé jellemzőleg, tinókban

¹⁾ 18. pontjában.

²⁾ Fejér C. D. IV. 1. 163. l.

³⁾ C. D. III. 1. 317., v. u. o. V. 2. 137. l. stb.

⁴⁾ „Item quandocumque aliquos ordine iudiciario convinci contingerit, in voluntate nostra erit bona ipsorum penes nos retinere, vel aliis pro velle nostro distribuere; incendium tamen mitti nolumus super villas eorundem“, mond az 1231. 35. t. cz.

⁵⁾ Sz. István II. 13., 14., 16., 30., 33., 37; Sz. László I. 42., II. 3. 14., III. 10. 23. 26., Kálmán I. 42. stb.

(50, 12, 10, 5.) állapítják meg, és a pénzben megállapított birságok fejében is szokásban volt könnyen pénzzé tehető ingóságokat, kivált marhákat megfelelő számban adni, miért is csalások elkerülése céljából szükségessé vált azok értékének közhatóságilag megszabása, minek szerzőjéül a krónikák I. Bélát hirdetik. ¹⁾ Mint tulajdonképi birság a *vérdíj* (compositio homicidii, később homagium) jelentkezik, mely István, László törvényeiben 110 arany pensát tesz ki, ²⁾ melynek bizonyos büntetteknel csak fele fizettetett. ³⁾ A kisebb birságok rendszerint 10 vagy 6 pensában állapítják meg. Később az u. n. hatalmaskodási díj (judicium potentiale) ötven nehéz márka volt, ⁴⁾ Szlavoniában pedig a homagium 120 pensa. ⁵⁾ És birságnak tekinthető némely büntett által okozott kárnak, a törvény rendeletéhez képest, kétszeres vagy többszörös megtérítése is. Részletesebb és változatosabb birságtételek a későbbi Árpád-korszakban főleg a városoknak, jobbágyközségeknek és némely szabadalmazott néposztályoknak, mint a szepesi szászoknak vagy a zsidóknak kiváltságlevelaiben fordulnak elő. ⁶⁾

3. §.

Egyes nevezetesebb büntettek.

A tulajdonképi büntettek élén a *hűtlenség* (infidelitas) áll, melynek fogalma alá e korszakban úgy szólván megannyi u. n. állambüntettek tartoztak, egyaránt hűtlenségbe esvén az, ki a király vagy a királyné

¹⁾ V. ö. Szalay: Magyarország története I. köt. 159. l.

²⁾ Sz. István II. 16. 48., Sz. László II. 6. fej. stb.

³⁾ Sz. István II. 49. és Sz. László II. 6. fej.

⁴⁾ Zichy Codex. I. 312. l.

⁵⁾ Lásd az 1273-ki slavon statutumok 7. pontját Endlichernél.

⁶⁾ Lásd ezeket Endlichernél: Monumenta Arpad.

személyét sértette; ¹⁾ ki a király és családja között viszszavonást idézett elő; ²⁾ ki fellázadva fegyveresen indult fejedelme ellen vagy ennek parancsára hadba, gyűlésre megjelenni vonakodott, ³⁾ vagy kit az ország szándékos megrontása (dilapidatio regni) terhelt ⁴⁾ és úgy látszik, hogy már ekkor oda számították a hamis pénz verését is. ⁵⁾ A *felségsértés* (crimen lesae Majestatis) még csak úgy jelentkezik mint a hűtlenség kitünőbb esete, minek az okmányok csak a király vagy királyné meggyilkolását vagy életüknek veszélybe hozatalát nevezik. ⁶⁾ Büntetése a hűtlenséghez számított megannyi tetteknek fej- és jószágvesztés volt, mely alól csak királyi kegyelem mentesíthetett. És ugyanezen büntetés érte a király elleni összeesküvés megkísérlőjét is, valamint azt, ki arról tudomással bírva a feljelentést megtenni elmulasztotta; ⁷⁾ de viszont, nevezetesen a szlavinok statútumok szerint, a felségsértés és a hamis pénz verése vádját alaptalanul emelőkre a megtorlás elve lett alkalmazva. ⁸⁾

A vallást bármily érzékenyen is sértő tettek a hűtlenség esetei közé e korszakban még nem tartoztak; a vallás elleni büntettek egyáltalában az árpádkori büntetőjogban jóval alárendeltebb jelentőségűek, mint a nyugati országokéiban. Említést tulajdonképp csak a *boszorkányság* és a *bűbájosság* érdemelnek, de ezeket is csak különös súlyos esetekben vagy pedig ha ismét-

¹⁾ Sz. István II. 51. fej. v. C. D. V. 2. 426. l.

²⁾ C. D. V. 3. 324. l.

³⁾ C. D. V. 3. 32. l. v. C. D. VI. 1. 371. l.

⁴⁾ Árpádk. új okmánytár VII. 30. l.

⁵⁾ C. D. IV. 1. 402. l.

⁶⁾ Bizonyítja ezt, hogy a felségsértés mindig a hűtlenséggel szövetkezetten említették az okmányokban. C. D. IV. 1. 402; V. 2. 107. l., v. Árpádk. új okmánytár VII. 28. l. stb.

⁷⁾ Sz. István II. 51. fej.

⁸⁾ Lásd az 1273-ki slavin statútumok 6. pontját Endlichernél.

telve követték el, kívánta István a világi karral is sujtatni, ¹⁾ mig Sz. László azokat végkép az egyházi törvényszékekhez utasította, ²⁾ Kálmán pedig képtelenségnek nyilvánítva a boszorkányságot, az erre vonatkozó pereket letiltotta és csupán a bűbájosokat rendeli büntetni. ³⁾ A többi a szent királyok törvényeiben felmentett, rendszerint csak csekély birsággal vagy szégyenítő büntetéssel sujtott, a vallás elleni tettek, mint a pogányságra való visszaesés, az egyház parancsai megvetése ⁴⁾ csak addig, mig a kereszténység hazánkban meg nem szilárdult, szerepeltek törvényeinkben. Fenyítésük később egészen az egyháznak lön átengedve, melynek szabályai értelmében kívánja a selmeczi jogkönyv, hogy az istenkáromlók hét egymásután következő vasárnapon a körmenetet megelőzőleg mezitláb és övig meztelenül a templom körül kergetve megkorbácsoltassanak, a bűbájosokra pedig máglyát rendel büntetésül. ⁵⁾

A vallást érintette a *hamis eskü büntette* is, melynek büntetése Sz. István szerint kézvesztés volt. ⁶⁾ A többi *csalási büntettek* közül különösen az állévélköltést fejtés és jószágvesztéssel sujtották, csekélyebb esetekben jószágvesztés és bélyegzéssel; ⁷⁾ Kálmán pedig a hamis tanura a kereszt jelét rendeli süttetni, hogy ez általa tanuskodása a jövőre lehetlenítették. ⁸⁾

Az életet és a testi épséget sértő büntettek e kor-

¹⁾ Sz. István II. 31. és 32. fej.

²⁾ Sz. László I. 34. fej.

³⁾ „De strigis, quae non sunt, nulla fit mentio“ mond Kálmán I. 57. fej. és v. ö. a 60. fejezetet is.

⁴⁾ Sz. István II. 7., 8., 9., 10. vagy Sz. László I. 22. fej. stb.

⁵⁾ Lásd a selmeczi jogkönyv I. részének 16. és 17. pontjait.

⁶⁾ Sz. István II. 15. fej.

⁷⁾ Árpádk. új okmánytár IV. 281. l., u. o. V. 237. l., C. D. III. 1. 364. l.

⁸⁾ Kálm. I. 83. fej.

szakban nem tekintettek még oly súlyosaknak, mint később, az erőszakos kor több védeszközzel rendelkezvén ellenökben, mint az u. n. alattomos büntettek ellenében. Közülök a legsúlyosabb, az *emberölés*, e szót tágabb értelemben véve, régente tisztán a vérbosszúnak, melynek nyomával később is találkozunk, képezhetette tárgyát. Sz. István halálbüntetést szabott reá, de csak ha a megölt családjának kibékítése nem sikerült, mi pénzzel, a később u. n. *vérdijjal* történt, melynek nagyságát is meghatározá, de melynek úgy látszik az előlegesen megfontolt emberölésnél helyt adni nem akart, míg a pusztán esetleges emberölésre csak *tiz pensa birságot* vetett.¹⁾ Sz. László az emberölöt börtönre és javai elvesztésére ítéli, és ha ezek értéke az emberölés díját, száztiz pensát, fel nem érné, még szolgálásra is vetteti.²⁾ Ez úgy látszik nem vált gyakorlativá, mert a későbbi Árpádkorszakban az emberölés egyáltalában a tettes és a megölt családja közti egyezkedésnek tárgyát képezi, kiengesztelés fejében igen eltérő nagyságu pénzüsszegek fizettetésén,³⁾ ha csak nem volt, mint némely jobbágy- vagy kiváltságolt községben kiváltságilag határozott birság szabva. Csak ha az egyezkedés meghiusult, vagy pedig fizetési képtelenség esete forgott fen, következett be a halálbüntetés, mi alól kivételekkel a városi jogokban találkozhatni.⁴⁾ Közel rokonok megöletése fenytését Kálmán az egyházhoz utasítá,⁵⁾ a hitvestárs gyilkosát azonban, kit István kevésbé súlyosan büntet,⁶⁾ mint egyéb gyilkosokat

¹⁾ Sz. István II. 16., 46. és 13. fej.

²⁾ Sz. László II. 8. fej.

³⁾ Lásd például Árp. uj okm. tár IV. 313., 329. u. o. V. 57., VI. 448. l.; v. C. D. IV. 2. 84., V. 2. 476. l.

⁴⁾ Lásd Zágráb város jogát, vagy a selmeczi jogkönyvet.

⁵⁾ Kálmán I. 50. fej.

⁶⁾ Sz. István II. 14. fej.

kivánja a selmeczi jogkönyv büntetni. 1) Szolgának megöletése természetesen enyhébben lett büntetve oly korszakban, melyben az egyén becsértéke rendi állásától függött, 2) a zsidónak keresztény gyilkosára ellenben személyét érő megfelelő büntetésen kívül IV. Béla jószágvesztést is szabott. 3)

Míg az emberölés egyes nemei az árpádkori büntetőjogban még nincsenek kellőleg megkülönböztetve, a *testi sértések* a törvények és okmányokban, de különösen a városi jogokban feltűnően részletezvék. Nemcsak hogy az emberi testnek úgy szólván mindenik tagja külön, majd pénzben, majd javakban meghatározott értékkel bír az árpádkori büntetőjogban, 4) sőt Sz. István a csonkításra egyenesen megtorlást rendel: 5) hanem a sebzéseket is részletesen megkülönböztetve és eltérő nagyságu birsággal vagy egyéb büntetéssel sújtva látjuk a sebző eszközök vagy a sebnek minősége s különösen ennek következményeihez képest, vajjon vérvesztés volt-e vele összekötve vagy bénulást szült-e vagy nem 6) és mint különös sulyosat „bajseb“-nek nevezett sebzést emelnek ki az okmányok. 7) És a városi büntetőjogok még a kisebbszerű testi sértésekre is, mint például az arczúlcsapásra, különös birságtételekkel bírnak, sőt Zágráb joga szerint az ép említett sértés harmadszori ismétlése a városból való kiutasítást vonta maga után, mivel azt, de annak már első izbeni elkövetésekor, a selmeczi jogkönyv is sújtja. 8)

1) I. Rész 24. pont.

2) Sz. István II. 13. fej.

3) Lásd az 1251-ki kiváltságlevél 10. pontját Endlichernél.

4) Sz. István II. 40. fej., Árp. új okmánytár V. 56. stb.

5) Sz. István II. 47. fej.

6) Lásd a selmeczi jogkönyv 32., 38. és 39. pontjait; vagy a zsidók 1251-ki kiváltságlevelének 9. és 11. pontjait; Zágráb 1242-ki kiváltságlevelét stb.

7) Árpádk. új okmánytár 266. l. VIII.

8) Zágráb 1242-ki kiváltságlevelének 3. és 4. pontjai.

A jogélet ily kiváló figyelme a testi sértésekre igen is hiven tükrözi vissza azon erőszakos kort, melyet még egyéb *erőszakos büntettek* jellemeznek. A magyar a *hatalmaskodás* (actus potentiae) fogalma alá vonta a különböző másnak személyén, vagyonán tett erőszakoskodásokat, más várának, házának fegyveres megtámadását, személyének vagy hozzátartozóinak s szolgáinak megverését és ily támadásban megsebzését vagy megöletését, marháinak elhajtását, vagyonának egyáltalában elragadását vagy erőszakos károsítását; tettek, melyek, ha sértő és sértett között kiegyezkedés nem létesült, eltérő büntetésekkel, mint birságok, jószágvesztés, sőt súlyosabb esetekben halállal is büntetettek. 1) Ki szabad egyént erőszakosan szolgaságban tartott, azt Sz. István ennek egész vérdijában marasztalta el és a nőrablóra, ki a nőt rokonságának átszolgáltatni köteles volt, István birságot vetett, melynek nagysága a nőrabló rendi állásától függött; 2) Kálmán azonban a nőrablás megfenyítését az egyházra ruházta. 3) De különösen a városok és a zsidók jogai terjeszkednek ki az erőszakossági esetekre és büntetésükre, mert hisz e két elem életével ellenkeztek azok leginkább. Különösen a selmeczi jogkönyv a vásár alkalmával véghezvitt erőszakos tettek ellenében felette szigorú 4) és arra, ki oka, hogy valamely polgárnak gyermeke szolgaként eladatott, ha férfi kerékbe törést, ha pedig nő vizbe fullasztást rendel; nőrablás esetében pedig az elragadt nőt a tanács színe előtt családja és rablója közé kívánja helyeztetni és ha e kettő között választva, az elébbihez visszatért, rablójának fejét vették. 5)

1) Péld. Árpád. uj okmánytár V. 181. l.; C. D. III. 2. 97. l., VI. 1. 384. l. stb.

2) Sz. István II. 20. és 25. fej.

3) Kálm. I. 59. fej.

4) I. Rész 34. pont.

5) Selmeczi jogk. I. k. 27. és 26. pont.

A *fajtalansági büntettek* ugy látszik egyházi fenyték alá tartoztak e korszakban, csupán a *nemi erőszak* egyik súlyos esetére volt Sz. László törvényei által az emberölés díja szabva,¹⁾ míg a selmeczi jogkönyv azt fejvesztéssel bünteti.²⁾ És a férjet ki házasságtörő nejét, tetten kapva, meggyilkolja, Sz. László, valószínűleg csak régibb szokást helybenhagyva, büntetlennek nyilvánítja, egyéb esetekben a *házasságtörést* is az egyház vévén fenytéke alá.³⁾

A mi végtére a *vagyon elleni büntetteket* illeti, a *tolvajság* (furtum) az árpádkori büntető törvényhozásnak a legnagyobb figyelemre méltatott büntette, mely alatt azonban idegen ingó dolognak jogtalan elsajátítását egyáltalában értette és a tulajdonképi lopást a rablástól még meg nem különböztette. Már Sz. István az e büntetben elmarasztaltat, ha szabad volt és magát megváltani nem tudta, szolgaságra vettetni rendeli, mi a szabadsorsú nőt is érte, de szükségkép csak harmadizbeni tolvajság esetén, kétszer öt férje kiválthatván. A tolvaj szolgát pedig első izben orra, második izben fülei elvesztésére kívánja István íteltetni, feltéve, hogy azokat meg nem válthatta, és ha harmadszor követ el lopást, halálos ítélettel sujtja. Még szigorúbb szabályokat alkotott a lopást illetőleg, talán mert a Sz. István utáni állapotok ugy követelték, Sz. László, kinek második törvénykönyve csaknem kizárólagosan és a harmadik is tulnyomólag e büntettel foglalkoznak. Szerinte szabad és szolga a lopás tetteén kapva egyaránt akasztófán muljanak ki, mi különben a szabadot csak tiz denárt felérő lopásnál érje, a szolgát pedig csak másodikizbeni lopás

¹⁾ Sz. László I. 32. és lásd a 34. fejezetet is.

²⁾ I. Rész 23. pont.

³⁾ Sz. László I. 13. fej.

⁴⁾ Sz. István II. 39—41. fej.

esetén, első ízben, a nélkül hogy megváltásnak hely adatnék, orrát veszítse. Egyházi tiz denárt felérő lopásnál a viláigival egyenlő büntetés alá vettetett, és csupán a rokonoknál véghezvitt tolvajlás büntettetett enyhébben, nemesnél börtönnel, parasztnál szolgasággal, mi a lopásban bűnös nőt is érte. Kissebszerű lopások is már keményen, t. i. számkivetéssel, vagy jelentékeny birsággal, papnál pedig egyházilag végrehajtott vesszőzéssel, lett megtorolva. És Sz. László szigora nem csak a tolvajlásra szabott büntetésekben mutatkozik, hanem ezeknek végrehajtásánál is. A birót ki ebben hanyag szolgálként eladatni rendeli, hasonlókép a kezest, ki a tolvajt elszökni engedi és érzékeny büntetéssel sujtja azt, ki oka, hogy a tolvaj menhelyre véve magát a rendesnél enyhébb büntetést szenvedett. Kit egy egész falu, a nélkül hogy határozott tolvajlásról vádoltathatnék, tolvajnak, orvnak kiáltott istenitélet alá vettetett, a tolvajjal czimboráskodó pedig ötvenöt pensát fizetett. Kálmán Sz. László törvényhozásának szigorát ugyan némileg enyhítette ¹⁾ és az arany bulla az orvnak kiáltást kiküszöbölte a magyar büntetőjogból, ²⁾ azonban az egész Árpád-korszak alatt megmaradt, hogy tolvajlás miatt, e szót tágabb értelemben véve, elítéltek akasztófán multak ki s jószágaikat veszíték, ³⁾ és a tolvajt elrejtő szintén súlyosan bűnhődött, ⁴⁾ különösen a selmeczi jogkönyv szerint, ha már negyedizben lett ebben bűnössé, mint a tolvaj vagy rabló. ⁵⁾ A selmeczi jog szerint is az akasztófa volt tolvajnak rablónak egyaránt büntetése, csupán, ha a rabláshoz gyilkosság is szegődött, vagy

¹⁾ Kálm. I. 51—56. és 84. fej.

²⁾ „Item populi conjurati in unum fures nominare non possint, sicut consueverant“ rendeli az 1222. 6. t. cz.

³⁾ Péld. C. D. IV. 2. 173. l., v. V. 2. 137. l. stb.

⁴⁾ Árp. uj okmányt. VII. 78. l.

⁵⁾ I. R. 25. p.

templomrablás volt, lett a bűnös kerékbe törve vagy megégetve. ¹⁾

A tolvajlási büntetteknel jóval alárendeltebb jelentőségű az árpádkori büntetőjogban a *gyujtogatás*. Sz. István a gyujtogatót teljes kártérítésre és hatván solidus-ban megállapított birságra ítélvén. ²⁾ Keményebb büntetést szab a gyujtogatóra a selmeczi jogkönyv, t. i. megégetést, mely azt is érje, ki mást vagyonának felgyujtásával csak fenyeget. ³⁾ Később ugy látszik a megégetés nyilvános gyujtogatóknak rendes büntetésévé vált.

4. §.

Büntetőper. ⁴⁾

Büntettek felett itélni, u. n. pallosjogot gyakorolni, felsőbb fokú biráskodási jog volt, melylyel csak a király, magasabb királyi tisztviselők, vagy, kifejezetten erre vonatkozó kiváltság alapján, egyes egyházi vagy világi nagyok és városok birhattak. A birói illetőségre adott esetben majd a tett elkövetésének ⁵⁾, majd pedig a tettes kézrekerülésének helye, ⁶⁾ vagy ennnek hovávalósága ⁷⁾ volt határozó.

Bűnvádnak emelése a sértett félnek volt rendszerint átengedve, kire nézve ez jogot, de nem egyszersmind köteleességet képezett. De az államot közvetlenül sértő büntetteknel, továbbá rablás, rablógyilkosság,

¹⁾ I. R. 21. és 16. p.

²⁾ Sz. István II. 30. fej.

³⁾ I. R. 19. pont.

⁴⁾ Erre vonatkozólag a források igen gyérek, alig egy-két büntetőper maradván e korból reánk.

⁵⁾ Sz. László III. 20.

⁶⁾ Különsően a városi jogok kívánják azt, péld. zágrábi 1242-ki kiváltság 8. p.

⁷⁾ Lásd az 1191-ki pécsi kiváltságlevél 3. pontját Endlichernél 393. l.

tolvajlás, bűbájosság és hasonlókkal gyanúsítottakra nézve hivatalból való nyomozásnak és vádnak is adatott hely. ¹⁾ Sőt a felségsértés feladására kötelezettség is létezett, melynek elmulasztása magával a büntetettel azonosított. ²⁾ Alaptalan vádak ellenében védelmül szolgált, hogy azok magas birsággal, nem ritkán visztorlással is fenytettek, ³⁾ és némelykor a vádló esküjével volt köteles vádját erősíteni. ⁴⁾

A vádlottat, ha tetten kapták, ellenfele által megkötözve állíták a bíróság elébe, minek azonban legkésőbb a *megkötözést* követő negyed napra kellett, birságnak terhe alatt, megtörténni. ⁵⁾ Egyéb esetekben a vádlott idéztetett a polgári perben is szokásos módokon és pedig itt is csak háromszori, ⁶⁾ sőt egy némely büntettnél csak hétszeri idézés ⁷⁾ után következett be a büntetben elmarasztaló ítélet kimondása, melynek folytán bárki által elfogathatott, hogy a kiérdemlt büntetés rajta végrehajtsák. ⁸⁾ A vádlott megszökésének megakadályozására szokásban volt kezeseket állítani, ⁹⁾ vagy

¹⁾ Sz. László III. 1. és ezt bizonyítják a nádor által „ad fures compescendos, et condemmandos latrones et Regni malefactores“ tartott bírói székek; péld. C. D. V. 2. 366. l.

²⁾ Sz. István II. 51. fej.

³⁾ Lásd az 1273-ki slavon statutumok 6–8. pontjait, és Kálmán I. 53. és 55. fej.

⁴⁾ Árpádk. uj okmánytár VI. 448. l.

⁵⁾ Ezen u. n. ligatiora vonatkoznak Sz. László II. 3., III. 9. fej, és Kálm. I. 51. fej., hol rendeli „Fur captus, per triduum ligatus sine manu siccatione et ignis concrematione teneatur; Quarta autem die ad Judicem ducatur“; és C. D. III. 2. 236. l.

⁶⁾ C. D. V. 2. 137. l.

⁷⁾ C. D. VI. 1. 120. l. és különösen az 1273-ki slavon statutumok 3. pontja, mely rendeli: „Item citatus in causa possessionis, furti violentiae homicidii vel infidelitatis, si personaliter, vel per hominem suum comparuerit responsio peremptoria sine iudicii gravamen ad septimum terminum debeat prorogari;“ és lásd még Árpádk. uj okm. tár VI. 445. l. Várad Regestr. 239. p. stb.

⁸⁾ C. D. V. 2. 137., IV. 3. 386. l.

⁹⁾ Sz. László II. 1.

pedig személyét letartóztatni, de nemesek és egyáltalában birtokos egyének, még ha tolvajlással vádoltattak is, kezességvétel nélkül vettettek, legalább később, ítélet alá. ¹⁾

A vádlottat, kit a bíróság előtt orvnak, tolvajnak vagy más gonosztevőnek *kikiáltottak*, (publice proclamando) ²⁾ terhelte a bizonyítás, ő tartozván rendszerint magát a vád alól tisztázni. (purgare). Mint bizonyítási eszközök a büntetőperben csak a *tisztító eskü* (juramentum purgationis) ³⁾ és az *istenítélet* szerepelnek. ⁴⁾ Az utóbbit illetőleg csak az kivételes. a büntetőperben, hogy, ha a vád súlyosabb büntetésekre vonatkozott, a perdöntő párbajnak meztelenül vivása volt gyakorlatban. ⁵⁾

A bizonyításban elbukott vádlott, feltéve, hogy kegyelmet nem nyert, büntettének megérdemlett büntetését szenvedte, de ha ez halálbüntetés lett volna, ez alól menekülhetett, ha menhelyre, t. i. egyházba, püspökhöz, vagy a királyi lakba vehette magát. ⁶⁾ A *menhely* (asylum) csak a kivégeztetéstől óvta meg a gonosztevőt, de nem minden büntetéstől, ⁷⁾ és különösen nem mentette meg számára birtokait, melyek,

¹⁾ 1267. 3. t. cz. és az 1273-ki slavon statutumok 14-ke rendeli: „In actione etiam furti seu violentiae, vel cuiuslibet maleficii, homo possessionatus sine cautione fideiussoria judicetur.“

²⁾ E proclamatióra nézve lásd: Sz. László II. 4.; Árpádk. uj okm. fár VI. 445. l.; C. D. V. 1. 68., V. 2. 137. l.

³⁾ Slavon statutumok 12. p.; és a jászóiak 1243-ki kiváltságának 6. pontja.

⁴⁾ Lásd különösen a váradi regestrumot.

⁵⁾ „Super infidelitate et de crimine lesae Majestatis et super fabricatione falsae monetae gravissime annotatum, praesentibus Baronibus, militibus, nudum judicavimus ad duellum, prout super huiusmodi criminibus regni nostri consuetudo antiqua requirit“ írja IV. Béla C. D. IV. 1. 403. l.

⁶⁾ Sz. László II. 1. fej.

⁷⁾ Sz. László II. 12. és Kálm. I. 84. fej. és Várad Registr. 150. p. stb.

mintha halált szenvedett volna, részben a bíróra, részben ellenfelére szállottak át,¹⁾ a rokonok és szomszédok elővételi jogának fentartása mellett.²⁾

¹⁾ C. D. IV. 1. 171. l.; hogy az elítélt gonosztevők birtokai a bíróra és így különösen a nádorra szállottak nagyobb részben. C. D. V. 2. 137.; ez alól kivétel az esztergami érsek nemes jobbágyaira nézve. C. D. IV. 3. 135. l.

²⁾ Ennek érdekes példáját lásd Árp. uj okm. tár V. 233. l. és 1291. 33. t. cz.

